

ISSN 2091-5187

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ЖУРНАЛ

№1

2024

СЕРВИС

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ 2024 йил, 1-сон

Муассис: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги томонидан 2008 йил 31 декабрда
0561-рақам билан рўйхатга олинган.

ЎЗР ОАК Риёсатининг 19.03.2017 й., 239/5-сонли қарори билан эътироф этилган

**Таҳририят ижодий
жамоаси:**

Бош муҳаррир:
и.ф.д., проф. М.Э.Пўлатов

**Бош муҳаррир
ўринбосари:**
и.ф.н., проф. Д.Х.Асланова

Масъул котиб:
и.ф.д., проф. М.Қ.Пардаев

Муҳаррирлар:
и.ф.д. Ф.А.Сафаров
катта ўқит. Ш.З.Ўразов

Техник муҳаррир:
и.ф.н., доц. А.Н.Холиқулов

Корректор:
PhD С.А.Бабаназарова

Саҳифаловчи:
ассис. Х.Н.Очилова

1 йилда 4 мартаба
чоп этилади.

**Ўзбекистон ҳудудида
тарқатилади.**

Таҳририят манзили:
140100, Самарқанд шаҳар,
Амир Темур кўчаси, 9-уй,

тел.: +998(66)233-28-38,
+998(66)233-17-88

факс: +998(366)231-12-53
эл.почта:

samisiservis@inbox.uz

Таҳририят кенгаши раиси:

М.Э.Пўлатов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институти ректори, и.ф.д., профессор

Таҳририят кенгаши раиси ўринбосари:

Д.Х.Асланова – СамИСИ илмий ишлар ва
инновациялар бўйича проректори, и.ф.н., профессор

Таҳрир кенгаши аъзолари:

Б.А.Бегалов – Ўзбекистон Республикаси Президенти
хузуридаги Статистика агентлиги директори, и.ф.д.,
профессор

М.Қ.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.К.Ғоибназаров – и.ф.д., профессор.

М.М.Мухаммедов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Д.Р.Зайналов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

О.М.Муртазаев – ТДИУ СФ директори, и.ф.д., проф.

М.Р.Болтабаев – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Р.Х.Эргашев – ҚарМIIИ профессори, и.ф.д.

И.С.Тўхлиев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

К.Б.Уразов – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Қ.Ж.Мирзаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.И.Исроилов – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Г.М.Шодиева – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Б.Абдукаримов – СамИСИ профессори, и.ф.н.

Р.Қобилов – Самарқанд вилояти ҳокими ўринбосари

С.Н.Тошназаров – СамИСИ профессори, и.ф.д.

Р.Н.Нормахматов – СамИСИ профессори, т.ф.д.

А.Бектемиров – СамИСИ профессори, и.ф.д.

О.М.Пардаев – СамИСИ профессори, и.ф.д.

М.Т.Алимова – СамИСИ профессори, и.ф.д.

З.Дж. Адилова – ТДИУ профессори, и.ф.д.

Ш.О.Қувондиқов – СамИСИ профессори в.б., иқтисод
фанлари доктори

Л.Н.Халикова – СамИСИ профессори в.б., DSc

Ф.А.Сафаров – СамИСИ доценти в.б., DSc

М У Н Д А Р И Ж А :

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ	
Мурод Мухаммедович Мухаммедов, Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев Иқтисодий тафаккур – иқтисодий тараққиётнинг муҳим омили	5
Muxitdin Abduxamidovich Aynakulov Klaster doirasida xizmat ko‘rsatish kooperatsiyasini tashkil etish va rivojlantirish tamoyillari va shakllari	16
Barchinoy Shonazar qizi Mavlanova Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari	21
Бахтияржон Бултурбаевич Муллабаев Худудлар ривожланишидаги номуносивбликни камайтиришда хорижий тажрибалардан фойдаланиш	24
Шаҳобиддин Зиядуллаевич Ўрозов Марказий Осиёда иккинчи ренессансга асос солишда Амир Темур ва темурийларнинг хизматлари	31
Nodir Djumanazarovich Khusanov O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirishda strategiya va mexanizmlarni doimiy ravishda takomillashtirish yo‘llari	35
ИННОВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ	
Shamsiddin Kiyamiddinovich Yuldashev, Lola Nazarovna Khalikova The role of human capital in forming the digital economy	40
Mavluda Azamatovna Shodmonova Raqamlashtirishning logistika samaradorligiga ta’siri	42
САНОАТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ	
Ruziboy Normaxmatov, Jasur Kaxarov, Akram G‘afurov Olma mevasi – biologik faol moddalarning muhim manbaidir.	45
Отабек Джурабаевич Джурабаев Определение направлений оптимизации операционной стратегии и повышение экономического потенциала хлопково-текстильных кластеров	48
ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС	
Ирисбек Иватов Аҳолига хизмат кўрсатишда деҳқон бозори фаолиятини ривожлантириш ва тартиблаштириш	56
Фарход Анварович Сафаров Мослашувчан бошқарув тамойиллари асосида хизмат кўрсатиш корхоналари рақобатбардошлигини таъминлаш	60
Baxtiyor Nusratovich Nosirov Mintaqaning uy-joy kommunal xizmatlar sohasida aloqa va axborotlashtirishni rivojlantirishni modelashtirish	64
Акмал Анвар ўғли Рахматов Мижозларга савдо хизматлари кўрсатишни такомиллаштиришнинг замонавий йўналишлари	70
Umid Xolboyevich Xolboyev Xizmatlar sohasi raqobatbardoshligini oshirishning nazariy masalalari	75
To‘lqin Ismatulla o‘g‘li Yahyoyev Qurilish xizmatlarini iqtisodiy tahlil obyekti sifatida xalqaro standartlar asosida tasniflash	77

Ғолиб Султонмуродович Мустафоев Қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш соҳасининг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш	80
Marifat Umarovna Xudoyberdiyeva Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ahamiyati	85
Askar Axrorovich Siddikov, Ahmadbek Nizomiddinovich Najmiddinov Xizmat ko‘rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni takomillashtirish yo‘nalishlari	87
ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ	
Muslimaxon Xolmatjon qizi Soxibova O‘zbekistonda ziyorat turizmi resurslarini samarali boshqarishning nazariy asoslari	90
Murodjon Rajabbayevich Matniyozov Methodological bases of formation of tourism image of the Khiva destination	96
Kamol Sharifovich Yuldashev Mustaqil turizm rivojlanishining evolyutsiyasi	100
Ўткир Дўснаевич Ражабов Ўзбекистонда диний туризм ривожланишининг салоҳияти ва истиқболлари	106
КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК	
Gulnora Mardiyevna Shadiyeva Ra’no Akbar qizi Qulmurodova Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va oilaviy tadbirkorlik – aholi turmush darajasini oshirishning bir omili sifatida	110
Saodat Toxirovna Toshaliyeva Mamlakatimizda kichik tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish holati tahlili	114
Имомназар Эгамбердиевич Турсунов, Кермен Антоновна Наминова, Тулкин Саидахмедович Шарипов Развитие малого и среднего бизнеса в условиях цифровой экономики	118
Гулнора Мардиевна Шодиева, Дилноза Азаматовна Тоғаева Хизматлар кўрсатиш соҳасида оилавий корхоналарни ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш	123
Layli Baxtiyorovna Navruz-zoda Inson tadbirkorlik qobiliyatini baholash maqsadida uning sifat xususiyatlarini tasniflash	130
МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ	
Navruzbek Zarifovich Niyatov Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish	134
Shahlo Akramovna Maripova Modern digital tools in small business management	138
Bekzodjon Oblakulov, Shakhnoza Narkulova Marketing Analysis of International Brand in the Case of Borjomi	143
Абдухолик Эгамович Тангиров Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхона бошқаруви ва уни ташкил этишининг моҳияти	147
Зулфия Мусаевна Усманова Перспективные направления совершенствования механизма управления персоналом	151
ИНВЕСТИЦИЯ	
Jahongir Ravshanbek o‘g‘li Hoshimov Yangi O‘zbekistonga xorijiy investitsiyalarni jalb etish holatining kompleks tahlili	155

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ	
Комил Бахрамович Уразов, Лобар Джафаркуловна Алиева Корхоналар соф активларидаги ўзгаришларга аудиторлик баҳосини бериш	160
БАНДЛИК ВА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ	
Хуббим Аскарлович Улашев Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш орқали камбағалликни қисқартиришга эришиш чоралари	167
Ашур Али Рустам ўғли Латипов Иқтисодиётнинг турли соҳаларида ўзини ўзи банд қилиш билан боғлиқ хизматларнинг асосий йўналишлари	172
ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА	
Ilhom Begmatdulobovich Mattiyev Talabalarda salomatlikni ta'minlash jarayonida jismoniy tarbiya va sog'lomlashtirishga bo'lgan dunyoqarash omillari	178
Акмал Алимжонович Салимов Таълим тизимини самарали бошқаришда “умр давомида таълим” концепциясининг ўрни	182
Sherzod Alimardonovich Kuldashev Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillari	186
Mirzabek Kulmamatovich Jonuzokov O'zbekiston oliy ta'limida investitsiyaviy jozibadorlik: muammo va yechimlar	191
ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР	
Мамаюнус Пардаев, Мурод Муҳаммедов Таълим соҳасида Япония ва Хитой тажрибаларидан айрим битиклар	197

НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мурод Мухаммедович Мухаммедов - Самарқанд иқтисодий ва сервис институти профессори, иқтисодий фанлари доктори

Мамаюнус Қаршибаевич Пардаев – Самарқанд иқтисодий ва сервис институти профессори, иқтисодий фанлари доктори,

ИҚТИСОДИЙ ТАФАККУР – ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ

Аннотация: мақолада иқтисодий онг, иқтисодий тафаккур, иқтисодий фаолият тушунчалари хусусида айрим мулоҳазалар, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни замон талаблари даражасига кўтаришнинг иккита асосий йўналиши, ҳаммамиз ноз-неъматлар истеъмолчилари бўлганлигимиз туфайли иқтисодий саводхонлик – барчамизга сувдек зарурлиги асосланган. Шунингдек, иқтисодий тараққиёт суръатларини жадаллаштиришда давлат ва кенг халқ оммасининг ўзаро ҳамкорлиги, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни ривожлантиришда таълимнинг роли бекиёс эканлиги, иқтисодий тафаккурни ривожлантиришнинг имкониятлари чексизлиги, фақат ундан унумли фойдаланиш ўткир зарурат эканлиги исботлаб берилган.

Калит сўзлар: инсон, инсон тафаккури, иқтисодий онг, иқтисодий тараққиёт, иқтисодий фаолият, иқтисодий тафаккур, иқтисодий ўсиш, таълим.

Кириш. Мамлакатда амалга оширилаётган кенг қўламли иқтисодий ислохотлар халқимизнинг кўп йиллар сабрсизлик билан орзуқиб кутган умидларини рўёбга чиқаришга, тўқ-фаровон ҳаёт кечиришга имкон берадиган, унинг туб манфаатлари ва эҳтиёжларига мос келадиган миллий иқтисодиётни шакллантиришга йўналтирилган. Танланган стратегия Янги Ўзбекистонга пировард натижада иқтисодий тараққиёт пиллапоясидан бой тарихимизга муносиб ўрин олиш учун, Ўзбекистонни дунёнинг иқтисодий жиҳатдан устун ривожланган мамлакатларидан бирига айлантириш, заҳматкаш халқининг мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечириш бахтига муяссар қилиш учун реал имкониятлар яратиб бермоқда. Бундай имконият тарихда жуда кам учрайдиган ноёб иқтисодий воқелик, фақат биз ундан унумли фойдаланишимиз керак.

Тадқиқот методологияси. Иқтисодий тафаккур орқали иқтисодий тараққиётнинг муҳим омилларини тадқиқ қилишда объективлик, мантиқийлик ва тарихийликнинг бирлиги, макон ва замон, қиёсий таҳлил, миқдор ва сифат, индукция ва дедукция каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Иқтисодий тафаккур иқтисодий тараққиётнинг муҳим омили эканлиги исбот талаб қилмайдиган ҳақиқат. Аммо ушбу назарий масалани бугунги кун нуқтаи назаридан шарҳлаш ва омма эътиборига ҳавола қилиш ҳам долзарб масалаларга айланиб қолди. Шу туфайли мақолани бир қанча алоҳида йўналишларда изоҳлашни мақсадга мувофиқ, деб топдик.

Биринчидан, иқтисодий онг, иқтисодий тафаккур, иқтисодий фаолият тушунчалари хусусида айрим мулоҳазаларга эътиборингизни қаратмоқчимиз. Иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур ўзаро бир-бири билан узвий боғлиқ категориялар бўлиб, улар биргаликда иқтисодиётни ривожлантиришда фаол иштирок этадилар. Иқтисодий тафаккур иқтисодий онг замирида юзага келади, ундан озуқа олади. Ўз навбатида, иқтисодий тафаккур иқтисодий онгни ривожлантиришнинг, уни такомиллаштиришнинг, иқтисодиёт соҳасидаги билимларни янги даражаларга кўтаришнинг муҳим курули ҳисобланади. Инсон ўз онгида аксини топган, хулқ-атвор сифатида шаклланган иқтисодий ғоянигина ҳаётга татбиқ қилиши мумкин. Яъни, инсон иқтисодий фаолият юритганда, фақат ўзининг онгида шаклланган, ўз аксини топган иқтисодий билимларидан келиб чиққан ҳолда, амал қилади, иқтисодий фаолият юритади, уни кундалик ҳаётга татбиқ қилади. Демак, айнан иқтисодий онг, иқтисодий тафаккур инсоннинг иқтисодий фаолияти унумдорлигини оширишнинг, унга ушбу фаолиятдан юқори самара олишга имконият берадиган тўғри қарорлар қабул қилишнинг, ўз меҳна-

тидан тегишли натижа олиш ва бой-бадавлат яшашининг ягона шарти ҳисобланади.

Инсонда иқтисодий онг бўлмаса, иқтисодий тафаккур ҳам бўлмаганидек, иқтисодий онг ҳам иқтисодий тафаккурсиз ривожланмайди. Шунинг ҳам алоҳида таъкидлаш лозимки, айнан иқтисодий онг иқтисодий тафаккурни юксалтиришга катта ҳисса қўшади, унга эришишнинг асосий омили ҳисобланади. Инсоннинг иқтисодий онги қанча баланд бўлса, унинг когнитив тафаккури, иқтисодий мавзуларда мушоҳада юритиш қобилияти ҳам шунча кучли бўлади. Демак, иқтисодий онг иқтисодий тафаккурни юксалтириш, мамлакатни иқтисодий тараққиётнинг равиш йўлига олиб чиқишнинг асосий шарти ҳисобланади.

Инсон онги юксак даражада тузилган материянинг ноёб хоссаси сифатида, жамиятда ва инсон шахсий ҳаётида кечаётган иқтисодий муносабатларни, уларнинг моҳиятини билиш, тушуниб етиш, идрок этиш ва амалиётда қўллаш имконини беради. Иқтисодий онг – ташқи оламда содир бўлаётган иқтисодий воқелиklar, иқтисодий жараёнлар, иқтисодиёт борасидаги назарий ва амалий билимларнинг инъикосидир. У ижтимоий онгнинг ажралмас таркибий қисми бўлиб, унда иқтисодий билимлар, иқтисодий ҳаёт борасида жамланган бой тажриба билан биргаликда, инсоннинг шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини, ижтимоий-иқтисодий реалликни баҳолаш тўғрисидаги дунёқараши ва хулқ-атвори ўз аксини топади.

Иқтисодий тафаккур эса инсон ақлининг олий маҳсули бўлиб, инсон иқтисодий онгини янада ривожлантириш, уни юксак даражаларга кўтариш, инсон онгида аллақачон шаклланган иқтисодий билимларни такомиллаштириш, уни янги ғоя ва назариялар билан тўлдириш, бойитиш имконини берувчи жараёндир. Иқтисодий тафаккур жараёнида инсон ўзининг кундалик ҳаёти ва келажаги учун зарур бўлган иқтисодий муаммоларнинг инновацион ечимларини излаб топади. Бошқача сўзлар билан ифодалаганда, иқтисодий тафаккур иқтисодиёт илмини бойитишнинг, уни янги даражаларга олиб чиқишнинг қудратли қуроли, локомотивидир. У инсоннинг иқтисодиётга оид турли-туман ахборотларни қабул қилиб, уни ақл ёрдамида таҳлил қилиш ва унга таянган ҳолда, иқтисодиёт борасида самарали қарорларни қабул қилишга қаратилган яратувчанлик фаолияти. Демак, иқтисодий тараққиётга эришишда, қимматбаҳо ресурслардан унумли ва ўринли фойдаланиш муаммосини ҳал этишда, жаҳон бозорида иқтисодий устунликка эришишда, иқтисодий жиҳатдан дунёнинг қудратли давлатларидан бирига айланишда, мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечириш бахтига муяссар бўлишда иқтисодий тафаккурнинг роли бекиёс.

Инсон фаолияти таркибида иқтисодий фаолият марказий, бош ўринни эгаллайди. Чунки инсон айнан шу фаолият ёрдамида онгида ўз аксини топган илмий-назарий ғоялар ва амалий тажриба таъсири остида шаклланган билимларга, унинг негизида пайдо бўлган хулқ-атворида таянган ҳолда, табиатга фаол таъсир кўрсатади. Пировард натижада, у ўзининг кундалик эҳтиёжлари учун сувдек зарур бўлган турли-туман моддий ва маънавий ноз-неъматларни ишлаб чиқаради. Яшашимиз ва ишлашимиз учун бизга қулай шароит яратиб берадиган ҳашаматли бинолар, боғу-роғлар, узоғимизни яқин қилаётган “тез чопар” автомобиллар, чарчаганимизда жонимизга оро берувчи дам олиш масканлари, таълим муассасалари, ширин, мазали таомлар, биз севиб ўқийдиган китоблар... буларнинг барча-барчаси инсон иқтисодий фаолиятининг медаларидир. Жамиятдаги барча тирик жонлар дунёсида фақат инсонгагина хос ушбу нодир фазилат инсоннинг табиат устидан ҳукмронликка эришишнинг бош омили, десак, айтиш ҳақиқатни айтган бўламиз.

Халқнинг (алоҳида индивиднинг) тўқчилик ва мўл-кўлчиликда бой-бадавлат ҳаёт кечириши, биринчи галда, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг ҳосиласи, инсоннинг ўз ҳаётий эҳтиёжларини қондириш мақсадида ишлатилаётган иқтисодий ресурслардан тежамкорлик билан унумли фойдалана олганлиги учун иқтисодиётнинг унга ҳадя этган тухфаси, мукофоти. Бошқача сўзлар билан ифодалаганда, тўқ-фаровон ҳаёт инсон иқтисодий онги ва тафаккурининг чексиз имкониятларидан унумли фойдаланишнинг амалий натижасидир. Булоқнинг суви боғу-роғлардаги дарахтларнинг, ўсимликларнинг илдизларини суғориб, уларга ҳаёт бағишлаганидек, инсон онги ва тафаккури ҳам

тараққиёт дарахтининг илдизларини ақл ва зиё нурлари билан суғориб, аҳолини зулматдан ёруғликка, қашшоқликдан мўл-кўлчиликка, тубанликдан билимдонликка олиб чиқишнинг қудратли воситаси. Агар, бордию, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур бўлмаганда эди, ер юзида ҳеч қандай иқтисодий ҳаёт ҳам, тараққиёт ҳам бўлмаган бўлар эди. Натижада инсон бошқа барча тирик мавжудотлар каби, табиатга тўла итоаткор, унинг шафқатсиз синовларига бардош беришга ожиз тирик жонлилар галасига айланиб қолган бўлар эди. Зотан, инсоннинг иқтисодий тафаккури қанча кучли бўлса, унинг иқтисодий онги қанча ривожланган бўлса, иқтисодий тараққиёт жараёнларининг суръати ҳам шунча тезлашади, мамлакатда фаровонлик, тўкин-сочинлик муҳити яратилади.

Афсуски, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг моҳияти, уларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришдаги алоҳида аҳамияти, уларни шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари тадқиқотчиларимиз эътиборидан четда қолиб кетмоқда. Товар-пул муносабатлари батамом издан чиққан режали иқтисодиёт шароитида иқтисодий онг ва тафаккурнинг жамият тараққиётидаги роли сезиларли даражада сусайган эди. Лекин, товар-пул муносабатларига кенг йўл очиб берган замонавий бозор иқтисодиёти шароитида вазият тубдан ўзгарди, ушбу омилнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётидаги роли эса кескин ошди. Шу сабабли, иқтисодий онг ва тафаккурнинг жамият ижтимоий тараққиётидаги ролини ошириш муаммолари актуаллашди ва бу борада тизимли тадқиқотларни амалга ошириш, инсон иқтисодий онги ва тафаккурини замон талаблари даражасига кўтаришнинг ноанъанавий усул ва механизмларини излаб топиш, энг муҳими, уларни амалиётга жорий этиш, ўткир заруратга айланди.

Иккинчидан, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни замон талаблари даражасига кўтаришнинг иккита асосий йўналиши хусусида. Тадқиқотлар жараёнида Янги Ўзбекистонда иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг чексиз имкониятларини рўёбга чиқариш, уларни ҳозирги замон талаблари даражаларига кўтариш асосида мамлакат иқтисодий қудратини юксалтиришнинг етакчи омилига айлантиришга қаратилган чора-тадбирларни иккита йўналишда амалга ошириш катта амалий самара беради, деган хулосага келдик.

Биринчиси – жамият аъзоларининг иқтисодий онг доирасини кенгайтириш, уни иқтисодиёт соҳасидаги янги замонавий билимлар билан қуроллантириш, аҳоли кенг қатламлари орасида ижтимоий-иқтисодий борлиқни ўзида тўла акс эттиришга қодир мукамал иқтисодий онгни шакллантириш, кенг халқ оммасини, аҳоли барча қатламларини давр талаблари руҳида тарбиялаш, уларнинг онгини янги, бозор иқтисодиётига хос, замонавий иқтисодий билимлар билан бойитиш. Ушбу тадбирлар аҳоли барча қатламларини: ишчи-ҳодимлар, ишсизлар, балоғат ёшига етмаган ёшлар, нафақахўрлар, ногиронлар, хулласи калом, аҳолининг барча-барчасини қамраб олиши керак, деб ўйлаймиз.

Мамлакат аҳолиси барча қатламларининг иқтисодий саводхонлигини ошириш кенг қамровли тадбир бўлиб, у катта миқдордаги молиявий ресурсларни жалб қилишни тақозо этади. Бу жиҳатдан ушбу тадбир жамиятга жуда қимматга тушади. Молиявий ресурслар танқислиги шароитида катта миқдордаги молиявий ресурсларни аҳоли барча қатламларининг иқтисодий саводхонлигини ошириш орқали унинг иқтисодий онгини янги замонавий билимлар билан қуроллантиришга сарфлаш иқтисодий самарадорлик нуқтаи назаридан оқилонами, деган табиий савол туғилади? Албатта, оқилона. Бу қатъий ва ягона тўғри жавоб. Чунки аҳоли иқтисодий онгини янги замонавий билимлар билан қуроллантиришга сарфланган молиявий ресурслар мамлакат иқтисодий салоҳиятини юксалтиришга мультипликатив таъсир кўрсатади ва натижада мамлакат иқтисодиётини тараққий эттиришнинг ишончли омилига айланади.

Муаммонинг ечими сифатида аҳоли кенг қатламлари иқтисодий саводхонлигини оширишни молиялаштириш сарф-харажатларини тежаш механизмлари ишлаб чиқилиши лозим, деб ўйлаймиз. Масалан, сарф-харажатларни молиялаштиришга мамлакат жами аҳолисининг миллий иқтисодиётни юксалтиришдаги ролига қараб муайян гуруҳларга табақалаштириш тамойили асосида ёндашиш.

Биринчи гуруҳга аҳолининг мамлакат ЯИМнинг шаклланишида бевосита иштирок этмайдиган кишилар, яъни иқтисодиётда банд бўлмаганларни киритиш мумкин. Жамият аъзоларининг муайян қисми (ёш болалар, ишсизлар, ногиронлар ва бошқалар) мамлакатда ЯИМни яратишга, иқтисодий сиёсатни шакллантиришга ва уни бевосита амалга оширишга алоқадор эмас. Аҳолининг ушбу тоифага мансуб қисми иқтисодий тараққиётга бевосита таъсир кўрсатиш имкониятига эга бўлмаса-да, лекин у иқтисодий тараққиёт суръатларига билвосита таъсир кўрсатади. Ушбу тоифага мансуб аҳолининг иқтисодий саводхонлигини оширишни молиялаштириш сарф-харажатларини минималлаштириш сиёсатини тутиш мақсадга мувофиқ.

Иккинчи гуруҳга миллий иқтисодиётда банд бўлганларни киритиш мақсадга мувофиқ. Ушбу тоифага мансуб аҳоли иқтисодиётда банд бўлиб, ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқаришда бевосита иштирок этади. Демак, мазкур гуруҳга тобе кишилар иқтисодий фаолият юритадилар, истеъмол қийматига эга янги ноз-неъматлар яратадилар. Ишлаб чиқариш жараёнида улар қимматбаҳо иқтисодий ресурслардан, асбоб-ускана ва жиҳозлардан, бино ва иншоотлардан, газ, электр қуввати ва сув ресурсларидан фойдаланадилар. Ушбу қимматбаҳо ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш, ортиқча исрофгарчиликларга йўл қўймаслик, ҳар бир ресурс бирлигига кўпроқ бойлик яратиш кўп жиҳатдан уларга, уларнинг қимматбаҳо ресурсларга бўлган муносабатига, демак, иқтисодий билимдонлигига, иқтисодий тафаккурига, қимматбаҳо ва нодир ресурслардан унумли фойдалана олиш қобилиятига боғлиқ. Ушбу тоифага мансуб аҳолининг иқтисодий саводхонлигини оширишни молиялаштириш сарф-харажатларини меъёрида, оқилона даражада амалга ошириш сиёсати яхши самара беради.

Учинчи гуруҳга мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта касбий ва олий таълим муассасаларида, докторантурада таҳсил олаётган ёшларни киритиш лозим. Аҳолининг ушбу тоифадаги қисми иқтисодий онгини замонавий билимлар билан куроллантириш асосида давр талаби даражасига кўтаришнинг изчил чоралари кўрилиши лозим. Уларнинг иқтисодий онгини шакллантириш, янги замонавий билимлар билан куроллантириш жараёнида асосий эътиборни таълимнинг келажақда уларнинг когнитив иқтисодий тафаккурини кучайтириш имконини берувчи, ижодий фикрлаш қобилияти устун ривожланган, ҳар қандай муаммоли иқтисодий вазиятдан чиқиб кетишга, миллий иқтисодиётни самарали бошқаришга қодир забардаст иқтисодчи, истеъдодли менеджер бўлиб шаклланишига яроқли усул ва услубиятларини қўллаш зарур. Бундай усуллар сирасига диалектика, индукция ва дедукция, анализ ва синтез, илмий мавҳумлаштириш, қиёслаш ва математик моделлаштириш, тизимлаштириш каби усулларни киритиш мумкин. Ушбу тоифага мансуб ёшларнинг иқтисодий саводхонлигини оширишни молиялаштириш сарф-харажатларини максималлаштириш сиёсатини қўллашнинг истиқболи катта.

Истеъмол маданиятининг пастлиги оқибатида мамлакатда нодир ва бебаҳо иқтисодий ресурслардан фойдаланишда, улардан тайёрланган тайёр маҳсулот ва хизматларни истеъмол қилишда катта исрофгарчиликларга йўл қўйилмоқда, тежамкорлик тамойиллари кўпол тарзда бузилмоқда. Айниқса, деҳқонларнинг машаққатли меҳнати эвазига яратилган кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини йиғиб-териб олиш, уларни транспортировка қилиш, сақлаш, эл дастурхонига етказиб бериш жараёнларида иқтисодий саводхонлигининг давр талаблари даражасида эмаслиги, иқтисодий интуициянинг етишмаслиги оқибатида ишлаб чиқарилган ноз-неъматларнинг талайгина қисми нест-нобуд бўлмоқда, ҳавога совурилган бойлик каби зое кетмоқда.

Ижтимоий ишлаб чиқариш мамлакат аҳолисининг ҳаёт фаровонлигини юксалтиришни, моддий ва маънавий ноз-неъматлар мўл-кўлчилигини таъминлашга эришишни мўлжалга олади, уни бош мақсад қилиб белгилайди, ялпи товар ва ялпи хизматларни яратади. Агар иқтисодий тараққиётнинг шу олтин қондасини инобатга оладиган бўлсак, унга изчил риоя қилиш шартлигини тушуниб етадиган бўлсак, ўзимизнинг бебурдлигимиз, иқтисодий саводхонлигимизнинг етишмаслиги, билимсизлигимиз оқибатида юзага келаётган бундай йўқотишларни қанчалик тез бартараф этсак, ҳаётимиз ҳам шунча фаровон бўлиши мумкинлиги шубҳасиз. Ижтимоий

ишлаб чиқаришдан бош мақсад ноз-неъматларни шунчаки ишлаб чиқариш эмас, балки пировард натижада, уларни истеъмол қилиш, фаровонликка эришишдан иборат. Бу инкор этиб бўлмайдиган аксиома.

Иккинчиси – мамлакатда, хусусан, ёшларимизда, иқтисодий тафаккур юритиш қобилятини ривожлантириш, аҳолида когнитив тафаккур кўникмаларини шакллантириш, энг муҳими, уни ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг етакчи омилига айлантиришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш.

Айниқса мамлакатнинг иқтисодий пойдеворини шакллантиришда иқтисодий ўсиш суръатларини жадаллаштириш ва сифатини яхшилаш орқали бевосита иштирок этиш имкониятига эга бўлган мутассади шахслар когнитив иқтисодий тафаккурини юксалтиришга жиддий эътибор қаратиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Ушбу тоифага давлат органлари ходимларини, раҳбарларни, тадбиркорларни, профессор-ўқитувчиларни, тадқиқотчиларни, иқтисодчиларни, ОАВ ходимларини киритиш мумкин. Ушбу тоифага мансуб шахсларнинг тафаккури, иқтисодий фикрлаш қобиляти, мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Улар иқтисодий реалликни акс эттиручи маълумотларни тўплашда, қайта ишлашда, умумлаштиришда, таҳлил қилишда, турли омилларнинг таъсирини аниқлашда, уларга таяниб назарий ва амалий ҳулосалар чиқаришда, иқтисодий тараққиёт натижаларини халқ орасида тарғибот қилишда, бу борада йўл қўйилган хато ва камчиликларнинг моҳияти ва сабабларини очиб беришда, энг муҳими, соҳа мутахассиси сифатида, уларни бартараф этишда, келажакда иқтисодий тараққиёт йўналишларини белгилаб беришда ва уларнинг ижроси бўйича тегишли қарорлар қабул қилишда ва ниҳоят, ижро натижаларининг назоратини амалга оширишда, бевосита иштирок этадилар.

Бошқача сўзлар билан ифодалаганда, ушбу тоифага мансуб аҳоли қатламлари, бир томондан, миллий иқтисодиётнинг ҳолати, унинг глобаллашган жаҳон ҳўжалигидаги мақеи, иқтисодий ўсиш суръатлари ва сифати учун масъулдирлар. Иккинчи томондан эса, улар вазият тақозо этганда, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий юксалиш суръатларига бевосита таъсир кўрсатиш, аниқроғи, уни янада жадаллаштириш имкониятига эгадирлар. Шу сабабли, макро ва микро даражада йўл қўйилган хато ва камчиликлар учун уларнинг моддий ва маънавий жавобгарлигини ошириш, айти пайтда, уларни тараққиётнинг юксак даражаларига эришишдаги хизматларини моддий ва маънавий рағбатлантиришнинг самарали механизмларини яратиш лозим.

Учинчидан, иқтисодий саводхонлик – барчамизга сувдек зарур. Чунки бизнинг ҳаммамиз ноз-неъматлар истеъмолчиларимиз. Жамиятда инсон иқтисодий фаолияти, яъни меҳнати эвазига ишлаб чиқарилган барча моддий ва маънавий ноз-неъматлар, пировард натижада, инсон истеъмолини таъминлаб беришни, унинг эҳтиёжларини қондиришни мўлжалга олади. Инсон ўзининг ҳаётий эҳтиёжларини қондириш илинжида тинимсиз меҳнат қилади, иқтисодий фаолият юритади. Инсон зотининг барчаси, ҳаттоки она бўйидаги ҳали ёруғ дунёга келмаган мурғак гўдақдан тортиб, то ёруғ дунёни тарк этган майитнинг дафн маросими билан боғлиқ муайян моддий ёки номоддий ноз-неъматларнинг истеъмолчисидир.

Афсуски, иқтисодиёт илми узоқ йиллар давомида ишлаб чиқариш жараёнининг моҳияти, уни кенгайтиришнинг омиллари, унга эришиш йўллари татқиқ этишга асосий эътиборини қаратди. Айнан ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтиришни иқтисодий тараққиётнинг асосий, бош омили сифатида қаради. Натижада жамиятда истеъмол назариясининг ортда қолиши, сустривожланиши ҳолати рўй берди, ушбу йўналишда фанда бўшлиқ пайдо бўлди, бу борада арзигулик, аксарият кўпчилик эътироф этган кучли, инновацион илмий ғоялар яратилмади.

Бизнинг назаримизда, иқтисодий тараққиёт фақат ноз-неъматларни ишлаб чиқариш билан эмас, балки уларнинг истеъмоли билан ҳам узвий боғлиқ. Чунки истеъмол – бош мақсад, ишлаб чиқариш эса унга эришиш воситаси. Юксак иқтисодий онг ва тафаккур воситасида истеъмол жараёнида тежалган ноз-неъмат, ўз моҳиятига кўра, ишлаб чиқариш жараниёда яратилган қўшимча маҳсулот ҳажмини англатади. Халқимизда узоқ йиллик

амалий тажрибадан келиб чиққан “дунё топгунча, ҳисоб топ”, деган пурмазмун нақл бор. Биз илмий жиҳатдан асослаб бермоқчи бўлаётган ғояни ижодкор халқ ўзининг тилида қисқагина, лўнда, таъсирчан қилиб ифодалаган.

Кўп асрлар муқаддам Авестода “Енглар, ичинглар, лекин исроф қилманглар”, деган битиклар битилган. Демак, халқимиз азал-азалдан, қадим замонлардан истеъмол жараёнида йўл қўйиладиган исрофгарчиликларга нисбатан бефарқ бўлмаган, уни қаттиқ қоралаган. Исрофгарчилик хусусидаги фикримизнинг оддий формуласи қуйидагича: ишлаб чиқариб, нест-нобуд қилгандан кўра, ишлаб чиқармай қўя-қолган афзал. Чунки истеъмол учун ишлаб чиқарилган ноз-неъматнинг истеъмол жараёнида йўл қўйилган хато ва камчиликлар оқибатида нест-нобуд бўлиши жамиятга жуда қимматга тушади. Биринчидан, нафлилик келтирмай нест-нобуд бўлган ноз-неъматни ишлаб чиқаришга сарфланган иқтисодий ресурслар, жумладан, меҳнат ресурслари, зое кетади. Иккинчидан, истеъмол манбаига айланмай қолган ноз-неъматлар теварак-атрофга, экологик муҳитга салбий таъсир кўрсатади.

Масаланинг бошқа бир муҳим жиҳатига эътиборларингизни қаратмоқчимиз. Бу ҳам бўлса, иқтисодий дунёқараши энди шаклланиб бошлаган ёшларни, ўсмирларни иқтисодий самарадорлик ва иқтисодий тежамкорлик маданияти руҳида тарбиялаш, вояга етазиш, уларнинг онгига кучли таъсир кўрсатиш, уни замонавий иқтисодий билимлар билан қуроллантириш. Бундай ёшларнинг иқтисодий дунёқараши вақт ўтган сайин кенгайиб, чуқурлашиб боради, пайти келиб, улар вояга етганда, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг фаол иштирокчиларига айланганда, жамиятга ўзининг мультипликатив самарасини беради. Фақат катта ақл билан узоқни кўра билган, ўз фарзанди, ўз юрти келажаги тўғрисида астойдил қайғурадиган кишиларгина бундай имкониятни қўлдан бермайдилар, ёшларни болалик чоғларидан иқтисодий дунёқарашини шакллантириб борадилар.

Кундалик ҳаётимиз учун сувдек зарур бўлган, инсоннинг машаққатли меҳнати эвазига яратилган ноз-неъматларни истеъмол қилишда йўл қўйиладиган исрофгарчиликлар, айниқса, ҳашаматли ресторанларда озиқ-овқат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигининг пастлиги натижасида юзага келаётган йўқотишлар, ишлаб чиқаришда (ишлаб чиқариш истеъмоли) ва хонадонларда (шахсий истеъмол) газ, электр қуввати, сув каби бебаҳо ресурслардан фойдаланиш самарадорлигининг пастлиги каби муаммоларни барта-раф этишда истеъмолчининг, унинг иқтисодий дунёқарашининг, роли жуда катта. Мана шу тарзда, мамлакатимизда бугунги кунда истеъмол маданиятининг давр талабларига жавоб бермаслиги ва бу иллатнинг асосий сабабчиси халқимизда иқтисодий фикрлаш доирасининг торлиги, заифлиги, иқтисодий саводхонлик даражасининг пастлиги, иқтисодий билимларнинг етишмаслиги эканлигини яна бир қарра таъкидламоқчимиз.

Юқорида қайд этилган муаммони ечишнинг асосий йўли – аҳоли барча қатламлари орасида истеъмол маданиятини ривожлантиришдан иборат, деб ҳисоблаймиз.

Тобора глобаллашиб, яхлитланиб бораётган жаҳон хўжалиги шароитида миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги, унинг халқаро меҳнат тақсимоотидаги мавқеи, биринчи галда, мамлакат аҳолиси иқтисодий онги ва тафаккурининг ривожланганлик даражаси, улардан қоғозда эмас, амалда олинadиган натижаларнинг самараси билан белгиланади.

Тўртинчидан, иқтисодий тараққиёт суръатларини жадаллаштиришда давлат ва кенг халқ оммаси ўзаро ҳамкорлиги хусусида. Ўзбекистонда иқтисодий тараққиётни жадаллаштириш асосида аҳоли турмуш фаровонлигини тубдан яхшиланишини мўлжалга олган кенг қўламли иқтисодий ислохотлар доирасида давлат томонидан пухта ўйланган, таҳсинга лойиқ макроиқтисодий сиёсат, изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бизнингча, мамлакат иқтисодий тараққиётида жаҳон хўжалигида пешқадамликка эришиш учун ушбу омилнинг ўзи етарли эмас. Давлатнинг юртда жорий этаётган макроиқтисодий сиёсати қанчалик даражада кучли бўлмасин, у қай даражада бенуқсон, самарали бўлмасин, унинг бераётган амалий натижалари кутилаётган даражаларда эмаслигига таажжубланмаслик керак.

Иқтисодий тараққиёт адолат тарозисининг бир палласида ҳамиша давлатнинг макроиқтисодий сиёсати, иккинчи палласида эса, халқнинг иқтисодий онги ва иқтисодий

тафаккури ётади. Халқнинг юксак иқтисодий онги ва иқтисодий тафаккурига таянмаган давлатнинг ҳар қандай мукаммал макроиқтисодий сиёсати, пировард натижада, мамлакатда иқтисодий тараққиёт мўъжизаси содир бўлишини таъминлай олмайди. Тарозининг иккинчи палласига етарли эътибор бермаган давлат, аскарларисиз жанг майдонига чиққан қўмондон сингари, кучсиз ва заиф бўлади. Давлатнинг кучли макроиқтисодий сиёсати кенг халқ оммасининг мукаммал иқтисодий онги ва когнитив иқтисодий тафаккури билан тўлдирилган тақдирдагина, ўзаро ҳамкорлик қўламининг синергетик самараси ҳосил бўлиб, чинакам иқтисодий тараққиёт мўъжизаси содир бўлади.

Мамлакатда кенг халқ оммасининг, аҳоли барча қатламларининг иқтисодий онгини замон талаблари даражасига кўтаришнинг муҳимлигини, зарурлигини оддий мисолларда изоҳлаб беришга уриниб кўрмоқчимиз.

Иқтисодий онги мукаммал, онги яхши ривожланган шахс, ўзининг кундалик ҳаётида иқтисодга оид муаммоларни ҳал этишда тежамкорлик нуқтаи назаридан ёндашади. Бу жамият иқтисодий тараққиёти учун ўта муҳим аҳамиятга эга. Масалан, иқтисодий қонунлардан озгина хабари бор, иқтисодий онги юқори инсон ҳеч қачон ҳайфга оқиб ётган кран суви, ёки, айтайлик, беҳуда ёниб турган электр лампочкасидан келаётган зарарга, айрим шахсларнинг фаросатсизлиги туфайли оёқ остида учрайдиган нон бўлақларига, катта машаққатлар билан тозаланган шинам кўча ва йўлақларнинг ахлат тўкиб, ифлосланишига, ҳеч қачон бефарқ бўлмайди. У ўзининг кундалик иш фаолиятида ҳам иқтисодиётнинг олтин қоидаларига қатъий риоя қилади, иш жойида самарадорликка эришади. “Томатома кўл бўлур”, дейди доно халқимиз. Худди шундай, тома-тома кўл бўлган сув тома-тома йўқ бўлиши ҳам муқаррар. Иқтисодий онгнинг заифлиги оқибатида мамлакатимизда исроф бўлаётган, тегишли натижа бермай, зое кетаётган иқтисодий имкониятларни сарҳисоб қилиб, умумий маҳражга келтирсак, иқтисодий билимдонлик самараларидан қудратли тўлқин пайдо бўлишига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Ушбу қудратли тўлқин давлатнинг пухта ўйланган макроиқтисодий сиёсат билан ўзаро уйғунлашиб, бир йўналиш томон ҳаракат қилса, халқимиз орзу қилган иқтисодий тараққиёт мўъжизаси содир бўлади.

Биз эътиборингизни қаратмоқчи бўлган муаммонинг долзарблиги шундаки, токи аҳоли кенг қатламларида, ёшидан, жинсидан, касбидан қатъи назар, ишчи-ҳодимлар, ишсизлар, балоғат ёшига етмаган ёшлар, нафақахўрлар, ногиронлар, хулласи калом, аҳолининг барча-барча қатламларида иқтисодий онгни давр талаблари даражасига кўтармас эканмиз, уни тежамкорлик тамойилларига қатъий риоя қилган ҳолда, шакллантирмас эканмиз, токи биз ҳар бир кишини нодир ва ноёб иқтисодий ресурслардан унумли ва ўринли фойдаланиш ғояларини қон-қонига сингдирмас эканмиз, иқтисодий тараққиётда ривожланган мамлакатлар сафидан ўрин олиш, Ўзбекистонни дунёнинг иқтисодий жиҳатдан қудратли мамлакатларидан бирига айлантириш борасидаги эзгу мақсадларимиз рўёбга чиқмаган орзуга, хом ҳаёлга айланиб қолаверади.

Шу сабабли, мамлакатда аҳоли барча қатламлари иқтисодий саводхонлигини ошириш, унинг иқтисодий онги ҳамда когнитив иқтисодий тафаккур юритиш қобилиятини замон талаблари даражаларига кўтариш давлат макроиқтисодий сиёсатининг марказий бўғинларидан бирига айланмоғи лозим.

Бешинчидан, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни ривожлантиришда таълимнинг роли беқиёслиги хусусида. Инсоннинг иқтисодий онги жуда кўп омилларнинг кучли таъсири остида шаклланади. Булар таркибига ташқи иқтисодий муҳит, юзага келган иқтисодий вазият, индивиднинг англаш қобилияти, анъанавий бозор иқтисодиётидан замонавий бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнлари, иқтисодиётда содир бўлаётган ва содир бўлиши кутилаётган кескин ўзгаришлар ва бошқаларни киритиш мумкин. Замонавий ахборотлашган маконда иқтисодий онгни шакллантиришда ва уни ривожлантиришда таълимнинг роли беқиёс. Айнан таълим иқтисодий онгни шакллантиришнинг, демак, фаровон ҳаётга эришишнинг бебаҳо омилидир. Ушбу ҳақиқатни инкор этиш, кундалик амалиётда унга риоя қилмаслик, иқтисодий саводхонликни оширишга етарли даражада эътибор бермаслик, ўз-ўзимизни қоқоқликка, ночор ҳаётга, иқтисодий тараққиёт карвонининг охириги бўғинларида судралиб юривчи

мамлакатга айлантиришга маҳкум этиш билан баробар. Иқтисодий муаммоларни ҳал этишда иштирок этаётган шахснинг таълим даражаси, билими, иқтисодий саводхонлиги қанча юқори бўлса, унинг мамлакат иқтисодий тараққиётига қўшаётган ҳиссаси ҳам шунчалик кўп бўлади.

Аммо бугунги кунда мамлакатда аҳоли иқтисодий онгини замон талаблари даражасига кўтариш муаммоларини бартараф этишга етарли эътибор берилмаяти, уларни ечишда хато ва камчиликларга йўл қўйилапти. Мазкур йўналишда таълим соҳасида ёшларимизнинг иқтисодий онгини ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатаётган айрим нохуш ҳолатларга эътиборларингизни қаратмоқчимиз.

Кейинги йилларда инглиз тилини мукаммал билиш магистратурага киришнинг асосий шarti қилиб белгиланди: магистратурага киришга даъвогарлик қилган ёшлар инглиз тилини мукаммал билиши, яъни махсус IELTS ёки шунга тенглаштирилган *сертификат*га эга бўлиши шарт. Ушбу тадбир таълим соҳасининг ривожланишига, унинг сифатининг ошишига, ёшларимиз тафаккурининг кучайишига позитив таъсир кўрсатдими? Ушбу саволга чуқур фикр-мулоҳазаларсиз ижобий жавоб бериш жуда қийин.

Мазкур муаммони муайян мисол ёрдамида ёритиш масалага ёруғлик киритиш имконини беради. Фараз қилайлик, муайян олий ўқув юртида, жорий ўқув йилида 155 нафар магистрантларни ўқишга қабул қилиш режалаштирилган эди, лекин амалда 40 нафар ёш йигит-қизлар ўқишга қабул қилинди, холос. Ушбу ҳолатнинг асосий сабаби – талабгорларда инглиз тилидан мукаммал билими борлигини тасдиқловчи махсус ҳужжатнинг талаб қилинаётганлиги. Бу – модомики инглиз тилини билмайсанми, сен иқтисодчи бўлишга лойиқ эмассан, дегани. Аслида ҳам шундайми? Ўйлаймизки, кучли иқтисодчи бўлиш учун инглиз тилини мукаммал билиш шарт эмас. Замонавий технологиялар, қолаверса, инглиз тилини мукаммал биладиган соҳа мутахассислари кучли иқтисодчининг инглиз тилига оид ташқи алоқа ва касбий мулоқотларини самарали даражаларда амалга оширишнинг тўла имконини яратиб беради. Айни пайтда, касбий тайёргарлиги эътиборга олинмай, фақат инглиз тилини мукаммал билганлиги учунгина иқтисод бўйича магистратурага қабул қилинган талабгорнинг келажақда кучли, истеъдодли иқтисодчи бўлиб шаклланиши мумкинлигига кафолат бериш жуда қийин. Лекин, айнан шу вaж билан бўлажак потенциали юқори, иқтидорли номзод ўрнатилган тартибдаги танловдан ўтмай қолиб кетган бўлиши мумкинлиги ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Жамият нуқтаи назаридан, бўлажак олий маълумотли кучли мутахассиснинг танловдан четда қолиб кетиши, биринчидан, адолатсизлик, иккинчи томондан эса, иқтисодёт учун катта йўқотиш. Агар бордию, бўлажак олий маълумотли иқтисодчининг инглиз тилини мукаммал билим соҳиби бўлишини жуда истасак, инглиз тилини билишини уни магистратурага киришининг эмас, балки битиришининг, яъни диплом олишининг асосий шarti қилиб белгилаш ҳам мумкин. Унда талабгорнинг магистратурада ўқиши унинг инглиз тилини ўрганиши билан бирга, параллел тарзда кечади.

Қўлланган тадбирнинг натижасини жамият нуқтаи назаридан қай даражада оқилона эканлигига объектив, адолат юзасидан баҳо беришга бир уриниб кўрайлик. Биринчидан, 105 нафар талаба инглиз тилидан мукаммал билими йўқлиги ёки етарли даражада бўлмаганлиги учун магистратурада ўқиш имкониятидан маҳрум этилди. Иккинчидан, институтда 115 та ўқув ўринлари бўш қолиб, уларнинг эвазига жамоа олиши мумкин бўлган катта миқдордаги соф тушумлардан ажралди. Агар институт ўз-ўзини молиялаштиришга ўтганлигини инобатга олсак, ушбу тадбирнинг институт иқтисодий мавқеини мустаҳкамлаш нуқтаи назаридан қанчалик зарарли эканлигига, унинг молиявий аҳволига сезиларли даражада салбий таъсир кўрсатганлигига ишонч ҳосил қиламиз. Учинчидан, 115 нафар ёш йигит қизларимиз мамлакат тараққиёти учун ўта фойдали иш билан банд бўлиш ва жамиятга айнан иқтисодий онги баланд олий маълумотли мутахассис сифатида наф келтириш имкониятидан маҳрум этилди. Ҳаттоки улар меҳнат бозорига чиқиб, бирон бошқа ишга жойлашган тақдирда ҳам, муаммо ўзининг оқилона ечимини тополмайди. Тўртинчидан, узокни ўйламай, шошма-шошарлик билан амалга оширилган тадбир мамлакатимизда магистратура босқичида ўқитиш орқали ёшларимизнинг танлан-

ган мутахассислик бўйича малакасини ва саводхонлигини оширишга қаратилган оқилона сиёсатга катта салбий таъсир кўрсатади.

Иқтисодийёт соҳаси бўйича магистратурани битирган ёшлар учун инглиз тилининг катта аҳамияти борлигини инкор этмаган ҳолда, биринчи галда, ушбу йўналиш бўйича магистратурага номзод танлашда уларнинг иқтисодий саводхонлиги, тафаккур қилиш қобилияти бош мезон бўлиши кераклигини таъкидламоқчимиз.

Олтинчидан, иқтисодий тафаккурни ривожлантиришнинг имкониятлари чексиз, ундан унумли фойдаланишимиз ўткир заруратлиги хусусида. Иқтисодий онг иқтисодий тараққиётнинг пойдевори, устуни бўлса, иқтисодий тафаккур инсон иқтисодий онгини янги билим, янги ғоя, янги назариялар билан бойитишнинг, демак, иқтисодий онгни янги поғоналарга кўтаришнинг, калити. Агар иқтисодий онг барча инсонларга хос ҳислат бўлиб, кишилар фақат унинг ривожланганлик даражаси билан ўзаро бир-биридан фаркланса, иқтисодий тафаккур, бундан фарқли ўлароқ, фақат айрим истеъдодли кишиларгагина Яратган насиб этган ноёб ва нодир фазилатдир.

Илмий адабиётларда тафаккурнинг бир неча турлари ва шакллари мавжудлиги эътироф этилган: ҳуқуқий тафаккур, ижтимоий тафаккур ва бошқалар. Биз уларнинг мазмун-моҳияти ва аҳамияти тафсилотларига берилиб ўтирмасдан, инсоннинг яшashi ва ҳаёт кечириши учун ўта зарур, биринчи даражали аҳамиятга эга бўлган, иқтисодий тафаккурга асосий эътиборимизни қаратмоқчимиз.

Иқтисодий тафаккурни иқтисодий юксалишнинг бош омилига айлантиришнинг оддий формуласи қуйидагидан иборат: тўқ-фаровон ҳаёт кечириш мақсадида ижтимоий-иқтисодий тараққиётга эришиш учун, бошқачароқ, бугунгидан яхшироқ ишлашимиз керак. Бунинг учун эса олдингидан бошқача фикрлашимиз, янгича ўйлашимиз, иқтисодий жараёнларнинг туб моҳиятини тўла идрок этишимиз, инновацияларни кенг жорий этишимиз, иқтисодий онгимизни янада юқорироқ даражаларга кўтармоғимиз лозим.

Кишилиқ жамияти иқтисодий ҳаёти кўҳна тарихига диққат билан назар ташлар эканмиз, у қанчалик мураккаб ва, айти пайтда, қай даражада прогрессив тараққиёт йўлини босиб ўтганлигига амин бўламиз. Инсон жамият тараққиётининг дастлабки босқичларида унга табиат фақат тайёр ҳолда берган, текин инъом этган ноз-неъматлар ҳисобидан яшаб, ҳаёт кечирди: ёввойи ҳайвонларни овлаш, ёввойи мева ва ўсимликларни териш, ғор ва тепаликларда бошпана топиш... Лекин фақат инсонгагина хос иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккур уни йўқчилик ва иқтисодий қийинчиликлар чангалидан қутқариб, осойишта ҳаёт, мўл-кўлчилик ва фаровонлик сари етаклади. Натижада у табиатдаги барча ночор, итоаткор тирик жонлилар сафидан ажралиб чиқиб, унинг ҳукмронига, табиий жараёнларнинг ҳақиқий ва тўлақонли назоратчисига айланди. Агар инсонда иқтисодий англаш қобилияти ва унинг ривожланишига туртки берувчи тафаккур юритиш қудрати бўлмаганда эди, у барча табиат мавжудотлари сингари, табиатнинг инжиқликлари ва катаклизмлари олдида ожиз, ночор тирик жонлилар галасига айланиб қолиши муқаррар эди. Бугунги кунда инсон табиатни ўзига буйсундириш, унга бевосита таъсир кўрсатиб, ўзининг ҳаётий эҳтиёжлари учун зарур бўлган турли-туман ноз-неъматларни катта миқдорда ишлаб чиқариш шарафига муяссар бўлди. Натижада ер қаҳридаги сув ҳам, осмонда парвоз қилиб юрган қуш ҳам унинг ўлжасига, ҳаёт кечириш воситасига айланди.

Кишилиқ жамияти иқтисодий тараққиёти жараёнида содир бўлган ушбу воқеликларнинг содир бўлишига сабаб бўлган, инсонни йўқчилик ва табиат олдидаги ожизлик гирдобидан халос этиб, уни иқтисодий мўл-кўлчилик ва фаровон ҳаётга олиб чиққан қудратли куч нима? Бизнингча, бу қудратли куч – инсонга Яратган сахийлик билан инъом этган англаш, идрок этиш, таҳлил қилиш, тафаккур юритиш қобилияти. Иқтисодий онг ва тафаккур – бу фаровон яшаш учун имконият, ночорлик ва йўқчилик азоб-қубатларидан қутулиш учун нажот, келажак учун тараққиёт омили.

Яратганнинг ўзи инсонга, бир томондан, беҳисоб ер ости ва ер усти табиий бойликларини ҳадя этди, яъни имконият яратиб берди, иккинчи томондан эса, ушбу имкониятдан оқилона, унумли фойдаланиш учун унга қудратли қурол, яъни иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурни, совға қилди. Ўтган тарихий давр мобайнида инсон Яратган унга

раво кўрган шароит ва имкониятлардан унумли фойдаланди, ўзининг иқтисодий тафаккур юритиш қобилияти ёрдамида иқтисодиёт соҳасидаги амалий тажрибаларни умумлаштириб, уни юксак назарий даражаларга кўтарди. Натижада иқтисодиёт илми эрампиздан олдинги IV-III асрларда грек файласуфи Ксенофонт томонидан ихтиро этилган оддий “Иқтисодиёт” (“Ойкономиа”), яъни “Экономика” иборасини ишлатишдан Кейнс-нинг, неокейнсчиларнинг, неоклассикларнинг иқтисодий ўсиш ва инсон эҳтиёжларини қондиришнинг замонавий моделлари даражасига кўтарилди. Инсон айнан юксак иқтисодий тафаккур ёрдамида сайёрамизнинг бир четидан унинг бошқа бир қутбларида кечаётган воқеликларни намойиш этиш, кузатиш, жоиз бўлса, космик кемаларда бошқа сайёраларга парвоз қилиш, ўзига монанд роботларни яратиш қудратига эга бўлди.

Лекин, биз юқорида баён этилганларни иқтисодий тафаккурнинг инсон ҳаётини фақатгина тараққиётнинг бугунги юқори чўққиларига олиб чиққанликдаги муҳим ролини очиб бериш учун эмас, балки унинг кишилик ҷамияти порлоқ келажagini таъминлашда ҳали рўёбга чиқмаган чексиз имкониятлари ҳам мавжудлигини таъкидлаш учун баён қилдик.

Илму-фан кишилик ҷамияти ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг чегара билмас омилидир. Бугунги кунда инсон эришган иқтисодий тафаккур, унинг эвазига олинган моддий ва маънавий бойликлар кишилик ҷамияти иқтисодий тараққиётининг охириги нуқтаси эмас. Инсон иқтисодий тафаккури ҳам бепоён коинот мисол чексизликка интилади. Ушбу омил токи ер юзида инсон ва унинг ҳаётий эҳтиёжлари бор экан, иқтисодий тараққиётга ўзининг кучли таъсирини кўрсатишда давом этаверади. Унинг келажакда инсонни иқтисодий тараққиётнинг, осойишта фаровон ҳаётнинг қай даражаларига олиб чиқиши мумкинлигини бизнинг ҳаттоки бугунги бой фантазиямиз ҳам тўла тасаввур қилишга ожизлик қилади. Лекин бугун бир нарсани ҳеч шубҳасиз аниқ айтиш мумкинки, у ҳеч қачон тўхтаб қолмайдиган узлуксиз жараён, чунки инсон ҳар қандай оғир вазиятда ҳам ҳаёт унинг олдида қўйган энг мураккаб, ноординар иқтисодий муаммонинг самарали ечимларини излайди. Бунга унинг юксак иқтисодий тафаккури ишончли таянч бўлади.

Хулоса қилиб айиғанда, кишилик ҷамияти тараққиётининг ҳозирги босқичида иқтисодий тараққиётда, нодир иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш эвазига, жаҳон ҳўжалигида пешқадамлик қилаётган, иқтисодий жиҳатдан кам ривожланган ҳамда иқтисодий қолоқ мамлакатлар ҳисобидан беҳисоб бойликларни ўзлаштираётган Ғарб давлатларининг ютуқлари уларнинг иқтисодий тафаккурининг чексиз имконияларидан унумли фойдаланганликлари билан белгиланади. Демак, Янги Ўзбекистонни дунёнинг иқтисодий жиҳатдан устун ривожланган қудратли давлатларидан бирига айлантириш, иқтисодий тараққиётнинг юқори чўққиларини забт этиш, авваламбор, иқтисодий тафаккурнинг ҳозирги кунда мамлакатлараро кечаётган иқтисодий тафаккурнинг чексиз имкониятларидан унумли фойдаланиш пойғасида устунликка эришиш билан боғлиқ. Бу эса ўзимизга, онгимиздаги иқтисодий билим ва кўникмаларни кенгайтиришга, иқтисодий тафаккурнинг улкан имкониятларини иқтисодий тараққиётнинг етакчи омилига айлантира билиш, тўла сафарбар қилиш қобилиятимизга боғлиқ.

Иқтисодий тафаккурнинг инсон ҳаётидаги ролини алоҳида индивид мисолида ҳам изоҳлаб бериш мумкин. Масалан, тақдир тақазоси билан оролда якка ўзи қолиб кетиб, ўзининг ақлу-заковати билан оғир иқтисодий шароитда зарурий эҳтиёжларини қондириш ва жон сақлаб, тирик қолиш Робинзон Крузода мужассам бўлган кучли иқтисодий тафаккурнинг амалий натижаси. Айнан кучли иқтисодий тафаккур уни таҳдид солган ўлим чанғалидан қутқариб қолди, бу билан у ўзининг юксак иқтисодий тафаккур соҳиби эканлигини намоеън этди. Кеманинг ҳалокатга учрашидан олдинги даврда Крузо ўз онгида шаклланган иқтисодий билим ва кўникмаларга таяниб, уни ижодий ривожлантириб, якка ўзи, ҳеч кимнинг четдан ёрдамсиз, зарурий эҳтиёжларини қондириш, ҳалокатли иқтисодий вазиятдан чиқиш имконини излаб топди. Кимсасиз бир оролда когнитив иқтисодий тафаккур ёрдамида ўз ҳаёти учун курашди, буғдой экиб, етиштириб, эчки соғиб кун кечирди. Агар Робинзон Крузонинг онгида ўз аксини топган, олдиндан шаклланган иқтисодий билим ва ҳаётий тажриба бўлмаганда эди, агар у ушбу билимларни фавқулодда

юзага келган мураккаб вазиятга мослаб, батамом янги даражаларга кўтариш иқтисодий қобилият соҳиби бўлмаганда эди, ҳаёт билан хайрлашиши муқаррар эди.

Хулоса ва таклифлар. Ушбу долзарб муаммонинг ечими сифатида юртимизда аҳоли иқтисодий тафаккурини юксалтиришга, уни тараққиётнинг бош омилига айлантиришга қаратилган “Иқтисодий саводхонлик – иқтисодий юксалишнинг бош омили” шиори остида сафарбарлик эълон қилишни таклиф қиламиз. Аҳоли барча қатламлари учун уларнинг иқтисодий тараққиётни жадаллаштиришдаги ролидан ва имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, иқтисодий фикрлаш доирасини кенгайтиришнинг самарали чора-тадбирлари ва уларни ҳаётга татбиқ этиш механизмлари ишлаб чиқиши лозим. Иқтисодиётда банд бўлганларнинг иқтисодий билим ва кўникмалари даражасини, иқтисодий тафаккур юритиш даражасини баҳолашнинг табақалашган кўрсаткичлар тизими яратилиши мақсадга мувофиқ. Бундан ташқари, ишчи-ходимларнинг иқтисодий билимдонлигини ошириш борасида эришган ютуқларини, кўрсатган жонбозлик ва ташаббусларини рағбатлантиришнинг ва айни пайтда, уларнинг йўл қўйган хато ва камчиликлари учун жавобгарлигини оширишнинг самарали механизмлари ўз ечимини топмоғи лозим. Акс ҳолда, мўл-кўлчиликда бой-бадавлат яшаш борасида эзгу мақсадларимиз ва интилишларимиз рўёбга чиқмай қолиши муқаррар.

Хулоса қилиб айтганда, агар биз ривожланган мамлакатлар сафидан муносиб ўрин эгаллаб, уларнинг халқи сингари мўл-кўлчиликда бой-бадавлат яшашни хоҳласак, ўз ҳаётимизда биринчидан, иқтисодий онг ва иқтисодий тафаккурнинг чексиз имкониятларидан унумли фойдаланиш зарурлигини, шартлигини тушуниб етмоғимиз, иккинчидан эса, уларнинг чексиз имкониятларида унумли фойдаланмоғимиз керак. Шундагина табиат (бой табиий ресурслар) ва жамият (бой маданий мерос) бизга сахийлик билан инъом этган беҳисоб иқтисодий ресурслар мамлакатимизнинг иқтисодий қудратини оширишга, иш ҳақимизни кўпайтириб, дастурхонларимизни иқтисодий ноз-неъматларга тўлдиради, тўкин-сочинликда бой-бадавлат ҳаёт кечиришнинг кучли омилига айланади.

Бугунги кунда, иқтисодий онгимиз ва тафаккуримиз замон талабларидан ортда қолаётганлиги оқибатида қимматбаҳо ресурслардан унумли фойдалана олмаётганлигимиз сабаб, иқтисодий жиҳатдан имкониятимиздан паст даражада ҳаёт кечираётганимиз эса, унинг оқибатидир.

М.Мухаммедов, М.Пардаев Экономическое мышление - важный фактор экономического развития Аннотация: в статье содержатся некоторые рассуждения о понятиях экономического сознания, экономического мышления, экономической деятельности, упоминаются два основных направления поднятия экономического сознания и экономического мышления до уровня современных требований. Экономическая грамотность необходима для всех нас, так как мы все являемся потребителями экономических благ. Также доказано, что сотрудничество государства и общественности в ускорении темпов экономического развития, роль образования в развитии экономического сознания и экономического мышления, возможности развития экономического мышления безграничны, вот только его эффективное использование является острой необходимостью. Ключевые слова: человек, человеческое мышление, экономическое сознание, экономическое развитие, экономическая деятельность, экономическое мышление, экономический рост, образование.	M.Mukhammedov, M.Pardaev Economic thinking is an important factor in economic development Abstract: The article contains some discussions about the concepts of economic consciousness, economic thinking, economic activity, and mentions two main directions for raising economic consciousness and economic thinking to the level of modern requirements. Economic literacy is necessary for all of us, since we are all consumers of economic goods. It has also been proven that cooperation between the state and the public in accelerating the pace of economic development, the role of education in the development of economic consciousness and economic thinking, the possibilities for the development of economic thinking are limitless, but its effective use is an urgent need. Keywords: human, human thinking, economic consciousness, economic development, economic activity, economic thinking, economic growth, education.
--	--

Muxitdin Abduxamidovich Aynakulov – Jizzax politexnika instituti, “Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrası mudiri, iqtisod fanlari nomzodi, dotsent

KLAUSTER DOIRASIDA XIZMAT KO‘RSATISH KOOPERATSIYASINI TASHKIL ETISH VA RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI VA SHAKLLARI

Annotatsiya: Maqolada klaster doirasida xizmat ko‘rsatish sohasidagi hamkorlikni tashkil etish va rivojlantirish tamoyillari va shakllariga asosiy jarayon bag‘ishlangan bo‘lib, unda xo‘jalik yuritish klasterlarida boshqaruv strategiyalari va innovatsiyalarga e‘tibor qaratiladi. Asosiy e‘tibor ishtirokchilar o‘rtasida aloqalarni muvofiqlashtirish va almashish, hamkorlik uchun moslashuvchan boshqaruv tuzilmalarini ishlab chiqish, xizmatlarda innovatsiyalar va texnologik takomillashtirishni rag‘batlantirishga qaratilgan. Qisqasi maqolada o‘zgaruvchan iqtisodiy muhitda umumiy muvaffaqiyatga erishish uchun klasterlar ichidagi hamkorlik muhimligi ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Kooperatsiya, klaster, strategiya, Yangi O‘zbekiston, raqobat, xizmat ko‘rsatish, innovatsiya, ko‘p ukladli iqtisodiyot, mulkiy fond, subpudrat, franchayzing.

Kirish. O‘zbekistonda aholi bandligini ta‘minlash, Yangi O‘zbekistonni barpo etish strategiyasining muhim yo‘nalishlaridan asosiy sanaladi. Ushbu yo‘nalishlarning yo‘lboshchisi, bir tomondan, turli tashkiliy-huquqiy shakldagi korxonalarini tashkil etishni rag‘batlantirish, yakka tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish jarayonlari bilan, ikkinchi tomondan, xo‘jalik yuritishning bozor mexanizmlarini keng joriy etish va raqobat muhitini shakllantirish bilan bog‘liq bo‘lsa, eng asosiy tashkil qilingan tashkiliy-huquqiy shakllardagi xizmat ko‘rsatish subyektlarining o‘zaro bir butunlikda, hamkorlikda, ya‘ni klaster doirasida faoliyat yuritishlarini tashkil etish hisoblanadi.

O‘z mohiyatiga ko‘ra, xo‘jalik klasteri doirasidagi xizmat ko‘rsatish kooperatsiyasi umumiy maqsadlarga erishish (tovarlar ishlab chiqarish, ishlarni bajarish va xizmatlar ko‘rsatish) uchun bir to‘plam doirasida jismoniy va yuridik shaxslarning ixtiyoriy birlashuvini yoki o‘zaro hamkorlik qilishini o‘zida namoyon qiladi.

O‘z mohiyatiga ko‘ra, “xizmat ko‘rsatish klasterlari” atamasi esa umumiy resurslar, texnologiyalar va bozorlar bilan birlashgan xizmat ko‘rsatish sohasidagi o‘zaro bog‘langan xo‘jalik subyektlari guruhini bildiradi. Ushbu klasterga xizmat ko‘rsatish firmalari, materiallar yetkazib beruvchilar, asbob-uskunalar ishlab chiqaruvchilar, shuningdek, ilmiy-tadqiqot institutlari va ta‘lim muassasalari kabi turli korxona va tashkilot, shuningdek, infratuzilma vakillari kiradi.

Xizmat ko‘rsatish klasterining asosiy maqsadlari quyidagicha:

- klaster turli ishtirokchilarning raqobatbardoshligi, innovatsiyalari va mahsuldorligini oshirish uchun hamkorlikni rag‘batlantiradi;
- hamkorlik klaster ishtirokchilariga yangi texnologiyalar, materiallar va qurilish usullarini ishlab chiqish imkonini beradi;
- klaster ta‘minot zanjirlarini maqbullashtirish, xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirishga yordam beradi;
- klaster doirasidagi ta‘lim muassasalari xizmat ko‘rsatish sohasi uchun malakali mutaxassislarni yetishtirishga hissa qo‘shadi.

Xullas, xizmat ko‘rsatish klasterlari umumiy geografik va iqtisodiy manfaatlar bilan birlashtirilgan o‘zaro bog‘langan xo‘jalik subyektlari tizimidir. Klasterlarning asosiy xususiyatlari hududiy konsentratsiya, infratuzilmani almashish va ishtirokchilar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirni o‘z ichiga oladi, bu umumiy maqsadlar, sheriklar, yetkazib beruvchilar va iste‘molchilar mavjudligini anglatadi.

Turli xildagi xizmatlar ko‘rsatish uchun korxona va tashkilotlar ko‘plab turli xildagi materiallar, detallar va hokazolardan foydalanadi, shu sababli ular xom ashyo, yarim tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar ishlab chiqarish bilan shug‘ullanuvchi, yordamchi materiallar yetkazib beruvchi va xizmatlar ko‘rsatuvchi boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar bilan o‘zaro hamkorlik qilishi va klaster doirasida xizmat ko‘rsatish kooperatsiyasini rivojlantirishi zarur. Zamonaviy yuqori saviyali xizmatlarni ko‘rsatish uchun yirik korxonalar ko‘pincha o‘nlab,

ba'zan esa yuzlab mayda korxona va tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qiladi va klaster doirasida xizmat ko'rsatish kooperatsiyasiga kirishadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Hozirgi kunda mamlakatimizda aholi bandligini ta'minlash bo'yicha ko'plab yondashuvlar mavjud. Ayrim olimlar aholi bandligini ta'minlash bo'yicha kasanachilikni tavsiya etsalar [Айнакулов М.А., Абдухамидов Э.М. *Нормативно-правовая база интеграционных отношений хозяйствующих субъектов* // «Молодой ученый». Международный научный журнал. Спец выпуск Джизакский политехнический институт. 2016. № 7.2 (111.2) С. 48-50], ba'zilar kichik sanoat zonalarini tashkil etish orqali kishilarda motivatsion yo'nalishlarni shakllantirish [Айнакулов М.А. *“Qurilishda zamonaviy menejer va uning kreativ ta'limi”* // “Me'morchilik va qurilish muammolari” ilmiy-texnik jurnali. Samarqand davlat arxitektura-qurilish instituti. 2020. №2 (2-qism) 164-bet] va shu asosida ularda yangi xo'jalik yuritish subyektini tashkil qilish g'oyasini ilgari suradilar. Ba'zi manbalarda [B.B. Berkinov *“Uy xo'jaligi iqtisodiyoti”*. – O'quv qo'llanma. Toshkent.: 2014] uy xo'jaligini yuritishning aholi bandligini ta'minlashdagi o'rni va ahamiyati bo'yicha va unda xo'jalik yuritish turlari bo'yicha eksperimental tavsiyalar keltirilgan bo'lsa, ba'zi uy xo'jaliklarida aynan xizmat ko'rsatish sohasi bo'yicha [Muxitdinov A.B. *Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va samaradorligini oshirishda motivatsiyaning roli*. “Xizmat ko'rsatish sohasini innovatsion va raqamli iqtisodiyot sharoitida rivojlantirish muammolari” xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami (V-qism) (2021-yil 19-20-fevral). Samarqand -2021.] ixtisoslashtirilgan oilaviy pudratni yo'lga qo'yish masalalari ko'tarilgan. Oila iqtisodini rivojlantirish muammosi azaldan ko'plab mahalliy [O'lmasov A. *Oila iqtisodi*. – Toshkent.: Mehnat, 1998.] va xorijiy olimlarning diqqat e'tiborida bo'lgan va ular tomonidan inson kapitalini shakllantirish va ajratiladigan investitsiyalar va o'z navbatida ularning iqtisodiy samaradorligi hamisha ham dolzarb bo'lib kelgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur jarayonga bag'ishlab o'tkazilgan tadqiqotlarda, asosan, taqqoslash usullaridan, shuningdek, ekspert tahlil, SWOT tahlil va bu borada olib borilgan ilmiy xorijiy manbalarni sharhlash usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Xizmat ko'rsatish klasterining paydo bo'lishi va uni iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida xizmat ko'rsatish kooperatsiyasining rivojlanishi, qator umumiy va o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan obyektiv sabablar bilan shartlanadi.

Ko'rsatiladigan xizmatlarning turlariga qarab xo'jalik yuritish klasterlarining quyidagi turlarini ajratish mumkin:

1. Yakuniy xizmatni ko'rsatuvchi mustaqil klasterlar. Bunday klasterlar xizmatlarning yangi turlarini ko'rsatuvchi korxonalar bilan xo'jalik kooperatsiyasiga kirishishi mumkin.

2. Birlashmalar yoki kombinatlar tarkibidagi (mayda xizmatlarni amalga oshiruvchi) klasterlar. Bunday klasterlar boshqa xo'jalik subyektlari tomonidan yirik xizmat turlarining bir qismini amalga oshiruvchilari sifatida ular bilan xo'jalik yuritish kooperatsiyasiga kirishishi mumkin [1].

3. Xizmat ko'rsatuvchi kichik klasterlar tarmog'i (sho'ba, qo'shma yoki mustaqil klasterlar).

4. Innovatsion turdagi (shu jumladan, iste'mol xizmatlari tavsifidagi) klasterlar.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatish klasterlari, asosan, quyidagi shakllarda faoliyat ko'rsatadi:

1. Tashkil etish tashabbuskori davlat xo'jalik organlari va alohida kichik klasterlar.

2. Tashkil etgan tashkilotga nisbatan sho'ba klasterlar.

3. Shartnoma va ijara shakllari.

4. Korxonada xo'jalik mehnat shirkati shakli (XMSHSh).

Klaster doirasidagi xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi uchun quyidagi shart-sharoitlar ta'minlanishi zarur:

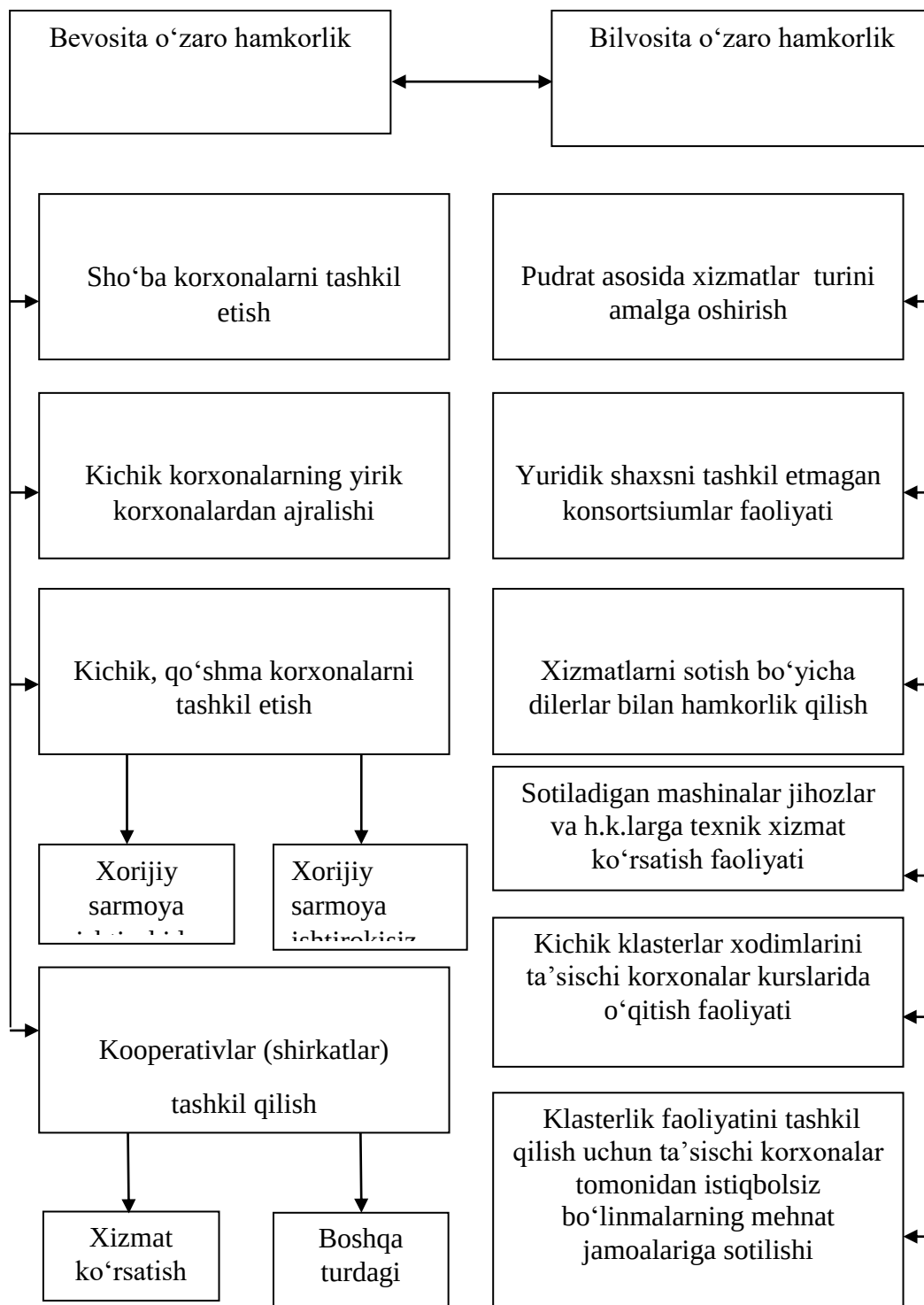
1. Xizmat ko'rsatish kooperatsiyasida kamida ikki tomon ishtirok etadi;

2. Har bir tomon ikkinchi tomon uchun qimmatli (zaruriy) bo'lishi mumkin bo'lgan moddiy qiymatga ega bo'lgan buyumga ega bo'lishi kerak [2];

3. Har bir tomon o'z xizmatlarining kommunikatsiyasini amalga oshirishga qodir bo'lishi lozim;

4. Har bir tomon boshqa tomonning takliflarini qabul qilishda yoki rad etishda mutloq erkin bo‘lishi zarur;

5. Har bir tomon boshqa tomon bilan hamkorlik qilishning maqsadga muvofiqligiga ishonch hosil qilishi kerak.

1-rasm. Xo‘jalik yuritish klasteri doirasida xizmat ko‘rsatish kooperatsiyasini tashkil etish chizmasi¹

Yuqorida keltirilgan shartlar xo‘jalik yuritish klasteri doirasidagi xizmat ko‘rsatish kooperatsiyasining faqat potensial imkoniyatlarini yaratadi. Agarkelishuvga erishilsa, xulosa

¹ muallif tomonidan ishlab chiqilgan

qilish mumkinki, xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi natijasida uning barcha ishtirokchilari foyda olishadi (yoki hech bo'lmaganda, zarar ko'rmaydi), chunki ularning har biri xizmatlar ko'rsatishda o'zaro hamkorlik qilish bo'yicha taklifni qabul qilish yoki rad etishni o'zi erkin hal qiladi.

Xo'jalik yuritish klasterlari ishtirokchilarining turli korxonalar bilan xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi bevosita va bilvosita xususiyatga ega bo'lishi mumkin (1-rasm). Bunda kichik klasterlarning turli xo'jalik yurituvchi subyektlar bilan o'zaro hamkorligi va xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Subpudrat:

a) Yirik kompaniya bir qator kichik korxonalar bilan nisbatan barqaror va uzoq muddatli shartnomalar tuzadi va ularga yirik xizmatlarning ma'lum turlari yoki ayrim qismlarini amalga oshirishni topshiradi. Kichik korxonalar yirik korxona texnologik zanjirining ishtirokchisiga aylanadi, bunda ularning yuridik va moliyaviy mustaqilligi saqlanib qolish bilan xo'jalik yuritish klasteri ko'rinishini vujudga keltiradi.

b) “Zanjirli tizimlar” - asosan savdo va xizmat ko'rsatish sohalari uchun tavsiflidir. Bu tizimlar tovarlar va xizmatlarni realizatsiya qilishning turli, ham yirik, ham mayda sohalarida faoliyat ko'rsatuvchi bir xildagi muassasalar qatorini o'zida namoyon qiladi. Mijozlar va xaridorlar bilan operatsiyalar katta hududlarni qamrab oladi, lekin bunda ma'muriy, ta'minot, moliyaviy, reklama va zanjir doirasida korxonaga xizmat ko'rsatuvchi boshqa operatsiyalarning klasterlashuvi yuz beradi [3].

2. “Dilerlar” yordamida mahsulotni sotish (mutloq “franchayzing” shartnomalari tizimi). Bunday shartnomalar chog'ida klaster doirasidagi yirik korxona kichik korxonalarga o'z tovarlarini shartnomada qat'iy kelishilgan shartlarda sotish huquqini beradi. Yirik kompaniyalarning “venchurli sarmoya” asosida tashkil etilgan kichik korxonalar bilan klaster doirasidagi o'zaro hamkorligini alohida ta'kidlash lozim. Ushbu shakl AQSH da g'oyat keng tarqalgan [4].

Xo'jalik klasteri doirasida xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi amaliyotda aniq ifodalangan chegaraga ega emas, uning darajasi yuzaga keladigan iste'mol bozorining holatidan kelib chiqib belgilanadi. Xo'jalik klasteri doirasida xizmat ko'rsatish kooperatsiyasining rivojlanishi mayda xizmat turlarini amalga oshirishdan tortib, ushbu xizmatlarni iste'molchilarga yetkazishgacha bo'lgan butun jarayonning tarkibiy qismlarini qamrab olishi mumkin.

Xo'jalik klasteri doirasida xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi shakllari va turlarining xilma-xilligi, muayyan shart-sharoitlardan kelib chiqqan holda, manfaatdor tomonlarning ham bevosita, ham bilvosita o'zaro hamkorligining uyg'unlashuvini nazarda tutadi. Bunda qabul qilingan o'zaro hamkorlik tizimi quyidagilarni ta'minlashi kerak:

1. **Xizmat ko'rsatishning muvozanatlashuvi**, bu bir tomondan, klaster doirasiga hamkorlar sifatida cheklanmagan miqdorda va faoliyat sohasi turlicha bo'lgan hamkor xo'jalik yurituvchilarni jalb etish imkonini beradi va, ikkinchi tomondan, kichik klasterlar ham bir vaqtning o'zida qator turli korxona va tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarida ishtirok etishi mumkin.

2. O'zaro hamkorlik qiluvchi xo'jalik subyektlarining o'zini o'zi boshqarishi, bu ular faoliyatiga uchinchi tomonlarning, shu jumladan, bozor qoidalariga mos ravishda davlatning aralashuvidan chegaralanishni nazarda tutadi.

Xulosa va takliflar. Amaliyotda, muayyan shart-sharoitlarga qarab, ko'pincha xizmat ko'rsatish kooperatsiyasining aralash turlari ham paydo bo'lishi mumkin.

Muayyan sxemani tanlash va xizmat ko'rsatish kooperatsiyasining zaruriyligi qator konseptual qoidalarga asoslanishi kerak, shu jumladan:

1. Muayyan xizmat turlarini ko'rsatishning texnologik murakkabligi va resurs iste'moli. Bunda ushbu murakkablikning o'sishi va resurslar iste'molining oshishi xizmat ko'rsatish kooperatsiyasining rivojlanishini jadallashtirishni va uning asosida xo'jalik klasteri doirasidagi xizmat ko'rsatishning ixtisoslashuvini chuqurlashtirishni talab qiladi;

2. Xom ashyo resurslarini qayta ishlashni chuqurlashtirish, bu texnologik jihatdan murakkab xizmat turlarini joriy etish zarurligini shartlaydi, u ham, o'z navbatida, xo'jalik klasteri

doirasida xizmat ko'rsatish kooperatsiyasining jadallashuvini va chuqurlashuvini talab qiladi;

3. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar xizmat ko'rsatish-moliyaviy faoliyatining muhim natijasi sifatida - mehnat unumdorligini yanada oshirish. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning klaster doirasidagi xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi quyidagilar hisobidan xizmat ko'rsatish samaradorligining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

- xizmat ko'rsatishni boshqarishni yaxshilash [4];

- bir maromda xizmat ko'rsatishni tashkil etish, hamda samarasiz va yordamchi xizmat ko'rsatishlar, omborxonalar, resurslar zaxiralari va tayyor mahsulotni saqlash uchun xizmat ko'rsatishga oid bo'lmagan xarajatlarini qisqartirish;

- xizmat ko'rsatishni ixtisoslashtirish va jamlash.

Yuqorida bayon etilganlarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, ayniqsa iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlari negizida kichik tadbirkorlikni uning yirik korxonalar bilan klaster doirasida xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi asosida rivojlantirish xizmat ko'rsatishning o'sishini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Respublikada xo'jalik yuritish klasteri doirasidagi xizmat ko'rsatish kooperatsiyasi jarayonlarini jadallashtirish maqsadida, ayniqsa mamlakat iqtisodiyotining bazaviy tarmoqlarida turli xizmat turlari yuzasidan xo'jalik yurituvchi subyektlari bilan xo'jalik yuritish klasterini vujudga keltiruvchi o'zaro hamkorligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha maxsus dasturni yaratish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Айнакулов М.А., Абдухамидов Э.М. Нормативно-правовая база интеграционных отношений хозяйствующих субъектов // «Молодой ученый». Международный научный журнал. Спецвыпуск Джизакский политехнический институт. 2016. № 7.2 (111.2) С. 48-50.

2. Muxitdinov A.B. Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va samaradorligini oshirishda motivatsiyaning roli. "Xizmat ko'rsatish sohasini innovatsion va raqamli iqtisodiyot sharoitida rivojlantirish muammolari" xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallar to'plami (V qism) (2021-yil 19-20-fevral). Samarqand - 2021.

3. B.B. Berkinov "Uy xo'jaligi iqtisodiyoti". – O'quv qo'llanma. Toshkent.: 2014

4. Aynakulov M.A. "Qurilishda zamonaviy menejer va uning kreativ ta'limi" // "Me'morchilik va qurilish muammolari" ilmiy-texnik jurnali. Samarqand davlat arxitektura-qurilish instituti. 2020. №2 (2-qism) 164-bet.

М.Айнакулов Принципы и формы организации и развития кооперации обслуживания в рамках кластера	M.Aynakulov Principles and forms of organization and development of service cooperation within the cluster
Аннотация: в статье рассматриваются принципы и формы организации и развития сотрудничества в сфере оказания услуг внутри кластера, уделяя особое внимание стратегиям управления и инновациям в бизнес-кластерах. Основное внимание уделяется координации и обмену информацией между участниками, разработке гибких структур управления для сотрудничества, а также поощрению инноваций в сфере услуг и технологическому совершенствованию. Также, в ней подчеркивается важность сотрудничества внутри кластеров для достижения общего успеха в меняющейся экономической среде. Ключевые слова: кооперация, кластер, стратегия, Новый Узбекистан, конкуренция, сервис, инновации, многосистемная экономика, фонд имущества, субподряд, франчайзинг.	Abstract: the article examines the principles and forms of organizing and developing cooperation in the provision of services within a cluster, paying special attention to management strategies and innovation in business clusters. The focus is on coordination and information exchange among participants, developing flexible governance structures for collaboration, and encouraging service innovation and technological improvement. Also, it highlights the importance of collaboration within clusters to achieve shared success in a changing economic environment. Keywords: cooperation, cluster, strategy, New Uzbekistan, competition, service, innovation, multi-system economy, property fund, subcontracting, franchising.

ERKIN IQTISODIY ZONALAR FAOLIYATINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etishni mazmuni, mamlakatimizda uning faoliyatini rivojlanishi va o‘ziga xos jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy zona, erkin iqtisodiy zona, siyosat, islohot, investitsiya, omil, loyiha.

Kirish. Bugungi kunda mamlakatimizda chuqur ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, jamiyat hayotini modernizatsiya qilish va liberallashtirish shular qatoriga xos bo‘lib, ushbu o‘zgarishlar iqtisodiyot tarmoqlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jumladan, energetika, neft-gaz sanoati, geologiya, transport, yo‘l qurilishi, qishloq va suv xo‘jaligi, ichimlik suvi, issiqlik ta’minoti va boshqa tarmoqlarda chuqur tarkibiy islohotlar amalga oshirildi. Ayniqsa, yetakchi tarmoqlarni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshlikni oshirish dasturlari qabul qilingan. Ushbu dasturlarni yo‘nalishi savdo-sotiq munosabatlarini samarali rivojlantirishga qaratilgan. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham qo‘shni davlatlar bilan chegara hududlarda erkin savdo zonalarini faoliyatini yo‘lga qo‘yish masalasi alohida ko‘rsatib o‘tilgan [1]. Mazkur masalaning yechimi bo‘lib iqtisodiy savdo zonalarini tashkil etish va samarali rivojlantirish hisoblanadi. Iqtisodiy zona xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish uchun yaratilgan maxsus imtiyozlarga ega hudud sifatida qaraladi. Imtiyozlar soliqlarni soddalashtirish, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, chet ellik ishchilarni ishga joylashtirish va maxsus infratuzilmani qo‘llab-quvvatlashdan iborat investitsiya siyosati kabilarni o‘z ichiga oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyati yuzasidan turli tadqiqotlar olib borilmoqda. Chunki, erkin iqtisodiy zona davlat tomonidan tuzilgan milliy iqtisodiyotga yordam beradigan tuzilgan va shakllantirilgan mustaqil iqtisodiy hududdir. Ba’zi tadqiqotchilar erkin iqtisodiy zonani o‘zida hudud suvereniteti, iqtisodiy komplekslar, keng ishlab chiqarish va maxsus mexanizmlarni aks ettiradi, deb ta’kidlaydilar [2]. Shu bois, erkin iqtisodiy zona maxsus iqtisodiy zona sifatida tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun imtiyozli shartlar amal qiladigan davlat tarkibidagi alohida ajratilgan hudud bo‘lib ham sanaladi. Bunday zonalar butun mamlakat miqyosida, shuningdek alohida hududlar yoki tarmoqlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish maqsadida samarali tashkil etiladi.

Erkin iqtisodiy zonaning muhim turi maxsus iqtisodiy zona faoliyati bo‘yicha ba’zi tadqiqotchilar erkin portlar, bo‘jdan xoli do‘konlar), erkin ishlab chiqarish hududlari, erkin iqtisodiy hududlar, texnologik- innovatsion parklar, transchegaraviy hududlar, xizmat ko‘rsatish hududlari, qishloq xo‘jalik, erkin tadbirkorlik hududlari kabi turlarini xorijiy mamlakatlar amaliyotida qo‘llanilishini izohlab o‘tganlar [3]. Unga asosan, biznes uchun yaratilgan maxsus shart-sharoitlar uchun faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalar erkin iqtisodiy zonaning rezidenti bo‘lishiga, ya’ni o‘z ishlab chiqarish korxonalarini barpo etish va idoralarini zona hududida bevosita joylashtirishga harakat qiladilar.

Shuningdek, investitsion siyosat yuzasidan amalga oshirilgan tahlillarga ko‘ra, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar sanoatini rivojlantirish strategiyalarini amalga oshirishda jahondagi 140 ta davlatlarda 4500 dan ortiq erkin iqtisodiy zonalar mavjud bo‘lib, ularda 70 mln. nafarga yaqin kishini mehnat qilishi asoslangan [4]. Biroq, Xitoy tajribasiga ko‘ra, erkin iqtisodiy zonalarini samarali shakllantirish va rivojlantirish borasida quyidagi tajribalar to‘plangan:

- puxta o‘ylangan me’yoriy-huquqiy asoslarning yaratilganligi;
- iqtisodiy, moliyaviy va boshqa imtiyozlarning puxta tabaqalashganligi;
- zonalarda moslashuvchan investitsiya siyosatini amalga oshirilganligi;
- ishlab chiqarish, ilmiy tadqiqot va savdo-sotiq tizimini kompleks rivojlantirishga qaratilganligi;
- arzon va malakali ishchi kuchining mavjudligi;
- eksport uchun ochiq imkoniyatlarni yaratilishi;
- xorijiy investorlarni sug‘urtalashni samarali amalga oshirilishi;
- zona faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi [5].

Darhaqiqat, erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish va rivojlantirish dolzarb masala bo‘lib qaralib, ular bevosita respublikamiz iqtisodiy muammolarini hal etish va ishlab chiqarish

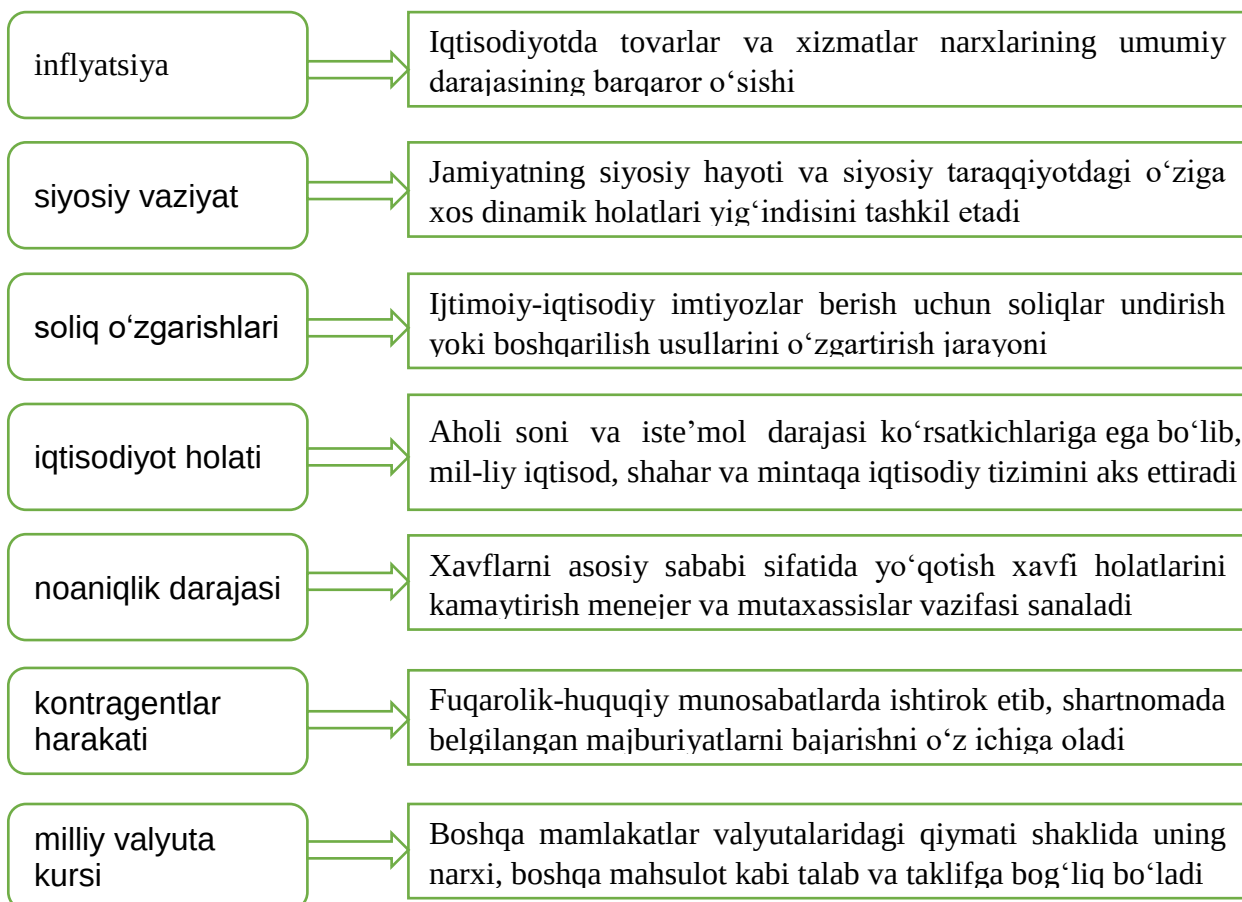
jarayonlariga innovatsiyalarni joriy etish bo'yicha yangi g'oyalarni shakllantirish yo'nalishi sifatida qaraladi. Erkin iqtisodiy zonalar ichki bozorni yuqori sifatli mahsulotlar bilan to'ldirish, ilm-fan va texnikaning ilg'or yutuqlarini mahalliy ishlab chiqarishga keng joriy etish, aholi bandligini oshirish, eksportni kengaytirish, valyuta tushumlarini ko'paytirish va kadrlar tayyorlash kabi masalalarni hal qilishga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini tadqiq qilish borasida tadqiqotning tahlil, sintez, iqtisodiy usul, mantiqiy tahlil, induktiv, deduktiv va abstrakt fikrlash kabi usullardan samarali foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimiz iqtisodiyotini samarali rivojlantirish mexanizmi sifatida maxsus zonalar tizimi, jumladan, erkin iqtisodiy zonalar tizimini shakllantirish bo'lib, jahonning ko'plab mamlakatlarida iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish o'z muvaffaqiyatini ko'rsatmoqda [6]. Shu bois, erkin iqtisodiy zonalar tashkil etishning asosiy maqsadlari quyidagi yo'nalishlardan iborat bo'ladi:

- mamlakat va hududlarning iqtisodiy o'sishini ta'minlash;
- sanoat, qishloq xo'jaligi, savdo va turizmni rivojlantirish muammolarini hal qilish;
- milliy iqtisodiyotga xalqaro mehnat taqsimoti tamoyillarini joriy qilish;
- tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholi turmush darajasini oshirish.

Ayniqsa, so'nggi 10 yil davomida O'zbekistonda mahsulot ishlab chiqarish, transport va muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi yaratilib, ichki va jahon bozori uchun raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish bo'yicha zamonaviy va yuqori texnologiyali investitsiya loyihalarini amalga oshirish imkonini berdi. Bu esa erkin iqtisodiy zonalar tashkil etish orqali ishlab chiqarishni tashkil etishning zamonaviy shakllarini faollashtirish uchun yetarli shart-sharoit yaratadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, erkin iqtisodiy zonalar faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillar o'z asosiy unsurlariga ega bo'lib, ular quyidagi yo'nalishlardan iborat bo'ladi (1-rasm):

1-rasm. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatiga ta'sir qiluvchi omillarning muhim unsurlari¹

¹ Muallif ishlanmasi.

Rasm tahliliga ko‘ra, ushbu unsurlar iqtisodiyot tarmoqlarini isloh qilish, xususan ochiq bozorda mahsulot sifatini yaxshilash, mahsulot tannarxni pasaytirish, yangi texnologiyalarni jalb etish va bozor islohotlarini samarali amalga oshirishni taqozo etadi. Bu borada xalqaro ishlab chiqarish zanjirlariga integratsiyalashish va mehnat bozori talablariga javob berish masalalarini ham hisobga olish lozim. Shular bilan bir qatorda, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi rolini inobatga olgan holda erkin iqtisodiy zonalarda ishtirok etuvchi subyektlarning korxonalarini tashkil etishga investitsiyalar jalb qilishga nisbatan imtiyozlar beriladi. Ushbu holatlar quyidagi yo‘nalishlardan iborat bo‘ladi:

- erkin iqtisodiy zona ishtirokchilari uchun eksportga jo‘natilgan mahsulotlarga nisbatan olib kiriladigan xom ashyo, materiallar va butlovchi qismlarga o‘z faoliyati davrida bojxona to‘lovlarini to‘lashdan ozod qilish;

- erkin iqtisodiy zona doirasida chet el valyutasida hisob-kitob va to‘lovlarni amalga oshirish, boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlaridan tovarlar yetkazib berish va xizmatlar ko‘rsatish uchun xorijiy valyutada to‘lovlarni amalga oshirish yoki qulay to‘lov va hisob-kitob shartlaridan foydalanishni joriy qilish.

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini rivojlanish holati mamlakat hududlarining belgilangan joyi yoki zonasida faoliyat boshlagan korxonalar faoliyati bilan belgilanadi. Bu borada iqtisodiy zona doirasidagi korxonalar tomonidan ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha yuqori o‘sish sur‘atlari kuzatilishi lozim. Shunga asosan, O‘zbekiston Respublikasida tashkil qilingan iqtisodiy zonalar soni so‘nggi yillarda ko‘payib bormoqda. Jumladan, 2022-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra mamlakatimizda maxsus iqtisodiy zonalar soni 21 tani, kichik sanoat zonalar soni esa 114 tani tashkil etgan [7]. 2018-yilda esa mamlakatimizda jami 12 ta erkin iqtisodiy va 45 ta sanoat zonasi faoliyat ko‘rsatgan.

Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini amalga oshirish uchun investitsiya loyihalarini amalga oshirish lozim bo‘lib, buning uchun jozibador takliflarni e‘tiborga olish lozim. Shu bilan birga, xorijiy sarmoyadorlar tomonidan erkin iqtisodiy zonalarda ishlab chiqarishni tashkil etish uchun sarmoya kiritish jarayoni ham faollashtirilishi lozim. Bu holatda ularni oldida turgan vazifa bo‘lib xorijiy investorlar ishtirokidagi loyihalarning mavjudligidir. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatida bir qator muammolar ham mavjud bo‘lishi mumkin. Bular qatoriga ularni huquqiy tartibga solishdagi bir-birini takrorlaydigan va zid bo‘lgan qonunosti hujjatlari, rivojlanmagan infratuzilma va kommunikatsiyalar, boshqaruvdagi byurokratiya, shuningdek, loyihalarni tanlash, moliyalashtirish, bank xizmatlarini olishdagi muammolarni kiritish mumkin.

Biroq, yangi iqtisodiy zonalar tashkil etishda esa investitsiya loyihalarini joylashtirishning maqsadga muvofiqligi, loyihalarni mavjudligi va ularni amalga oshirishga tayyorgarlik ko‘rish darajasini chuqurroq o‘rganib borish zarur. Bu borada farmatsevtika mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan zonalarda investitsiya loyihalari amalga oshirilmoqda. Yangi tashkil etilgan zonalarda esa investitsiya loyihalari ishlab chiqilib, ekspertizadan o‘tkazilmoqda. Eksportni rivojlantirish va mahalliy xom ashyoni chuqur qayta ishlash bo‘yicha yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni tashkil etish maqsadida erkin iqtisodiy zonalar tashkil etildi. Yirik kompleks erkin iqtisodiy zonalarda xorijiy investorlarga o‘zining ustuvor yo‘nalishlaridan kelib chiqib, aniq maqsadlarni ishlab chiqish va ichki bozorga chiqish uchun yetarli shart-sharoitlar yaratish zarur.

Xulosa va takliflar. Xulosa shuki, respublikamizda erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini rivojlantirish O‘zbekiston hududlarining boy tabiiy-iqtisodiy, mineral-xom ashyo, ilmiy-texnikaviy va mehnat salohiyatidan to‘liq foydalanish hamda raqobatbardosh sanoat korxonalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa ishlab chiqarish va xususiy tadbirkorlik, sanoat kooperatsiyasini chuqurlashtirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, erkin iqtisodiy zonalar faoliyati davlat tomonidan iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida tashkil etilishi lozim. Ularni maqsadi tadbirkorlarga soliq imtiyozlari, bojxona imtiyozlari, soddalashtirilgan ro‘yxatga olish va litsenziyalash tartib-qoidalari, infratuzilma va resurslardan foydalanish kabi biznes shart-sharoitlarini yaratishga xizmat qilishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini rivojlantirish quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishga imkon beradi:

- biznes uchun qulay muhitni yaratadi;
- innovatsiya va texnologiyalarni rivojlantiradi;
- eksport ishlab chiqarish hajmini oshiradi;
- xorijiy investor va mutaxassislarni keng jalb qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF-60-son Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>

2. Xujamkulov D.Y. Erkin iqtisodiy hududlar. Darslik. – T.: IQTISODIYOT, 2019. – 14 b.

3. Voxidova M.X. Erkin iqtisodiy zona - maxsus iqtisodiy zonaning bir ko'rinishi sifatida. // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 1, ISSUE 4, May, 2021. - 137-138 b. ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423

4. Федяшева Г. Основные направления развития свободных экономических зон в Узбекистане. // Материалы XI Форума экономистов. - Ташкент: IFMR, 2019. - 284-289 с.

5. Rashidov M.K. Erkin iqtisodiy zonalarini rivojlantirishning jahon tajribasi. // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. №5, sentabr-oktabr, 2018-yil, 5/2018 (№ 00037). - 8-9 b. www.iqtisodiyot.uz

6. Сатторкулов О.Т., Узайдуллаев Ш.Ш., Турдикулова Г.О. Факторы развития свободных экономических зон в Узбекистане. // Ж.: Молодой учёный. Экономика и управление, №9 (299), февраль, 2020. - с. 62.

7. Xotamov I., Madraximova G. Sanoat iqtisodiyoti. Darslik. – T.: “Innovatsiyon rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2022. - 88 b.

Б.Мавланова Особенности деятельности свободных экономических зон	B.Mavlanova Specific characteristics of the activity of free economic zones
Аннотация: в данной статье освещается содержание организации свободных экономических зон, развитие их деятельности в нашей стране и их конкретные аспекты. Ключевые слова: экономическая зона, свободная экономическая зона, политика, реформа, инвестиции, фактор, проект.	Abstract: this article highlights the content of the establishment of free economic zones, the development of their activities in our country and their specific aspects. Keywords: economic zone, free economic zone, policy, reform, investment, factor, project.

Бахтияржон Бултурбаевич Муллабаев – Наманган муҳандислик-қурилиш институти доценти, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори

ХУДУДЛАР РИВОЖЛАНИШИДАГИ НОМУТАНОСИБЛИКНИ КАМАЙТИРИШДА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасининг минтақавий ривожланиш номутаносиблигини тартибга солиш бўйича ривожланган мамлакатлар тажрибасидан оқилона фойдаланиш йўналишлари очиқ берилган. Калит сўзлар: минтақавий ривожланиш, номутаносиблик, инновацион жараён, мезонлар, ҳудудий сиёсат, ресурслар, интеграция.
--

Кириш. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига ўхшаш ривожланиш анъаналарига эга, мамлакатнинг кўлами ва Европа Иттифоқи мамлакатларида ҳудудий сиёсатга ҳам катта эътибор берилиши мақсадга мувофиқ бўлиб, ушбу давлатларнинг ривожланиш фарқларини тартибга солиш бўйича чора-тадбирларни белгилаш тажрибаси муҳим аҳамият касб этади. Ҳудудий сиёсат умумий иқтисодий вазиятга қараб ўз йўналишларини ўзгартиради. 1960-1970 йилларда Европада фаол минтақавий можароларни камайитиришга қаратилган минтақавий сиёсатнинг компенсацион хусусияти 1980

йилларнинг бошларида рағбатлантирувчи сиёсатга ўзгартирилди.

Ривожланмаган ҳудудларга давлат ёрдамини кўпайтириш ўрнига ҳудудларни ривожлантириш имкониятларини аниқлашга асосланган режалар ишлаб чиқилди. 1980 йиллардан бошлаб Европа Иттифоқининг минтақавий сиёсати “янги регионализм” назариясига асосланиб, унинг моҳияти минтақанинг ички (эндоген) салоҳиятидан фойдаланишдан иборат¹. Бундай механизм ҳудудларда ўз имкониятларидан фойдаланишнинг ички тизимини шакллантиришни ўз ичига олади. Ҳозирги вақтда Европанинг минтақавий ривожланишини бошқаришда институционал конвергенция воситалари ҳам, иқтисодий хусусиятга эга механизмлар хусусан, таркибий фондларни яратиш ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Европа минтақавий ривожланиш жамғармаси, Европа ижтимоий жамғармаси, Европа қишлоқ хўжалигини мувофиқлаштириш ва кафолат жамғармасининг мувофиқлаштириш бўлими, Европа инвестиция банки, Бирлашиш жамғармаси ва алоҳида ҳудудлар ёки муайян фаолият соҳаси муаммоларини комплекс ҳал қилишга қаратилган бошқа махсус дастурлар пакетлари шулар жумласидандир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ушбу мақолада хорижлик олимлар Acharya A. [1], Baykov A.A. [2], Fawcett L. [3], Haas E. [4], Hettne B. [5], Katzenstein P.J. [6], Kuznetsov D.A. [7], Lagutina M. [8,9], Mikhaylenko E. [10], Mitrany D. [11], Söderbaum F. [12,13], Telo M. [14] ва бошқаларнинг илмий ишлари методлогик асос сифатида хизмат қилди.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида илмий адабиётларда келтирилган назарий материалларга асосланган ҳолда мантиқий таҳлил усулларидан фойдаланилди. Мавжуд маълумотларни таҳлил қилишда индукция ва дедукция, макон ва замон, таҳлил ва синтез, қиёсий таҳлил каби услублар ва ёндашувлар қўлланилган.

Таҳлил ва натижалар. Ҳудудий сиёсат учун масъул бўлган Европа Иттифоқи органларининг асосий мақсади алоҳида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий қолоқлигини бартараф этишдир. Бу ташкилотлар минтақавий эҳтиёжлар учун субсидиялар ва имтиёзли кредитлар берувчи молиявий воситалардан, биринчи навбатда Европа Иттифоқи меъёрларига мувофиқ ишлайди. Минтақавий номутаносиблик муаммолари Европа Иттифоқининг таркибий фондларидан молиявий ёрдамни ҳисоблаш асосида ҳал қилинади².

Ҳудудий ривожланиш учун таркибий фондлардан ажратиладиган молиявий ресурсларнинг миқдори сезиларли бўлиб, муаммонинг таҳдидига ва миллий ҳукуматларнинг уни ҳал қилиш қобилиятига боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари Европа Иттифоқининг таркибий фондларининг маблағларига тўғридан-тўғри кириш имконига эга эмаслиги сабабли, турли лойиҳаларни (шу жумладан таркибий ўзгартириш лойиҳаларини) молиялаштиришнинг умумий тамойилларидан фойдаланиш, давлат томонидан молиялаштириш ва тушум ўртасидаги паритетни кузатиш мақсадга мувофиқдир. Европа Иттифоқи ҳудудий сиёсатининг тамойиллари қуйидагилардан иборат:

- ҳудудлар ўртасидаги тафовутлар, асосан, ҳудудларни ривожлантиришни рағбатлантиришга қаратилган мураккабликдаги аниқ дастурлар доирасида тақдим этиладиган маблағлар ёрдамида тенглаштирилади;

- депрессияга учраган ҳудудларга ёрдам маблағларининг махсус тузилмавий жамғармаларда тўпланиши ва улардан мақсадли фойдаланиш, бу маблағларнинг тарқалишининг олдини олиш ҳамда суиистеъмол қилиш даражасини камайтириш имконини беради;

- ҳар бир Европа Иттифоқи тузилмавий фондининг сиёсати 2 ёки 3 даражали режалаштириш жараёни бўйича ишлаб чиқилади, бунда ҳамкорларнинг турли комбинацияси мавжуд;

- агар Европа Иттифоқига аъзо давлатлар ва алоҳида ҳудудлар ўз вазифаларини самарали бажара олмаса, субсидиялик тамойилига мувофиқ ҳаракат қилиши керак³.

¹ Чуб А. А. Регионы России. Факторы устойчивости и институциональные предпосылки развития в условиях глобализации : монография. Москва : РИОР: ИНФРА-М, 2019. 232 с.

² Шевченко О. В. Зменшення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів: інструменти та моделі. Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization : conference proceedings of the International Scientific-Practical Conference, January 29, 2016. Klaipeda : Baltija Publishing, 2016. 348 p. Pp. 221–224

³ . Regional economic policy of EU countries: experience for Ukraine: monograph / M. S. Gamov, A. O. Yegorov, G. L. Kladova, O. O. Nechai, O. P. Sarnatskyi. Zaporizhzhia: ZNTU, 2010. 192 p.

Худудий даражадаги трансформацияларнинг асосий хусусияти ақлли ихтисослашувга асосланган инновацион ва креатив иқтисодиётни жорий этишдир. Таркибий деформациялар ва минтақавий номутаносибликка таъсир қилиш учун инновацион иқтисодиёт асосларини шакллантиришда Европа мамлакатлари тажрибасидан фойдаланиш ва уларни мослаштирилган ҳолда амалиётга жорий этишни қўллаб-қувватлаш мақсадга мувофиқдир. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида худудий даражада инновацион жараёнларни ислоҳ қилиш Интеграция жараёнларини кучайтириш контекстида ривожланган Европа давлатларининг ижобий тажрибасига ва ўзларининг миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда халқаро стандартларини жорий этишга асосланган бўлиши керак.

Худудлар бўйича рақобатдош устунликларни қўлга киритишнинг давлат томонидан рағбатлантирилган жараёни ҳукуматга, бир томондан, солиқ механизмлари орқали маблағлар кириб келишига кўмаклашиш имконини берса, иккинчи томондан, худудларга бундай ҳукуклар бериб, унинг харажатлар қисми параметрларини минималлаштириш, худудий лойиҳа ва дастурларни амалга ошириш учун ташқи инвесторлар маблағларини жалб қилган ҳолда бозорларга мустақил равишда чиқиш имконини беради. Яъни, ривожланишнинг муҳим муаммоларини ҳал этиш ва ривожланиш кўрсаткичларини яхшилаш мақсадида худудларни ҳар томонлама рағбатлантириш сиёсати Европа Иттифоқи мамлакатларида етакчи сиёсатга айланмоқда.

Айтиш жоизки, XXI асрнинг бошларида Европа Иттифоқи моҳиятан конструктив минтақавий сиёсат ишлаб чиқиладиган ва фаол амалга оширилаётган “Худудлар Европаси”, “Худудлар иттифоқи”га айланди. Бу алоҳида худудлар ўртасидаги ривожланиш даражасидаги тафовутни камайтириш, аграр интеграция, тадбиркорлик фаолиятини тартибга солиш орқали амалга оширилди¹. “Бугунги кунда минтақавий сиёсат учта асосий йўналишга эга эканлигини таъкидлаш ўринлидир:

- биринчидан, кам ривожланган худудларга (асосан янги иштирокчи мамлакатларда жойлашган) ривожланган мамлакатлардан орқада қолишини камайтиришга ёрдам бериш учун иқтисодий яқинлашувни рағбатлантиришга алоҳида эътибор берилади;

- иккинчидан, худудларнинг рақобатбардошлигини ошириш ва аҳоли бандлигини таъминлашга қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда;

- стратегияларнинг учинчи тоифаси миллий чегараларнинг иқтисодий аҳамиятини камайтириш мақсадида худудлар ва мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган. Шунинг учун тафовутларни тартибга солиш ва камайтириш Ўзбекистон Республикаси худудий сиёсати чора-тадбирларининг асоси ҳисобланади.

Тушкун ҳолатидаги худудлардаги корхоналарга ёрдам бериш масаласига келсак, шуни айтиш керакки, худудий ёрдам асосан бепул кредитлар кўринишида бўлган Ғарбий Европа давлатларидан фарқли ўлароқ, Шарқий Европа мамлакатларида субсидиялар ва солиқ имтиёзларида тижорат кредитларига устунлик берилади. Ғарбий Европа мамлакатларида давлат солиқ йиғиш билан бир вақтда олинган маблағларни тақсимлаш воситаси ҳам ҳисобланади².

Марказий ва Шарқий Европа давлатларида минтақавий сиёсатнинг кучайиши XX асрнинг 90-йиллари иккинчи ярмида кузатилди. Ўша даврнинг характерли хусусиятлари камбағал ва бой худудлар ўртасидаги худудий номутаносибликнинг кучайиши ва шунга мос равишда ижтимоий кескинлик ва ишсизликнинг ошиши эди. Ҳукуматлар худудий сиёсатнинг ҳуқуқий асосларини таъминлашда фаол иштирок этдилар. Улар амалга ошириш учун иқтисодий ривожланиш интенсивлиги, мавжуд ресурслар, мамлакатнинг институционал тузилиши ва давлат бошқаруви туридан келиб чиқиб, амалга ошириш учун қайси турдаги яъни, миллий яқинлашув сиёсати ёки минтақавий конвергенция (ички минтақавий фарқларни камайтириш) бўйича худудий сиёсатни танлашни аниқлашлари керак эди.

¹ Прудникова Л. А. Опыт преодоления социально-экономических диспропорций развития регионов зарубежных стран Экономический вестник. 2010. №3(21). С. 32-35.

² Gorzelak, G. (2006) The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. London, Routledge. p. 152. 160 c.

Шарқий Полша худудларининг рақобатбардошлик даражасининг сезиларли даражада ошиши иқтисодий ҳаётни йўлга қўйиш, кучли иқтисодий инфратузилма базасини (транспорт, муҳандислик, инновация, ахборот ва бошқалар) яратишда таркибий сиёсатнинг муваффақиятидан далолат беради. Европа интеграцияси шароитида минтақа иқтисодиётини таркибий ўзгартиришнинг асосини оқилона ихтисослаштириш императивлари ташкил этади¹. Умуман олганда, "ақлли ихтисослашув Европанинг яхши қўшничилик сиёсати доирасидаги ҳамкорликнинг асосий таркибий қисми бўлиб, Ўзбекистон Республикаси таркибий ва инвестиция фондларидан фойдаланиш имконияти бўйича, бу ҳудудий сиёсат бўйича кўрсатмаларни шакллантиришга имкон беради.

Полша ва Чехияда муаммоли худудларни иқтисодий ривожлантириш дастурлари доирасида инфратузилма ва ишбилармонлик муҳитини ривожлантиришда молиявий ҳамда техник ёрдамнинг комбинацияси қўлланилади. Чехия иқтисодий ва таркибий жиҳатдан заиф худудларни белгилайди, Полшада эса заиф ривожланган ва энг кулай ривожланиш шароитларига эга бўлган худудларга бўлинган қонуний равишда қўллаб-қувватланадиган худудлар кўзда тутилади. Венгрияда ҳудудий ривожланишни қўллаб-қувватловчи худудлар тузилмавий ўзгаришларга дучор бўлган кам ривожланган худудларга, асосан қишлоқ хўжалиги ва ноқулай шароитларда чегарадош худудларга таснифланади².

Венгрияда асосий ҳудудий ривожланиш дастурлари мамлакатнинг барча худудлари учун умумий тамойилларга асосланади ва туманга ажратилган ресурслар миқдори ва ҳудудий даражада белгиланган дастурнинг устуворлигига қараб фарқланади. Словения марказий ҳукумат томонидан назорат қилинадиган молиялаштириш йўналишларини бошқаради, унга кўра очиқ тендерлар асосида шаҳар ҳокимиятларига субсидиялар ва кредитлар берилади³. Улар, биринчи навбатда, инфратузилманинг асосий элементларини ривожлантиришни биргаликда молиялаштириш учун мўлжалланган, лекин улар ривожланиш дастурлари ва ижтимоий хизматлар соҳасини такомиллаштириш усулларини ишлаб чиқиш учун ҳам қўлланилиши мумкин. Словения муаммоли худудларни иқтисодий жиҳатдан заиф минтақалар ёки муниципалитетларга, таркибий муаммолари ва ишсизлик даражаси юқори бўлган минтақа ёки муниципалитетга, ривожланиши чекланган ва салоҳияти чекланган минтақаларга бўлинишни жорий қилди⁴.

Эстонияда мавзу доирасида ҳар бир ҳудуд учун алоҳида дастурлар ишлаб чиқади. Эстониянинг саккизта ҳудудий ривожланиш дастури қуйидаги периферик, монофункционал аҳоли пунктлари, ороллар худудларни қамраб олади. Руминия давлатнинг ҳудудий сиёсатини тез институционализация қилаётган мамлакатдир. Руминияда марказий ҳокимият органлари тизимида Минтақавий ривожланиш миллий кенгаши ташкил этилган бўлиб, унинг ваколатига ҳудудий ривожланиш миллий дастурини ишлаб чиқиш, миллий ҳудудий ривожланиш жамғармаси маблағларининг сарфланишини назорат қилиш, қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш, худудлар ўртасидаги ҳамкорлик ва қўллаб-қувватлаш киради⁵.

Худудларни ривожлантириш агентликлари эса бевосита худудларда фаолият юритади, улар асосан ҳудудий ривожланиш стратегияси ва маблағлардан фойдаланиш режаларини ишлаб чиқиш ҳамда кенгашлар томонидан тасдиқланганидан кейин уларни амалга ошириш билан шуғулланади. Бу жараён анча мураккаб эди, чунки худудлар сунъий

¹ Сторонянская И. З., Прокопюк А. Формирование новой модели регионального развития: опыт и векторы для регионов. Региональная экономика. 2018. №2 (88). С. 89-97.

² Куриляк М. Ю. Эволюция концепции «Европа регионов» региональной политике ЕС. Экономический вестник. 2018. № 2. С. 60-67.

³ Pasichnyk O. S. Regional policy of the Central-Eastern countries of Europe in the context of integration priorities. Scientific Bulletin Chernivtsi Trade and Economic Institute. 2007. Vol. 1. P. 197– 204. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/16326> (access date 10.11. 2016).

⁴ Ветлугин С. Ю. Региональная политика зарубежных государств: альтернативные подходы. Проблемы современной экономики. Евразийский международный научно-аналитический журнал. 2004. № 4 (12). С. 183–186. URL : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=590> (дата звернення: 17.03.2018).

⁵ Перов А. В. Неравномерность пространственного экономического развития региона: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.01, 08.00.05 / РФ, Иваново, 2009. URL: <http://www.dissercat.com/content/neravnomernost-prostranstvennogo-ekonomicheskogo-razvitiya-regiona#ixzz2jJMwPLIM> (дата звернення: 26.02.2017).

равишда бирлаштирилган, макроминтақалар ҳақиқатда яратилган. Консолидацияланган ҳудудларни бошқариш ва бирлаштирилган ҳудудий бирликларнинг янги муаммоларини ҳал қилиш амалиёти Ўзбекистон Республикасида янги жамоалар ва янги туманларни ривожлантириш стратегияларини шакллантиришда ҳам қўлланилиши мумкин.

Шундай қилиб, бошқа мамлакатлар тажрибаси шунини кўрсатадики, минтақавий ривожланишнинг ўхшаш муаммолари - маълум ҳудудларнинг депрессияси, маҳаллий ишлаб чиқаришни фаоллаштириш учун рағбатларнинг йўқлиги, асосий фондларни жойлаштириш, АКТни ривожлантириш ва ривожланишни таъминлаш муаммолари билан боғлиқ. Бундай муаммолар аксарият ҳудудларни бирлаштиради, уларни ҳал қилишнинг умумий воситаларини излаш мамлакат иқтисодий маконини мустаҳкамлаш ва минтақалараро алоқаларни кенгайтириш йўллари билан бирига айланиши мумкин. Самарадорлигини исботлаган ютуқлар Ўзбекистон Республикасида ҳам қўлланилиши мумкин.

Номутаносибликни тартибга солиш учун шунга ўхшаш мезонларни маҳаллий ҳокимият органлари ва Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ўз стратегияларини шакллантириш учун асос сифатида олишлари керак. Депрессияни енгиш учун аҳоли сони катта бўлган ёки аҳоли яшамайдиган ҳудудларга эга бўлган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш, кўрсаткичларни кўпроқ ёки камроқ тушунарли даражада таққосланадиган даражага етказиш – ишлаб чиқаришни рағбатлантириш ва макроиқтисодий кўрсаткичлар ўртасидаги кўрсаткичларда сезиларли фарқ бўлган мамлакатларнинг бюджетини қўллаб-қувватлаш тажрибасидан фойдаланиш тавсия этилади. Бироқ, шу билан бирга, номутаносибликни тартибга солиш воситалари ва уларни қўллаш шартлари ўзгаририлиши керак.

Номутаносибликни тартибга солиш воситаларини белгилашда мамлакатлар кўпинча иқтисодий самарадорлик ёки ижтимоий адолатга эришиш олдида танлов туради. Тушқунликка тушган ҳудудларга давлат томонидан бевосита ёрдам кўрсатиш воситалари:

- шошилиш зарурат – оғир вазият, табиий офатлар оқибатларини бартараф этиш зарурати юзага келганда маҳаллий бюджетлар ҳисобидан аҳолига мақсадли ёрдам кўрсатиш,

- ривожланишни рағбатлантириш мақсадида тушқун ҳудудларни - уларнинг инсон, ишлаб чиқариш ва молиявий капитални миллий лойиҳаларга жалб қилиш;

- туризм, сармояларни ёйиш ва иқтисодиётни янада ривожлантириш учун рағбатлантирувчи гуманитар лойиҳаларни ишлаб чиқиш;

- асосий воситаларни ушбу ҳудудларга ўтказиш;

- ахборот ва компьютер технологияларини ва уларга хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришдан иборат бўлиши керак. Якуний кўрсаткичларни тенглаштириш механизмидан кўра, ички ривожланиш захираларини фаоллаштириш мақсадида иқтисодий салоҳиятни тартибга солиш механизми афзалроқдир. Қўллаб-қувватлаш воситалари ички ўсишни рағбатлантириш ва ривожланиш учун рағбатлантириш чоралари билан бирлаштирилиши керак. Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан Ўзбекистон Республикасида ривожланиш номутаносиблигини тартибга солиш тизимини шакллантириш имкониятлари ва йўналишларини тавсия этамиз (1-жадвал).

1-жадвал

Минтақавий ривожланиш номутаносиблигини тартибга солиш бўйича бошқа мамлакатлар тажрибаси ва Ўзбекистон Республикасида ундан фойдаланиш йўналишлари

Мамлакатлар	Номутаносибликни тартибга солиш усуллари ва воситалари	Ўзбекистон Республикасида тажрибалардан фойдаланиш
1. Европа моделлари		
Умумий Европа Иттифоқи мамлакатлари	Ривожланиш потенциалини аниқлаш режаларини ишлаб чиқиш. Европа Иттифоқининг таркибий фондлари ҳисобидан молиялаштириш,	Шу каби институтларни шакллантириш ва тушқун ҳудудларни молиялаштириш учун таркибий фонд-

	ривожланмаган ҳудудларга ёрдам бериш.	ларни яратиш тамойилларидан фойдаланиш
Полша, Чехия, Эстония	Инфратузилма ва ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш, инновацион асосда рақобатбардошлик даражасини ошириш, аҳоли бандлигини, даромадларини оширишга кўмаклашиш учун молиявий ва техник ёрдамнинг комбинацияси. Ҳудуднинг ривожланиш даражасига қараб ёрдам ажратиш табақалаштирилган ривожланиш ва қўллаб-қувватлаш.	Тадбиркорлик ва инновацион соҳани ривожлантиришга кўмаклашиш Ҳудудларни молиялаштиришда аниқ табақалаш.
Венгрия, Руминия	Барча ҳудудларга умумий ёндашув ва ҳар бир ҳудуднинг устуворлигини бирлаштириш, янги консолидацияланган ҳудудларда сиёсатни амалга ошириш бўйича миллий ва минтақавий дастурларнинг мувофиқлаштирилган ҳаракатлари	Миллий, ҳудудий ва маҳаллий ривожланиш мақсадларини мувофиқлаштириш
Германия, Италия	Ёрдам олиш, молиявий ёрдам кўрсатиш ҳуқуқига эга бўлган ҳудудлар сони чекланганлиги. Ривожланмаган ҳудудларни миллий лойиҳаларга инфратузилмавий жалб этишга кўмаклашиш	Инфратузилмани ривожлантириш Ёрдам олиш ҳуқуқига эга бўлган ҳудудлар учун мезонларни аниқлаш
Буюк Британия	Ресурсларни мажбурий қайта тақсимлаш	Вақтинчалик бандлик дастурларини кенгайтириш
Франция	Тушунган ҳудудларни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш. Саноат ривожланишини рағбатлантириш	Тушунган ҳудудларни ажратиш ва уларни молиялаштириш мезонларини қайта кўриб чиқиш Саноатни ривожлантириш учун кредитлар бериш
Швеция, Дания, Норвегия, Финляндия	Ҳудудларнинг иқтисодий афзалликлари ва иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш Қувват ва ресурсларни марказсизлаштириш Давлатнинг минтақавий ва маҳаллий лойиҳаларда иштироки	Ҳудудларнинг ақлли ихтисослашувини қўллаш. Жамоалар, туманлар ва вилоятлар ролини янгилаш. Минтақавий лойиҳаларда давлат ролини аниқлашнинг аниқ мезонларини ишлаб чиқиш
2. Кенг миқёсли ҳудудлар ва/ёки ривожланмаган ҳудудларга эга мамлакатлар, шу жумладан ва баъзи Европа мамлакатлари: АҚШ, Канада, Австралия, Швеция, Дания, Норвегия, Финляндия, Хитой, Ҳиндистон, Чили, Япония, Бразилия ва бошқалар.		
АҚШ	Инфратузилмани ривожлантиришга давлат ёрдами, биринчи навбатда, йўл қурилиши Ривожланиш марказлари сифатида ҳудудий кластерларни шакллантириш	Йирик ривожланиш лойиҳаларида давлат иштирокини аниқлаш. Кластерларни шакллантириш
Хитой	Ички бозорни кенгайтириш Тушунган ҳудудларда ўсиш нуқталарини яратиш АКТни ривожлантириш. Ишлаб чиқариш ва инновацион инфратузилма объектларига сармоя киритиш. Кенг қўламли ривожланиш дастурларини давлат томонидан молиялаштириш.	Тушкун ва кам ривожланган ҳудудларда АКТ ривожланишини рағбатлантириш. Давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш

Канада	Ривожланиш лойиҳаларини молиялаштиришда давлатнинг муҳим роли ва улуши. Янги ҳудудларни ўзлаштиришда, ижтимоий сиёсат ва илмий-тадқиқот ишларини амалга оширишда вилоятларнинг ваколатларини ошириш. Иқтисодий ривожланмаган ҳудудларга давлат ёрдами. Ҳудудлараро лойиҳаларни ишлаб чиқиш.	Ҳудудлараро ва шаҳарлараро ҳамкорликни йўлга қўйиш. Маҳаллий ривожланиш салоҳиятини фаоллаштириш
Япония	Макондан фойдаланиш самарадорлигини ошириш АКТни ўсиш нуқталари сифатида ривожлантириш Ижтимоий ваколатларни бошқарувнинг асосий даражасига ўтказиш	Аҳолисиз ҳудудларнинг иқтисодий айланмасида иштирок этиш
Бразилия	Ҳудудларда амалга оширилаётган лойиҳаларни давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш. Саноатнинг айрим тармоқларини (асосан, қазиб олиш саноати) ривожлантиришни рағбатлантириш.	Иқтисодиётнинг реал секторини ривожлантиришни молиялаштириш
Австралия	Ҳудудлар муаммоларини ҳал қилиш учун давлатларга субсидиялар бериш	Ҳудудларга ёрдам кўрсатиш мезонларини аниқлаш

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, бошқа мамлакатлар тажрибасига асосланган ҳолда Ўзбекистон Республикасидаги номуносивбликни тартибга солиш тизими қуйидаги элементларга асосланиши мумкин:

ривожланиш кўрсаткичлари пастроқ бўлган ҳудудларга ёрдам кўрсатиш учун институционал асосни яратиш билан бирга ресурслар билан таъминлашдан фойдаланиш - иқтисодий фаолиятни рағбатлантиришнинг турли воситаларидан фойдаланиш, ҳудудларнинг ақлли ихтисослашувини шакллантириш;

иқтисодий ташаббусни рағбатлантириш ва ўсиш майдонини қўшни ҳудудга тарқатиш учун нуқта лойиҳаларини шакллантириш;

ўзлаштирилмаган ҳудудлар - тоғли, чекка, қишлоқ хўжалик айланмасига кенгрок жалб этиш;

асосий воситаларни реал секторнинг анъанавий соҳаларида ҳамда хизмат кўрсатиш иқтисодиётини ривожлантириш ва ахборот жамияти қуриш эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда АКТ ва хизматлар соҳасида жойлаштириш бўйича янада самаралироқ сиёсат олиб бориш;

инфратузилмани ривожлантиришни рағбатлантириш;

ижтимоий хизматлар кўрсатиш бўйича нодавлат ташаббусларининг ишлашини таъминлаш;

бандликнинг ўсишини рағбатлантириш ва бандлик учун янги шарт-шароитларни яратиш;

-давлат молиявий ёрдамидан маҳаллий муаммоларни ҳал қилиш учун қўшимча, аммо етакчи бўлмаган манба сифатида фойдаланиш. Ўзбекистон Республикасидаги номуносивбликни тартибга солишни бошқа мамлакатлар тажрибасини ҳисобга олган ҳолда модернизация қилиш бўйича чора-тадбирлар (инвестицияларни тўғридан-тўғри тақсимлаш, давлат-хусусий шериклик, ҳудудлараро ҳамкорлик)ни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасида ҳудудий ривожланиш номуносивблигини тартибга солиш бўйича кўрсатилган ва таклиф этилаётган воситалардан фойдаланиш йўналишлари ички меъёрларга мувофиқ тузатилиши, ижобий самарани таъминлаш учун шарт-шароитлар, шунингдек, стратегик ҳужжатларда тегишли тарзда ҳудудларни ривожлантиришга оид амалга оширилиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Acharya, A. (2012). Comparative Regionalism: A Field Whose Time has Come? The International Spectator: Italian Journal of International Affairs, 47 (1), 3–15.
2. Baykov, A. A. (2012). Comparative Integration. Practice and Models of Integration in Foreign Europe and Pacific Asia. Moscow: Aspekt Press publ. (In Russian).
3. Fawcett, L. (2016). Regionalism by Emulation: Considerations across Time and Space. In: Telo, M., Fawcett, L. & Ponjaert, F. (Eds.). Interregionalism and the European Union. Post-revisionist Approach to Europe's Place in a Changing World. Abington: Routledge. P. 33–55.
4. Haas, E. (1975). The Obsolescence of Regional Integration Theory. Berkeley: Institute of International Studies, University of California.
5. Hettne, B. (2005). Beyond the “New Regionalism” “New Political Economy, 10 (4), 543–571. DOI:10.1080/13563460500344484
6. Katzenstein, P. J. (1996). Regionalism in Comparative Perspective. Cooperation and Conflict, 31 (92), 123–159.
7. Kuznetsov, D. A. (2016). Trans: Problems of Terminology and Conceptualization. Comparative Politics, 7 (2), 14–25. DOI: 10.18611/2221–3279–2016–7–2(23)–14–25.
8. Lagutina, M. (2020). A Concept of Eurasia: from Classical Eurasianism to Pragmatic Eurasianism. In: Lagutina, M. (Eds.). Regional Integration and Future Cooperation Initiatives in the Eurasian Economic Union. IGI Global. P. 1–15.
9. Lagutina, M. (2019c). BRICS in a World of Regions. Third World Thematic: A TWQ Journal, 4 (6), 442–458.
10. Mikhaylenko, E. & Mikhaylenko, V. (2020). Eurasian: Specifics, Problems and Prospects. In: Lagutina, M. (Eds.). Regional Integration and Future Cooperation Initiatives in the Eurasian Economic Union. IGI Global. P. 16–36.
11. Mitrany, D. (1965). The Prospect of European Integration: Federal or Functional. Journal of Common Market Studies, 4 (2), 119–149. DOI: 10.1111/j.1468–5965.1965.tb01124.x
12. Söderbaum, F. (2005). Exploring the Links between Micro-mintaqashunoslik and Macro-. In: Farrell, M., Hettne, B. & Van Langenhove, L. (Eds.). Global Politics of: Theory and Practice. London: Pluto Press. P. 87–103.
13. Söderbaum, F. (2009). Comparative Regional Integration and Mintaqashunoslik. In: Landman, T. & Robinson, N. (Eds.).
14. Telo, M. (2007). European Union and New regionalism: Regional Actors and Global Governance in a Post-Hegemonic Era. Cornwall: Ashgate Publishing.

Б.Муллабаев	В.Муллагаев
Использование зарубежного опыта в снижении неравенства в региональном развитии	Use of foreign experiences in reducing disparity in regional development
Аннотация: в данной статье раскрываются пути рационального использования опыта развитых стран в регулировании дисбаланса регионального развития Республики Узбекистан.	Abstract: this article reveals the ways of rational use of the experience of developed countries in regulating the regional development imbalance of the Republic of Uzbekistan.
Ключевые слова: региональное развитие, неравенство, инновационный процесс, критерии, региональная политика, ресурсы, интеграция.	Keywords: regional development, disparity, innovation process, criteria, regional policy, resources, integration.

Шахобиддин Зиядуллаевич Ўрозов – СамИСИ, Ижтимоий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси.

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ИККИНЧИ РЕНЕССАНСГА АСОС СОЛИШДА АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАРНИНГ ХИЗМАТЛАРИ

Аннотация: Мақолада Амир Темурнинг моҳир саркардалиги ва етук давлат арбоби эканлиги туфайли Марказий Осиёда марказлашган давлат тузиши Иккинчи Ренессансга асос солганлиги илмий жиҳатдан асослаб берилган. Амир Темур ва темурийларнинг илм-фан ва маданият ҳомийси сифатидаги хизматлари ҳамда уларнинг жамият тараққиётини таъминлашда тутган ўрни масаласига асосий эътибор қаратилган. Калит сўзлар: Соҳибқирон, Тузуқлар, Ренессанс, фан, маданият, фалсафа, математика, адабиёт, расадхона, ҳандаса, география, машварат, салтанат, қонун, Зафарнома, Оқсарой.
--

Кириш. Маълумки Амир Темур илм-фаннинг йирик ҳомийси бўлган, олимлар билан суҳбат ва илмий баҳслар уюштиришни яхши кўрган. Ғолибларга қимматбаҳо тухфалар берган. Илм-фаннинг бир қатор соҳалари (тарих, шеърят, тиббиёт, математика, астрономия, меъморчилик) бўйича катта салоҳиятга эга бўлган шахс, улкан салтанатнинг олий ҳукмдори бўлса, табиий равишда илм ва маданиятга, олим ва ижодкорга катта ҳурмат билан қарайди, бу йўлда барча имкониятларни ишга солади. Бундан ташқари ҳар қандай жамият ва давлат тараққиёти ва келажagini фан ва маданият равнақисиз тасаввур қилиб бўлмаслигини Амир Темур яхши тушунган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Истеъдод эгалари махсус ва доимий эътиборга муҳтож ва лойиқ бўлишлари, ноёб қобилият эгаларини муҳофаза қилиш, ижодлари учун шароит яратиш, турмушларини таъминлаш зарурлигини ҳам у тўғри англаган. Тарихчи олим Азамат Зиё ёзганидек, «У олиму фозиллар ўз маслаклари ва дунёқарашлари юзасидан жамият ва давлат тараққиёти, замонавий аҳволи хусусида бошқа ижтимоий табақаларга нисбатан кўпроқ бош қотиришлари ва бу орқали тегишли тажриба ва билимларга эга бўлиб боришларини ёдда тутган» [1:197-198]. Амир Темурнинг фан ва маданият соҳасида юритган сиёсатини худди мана шу омилар орқали баҳолаш мақсадга мувофиқдир. Шу ўринда Ибн Арабшоҳнинг қуйидаги баёни ўринли: «Темур олимларга меҳрибон бўлиб, саййиду шарифларни ўзига яқин тутарди. Уламолар ва фозилларга тўлатқис иззат кўрсатиб, уларни ҳар қандай кимсадан батамом муқаддам кўрарди» [2:69].

Тадиққот методологияси. Темурийларнинг илм-фан ва маданиятга оид қарашларини ёритишда объективлик, ретроспектив таҳлил, мантикийлик ва тарихийликнинг бирлиги, қиёсий таҳлил ва шу каби усуллардан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Темурийлар даврида илм-фан, маданият ривожланиб ўзига хос ренессанс вужудга келди. Ўз ўрнида, илм ва маданият ривожини давлат қудратига қудрат, обрўсига обрў қўшган. Чингизийлар ҳукмронлиги даврида тараққиётда анча оқсаб қолган Туркистон XIV асрнинг ўрталарига келиб сиёсий бошбошдоклик таъсирида янада мункиллаб қолган эди. Тахтга чиқиши билан Амир Темур чиқарган дастлабки фармонларда ана шу аҳволни тўғрилаш нияти борлиги яққол сезилиб туради. Чунончи, унинг буйруғига кўра олий ўқув юртлари бўлмиш мадрасалар ва уларнинг ўқувчиларини моддий жиҳатдан таъминлаб, стипендиялари оширилиши кўзда тутилган. Бу борада Муъиниддин Натанзий шундай ёзади: «Фақирлар ва илм толиблари нафақалари вақф мулклари ва мадрасаларга, ҳар бирининг ҳолига яраша ва воқиф шартига мувофиқ белгиланган» [3:279-280].

Илми ва маданиятга бундай муносабатни Соҳибқирон умрининг охиригача сақлаб қолди. Бу йўлдан унинг авлодлари ҳам юрдилар. Натижада темурийлар замонида кўплаб мадрасалар, кутубхоналар, мактаблар барпо этилди. Уларда ўқиш ва ўқитиш учун дунёнинг турли бурчакларидан етук олимлар жалб қилинди. Чингизийлар даврида таъқибу сиқувлар, сиёсий остин-устунликлар натижасида илм ва маданият нуқтаи назаридан хувиллаб қолган Туркистон Амир Темур замонида келиб яна жонланиш имконини қўлга киритади. Бунда у, энг аввало, маҳаллий илм-фан ва маданият вакилларида суянгани аниқ, яъни илму маданият ривожини учун шарт-шароит яратган, сиёсий барқарорликка эришган. Натижада турли мамлакатлардаги туркистонликлар ўз юртларига қайта бошлаганлар. Улар орасида қачонлардир ота-боболари Шимолий Ҳиндистон, араб ўлкалари ва бошқа юртларга бориб ўрнашган авлодлар ҳам бўлганига шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Улар, асосан, Соҳибқирон лашкарлари билан қайтган бўлишлари керак. Иккинчи томондан, Самарқанд, Бухоро, Шаҳрисабз, Ҳирот шаҳарларининг маданият ва илм марказига айланиши, бу ерларда бошқа жойлардан кўра ижод учун шароитнинг яхшилиги ўз-ўзидан хорижий олимлар, шоирлар, санъаткорларнинг бу ёқларга интилишига сабаб бўлган.

Илм-фан ва маданиятнинг юксак тараққиёти керакли мутахассислар тайёрлайдиган олий мактаблар яратиш зарурлигини туғдирди. Олий таълимнинг маркази мадрасалар бўлган. Мовароуннаҳр ва Хуросонда, асосан давлатнинг ҳамда бадавлат кишиларнинг маблағига қурилган мадрасалар кўп эди.

Мусулмон оламида мадрасалар илк ўрта асрлардаёқ (Бухоро) бунёд этилган. Мадрасалар диний таълим берувчи ўқув юртлари бўлган. У ерда илоҳиёт билан бир қаторда ҳуқуқ (фикх), мантик, математика (риёзиёт), ҳандаса (геометрия), астрономия, тиббиёт,

тарих, жуғрофия, адабиёт, илми аруз, араб тили ва бошқа дунёвий фанлар ҳам ўқитилган. Мадраса мударрислари ўз соҳасининг билимдони бўлишган. Уларга алоҳида ҳақ тўлашган. Бу хусусда «Темур тузуклари»да шундай дейилган: «Аҳли мажлис бўлмиш саййидлар, олимлар, фозиллар, ҳақимлар, табиблар, қиссахонлар, хабарчилар ва ровийларга ўз ҳолларига қараб, суюрғол, вазифа ва маош белгиласинлар...» [4:100].

XVI асрнинг бошида биргина Ҳирот шаҳрининг ҳудудида ўттиз олти мадраса мавжуд бўлган. Уларнинг кўпларига дунёнинг турли бурчакларидан мусулмонлар таҳсил олиш учун келишган.

Самарқандда қуйидаги мадрасалар бўлган: Бибихоним мадрасаси; 1421 йилда XV асрнинг икки йирик олими – Қозизода Румий ва Жамшид Кошийларнинг бевосита иштирокида қурилган Улуғбек мадрасаси. Унда бош мударрис Қозизода Румий бўлган; Гўри Амир мажмуидаги мадраса. Унинг 64 та хужраси бўлган; Қутбиддин Садр мадрасаси; Муҳаммад Султон мадрасаси ва бошқалар.

Улуғбек Бухорода 1417 йилда ва Ғиждувонда 1433 йилда қурдирган мадрасалар бўлган. Мадраса талабалари билимнинг турли соҳаларига оид китобларни пухта ўрганганлар. Амир Темур ва унинг авлодлари саройида қадимий ҳамда ўрта асрларнинг ноёб асарлари жамланган бой кутубхоналар бўлган. Самарқандда Амир Темур ва Улуғбек кутубхоналари, Ҳиротда Шохрух, Бойсунғур ва Султон Ҳусайннинг энг яқин дўсти Алишер Навоийнинг кутубхоналари бўлган. Қайта тикланган Шохрух кутубхонасига Султон Бадиуззамон вақф тарзида қимматбаҳо китоблар ҳадя этган. Балхда эса Бадиуззамон ўз кутубхонасини очган.

Кутубхоналарда билимнинг турли соҳаларига оид қимматбаҳо қўлёзма асарлар сақланган. Ҳукмдорлар уларни муттасил янги китоблар билан тўлдириб туришган.

Кутубхона ишлари билан махсус кишилар шуғулланганлар. Улар китобларнинг сақланиш тартибини кузатганлар, уларнинг тайёрланишини йўлга солиб берганлар, ажратилган маблағларни тасарруф этганлар, кутубхонани доимий суратда тўлдириб туриш учун янги китобларни излаш билан шуғулланганлар.

Фан ва маданиятнинг гуллаб-яшнаши темурий намояндаларининг барчалари кенг билим эгалари бўлганликлари орқасидан ҳамдир. Улар ўз она тилларидан ташқари форс, араб тилларини мукаммал билар, тарих, астрономия, математика, тиббиёт, шеърят, хуснихат, меъморчилик, диний илмлар борасида катта салоҳият соҳиби эдилар. Улар китобга, катта ҳурмат билан қараганлар. Шунинг учун ҳам Амир Темур, Шохрух, Бойсунғур, Улуғбек, Пир Муҳаммад, Халил Султон, Султон Ҳусайн, Бадиуззамон, Фаридулдин Ҳусайн Мирзо каби подшоҳу шахзодаларнинг бой кутубхоналари бўлган, улардан кўпчилик баҳраманд бўлган. Шунинг учун ҳам темурийлар даври ўзбек ва форс адабиёти ривожига муҳим босқич ҳисобланади. Навоий ва Жомийларнинг худди ўша замонларда яшаб ижод қилганликлари бунга мисолдир. Ўзбек ва, умуман, туркий тилли адабиёт равнақида улкан аҳамият касб этган Саккокий, Лутфий, Атоий каби туркийзабон шоирлар, Бурундук Хўжандий, Исмаил Бухорий, Ҳумоюн Исфарионий каби форсийзабон шоирлар ҳамда Эрон, Озарбайжон, Хуросон, Кичик Осиёда ижод қилган ўнлаб шоирлар худди шу даврда яшаганлар ва у ёки бу маънода темурийлар Ҳимматида баҳраманд бўлганлар. Абдулхай, Пираҳмад Боғишамолӣ, Муҳаммад Ҳалимӣ, Султон Али Бовардий, Шаҳобиддин Абдулло, Заҳириддин Асғар, Камолиддин Бехзод каби наққошлар (миниатюра рассомлари) ҳам, Аҳмад Румий, Шомий Бойсунғурий, Ҳожи Абдулқодир, Муҳаммад Бадриддин, Муҳаммад Котиб, Султон Али Машҳадӣ, Абдулҳалил Котиб каби ўнлаб хаттотлар ҳам Амир Темур ва темурийлар даврида камолот чўққисига чиққанлар. Ҳуснихат борасида темурийлар ҳам ном чиқарганлар. Чунончи, Шохрухнинг ўғиллари Иброҳим Султон ва Бойсунғур қўли билан кўчирилган Қуръон нусхалари фикримиз далилидир.

Аниқ фанлар ривожига ҳам темурийлар замони алоҳида ўрин эгаллайди. Биргина Улуғбек Академиясини олайлик. Бу вақтларда Самарқандда ўнлаб мўътабар олимлар, астрономлар, математиклар фаолият кўрсатганлар. Қозизода Румий, Али Қушчи, Ғиёсиддин Жамшид Коший, Муъиниддин Коший, Жалолиддин Астрободӣ, Низомиддин Биржандӣ, Мирим Чалабий, Мансур Коший, Абдулқодир Лоҳижӣ, Муҳаммад Ҳусайний ва бошқалар мазкур мактаб намояндалари, издошлари эдилар. Бироқ Улуғбек уларнинг энг илғори ва етакчиси бўлди. У Самарқандда ўз даври ва муайян маънода кейинги асрлар

учун ҳам катта аҳамият касб этган фундаментал фанлар ривожини учун кенг йўл очиб берди. Айниқса бу ерда расадхонанинг барпо этилиши оламшумул воқеага айланди. Амир Темур ва темурийларнинг тиббиётга рағбати натижаси ўлароқ, мазкур соҳа ривожини учун ҳам қулай шароитлар туғилганди. Амир Темур ва темурийларнинг тарих фанига ҳам катта эътибор билан қараганликлари маълум. Тарихнавислик бобида Шарқда донг таратган Ғиёсиддин Али, Низомиддин Шомий, Ҳофиз Абду, Муъиниддин Натанзий, Шарафиддин Али Яздий, Абдураззоқ Самарқандий, Мирхонд, Хондамир каби тарихчилар темурийлар паноҳида яшаб ижод қилганлар, улар ҳақида асарлар ёзиб машҳур бўлганлар. Шулардан айнан Амир Темур саройида хизматда бўлганлардан бири, асл исми Али ибн Муҳаммад, аммо кўпинча Низомиддин Шомий ёки Низомиддин Шанбий номи билан машҳур [1:203]. Туғилган йили аниқ эмас. Вафоти 1404–1409 йиллар орасида юз берган. 1383 йилдан буён Амир Темурнинг хизматида бўлган. Бошқа асарлари ҳам бўлса-да, уни машҳур қилган «Зафарнома»дир. Бу асар 1404 йили тамомланган бўлиб, уни ёзиш ташаббуси шахсан Соҳибқирондан чиққан. 1404 йили Амир Темур Озарбайжон юришидан қайтгандан сўнг Шомий асарни унга тақдим қилган. «Зафарнома» Амир Темурнинг тахтга чиққанидан (1370) то кўрсатилган 1404 йилга қадар Ўрта Осиё ва Қозоғистон, Афғонистон, Шимолий Ҳиндистон, Эрон, Кавказorti, араб мамлакатлари, Кичик Осиёда рўй берган ва, албатта, Амир Темур, темурийлар фаолияти билан боғлиқ муҳим воқеалар баёнидан иборат. Шомий асарни ёзишда Амир Темур хизматида бўлган битикчилар томонидан тайёрланган ҳар бир юриш, сиёсий, ижтимоий, маданий воқеалар ҳақидаги ҳисоботлар – ҳужжатларга таянган. «Зафарнома» Амир Темур тарихини тўла ёритган илк тарихий асар ҳисобланади. «Зафарнома» муқаддимасида ёзилишича, 804 (1401/1402) йили Соҳибқирон Шомийни даргоҳига чорлаб, ўз ҳаёти ва фаолияти тарихини ёзишни буюради ва шундай талаб қўяди: «Баён услуби мураккаблик аломатларидан ҳамда мақтанчоқлик дабдабаларидан холи бўлсин, (турли) маънодорлик тарзидан (ҳам) тийилсин» [5:11]. Кўриниб турганидек, Амир Темур тарихий асар яратишдан мақсадни, баён услубларини аниқ тасаввур қилган ва вазифани ҳам лўнда қўйган, яъни тарих омма, келажак учун ёзилади.

Араб олими Муҳаммад ас-Саид Жамолиддин ўзининг соҳибқирон бобомиз ҳақидаги тадқиқотларида шундай деб ёзади: «Исломи олимлар асарларида Амир Темурнинг бир-бирига қарама-қарши бўлган икки хил образи мавжуд. Биринчиси – гўё Амир Темур атрофдагиларга қўрқув ва даҳшат соладиган бераҳм, қаттиққўл ҳукмдор ва саркарда. Иккинчиси – ақл-фаросатли, адолатли ҳукмдор, у ёмонлик ва ахлоқсизликни кўришга кўзи йўқ, чексиз ҳарбий талант соҳиби» [6:109].

Биринчи образ кўпроқ араб ва форсий манбаларда кенг тарқалган. Бу нарса кўпроқ биринчи навбатда, Амир Темурнинг Мовароуннаҳр давлатини бирлаштириш учун олиб борган кўп сонли юришлари, сўнг эса Ғарбий, Шимолий-Ғарбий, Шарқий Ҳиндистонни забт этиш учун олиб борган юришлари оқибатидир. Бу юришлар Амир Темур фаолиятининг катта қисмини ташкил этган ва унга Соҳибқирон ўзи ҳам алоҳида аҳамият берган. Катта, буюк бир давлатни бошқариш ҳам ўз навбатида ундан катта куч ва доимий суратда урушга тайёр туришни талаб қилган.

Амир Темурнинг бундай образи ёйилишига яна бир сабаб уни мўғул Чингизхон босқинчиларига алоқадор ҳисоблашлари ва Чингизхон билан қариндош деб ўйлашларидир. Шунингдек, мўғул босқинчиларининг кўплаб мамлакатларга олиб келган вайронагарчилиги, талон-тарождар, зўрлик ва ўғирлиги, оммавий қирғинлари ҳамда Чингизхоннинг ҳижрий 616 йили бошқа юртларга қилган юришлари давомидек, улар занжир ҳалқасидек, воқеаларнинг узвий давоми шаклида халқ онгида қаттиқ ўрнашиб қолгани ҳам бунга сабаб бўлган. Гап шундаки, мўғуллар томонидан амалга оширилган барча вайронагарчилик ва урушлар айби асоссиз равишда Амир Темурга ҳам нисбат берилган. Ҳолбуки, Амир Темур ҳеч қачон Чингизхон каби қонхўр ва золим бўлган эмас.

Амир Темур ҳақидаги бундай янглиш тасаввур, қисман ҳозир ҳам учраб туради. Лекин у мамлакатни бошқарган пайтда бунёд этилган ва бизгача етиб келган меъморилик обидалари, санъат асарларини кўрсак, биз Амир Темурдаги нозиктаъб, юксак маданиятни сезамиз ва бу образнинг ижобий фазилатлари айрим манбаларда хас-пўшлаб ўтилганини кўрамиз.

Хулоса ва таклифлар. Темурийлар бошқарган даврда нафис санъат, мусиқа шу

пайтгача ҳеч қачон бўлмаган ва кўрилмаган даражада ривож топди ва кенг тарқалди. Унинг ўғли Шоҳрух санъатни нозик тушунгани боис ўз атрофига йирик олимлар, ёзувчилар, шоирлар, рассомлар, ҳуснихат усталари, ҳунармандларни тўплай олдики, бундан мақсад бутун Темурийлар давлати бўйлаб бундай юксак санъат ва маданиятни тарқатиш эди.

Баён этилган мулоҳазалар юзасидан хулоса ва тақлифларимиз куйидагилардан иборат: Агар бордию давлатларнинг тарихий аҳамиятини жаҳон цивилизацияси тараққиёти ва ривожига кўшган ҳиссаси билан ўлчайдиган бўлсак, Амир Темур тузган давлатда жаҳон цивилизациясининг асосини ташкил этган маданият, адабиёт, санъат ва ажойиб меъморчилик обидаларидан иборат буюк бир меросни кўрамиз.

Аввало, Темурийлар илм-фан ва маданият ривожига алоҳида эътибор қаратадилар. Иккинчидан, замонавий маданият тизимида тижорат одоби муҳим аҳамият касб этар экан, темурийлар даври мутафаккир алломалари баён этган ахлоқ-одоб қоидалари мазкур соҳада муҳим назарий манба бўлиб хизмат қилишини ёшларга ўқитиш лозим. Учинчидан, илм-фан ва маданиятимизни юксалтиришда рақобатбардош кадрларни тайёрлашда темурийлар даври мутафаккир алломалари илгари сурган илмий қарашларидан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. –Т.: «Шарк», 2000.
2. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. II жилд. –Т.: «Меҳнат», 1992.
3. Натанзий М. Мунтахаб ат-таворих. –Т.: «Ўзбекистон», 2011.
4. Темур тузуклари. –Т.: «O‘zbekiston», 2013.
5. Шомий Н. Зафарнома. –Т.: «Ўзбекистон», 1996.
6. Муҳаммад ас-Саид Жамолiddин. Амир Темур образи араб ва форсий манбаларда. Халқаро конференция тезислари. –Т.: «Ўзбекистон», 1996.

Ш.Урозов Роль Тимура и тимуридов в развитии науки в Центральной Азии	Sh.Uroзов The role of Timur and the Timurids in the development of science in Central Asia
Аннотация: в статье научно обосновано, что возникновение Второго Ренессанса является результатом создания Тимуром, умелым полководцем и выдающимся государственным деятелем, централизованного государства в Центральной Азии. Основное внимание уделяется заслугам Тимура и тимуридов в развитии науки и культуры, а также их роли в обеспечении развития общества. Ключевые слова: Сахибкиран, Уложение, Ренессанс, наука, культура, философия, математика, литература, обсерватория, геометрия, география, собрание, султанат, закон, Зафарнаме, Аксарай.	Abstract: The article scientifically substantiates that the emergence of the Second Renaissance is the result of the creation by Timur, a skilled commander and outstanding statesman, of a centralized state in Central Asia. The main attention is paid to the merits of Timur and the Timurids in the development of science and culture, as well as their role in ensuring the development of society. Keywords: Sahibkiran, Code, Renaissance, science, culture, philosophy, mathematics, literature, observatory, geometry, geography, collection, sultanate, law, Zafarname, Aksaray.

Nodir Djumanazarovich Khusanov – PhD, mustaqil izlanuvchi

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA STRATEGIYA VA MEXANIZMLARNI DOIMIY RAVISHDA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Аnotatsiya: ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida bugungi kunda investorlarni jalb qilish yo‘lida olib borilayotgan ishlar, vazifa va qo‘yilayotgan maqsadlar muhokama qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirishda strategiya va mexanizmlarni doimiy ravishda takomillashtirish yo‘llari haqida bayon qilingan va bu boradagi tegishli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: investor, insvestitsiya, moliya, strategiya, shartnoma, xorijiy tajriba, tadbirkorlik subyektlari

Kirish. Moliya bozori vositalari orqali iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish iqtisodiy

o'sish va farovonlik kalitini o'zida saqlab turgan ko'p qirrali ishdir. Globallashuv va o'zaro bog'liq bo'lgan moliyaviy bozorlarning murakkab tomonlarini kezar ekanmiz, siyosatchilar ham, investorlar ham investitsiya qarorlariga ta'sir etuvchi omillar va strategiyalardan xabardor bo'lishlari zarur. Investitsiyalarni muvaffaqiyatli jalb qilish uchun qulay investitsiya muhiti, shaffof moliyaviy bozorlar va investitsiyalarning turli shakllarini tushunish kerakligi ta'kidlangan. Bu nafaqat moliyaviy operatsiyalar masalasi, balki iqtisodiy barqarorlik, texnologik innovatsiyalar va inson kapitalini rivojlantirish birlashadigan muhitni qo'llab-quvvatlashdir.

Jahon bozorlarining globallashuvida oldinga siljishimiz bilan siyosatchilar ham ichki, ham xorijiy investitsiyalarni rag'batlantiradigan muhitni yaratishda davom etishlari kerak. Bu borada shaffoflik, oqilona iqtisodiy siyosat va mustahkam me'yoriy-huquqiy baza muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ta'lim, tadqiqot va texnologiyaga sarmoya kiritilishi davlatlarga global maydonda samarali raqobatlashish imkoniyatini beradi.

Boshqa tomondan, investorlar investitsiya imkoniyatlarini baholashda aqlli bo'lishlari kerak. Ular investitsiya qarorlarini qabul qilishda iqtisodiy determinantlarni, xavflarni baholashni va siyosiy barqarorlikni hisobga olishlari kerak. Bundan tashqari, moliyaviy vositalardan real aktivlargacha bo'lgan turli xil investitsiya turlarining ahamiyatini tan olish barqaror va foydali portfollarni yaratish uchun juda muhimdir. Tez rivojlanayotgan jahon iqtisodiy manzarasida moliya bozori vositalari orqali iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb etish doimiy muammo va imkoniyat bo'lib qolmoqda. Ushbu qiyinchiliklarni qabul qilish va jahon moliyaviy bozorlarining kuchidan foydalanish orqali davlatlar iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishi, bandlik imkoniyatlarini yaratishi va o'z fuqarolari uchun uzoq muddatli farovonlikni ta'minlashi mumkin. Siyosatchilar o'z strategiyalarini doimiy ravishda takomillashtirish va o'zgaruvchan global dinamikaga moslashishlari shart. Bunda ular ham mahalliy, ham xorijiy sarmoyalarni jalb qiluvchi, texnologik taraqqiyotni rag'batlantiradigan va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi mumkin. Dunyo texnologik taraqqiyot va iqtisodiy qudratdagi siljishlarga guvoh bo'lishda davom etar ekan, davlatlar faol va tezkor bo'lishi talab qilinadi. Mamlakatning o'ziga xos sharoitlari va kuchli tomonlariga mos keladigan strategiyalarni qabul qilishning ahamiyatini yoritib berdi. Asosiy texnologiyalarni ishlab chiqish yoki muvaffaqiyatli innovatsiyalarga taqlid qilish orqali davlatlar iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlik sari o'z yo'lini kesib olishlari mumkin.

Bundan tashqari, ushbu tadqiqot ta'lim, tadqiqot va ishlanmalar va texnologiya infratuzilmasiga sarmoya kiritish muhimligini ta'kidladi. Ushbu investitsiyalar nafaqat mamlakatlarga texnologik kapitalni rivojlantirish imkoniyatini beradi, balki ularning global innovatsiyalarni o'zlashtirish va moslashish qobiliyatini oshiradi. Innovatsiyalar madaniyatini va uzluksiz o'rganishni rag'batlantirish orqali davlatlar iqtisodiy taraqqiyotning oldingi saflarida qolishi mumkin. Investorlar ham hushyor va xabardor bo'lishlari kerak. Bozorlar tobora o'zaro bog'langan dunyoda investitsiya qarorlarining hal qiluvchi omillarini tushunish juda muhimdir. Xatarlarni sinchkovlik bilan baholash, iqtisodiy barqarorlikni baholash va siyosiy o'zgarishlardan xabardor bo'lish orqali investorlar o'z manfaatlarini himoya qiladigan va barqaror o'sishni rag'batlantiradigan ongli tanlovlar qilishlari mumkin.

O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun quyidagi vazifalarni hal etish talab etiladi:

1. Imkon qadar ko'proq xorijiy investorlarni jalb qilish va qulay sarmoyaviy muhitni yaratish.
2. Xorijiy investitsiyalar bilan bir qatorda o'z mablag'laridan ham samarali foydalanish.
3. Korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish.
4. Mahalliy tovarlarning xalqaro bozorda raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ilmiy va innovatsion taraqqiyot uchun zarur bo'lgan infratuzilmani yaratish.

O'zbekistonda xorijiy investorlarga nisbatan litsenziyalash tartib-taomillari tizimini isloh qilish zarurati quyidagi maqsadlar bilan bog'liq:

- tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq yuqori xarajatlarni kamaytirish, ma'muriy tartib-taomillarni qisqartirish, litsenziya va ruxsatnomalar olishning shaffofligini oshirish, turli tartib-taomillarni

amalga oshirishda ortiqcha byurokratiyaga barham berish, investorlarga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish orqali qulay investisiya rejimini ta'minlash;

- tadbirkorlikni samarali davlat tomonidan tartibga solishni saqlab qolgan holda investitsiya faoliyatiga byurokratik yukni kamaytirish;

- litsenziyalash tartib-qoidalari sohasidagi qonun hujjatlarining shaffofligiga erishish.

Kelajakda ushbu maqsadlarga erishish quyidagi muqobil yo'llar orqali amalga oshirilishi mumkin:

1. Hukumat uzoq muddatli istiqbolda tadbirkorlik subyektlari faoliyatini nazorat qilishning ma'muriy vositalarini bilvosita tartibga solish mexanizmlariga almashtirish orqali iqtisodiyotni davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga qaratilgan.

2. Ruxsatnomalar berishda xizmatlar sifatini oshirishni nazarda tutuvchi litsenziyalash tartib-taomillaridan o'tish bo'yicha maqsadli institutsional o'zgarishlarni kiritish.

3. Muqobil yechim – institutni litsenziyalash tartib-taomillaridan o'tishda unga ko'maklashuvchi xorijiy investor bilan o'zaro hamkorlik qilish bo'yicha yagona davlat organiga aylanadigan institutni tashkil etishdir.

Ushbu g'oya investor qabul qiluvchi mamlakatda biznesni boshlash va yuritish uchun zarur bo'lgan barcha protseduralardan o'tish uchun faqat bitta vakolatli organga borishi kerakligini nazarda tutadi.

Shunday qilib, uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan va mamlakatimiz salohiyati, qudrati va iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan muhim ustuvor yo'nalish – strategik ahamiyatga ega bo'lgan loyihalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik rivojlantirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini amalga oshirishdir. Yetakchi bazaviy tarmoqlarni yangilash, kuchli zamonaviy transport va infratuzilma kommunikatsiyalari tarmog'ini rivojlantirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Moliyaviy globallashuv milliy va mintaqaviy moliya bozorlarini yagona jahon moliya bozoriga birlashtirishda, shuningdek, bozorlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro kirib borishida o'zini namoyon qiladigan moliya xalqarolashuvi rivojlanishining zamonaviy bosqichini ifodalaydi.

Tahlil va natijalar. Bizning fikrimizcha, moliyaviy globallashuvning quyidagi shakllarini ajratish mumkin:

- kapital va moliyaviy vositalarning globallashuvi;
- moliya institutlarining globallashuvi;
- moliyaviy qonunchilikning globallashuvi;
- moliyaviy risklarning globallashuvi;
- malakali moliyaviy mutaxassislar bozorining globallashuvi.

Moliyaviy globallashuvning mohiyati, bizning fikrimizcha, integratsiya, rag'batlantirish, qayta taqsimlash va tavakkalchilikni yaratuvchi funksiyalarni amalga oshirish orqali amalga oshiriladi. Birinchi uchta funktsiyaga kelsak, biz asosan asarlari tahlil qilingan mualliflarning fikrlarini baham ko'ramiz. Shu bilan birga, biz moliyaviy globallashuvning xavf-xatarni keltirib chiqaruvchi funksiyasini ta'kidlashni zarur deb hisoblaymiz, bu xalqaro kapital harakati ko'p hollarda qisqa muddatli yo'naltirilgan bo'lib, yo'nalishni tezda o'zgartirishi, vaziyatni yaxshilash yoki yomonlashtirishi mumkin. Farovonlik davrida "issiq pul" iqtisodiy rag'batlantiradi va turg'unlik davrida inqiroz ko'rinishlarini ko'paytiradi.

Globallashuv davrida mamlakat iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilish barqaror iqtisodiy o'sish va rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu dissertatsiya moliyaviy bozor vositalarining murakkab tarmog'ini va ularning tobora o'zaro bog'langan dunyo kontekstida investitsiyalarni rivojlantirishdagi rolini o'rganib chiqdi. U ushbu muhim hodisaning turli qirralarini o'rganib chiqdi, bu bilan bog'liq strategiyalar, muammolar va determinantlarga oydinlik kiritdi. Ushbu yakuniy bo'limda biz dissertatsiyaning asosiy topilmalari va g'oyalarini umumlashtiramiz va ularning globallashgan dunyomizdagi siyosatchilar va investorlar uchun oqibatlari haqida fikr yuritamiz.

Investitsion landshaftni tushunish. Tadqiqot investitsiyalar dinamikasini yoritishdan boshlandi. Ushbu tadqiqot doirasida aniqlangan sarmoyalar moliyaviy investitsiyalar, aksiyalar

va obligatsiyalar kabi qimmatli qog'ozlar sotiladigan real investitsiyalargacha bo'lgan keng ko'lamli faoliyat turlarini o'z ichiga oladi, bu yerda moddiy aktivlar mamlakatning ishlab chiqarish qobiliyatini oshirish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, mamlakat ichidan moliyalashtiriladigan ichki investitsiyalar va tashqi moliyalashtirishga tayanadigan xorijiy investitsiyalar o'rtasidagi farq ko'rsatilgan. Qisqa muddatli va uzoq muddatli investitsiyalar ham ko'rib chiqildi, birinchisi ko'pincha pul mablag'lari, ikkinchisi esa aksiya va obligatsiyalarga kapital qo'yilmalar sifatida namoyon bo'ladi.

Moliyaviy bozorlarning roli. Moliyaviy bozorlar investitsiyalarni jalb qilishning asosiy vositalari sifatida paydo bo'ldi. Ushbu bozorlar moliyaviy taqchilligi bo'lgan birliklarni qoplash uchun moliyaviy profitsitga ega bo'linmalar uchun zarur infratuzilmani ta'minlaydi, dastlabki obunalar yoki turli moliyaviy vositalar bilan savdo qilish orqali o'rta va uzoq muddatli operatsiyalarni osonlashtiradi. Moliyaviy bozorlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu o'ziga xos tavakkalchilik bo'lib, investorlarni ushbu xavflarga nisbatan daromadlarni sinchkovlik bilan tortishga undaydi. Moliyaviy bozorlar iqtisodiy samaradorlik va o'sishda ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy sharoitda axborot shaffofligi ushbu bozorlardagi almashuvlar doirasi va intensivligini kengaytirib, ularni iqtisodiy faoliyatning asosiga aylantirdi.

Samarali moliyaviy bozorlarni tashkil etish asoslari. Moliyaviy bozorlarning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun dissertatsiya ularni tashkil etish uchun zarur bo'lgan asosiy qurilish bloklarini ta'kidlab o'tdi. Qulay investitsiya muhiti iqtisodiy ochiqlik, valyuta ayirboshlashda cheklovlarning yo'qligi, aniq belgilangan qonunlar va qoidalar hamda kapital va boylikni jalb qiluvchi iqtisodiy falsafaga bog'liq. Bu shaffof qoidalar bilan boshqariladigan, bozor ishtirokchilari tomonidan nazorat qilinadigan va samarali axborot tizimlari bilan jihozlangan mustahkam institutsional tuzilmani talab qiladi. Ushbu komponentlar birgalikda bozor samaradorligi va shaffofligini oshiradi.

Investitsion qarorlarni belgilovchi omillar. Investitsion landshaft yuqori raqobatbardoshdir va investitsiyalarni jalb qilish investitsiya qarorlarini shakllantirish omillarini to'liq tushunishni talab qiladi. Iqtisodiy omillar, jumladan, global bozorlarga ochiqlik va resurslarning mavjudligi investitsiya tanloviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tizimli va tartibsiz tavakkalchilik investorlar uchun yana bir muhim masaladir. Siyosiy va iqtisodiy barqarorlikning mavjudligi jozibador sarmoyaviy muhitni yaratish, ishonchni kuchaytirish va noaniqliklarni kamaytirishda birdek muhim ahamiyatga ega.

Investitsiyalarni jalb qilishning rivojlanish strategiyalari. Investitsiyalarni jalb qilish uchun davlatlar tomonidan qo'llaniladigan turli rivojlanish strategiyalarini ochib berdi. Ushbu strategiyalar mahalliy asosiy texnologiyalar va radikal innovatsiyalarga yoki texnologiya va innovatsiyalarga taqlid qilishga bog'liq. Katta texnologik va moliyaviy kapitalga ega mamlakatlar uchun mahalliy asosiy texnologiyalar va radikal innovatsiyalar rivojlanish strategiyasining asosini tashkil qiladi. Ushbu yondashuv xalqaro hamkorlikni shakllantirish, xalqaro savdo me'yorlarini o'zgartirish va global investitsiya oqimlarini mamlakatning maqsad va ustuvorliklariga erishish uchun o'zgartirish bilan tavsiflanadi.

Taqlid strategiyasini tanlagan mamlakatlar tijorat jihatdan muvaffaqiyatli texnologiyalar va mahsulotlarga taqlid qilishga intiladi va shu orqali zamonaviy texnologiyalar va intellektual mulk obyektlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Maqsad - milliy texnologik kapitalga asoslangan milliy mahsulot va xizmatlarga iste'mol talabini keyinchalik rivojlantirish. Strategiyaning har bir bosqichi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va transmilliy korporatsiyalarni jalb qilishdan tortib, ustuvor tarmoqlarda muhim massani shakllantirish, kichik va o'rta innovatsion biznesni qo'llab-quvvatlashgacha bo'lgan noyob harakatlar majmuasini o'z ichiga oladi.

Xulosa va takliflar. Jahon bozorlarining globallashuvi iqtisodiy o'zaro bog'liqlik va imkoniyatlarning yangi davrini boshlab berdi. Moliyaviy bozor vositalari orqali iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish hukumatlar, investorlar va bozor ishtirokchilari o'rtasidagi hamkorlikni talab qiluvchi ko'p qirrali ishdir. Shaffof moliyaviy bozorlarni rivojlantirish, texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish va turli investitsiya strategiyalarini qo'llash orqali davlatlar o'z fuqarolarining iqtisodiy farovonligini oshirish uchun globallashuv salohiyatidan

foydalanishlari mumkin.

Oldinga borayotganimizda, barcha manfaatdor tomonlar moslashuvchan, innovatsion va iqtisodiy o'sish va rivojlanish tamoyillariga sodiq qolishlari shart. Hamkorlik va strategik rejalashtirish orqali biz global iqtisodiyotning murakkabliklarini yo'lga qo'yishimiz va kelajak avlodlar uchun yorqinroq kelajak yaratishimiz mumkin. Moliyaviy bozor vositalari orqali iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish yo'li davom etmoqda va ushbu dissertatsiyadan olingan saboqlar bu borada qimmatli qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Yana shuni ta'kidlash joizki, xorijiy sarmoyalarni jalb qilish maqsadida so'nggi o'n yilliklarda ko'plab davlatlar o'z milliy qonunchiligini modernizatsiya qildilar. Bundan tashqari, barcha o'zgarishlarning 90 foizi kapital qo'yilmalar faoliyatining yanada imtiyozli rejimini ta'minlash, rag'batlantirish choralari kengaytirish, kapital egalarining huquqlarini tartibga solishni liberallashtirish, litsenziyalash tartib-taomillarini soddalashtirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni liberallashtirish yoki yengillashtirishga qaratilgan.

Xorijiy investitsiya kapitalining kirib kelishi jarayonini boshqarish uchun uni jalb qilish istiqbollarini belgilovchi omillarni aniqlash muhim ahamiyatga ega. **Bizning fikrimizcha, bu omillar:**

- 1) mamlakatda ichki investitsiya jarayonlari va ichki investitsiya kapitali faoliyati;
- 2) qonunchilik bazasining barqarorligi, xorijiy investitsiyalar to'g'risidagi qonun hujjatlarining shaffofligi;
- 3) potentsial investitsiya maqsadlari to'g'risidagi moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligi;
- 4) davlatning ijobiy qiyofasini yaratish uchun ishlaydigan maxsus tuzilmalarning mavjudligi;
- 5) investitsiya jarayonini faollashtirishni maqsadli davlat tomonidan tartibga solish;
- 6) xorijiy investorlarni soliqqa tortish darajasi.

Xorijiy investorlarga imtiyozlar berish bo'yicha xorijiy davlatlarning ijobiy tajribasidan kelib chiqib, investorlar uchun 5 yilgacha bo'lgan muddatga soliq ta'tillarini joriy etish, shuningdek, investitsiya soliq imtiyozini berish shartlarini yumshatish maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Bunda xorijiy va mahalliy investorlar sarmoya kiritish uchun qo'shimcha rag'batga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Petrov, A. "Global Economic Relationships in the 21st Century." Moscow Economic Review, 2019.
2. Wang, Z. "The Rise of Multinational Corporations." China Daily, 2018.
3. Patel, S. "From Nations to Corporations: The New Economy." Indian Economic Journal, 2019.
4. Бабурина О.Н. Финансовые институты управления новым мировым порядком или аргументы Дж. Стиглица «Глобализация: тревожные тенденции»././Финансы и кредит, 2008. №23 (311) с.63.
5. Фоминский И.П. Иностранные инвестиции в России: современное состояние и перспективы. - М.: «Международные отношения». - 1997. -с.123.

Н.Хусанов	N.Khusanov
Пути постоянного совершенствования стратегии и механизмов в развитии экономики Республики Узбекистан Аннотация: В данной статье рассматриваются действия, задачи и цели, поставленные для привлечения инвесторов в Республику Узбекистан на сегодняшний день. Также, в ней описаны пути постоянного совершенствования стратегии и механизмов в развитии экономики Республики Узбекистан и разработаны соответствующие рекомендации. Ключевые слова: инвестор, инвестиции, финансы, стратегия, контракт, зарубежный опыт, субъекты предпринимательства.	Ways of continuously improving strategies and mechanisms in the development of the economy of the Republic of Uzbekistan Abstract: This article discusses the actions, tasks and goals set to attract investors to the Republic of Uzbekistan today. Also, it describes ways to continuously improve the strategy and mechanisms in the development of the economy of the Republic of Uzbekistan and develops appropriate recommendations. Keywords: investor, investments, finance, strategy, contract, foreign experience, business entities.

ИННОВАЦИЯ ВА РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТ

Shamsiddin Kiyamiddinovich Yuldashev – Samarkand State University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics of Industries.

Lola Nazarovna Khalikova – Samarkand Institute of Economics and service, Doctor of Economic Sciences.

THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN FORMING THE DIGITAL ECONOMY

Abstract: this article analyzes the role and place of human capital in the formation and development of the digital economy, the features of human capital development. It also discusses the new professions that will emerge through the digitalization of industries and sectors, the training of qualified personnel in these professions and the formation of a corresponding labor market.

Keywords: digital economy, digital technologies, human capital, human resources, labor market, ways of forming.

Introduction. Today, the digitalization of existing sectors and networks, the acceleration of globalization and integration processes has made the formation and development of a digital economy a necessary issue for every country. The development of the digital economy is the most effective way to restore the activities of not only the production and service sectors, but also all the existing sectors in the conditions of the global crisis, which is currently affecting the social, economic and political life of the countries of the world.

Literature Review. On the one hand, the development of the digital economy requires a highly developed digital infrastructure (a high-quality Internet communication system, full digitalization of industries and networks, the introduction of full ICTs in work and study processes, etc.), and on the other hand, working with digital technologies and ICTs requires human capital with high intellectual potential. Therefore, taking into account the above, a number of decisions and decrees were adopted by our government.

In particular, the decree No. PD-6079 of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev on approval of the "Digital Uzbekistan-2030" strategy and measures for its effective implementation, approved on October 5, 2020, is of particular importance. As one of the priorities of the development of the digital economy, the decree specifies the formation of a generation of highly qualified personnel in the field of digital technologies, the development of human capital and specialized education, including the popularization of professions in the IT field, etc. [1].

Research Methodology. In the study, methods such as logical analysis, generalization, and comparative analysis were used to prove that the role of human capital is important in the development of the digital economy.

Analysis and Research. One of the most important forms of resources at the global level is human resources, which is reflected in the intellectual potential, level of education and skills of the country's population. To date, there are different approaches to human capital by economists. For example, E. Denison, "The cost factor directed to human capital is not the primary factor, but their resulting quality indicators are one of the main factors of economic growth", and S. Fisher, "The ability that can bring income to a person is human capital".

Human capital has classifications such as "innate ability, talent, and acquired" [2] and consists of the sum of skills.

The results of the research conducted by the World Bank showed that two-thirds of the value of wealth accumulated in the whole world is concentrated in human capital. The importance of human capital is more evident in the economy of countries with a highly developed industry and a leader in the level of development of the digital economy. For example, in Japan, land and natural resources are far behind human capital in terms of their economic importance. Despite this, Japan occupies the third place in the world in terms of resource wealth per capita [2]. Among such countries, Singapore can be included, it is among the rich countries due to its highly

educated and entrepreneurial human capital.

The World Bank has announced the human capital index of the countries of the world for 2020. For the first time, information on healthcare and education in Uzbekistan was included in this rating, which includes 174 countries where 98 percent of the world's population lives. This data covers the period until March 2020 and serves as a key indicator of children's health and education in the pre-pandemic period. The human capital index measures the extent to which the child will become an effective worker in the future. The value of the index is in the range from 0 to 1, and the closer the value is to 1, the more mature the future generation will be, the more skilled it will be in its field.

Human capital index - 2020 [3].

	Uzbe- kistan	Low income countries	Above average income countries	Lower middle income countries	High income countries
Human capital index - 2020	0,62	0,37	0,56	0,48	0,71

Uzbekistan, which participated in these studies for the first time, showed a result of 62 percent. That is, Uzbekistan ranked after the Republic of Belarus (70 percent), Russia (68 percent) and Kazakhstan (63 percent) among the CIS countries.

The World Bank uses a number of important indicators of the child's development trajectory (from birth to adulthood) when evaluating the Human Capital Index:

- Probability of survival (from birth to 5 years);
- Length of study aimed at the expected quality of education at primary and secondary level;
- Percentage of children with developmental delays;
- The viability of the older generation, etc.

The obtained results serve as an important source of information for measures to be taken in the field of healthcare and education during the recovery period after the pandemic.

Conclusions and Suggestions. We know that the development of human capital requires a long time and a large amount of funds, however, at a time when economic resources are limited, it is purposeful, taking into account the fact that development has taken a digital form and that human thinking and knowledge can be developed and used to an unlimited extent. Redirection opens the door to enormous possibilities. In order to develop human capital in our country and to form active labor market resources in the digital sphere, it is appropriate to carry out the following activities:

1. Digitalization of all stages of education and raising the quality of education to a level that meets world education standards;
2. Formation of legal and material bases of human capital development;
3. Attracting internal and external investments for the future development of this industry, i.e. establishing an active investment policy;
4. Development of scientific methodological bases and methods of human capital development;
5. Developing and implementing national indices that include the calculation of the level of human capital development and other indicators;
6. Active involvement of the private sector in creation of conditions and incentives for personnel development;
7. In order to increase the intellectual potential of employees working in state and private sector enterprises and organizations, to arm them with modern knowledge, to strengthen their skills and qualifications, to establish a regular exchange of experience with enterprises and firms of developed countries, etc.

8. Ensuring the flexibility of the labor market by opening digital and information technology centers that train and retrain the population for new professions and increase the digital and information literacy of the population.

As the digital economy develops, some professions are disappearing and new professions related to digital and information technologies are being formed instead. Adjusting the labor market to these new professions will prevent the growth of unemployment and digital disruption [5].

To sum up, the development of human capital plays a key role in the acceleration of economic growth in every country and is a guarantee of success in innovative development.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “Raqamli O'zbekiston-2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-6079-sonli Farmoni. 2020 yil 5 oktabr.
2. www.fayllar.org. Inson kapitaliga oid iqtisodchi olimlarning qarashlari. 28.07.2020.
3. www.worldbank.org. Human Capital-World Bank Group.2020.
4. www.minnovation.uz. R.Saloxo'jayev. “O'zbekistonda yangicha fikrlaydigan mutaxassislar qatlami yuzaga kelmaganicha inson kapitali rivojlanmaydi”. 27.05.2020.
5. А.Л.Гапоненко, Т.М.Орлова. “Управление знаниями”. Россия.2008.
6. Xalikova, L. U. (2018). THE ESSENCE OF INTEGRATED SKILLS IN IMPROVING STUDENTS'CRITICAL THINKING. In *International Scientific and Practical Conference World science* (Vol. 7, No. 4, pp. 66-67). ROST.
7. Nazarovna, K. L. (2020). The development of agriculture in the works of Amir Temur for economic reasons. *Архивариус*, (2 (47)), 103-105.
8. Khalikova, L. N. (2022). KNOWLEDGE THAT GIVES HAPPINESS. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.1 Economical sciences).
9. Khalikova, L. N., & Yuldashev, B. Challenges to Improve the Digital Economy in Uzbekistan. *JournalNX*, 427-429.

Sh.Yuldashev, L.Xalikova Raqamli iqtisodiyotni shakllantirishda inson kapitalining roli	Ш.Юлдашев, Л.Халикова Роль человеческого капитала в формировании цифровой экономики
Annotatsiya: ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirishda inson kapitalining roli va o'zni ko'rib chiqiladi, inson kapitalining rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, soha va tarmoqlarni raqamlashtirish orqali yangi kasb-hunarlarni yaratish va ushbu sohalarida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sharoitida munosib mehnat bozorini shakllantirish yo'llari belgilab olindi. Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, inson kapitali, inson resurslari, mehnat bozori, shakllanish yo'llari.	Аннотация: в этой статье рассмотрены роль и место человеческого капитала в условиях формирования и развития цифровой экономики, проанализированы особенности развития человеческого капитала. Также обозначены пути формирования соответствующего рынка труда в условиях создания новых профессий и подготовки высококвалифицированных специалистов по этим направлениям посредством цифровизации сфер и отраслей. Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии, человеческий капитал, человеческие ресурсы, рынок труда, пути формирования.

Mavluda Azamatovna Shodmonova – Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar insitituti assistenti

RAQAMLASHTIRISHNING LOGISTIKA SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

Annotatsiya: Mazkur maqolada, raqamlashtirishning logistik samaradorlikga ta'siri ilmiy asoslangan. Bundan tashqari, murakkab tashkiliy-texnik obyektlarni tashkil etish, infratuzilmani samarali boshqarish bo'yicha logistik injineriing prinsplarini qo'llash, transport-logistika tizimini boshqarishda proaktiv (ogohlantiruvchi) boshqaruv usulidan foydalanish bo'yicha takliflar berilgan.
Kalit so'zlari: raqamlashtirish, logistika transport logistika, logistika samaradorligi, logistika samaradorligi indeksi, axborot-kommunikatsiyasi, xorij vizalari

Kirish. Zamonaviy jamiyat axborotning yoshiga aylandi. Logistik axborotlashtirish - muqarrar talab va ijtimoiy axborotlashtirishning muhim qismidir. Logistika ma'lumotlari: logistika axborotlarini kommertsializatsiya qilish, logistika axborotlarini yig'ish va razvedka, elektron va kompyuterlashtirilgan logistika axborotlarini qayta ishlash, standartlashtirish va real vaqtda logistika axborotlarini uzatish, logistika axborotlarini saqlash va logistikani raqamlashtirish. Bu zamonaviy logistika rivojlanishining asosidir. Axborotsiz, ilg'or texnologiya va uskunalar muammosiz ishlatilishi mumkin emas. Axborot texnologiyalarini qo'llash dunyo logistikasining yuzini butunlay o'zgartiradi. Kelgusida logistika operatsiyalarida yangi axborot texnologiyalari keng tarqaladi.¹

¹ Karrieva Y., Ne'matov K., Masharipov A. TIFda transport ta'minoti. Darslik. – 20020.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Transport-logistika infratuzilmasini samarali boshqarish, uning mazmuni va iqtisodiyotning boshqa sohalariga ta'sirini o'rgangan bir qator olimlar transport-logistika infratuzilmasini boshqarish bo'yicha turli xil fikrlarni bildirganlar.

D. Bauersoksning fikricha, an'anaviy usullarga nisbatan yuk tashuvlarini tashkil etishning afzalligi va iqtisodiy samaradorligi masalalarini kiritgan holda multimodal va intermodal yuk tashuvlarini tashkil etish muammolariga alohida e'tibor qaratgan. Shu bilan birga muallif, transport tarmoqlari, transport vositalari va transport kompaniyalari o'z ichiga olgan transport-logistika infratuzilmasini alohida qayd etadi.¹

O'rganib chiqilgan ilmiy adabiyotlarda xalqaro yuklarni tashish jaryonlariga bevosita va bilvosita ishtirok etadigan vakolatli organlar, yoki xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarning axborot-kommunikatsion ta'minoti bilan bog'liq tashkiliy muammolar, sohani moliyalashtirish mexanizmlarini shakllantirish, sohani takomillashtirish bo'yicha xorij tajribasini qo'llash masalalari, bundan tashqari, sohaga malakali kadrlarni tayyorlash, xalqaro tashuvlarda xalqaro axborot kommunikatsion hamkorlik muammolari to'liq o'rganilmagan.

Ayrim xorijiy tadqiqotchilar tomonidan chop etilgan maqolalarda esa “Raqamli logistika” va “Elektron logistika” kabi tushunchalarning bir-biridan farqli tomonlari borasida aniq yondashuvlar mavjud emas.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot tajribalardan foydalanilgani munosabati bilan imperik-nazariy, umumlashtirish va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davrida respublika tashqi savdosida xalqaro logistika raqamlashtirishning tutgan o'rni va ahamiyatini o'rganish maqsadida ilg'or xorij tajribasini inobatga olgan holda ilmiy-tadqiqot olib borishning iqtisodiy statistik analiz va sintez, statistik guruhlash, tizimli tahlil va taqqoslash kabi usullardan foydalanildi. Yuqorida ko'rsatilgan vazifalarda o'z vaqtida va sifatli bajaralishida davlatning arzon, sifatli va tezkor transport – logistika tizimini shakllantirmasdan erishib bo'lmaydi. Shuningdek, respublikaning transport-logistika sohasi bugungi kunda talab darajada emasligi, transport avtoparklarining eskirganligi, xalqaro reytinglarda quyi o'rinlarda joy olganligi hamda tovarlarni tashqi savdosi bilan bog'liq vakolatli davlat organlarining integratsiyalashgan axborot platformasi mavjud emasligini ta'kidlash joiz.

Xususan, yuqoridagi fikrni Jahon bankining Logistika samaradorligi indeksining (LPI) 2018-yilda bo'yicha reytingdagi TOP-10 davlatlar, unda O'zbekistonning o'rni hamda yillar kesimidagi qiyosiy jadvallar orqali asoslash mumkin.²

Bugungi kunda xalqaro yuk tashuvlarda elektron axborot tizimini qo'llash samarasi mazkur tizimni o'zaro boshqa davlatlar axborot tizimlari bilan (asosan O'zbekiston bilan tashqi savdo aylanmasi yuqori davlatlar) qay darajada o'zaro integratsiyalashgan holda ya'ni ma'lumotlarni tezkor almashinuvi tezligi bilan o'lchanmoqda.

Xorijiy tajribaning ikkinchi qismiga asosan esa Xitoy Xalq Respublikasining tajribasi e'tiborga molik. Xususan, 2017-yil 23-noyabrda Dengiz portlari axborot tizimlari xalqaro uyushmasining (IPCSA “Global Connected Logistics”) konferensiyasida Xitoy delegatsiyasi o'zining yangi yaratilgan milliy platformasini taqdim etdi. Taqdimotga ko'ra Logistika va transport uchun Xitoy milliy platformasi – LOGINK (keyingi o'rinlarda LOGINK) ishga tushgan. Bunga davlat kengashining “2014-2020-yillarda Logistika sanoatini rivojlantirishning o'rta va uzoq muddatli rejasi” huquqiy asos bo'lib xizmat qilgan. Ushbu axborot tizimi Osiyo-Tinch okeani mintaqasida yagona mukammal ishlangan milliy platforma sifatida ishlab chiqilgan.

Ushbu platformani yaratish doirasida nafaqat Xitoy hududida joylashgan barcha transport turlari bo'yicha ma'lumotlarni o'zaro almashadi, balki Yaponiya hamda Koreya davlatlarining dengiz portlari bilan ham o'zaro bog'langan. Tizimda 52 ta milliy logistika markazlarning axborot maydoni bilan o'zaro bog'langan.

Shuningdek, platformaga Xitoyning 50 dan ortiq yirik kompaniyalari, 91 ta logistika parklari, 450 mingdan ortiq Xitoy tadbirkorlari (shundan 28 % ishlab chiqarish, 17 % savdo hamda 55 % transport va logistika sohasidagi), mamlakatdagi barcha temir yo'l bekatlari (ichki hamda davlat chegarasidagi), Xitoy, Yaponiya hamda Koreyaning 26 dengiz portlarining o'zaro

¹ Bauersoks D. Logistika. Integrirovannaya sep postavok. — M.: ilimBiznes, 2021.

² The Logistics Performance Index and Its Indicators. Jurnal. Washington, DC 20433 nashri 2018 The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank 2018 yil. 45-bet.

integratsiyalashgan holda ma'lumot almashiniladi. Bunda bir sutkada o'zaro hamkorlikning 26 ko'rinishi bo'yicha 30 mln. dona xabarlar qayta ishlanadi. Bir yilda esa 1,35 trln. turdagi tovarlarning elektron shakldagi hisobi yuritiladi.¹

Xulosa va takliflar. Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki maqolada keltirib o'tilgan ma'lumotlar tahlili, ilg'or xorij tajribalari hamda transport-logistikasi sohasidagi bugungi kun ahvolidan kelib chiqib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

➤ O'zbekistonda “Karvon” milliy elektron logistika portalini yaratish;
➤ milliy elektron logistika portalini yaratishda xalqaro yuk tashuvlar bilan bog'liq barcha davlat organlarining ruxsat beruvchi mazmundagi (litsenziya, ruxsatnoma, sertifikat, guvohnoma, sug'urta polisleri, xorij vizalari, ma'lumotnomalar, kirim orderlari, kvitansiyalar va hokazo) hujjatlar faqatgina shu milliy portal orqali olinishi ko'zda tutilishi lozim.

➤ O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi huzuridagi “Transport va logistikani rivojlantirish muammolarini o'rganish markazi”ni ushbu portalni samarali faoliyat yuritishi uchun vakolatli idora sifatida tayinlash;

➤ Hukumat biznes uchun internetdan foydalanishni ta'minlash uchun infratuzilmaga sarmoya kiritilishi kerak .Bu korxonalar o'rtasida raqamli aloqa va ma'lumotlar almashish imkonini beradi hamda elektron tijorat va raqamli to'lovlarni rivojlantirish imkonini beradi.

Ushbu markazni Transport vazirligi tarkibidan olib Vazirlar Mahkamasi huzurida Transport va logistikani rivojlantirish muammolarini o'rganish idoralararo axborot-tahlil markazi sifatida tashkil etish kerak degan xulosaga keldik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Равшанов, М. Н., Ахмедов, З. С., Ахмедов, Д. Т. У., & Юсуфхонов, З. Ю. У. (2022). Простота организации международных поставок по конкурентоспособным ценам. Universum: технические науки, (5- 4 (98)), 64-67.

2. Marupov, M. M., Sh, O. B., & Yusufkhonov, Z. Y. (2022). Simulation model for efficiency evaluation automobile transport works. Проблемы современной науки и образования, (3 (172)), 24-29.

3. Salaev, S., Akhmedov, D., & Yusufkhonov, Z. (2022). Повышение эффективности таможенного и пограничного оформления. Главный редактор: Ахметов Сайранбек Махсutowич, д-р техн. наук; Заместитель главного редактора: Ахмеднабиев Расул Магомедович, канд. техн. наук; Члены редакционной коллегии, 19.

4. Yusufkhonov, Z., Ravshanov, M., Kamolov, A., & Ahmedov, D. (2022, June). Prospects for the development of transport corridors of Uzbekistan. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2432, No. 1, p. 030074). AIP Publishing LLC.

5. Shodmonov Sayidbek Abduvayitovich., Raqamli logistikaning o'zbekiston iqtisodiyotini rivojlanishida tutgan o'rni va ahamiyati. Namangan muhandisliktexnologiya instituti ilmiy-texnika jurnali www.nammti.uz muallif 1 2021 566-572 bet.

6. www.arxiv.uz

7. www.aim.uz

8. www.cyberleninka.ru

9. www.ziyounet.uz

М.Шодмонова	M.Shodmonova
Влияние цифровизации на эффективности логистики	The impact of digitalization on logistics efficiency
Аннотация: в данной статье научно обосновано влияние цифровизации на эффективность логистики. Кроме того, внесены предложения по организации сложных организационно-технических объектов, применению принципов логистики для эффективного управления инфраструктурой, использованию проактивного (предупреждающего) метода управления в управлении транспортно-логистической системой. Ключевые слова: цифровизация, транспортная логистика, эффективность логистики, индекс эффективности логистики.	Abstract: in this article, the impact of digitalization on logistics efficiency is scientifically based. In addition, proposals were made for the organization of complex organizational and technical facilities, the application of the principles of logistics engineering for effective infrastructure management, and the use of a proactive (warning) management method in the management of the transport-logistics system. Keywords: digitalization, transport logistics, logistics efficiency, logistics efficiency index.

¹ Ахмедов У. М. Анализ мирового опыта в управлении информационными услугами и ресурсами // Иктисодиёт ва инновацион технологиялар, -Т.: 2022. № 4.

САНОАТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

Ruziboy Normaxmatov - SamISI professori, t. f. d.

Jasur Abulkosimovich Kaxarov – SamISI assistenti.

Akram Jo‘raqulovich G‘afurov - SamISI katta o‘qituvchisi

OLMA MEVASI – BIOLOGIK FAOL MODDALARNING MUHIM MANBAIDIR

Annotatsiya: Mazkur maqolada olma mevasining tarkibida uchraydigan biologik faol moddalarning inson sog‘ligini saqlashdagi ahamiyati, shuningdek, respublikaning Jizzax viloyati Baxmal tumani tabiiy iqlim sharoitida yetishtirilgan Golden va Beshyulduz olma navlari mevalari sifat ko‘rsatkichlarini aniqlash asosida olingan natijalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: olma, vitamin, biologik faol modda, makroelement, mikroelement, uglevod, glyukoza, fruktoza, saxaroza, piktin, kletchatka.

Kirish: Bugungi kunda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash global muamolardan biri sanaladi. Bizning respublikamizda ham oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashga katta e‘tibor berilmoqda. Fikrimizning dalili sifatida O‘zbekiston Hukumati tomonidan BMT Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) texnik ko‘magida tashkil etilib, 2023-yilning 7-8-sentabr kunlari Samarqandda oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha o‘tkazilgan xalqaro konferensiyani misol qilib keltirish mumkin. Oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha o‘tkazilgan mazkur konferensiyada 26 mamlakatdan 150 dan ortiq xorijiy olimlar va 200 nafar o‘zbekistonlik olimlar ishtirok etib bu borada muammolarni muhokama qilishdilar.

Respublika Prezidentining 2020 yil 9 sentabrda qabul qilingan “Respublika Oziq-ovqat sanoatini jadal rivojlantirish hamda aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to‘laqonli ta‘minlanishiga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori ham qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini xalqaro sifat standartlari asosida qayta tiklash xarajatlarini oshirish, ichki hamda tashqi bozorda raqobatbardosh bo‘lgan mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarini turlarini ishlab chiqishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini joriy etish asosida aholida sifatli va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlash ko‘zda tutadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mevalarning kimyoviy tarkibi, biologik qiymati, saqlash va saqlash jarayonida bo‘ladigan o‘zgarishlarni tahlil etish bo‘yicha ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari bajarilgan. Masalan, bu borada Respublikamizda ilmiy ishlar olib borgan tadqiqotchilar qatoriga akademik M. Mirzayev nomidagi Oz‘bekiston bog‘dorchilik uzumchilik va vinochilik ilmiy tadqiqot instituti va uning Samarqand filiali ilmiy xodimlari, Toshkent Agrar Universiteti professor-o‘qituvchilari, shunidek, sobiq Samarqand kooperativ instituti professor-o‘qituvchilari Z. V. Korobkina, F. S. Kosticheva, G.N. Kruglyakov, V.S. Kapul, M.H.Abdinova, S.B. Muradova, R.Normaxmatov va boshqalarni kiritish mumkin. Bu sohada Rossiya Federatsiyasida ilmiy-tadqiqot ishlarini bajargan olimlar qatoriga F.V. Serevitinov, V. G. Speranskiy, L. V. Metliskiy, A. A. Kolesnik, M. A. Nikolaeva, L. G. Elizarova, E. P. Shirokov, A. F. Djafarov singari olimlarni keltirish mumkin.

Tadqiqotning metodologiyasi. Tadqiqot uchun olingan Golden va Beshyulduz olma navlarining organoleptik ko‘rsatkichlari 5- ballik tizimda (3) baholandi. Ularning tarkibida bo‘ladigan suvda eruvchan quruq modda miqdorlari esa refraktometriya usulidan (2) foydalanib aniqlangan. Ball usulida olingan natijalarga matematik-statistik usulda ishlov berilib, o‘rtacha arifmetik qiymati topildi.

Tadqiqot va tahlil natijalari. Aholi ratsionida olma mevasining alohida o‘rni – mavjud. Buning asosiy sababi, olma mevasi uzoq saqlanish xususiyatiga ega bo‘lganligi, yilning o‘n ikki oyida ham sotilishi va qishloq joylarda istiqomat qiluvchi aholining ko‘pchiligining tomarqasida olma daraxti ekilganligi va undan yaxshi hosil olinishi hisoblanadi.

Manbalarda aytilishicha, olmaning vatani Markaziy Osiyo hisoblanadi. Dunyoda uning yetti mingta navi mavjud bo‘lib, O‘zbekistonda ham 100 dan ortiq navi o‘stirilib, ulardan yaxshi hosil olinmoqda. Mevalar orasida eng ko‘p tarqalgani ham olma hisoblanadi.

Olmaning foydaliligi haqida har bir kishi kamroq bo'lsa-da ma'lumotlarga ega, biz esa olma mevasining foydalilik xususiyatlarini kengroq yoritishga harakat qildik. Avvalo, olmaning shifobaxshligi uning tarkibiga kiruvchi moddalarning xilma-xilligi bilan izohlanadi.

Birinchi navbatda olma mevasi polifenol moddalariga boyligi bilan alohida ajralib turadi. Olma mevasi tarkibida polifenol moddalari guruhiga kiruvchi kvertsetin moddasi mavjud bo'lib, u organizmda metabolizm jarayonida paydo bo'ladigan erkin radikallarni organizmdan chiqarib yuborishga yordam berib, biologik membrana lipidlarining muddatidan oldin qarishidan himoya qiladi. Shuningdek, olmadagi fenol birikmalari og'ir metall tuzlari, erkin radikallar, alkaloidlar bilan o'zaro reaksiyaga kirishib, inson organizmida to'planib qolmasdan chiqib ketadi. Ma'lumki, bugungi kunda ho'l meva va sabzavotlarning saraton kasaliga kirshi samara berishi aniqlangan.

Aynan olma mevasi ana shu xususiyatiga ko'ra mevalar orasida peshqadamlik qiladi. Yaqinda AQSh ning Karnell universiteti olimlari olma ekstrakti saraton hujayralarining rivojlanishiga qarshi ta'sir ko'rsatishini aniqladilar.

O'rtacha kattalikdagi bir dona olma tarkibida yurakni kasalliklardan himoya qilishi uchun bir sutkada zarur bo'ladigan foydali moddalar mavjud.

Olma boshqa mevalardan kletchatka, pektin singari ballast moddalariga boyligi bilan ham qimmatlidir. Kletchatka inson organizmida hazm bo'lmaydigan uglevod bo'lsada, pektin moddalari bilan birgalikda oshqozon- ichak faoliyatining yaxshi ishlashini ta'minlab, organizmdan zaharli moddalar-og'ir metall tuzlari, pestitsidlar, radioaktiv elementlarning chiqib ketishini ta'minlaydi. Shu sababli sog'lom oshqozon-normal immunitet, yaxshi teri qoplamasi va a'lo kayfiyat, deb bejiz aytilmagan.

Olma-kaliy, fasfor, kal'tsiy, magniy, natriy, temir, yod, magniy kabi mineral moddalarning va C, E, karotin, B1, B2, B6, PP, folat kislotasi kabi vitaminlarning muhim manbai ham hisoblanadi. Eng qizig'i shundaki, bu moddalar olmada oson hazm bo'ladigan shaklda va nisbatida bo'ladi. Tabiiyki, bu biologik faol moddalarning har biri inson organizmida ma'lum bir biologik funksiyani bajaradi. Masalan, kaliy peshob haydovchi vosita bo'lishi bilan bir qatorda, yurak va asab tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Kal'tsiy esa suyak-mushak tizimini mustahkamlaydi, osteoporozning oldini oladi, tishlarning sog'lom bo'lishini ta'minlaydi va hokazo.

Olmaning inson organizmi uchun kerakli vitaminlarning asosiy manbalaridan biri ekanligi hech kimda shubha uyg'otmaydi. 100 g olmada o'rtacha 5 mkg A vitamini (retinol), 0,03 mkg beta-karotin, 0,2 mkg E vitamini (tokoferol) bo'ladi. Kuniga 200 gramm olma iste'mol qilgan kishi sutkalik C vitaminiga bo'lgan talabning qariyb 25-30 foizini qondiradi. Ma'lumki, bu vitaminlarning har biri inson organizmida boradigan muhim biokimiyoviy jarayonlarda ishtirok etadi.

Olmani po'stlog'i bilan iste'mol qilish muhimmi yoki po'stlog'idan tozalab iste'mol qilish yaxshimi degan savol har kimni ham qiziqtiradi. Ma'lumki, bugungi kunda bog'bonlar qishloq xo'jalik zararkunandalariga qarshi kurashish uchun har xil pestitsidlar, gerbitsidlar va boshqa kimyoviy vositalardan foydalanishadi. Bu vositalarning aksariyat qismi mevalar po'stlog'ida yig'iladi. Olmani obdon toza suv bilan yaxshilab yuvganda ham bu vositalardan xalos bo'lish qiyin.

Ular esa inson organizmi uchun kam darajada bo'lsa-da zararli hisoblanadi. Agar olma o'z bog'ingizda yetishtirilmagan bo'lsa, bunday olmalarni po'stlog'idan tozalab iste'mol qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Agar olmani yetishtirishda bu kimyoviy vositalardan foydalanmaganligiga kafolat bo'lsa, u holda bunday olmalarni toza suvda obdon yuvib, keyin po'stlog'i bilan iste'mol qilish mumkin bo'ladi. Olma po'stlog'i kletchatka, mineral moddalar, vitaminlar kabi biologik faol moddalarga etiga qaraganda 2-3 marta boyroq hisoblanadi.

Iste'molchilarni chetdan import yo'li bilan keltirilgan olmalarni iste'mol qilishi maqsadga muvofiqmi yoki mahalliy sharoitda yetishtirilgan olmalarni iste'mol qilish yaxshiroqmi degan savol ham qiziqtiradi. Albatta, import yo'li bilan keltirilgan olmalar tashqi ko'rinishi, rangi, o'lchamlarining birxilligi, yaltirab turishi kabi organoleptik ko'rsatkichlari bilan xaridorlarni o'ziga jalb qiladi. Ko'pchilik holatlarda chetdan kelayotgan olmalarning sirtiga parafin, mum, sirti faol moddalar bilan ishlab berilishini hisobga olsak, iste'molda o'zimizning iqlim sharoitimizda yetishtirilgan olma mevalariga ustuvorlik berish foydadan xoli emas. Buning

sababi mahalliy sharoitda yetishtirilgan olmalar qandga va vitaminlarga boyligi va xavfsizlik ko'rsatkichlari bo'yicha tegishli sanitariya me'yorlariga javob berishi bilan izohlanadi. Masalan, ko'pchilik iste'molchilar Jizzax viloyatining tog'li hududi Baxmal tumanida yoki Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani tog' va tog'oldi hududlarida yetishtirilgan olmalarni xush ko'radilar.

Biz tadqiqot uchun olingan olmaning Golden va Beshyulduz navlari mevasining organoleptik ko'rsatkichlarini besh ballik tizimida baholadik va olingan natijalarni quyidagi 1-jadval ma'lumotlarida jamladik

1-jadval

Olmaning organoleptik ko'rsatkichlari natijalari

T/r	Organoleptik ko'rsatkichlari	Olma navlari	
		Dolden	Beshyulduz
1	Tashqi ko'rinishi	4,2	5,0
2	Rangi	4,3	4,8
3	Ta'mi	4,7	4,8
4	Hidi	4,2	4,6
	O'rtacha ko'rsatkich	4,4	4,8

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, tadqiqot uchun olingan Beshyulduz olma navi ta'm ko'rsatkichlaridan tashqi ko'rinishi bo'yicha eng yuqori ball bilan baholandi.

Olingan degustatsiya natijalariga ishlov berilganda olmaning beshyulduz navi 4,8 ballga, Golden olma esa 4,4 ballga baholandi. Shu asosda Baxmal tumani hududlarida yetishtirilgan olmaning Beshyulduz navi organoleptik ko'rsatkichlari bo'yicha boshqa olma navlaridan alohida ajralib turar ekan.

Shuningdek biz tadqiqot obyektlarida suvda eruvchan quruq moddalarning miqdorini ham aniqladik. Suvda eruvchan quruq moddalarning miqdori Golden navida 14,2, Besh yulduz navida esa- 13,18 foizni tashkil etdi. Bu esa mahalliy shaklida yetishtirilgan olma mevalari organoleptik ko'rsatkichlari va kimyoviy tarkibi bo'yicha chetdan keltirilgan olmalardan qolishmasligini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar.

1 Olma biologik faol moddalar- vitaminlar, makro va mikroelementlar va polifenol moddalarga boyligi bilan danakli mevalar orasida yuqori o'rinni egallaydi.

2. O'zbekistonning qulay tabiiy sharoiti mevalarda sintetik jarayonlarning xususan uglevodlar sinteziga ijobiy ta'sir ko'rsatib, glukoza va fruktoza qandlarining ko'proq to'planishiga imkon beradi.

3. Biz tadqiqot o'tkazgan Golden va Beshyulduz olma navlari suvda eruvchan quruq moddaning miqdori bo'yicha keskin darajada farq qilmasligi aniqlandi.

4. Tadqiqot o'tkazgan Beshyulduz olma navining organoleptik ko'rsatkichlari bo'yicha Golden olma naviga qaraganda birmuncha ustunlikka ega ekanligi aniqlandi. Besh balli tizimda Beshyulduz olma navining – 4,8 ball, Golden olma navi esa 4,4 ballga baholanganligi yuqorida keltirilgan fikrni tasdiqlaydi.

Taklifimiz esa, har bir kishi o'z ratsionida doimiy ravishda ho'l mevalar, ayniqsa olma mevasining bo'lishligini ta'minlashi mustahkam sog'liqni saqlashning elementlaridan biri ekanligini qayd etishidan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 9 sentabrdagi “Respublika oziq-ovqat sanoatini jadal rivojlanatirish hamda aholini sifali oziq-ovqat bilan to'laqonli ta'minlashga doir keltirilgan chora-tadbirlar to'g'risida” qarori.

2. Ермаков А.И. Методы биохимического исследования растений. Ленинград.: ВО Агропромиздат Ленинградское отделение, 1987.

3. Нормакматов Р., Кахаров Ж.А. “Озиқ-овқат маҳсулотлари товаршунослиги ва экспертизаси” фанидан амалий ва лаборатория дарслари ўтиш учун услубий қўлланма. Самарқанд, СамИСИ босмахонаси, 2023.

Р.Нормакматов, Дж.Кахаров, А.Гафуров Плоды яблони являются важным источником биологически активных веществ Аннотация: в данной статье представлено значение биологически активных веществ в составе плодов яблони для поддержания здоровья человека, а также результатов, полученных на основе определения показателей качества плодов яблони сортов Голден и Бешюлдуз, выращенных в климатических условиях Бахмальского района Джизакской области. Ключевые слова: яблоко, витамин, биологически активное вещество, макроэлемент, микроэлемент, углевод, глюкоза, фруктоза, сахароза, пектин, клетчатка.	R.Normakhmatov, J.Kakharov, A.Gafurov Apple fruit is an important source of biologically active substances Abstract: this article presents the importance of biologically active substances in the composition of apple fruits for maintaining human health, as well as the results obtained based on determining the quality indicators of apple tree fruits of the Golden and Beshyulduz varieties, grown in the climatic conditions of the Bakhmal district of the Jizzakh region. Keywords: apple, vitamin, biologically active substance, macroelement, microelement, carbohydrate, glucose, fructose, sucrose, pectin, fiber.
---	---

Отабек Джурабаевич Джурабаев – ТГЭУ, доцент кафедры «Менеджмент»

ОПРЕДЕЛЕНИЕ НАПРАВЛЕНИЙ ОПТИМИЗАЦИИ ОПЕРАЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ И ПОВЫШЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ХЛОПКОВО-ТЕКСТИЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ

Аннотация: в данной статье рассматриваются ключевые аспекты оптимизации операционной стратегии и повышения экономического потенциала хлопково-текстильных кластеров. Автор подчеркивает важность этих мер для развития экономики и укрепления конкурентоспособности предприятий в современном мире. Оптимизация производственных процессов, улучшение качества продукции, логистическая оптимизация и адаптация к международным рынкам являются основными аспектами, которые нужно учесть при разработке эффективной операционной стратегии.
Ключевые слова: операционная стратегия, экономический потенциал, хлопково-текстильные кластеры, развитие, конкурентоспособность.

Введение. Развитие современной экономики и конкурентоспособность предприятий во многом зависят от их способности эффективно управлять операционными процессами. В современном мире, где границы сокращаются и международная торговля становится все более интегрированной, экспорт играет важную роль в развитии экономики и укреплении позиций предприятий на международной арене. В этом контексте оптимизация операционной стратегии в производстве экспортоориентированной продукции становится ключевым фактором успеха.

Одним из важных секторов экспорта является хлопково-текстильная индустрия. Хлопково-текстильные кластеры играют существенную роль в развитии экономики многих стран, обеспечивая создание рабочих мест и привлекая инвестиции. Однако, чтобы успешно конкурировать на международных рынках, предприятиям необходимо разработать и реализовать эффективную операционную стратегию, которая позволит повысить их экономический потенциал. Цель данной статьи заключается в рассмотрении ключевых аспектов оптимизации операционной стратегии и повышения экономического потенциала хлопково-текстильных кластеров. Мы рассмотрим важные аспекты, такие как повышение эффективности производственных процессов, улучшение качества продукции, логистическая оптимизация и адаптация к требованиям международных рынков. Результаты исследования помогут предприятиям в данной отрасли успешно преодолеть вызовы глобализации и укрепить свою позицию на международном уровне.

Методы исследования. В процессе подготовки статьи использованы такие методы,

как общенаучные, формально-логические, специфические методы исследования ситуации, системного анализа, классификации, обобщения, горизонтального и вертикального анализа, эконометрическое моделирование, факторного анализа, корреляционно-регрессионного анализа, экономического анализа и прогнозирования.

Результаты исследования. На основе результатов, полученных с помощью прогнозной модели панельных данных, было выявлено, что с вероятностью 62% объем экспорта хлопково-текстильной продукции Узбекистана за 2024-2026 гг. вырастет по сравнению с 2023 г. всего лишь на 25%. В целях интенсификации процессов экспортоориентированности следует разработать и реализовать стратегические меры по увеличению притока инвестиционных ресурсов, улучшению производственных показателей и повышению оплаты труда в хлопково-текстильной отрасли Узбекистана. Построенная эконометрическая модель показала, что для этого требуется:

- ❖ Формирование правовых механизмов, способствующих росту иностранных инвестиций в регионы республики.
- ❖ Повышение эффективности производства, создание условий для внедрения инновационных продуктов и услуг в регионах.
- ❖ Повышение качественного уровня благосостояния работников хлопково-текстильных кластеров, что призвано повысить их заинтересованность в трудоустройстве.
- ❖ Повышение конкурентоспособности, самостоятельности и рентабельности хлопково-текстильных кластеров.

Результаты исследования показали, что внедрение кластерных систем в хлопково-текстильной отрасли Узбекистана оказало положительное влияние на развитие отрасли. В результате использования кластерного подхода наблюдался рост объемов производства хлопка, улучшение качества текстильной продукции, привлечение инвестиций и применение инновационных технологий. Это способствовало увеличению занятости и доходов населения, а также интеграции промышленности и сельского хозяйства, повышая общую конкурентоспособность экономики страны.

Однако, обнаружены некоторые проблемы, которые ограничивают развитие хлопково-текстильных кластеров. В частности, имеется недостаточно развитая нормативно-правовая база, а также неэффективные взаимоотношения между кластерами и фермерскими хозяйствами. Также отмечается рост монополии в регионах, что затрудняет развитие отрасли.

Анализ и результаты. Для целей оценки факторов, оказывающих влияние на экспортный потенциал хлопково-текстильных кластеров в разрезе регионов Узбекистана и осуществления среднесрочного прогноза, проведем эконометрический анализ зависимости объемов экспортируемой хлопково-текстильными кластерами продукции от экономических показателей развития регионов республики. В качестве объясняемой переменной были выбраны экспорт хлопково-текстильной продукции по регионам Узбекистана (тыс. дол. США) в разрезе регионов как показатель регионального экспортного потенциала. Объясняемые и объясняющие переменные представлены в Таблице 1. В работе проводится анализ по панельным данным за период с 2018 по 2023 гг. по Республике Каракалпакстан, двенадцати областям и г. Ташкенту.

Таблица 1

Описание переменных экономико-математической модели

№	Переменные	Единица измерения	Переменная	Обозначение
Объясняемая переменная (регрессант)				
	Экспорт хлопково-текстильной продукции по регионам	Тыс. дол. США	Export of cotton and textile products	EXP
Объясняющие переменные (регрессоры)				
1.	Инвестиции в основной капитал региона	Млн. сум	Investments in the fixed capital	INV

2.	Количество работников в хлопково-текстильных кластерах	Ед.	Number of employees	NEMP
3.	Заработная плата работников хлопково-текстильных кластеров	Млрд. сум	Wages of workers of cotton and textile clusters	WAGES

Всего в модели заимствовано три объясняющих переменных, общее количество наблюдений - 336. В целях обеспечения стабильности регрессоров и уменьшения выбросов все переменные прологарифмированы. Все стоимостные показатели с учетом ИПЦ приведены к сопоставимому виду (к ценам 2023 г.).

Коэффициент асимметрии (Skewness) показывает, что наиболее симметричное распределение наблюдается по объемам инвестиций в основной капитал регионов на душу населения, наиболее асимметричны объемы экспорта ХТК, что означает сдвиги в динамике изучаемых факторов: в случае первого показателя - более равномерное распределение инвестиционных ресурсов, наблюдаемое в регионах республики в последние годы, связанное с проводимой инвестиционной политикой в Узбекистане, в случае второго показателя - несоответствие уровня производства и наличием возможностей выхода отдельных регионов на зарубежные рынки (Таблица 2).

Таблица 2

Описательная статистика

	LNEXP	LNINV	LNNEMP	LNWAGES
Средний	9.321773	1.769230	7.324883	2.500773
Медиана	9.980519	1.599751	7.917901	3.496263
Максимум	11.97138	3.131137	9.177611	5.620038
Минимум	2.360854	0.539121	1.098612	-4.471514
Стандарт. дев.	2.266772	0.634690	1.724740	2.509619
Асимметрия	-1.697453	0.434350	-1.671243	-0.999594
Куртозис	5.201216	2.536125	5.505842	3.200226
Жарке-Бера	47.74797	2.828640	50.90006	11.77413
Вероятность	0.000000	0.243091	0.000000	0.002775
Сумма	652.5241	123.8461	512.7418	175.0541
Сумма кв. дев.	354.5396	27.79538	205.2563	434.5749

В соответствии с критерием согласия Жарке-Бера (Jarque-Bera test), данные по INV имеют асимметрию и эксцесс, соответствующие нормальному распределению. По всем показателям наблюдаются почти совпадающие значения средних и медиан, благодаря чему, а также куртозису можем сделать предположение об относительно нормальном распределении остатков всех переменных.

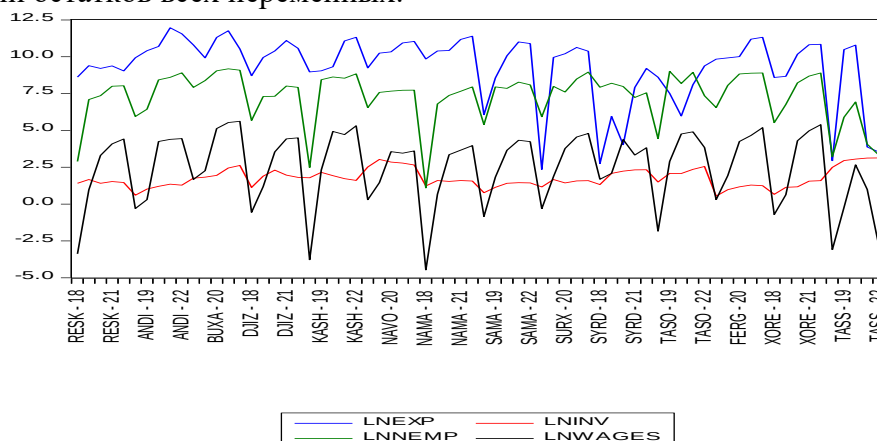

Рис. 1. Графики переменных, входящих в модель.

График (Рис. 2) подтверждает нормальное распределение факторов и возможность строить модель.

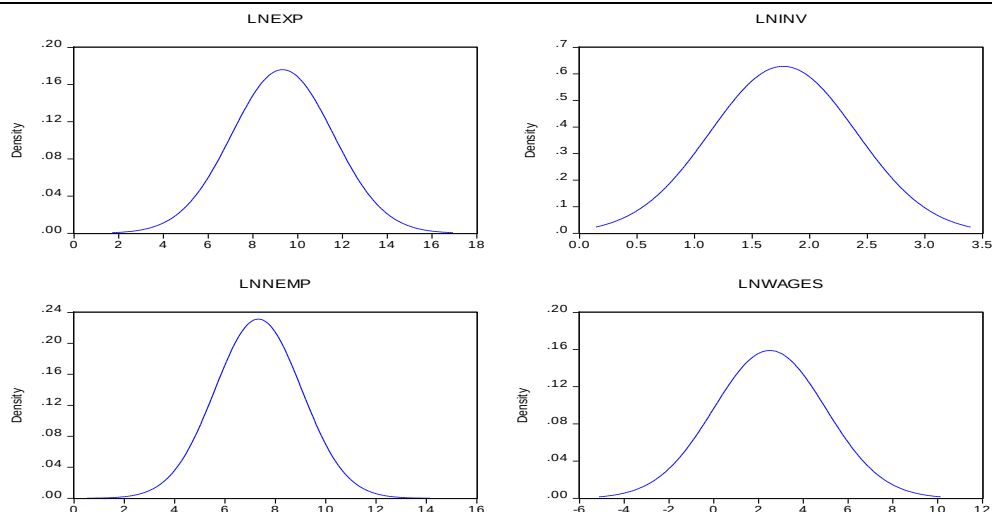

Рис. 2. График функции нормального распределения факторов.

Исследуем степень корреляционной зависимости между переменными, для чего построим корреляционную матрицу (Таблица 3).

Таблица 3

Матрица корреляции

	LNEXP	LNINV	LNNEMP	LNWAGES
LNEXP	1.000000			
t-Статистика	-----			
Вероятность	-----			
LNINV	0.140673	1.000000		
t-Статистика	-1.171668	-----		
Вероятность	0.2454	-----		
LNNEMP	0.430472	-0.023080	1.000000	
t-Статистика	3.932804	-0.190371	-----	
Вероятность	0.0002	0.8496	-----	
LNWAGES	0.446248	0.088344	0.915167	1.000000
t-Статистика	4.111982	0.731363	18.72271	-----
Вероятность	0.0001	0.4671	0.0000	-----

В соответствии с результатами проведенного корреляционного анализа, все переменные действуют на экспорт в положительном направлении. Наиболее существенно влияет на объемы экспортируемой регионами хлопково-текстильной продукции заработная плата работников хлопково-текстильных кластеров (WAGES) ($r = 0,44$), а также количество работников в хлопково-текстильных кластерах (NEMP) ($r = 0,43$). Инвестиции в основной капитал региона оказывают менее заметное влияние. Проверка ряда объясняемой переменной Y на стационарность, проведенная при помощи Panel unit root test, позволила с высокой вероятностью отклонить нулевую гипотезу о наличии единичного корня (табл. 4).

Таблица 4

Корневой тест панели на LNEXP

Корневой тест панели: Краткое содержание				
Ряд: LNEXP				
Образец: 2018 2023				
Экзогенные переменные: Индивидуальные эффекты				
Автоматический выбор максимальных лагов				
Автоматический выбор длины задержки на основе SIC: 0				
Автоматический выбор полосы пропускания Ньюи-Уэста и ядро Бартлетта				
Сбалансированные наблюдения для каждого теста				
			Крест-разделы	
Метод	Статистика	Вероят-		Obs

		носьт**		
Нуль: Единичный корень (предполагается общий корневой процесс)				
Levin, Lin & Chu t*	-29.3831	0.0000	14	56
Нуль: корень устройства (предполагается, что корневой процесс отдельного устройства)				
Им, Песаран и Шин W-stat	-6.94173	0.0000	14	56
ADF - Хи-квадрат Фишера	53.5718	0.0025	14	56
PP - Хи-квадрат Фишера	66.1064	0.0001	14	56
** Вероятности для тестов Фишера вычисляются с использованием асимптотического распределения Хи-квадрат. Все остальные тесты предполагают асимптотическую нормальность.				

Для исследования панельных данных построим три модели множественной регрессии: общую модель регрессии без учета структуры панельных данных (Таблица 4), модель с фиксированными эффектами (FE) (Таблица 5) и модель со случайными эффектами (RE).

Таблица 5

Объединенная регрессионная модель (POLS)

Переменная	Коэффициент	Стандарт. Ошибка	t-Statistic	Вероятность
LNINV	0.640327	0.400448	-1.599027	0.1146
LNNEMP	0.027889	0.364164	2.076584	0.0392
LNWAGES	0.399831	0.251188	1.591763	0.1162
C	9.250488	2.391815	3.867559	0.0003
R-квадрат	0.231895	Средняя зависимая переменная		9.321773
Скорректировано R-квадрат	0.196981	С.Д. зависимая переменная		2.266772
С.Э. регрессии	2.031284	Информационный критерий Акаике		4.310659
Остаток суммы квадрате	272.3237	критерий Шварца		4.439144
Log likelihood	-146.8731	Критер Ханнана-Квинна.		4.361695
F-statistic	6.641912	Статистика Дурбина-Ватсона		1.019239
Вероятность (F-statistic)	0.000547			

Построенная модель с фиксированными эффектами имеет вид:

$$LNEXP = 5,81 + 0,037 \cdot LNINV + 0,055 \cdot LNNEMP + 0,226 \cdot LNWAGES \quad (1)$$

На основе модели панельных данных можно осуществить прогноз значений объемов экспорта хлопково-текстильной продукции любого из четырнадцати участвующих в исследовании регионов Узбекистана.

При прогнозировании результата на будущие периоды необходимо для построенной модели рассчитать коэффициент MAPE (Mean absolute percent error - средняя абсолютная ошибка в процентах). Если значение рассчитанного коэффициента MAPE меньше 15,0 процента, модель можно использовать для прогнозирования фактора результата, в противном случае ее нельзя использовать. Коэффициент MAPE находится по следующей формуле:

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|y_i - \hat{y}_i|}{y_i} \cdot 100\%, \quad (2)$$

где y_i - фактические значения результирующего фактора, $\hat{y}_i$ - расчетное значение результирующего фактора. Значение коэффициента MAPE объема экспорта хлопково-текстильных кластеров в Республике Узбекистан, составляет 1,35% (рис. 4).

Проведенное исследование показало, что модель (4) можно использовать для осуществления на ее основе прогноза, предварительно спрогнозировав объясняющие переменные на основе трендов (Таблица 6).

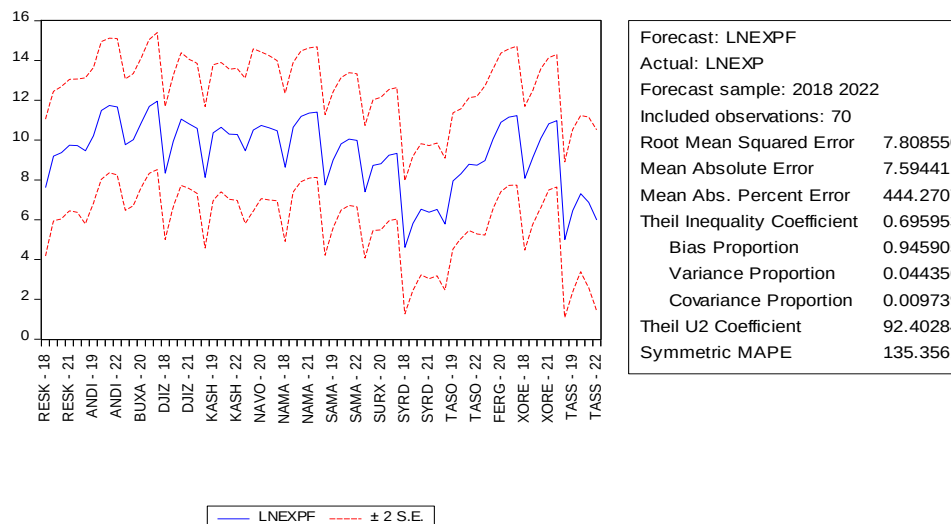

Рис. 3. MAPE коэффициент по расчетной модели.

Таблица 6

Характеристики временных моделей объясняющих переменных

Переменная	Тип модели	Уравнение связи	R^2
INV	Линейная	$y = 1,9181x + 3,022$	0,9401
NEMP	Полиномиальная	$y = 217,58x^3 - 3370,6x^2 + 13845x - 10031$	0,6565
	Степенная	$y = 0,4478x^{3,88}$	0,7911

На основании трендов и модели (9) был осуществлен прогноз динамики объясняющих переменных по регионам Узбекистана, суммирование которых позволило осуществить на среднесрочную перспективу по республике (Таблица 7).

Таблица 7

Прогноз динамики важнейших показателей деятельности хлопково-текстильных кластеров Узбекистана на 2023-2026 гг.

Годы	EXP (млн. дол. США)	INV (млн. сум)	NEMP (ед.)	WAGES (млрд. сум)
2023 г. (факт)	682,4	10,6	68 234	1 756,7
2024 г.	712,9	12,5	72 907	1 968,7
2025 г.	733,0	13,4	75 233	2 264,9
2026 г.	744,9	15,2	76 167	2 567,4

Прогнозные показатели свидетельствуют о том, что объемы экспорта хлопково-текстильных кластеров в Узбекистане будут из года в год расти незначительно, что означает необходимость принятия кардинальных мер, направленных на интенсивное привлечение инвестиций и квалифицированной рабочей силы, модернизацию оборудования предприятий и широкое внедрение инновационных методов управления.

Предположив сначала, что инвестиции в основной капитал и заработная плата работников хлопково-текстильных кластеров в Узбекистане значительно возрастут, построим инновационный (оптимистический) сценарий, затем на основании противоположного предположения построим пессимистический сценарий развития экспортного потенциала хлопково-текстильных кластеров республики. На Рисунке 4 представлены три сценарных прогноза по объемам экспорта хлопково-текстильных кластеров республики - базовый (инерционный), инновационный (оптимистический) и пессимистический.

Построенные на основе метода гипотез сценарные прогнозы показали, что ежегодный рост инвестиций в основной капитал, а также заработная плата работников хлопково-текстильных кластеров в Узбекистане на 20% может стать существенным импульсом в развитии экспортного потенциала хлопково-текстильной отрасли, и, наоборот, снижение инвестиций в основной капитал, а также низкий уровень оплаты труда

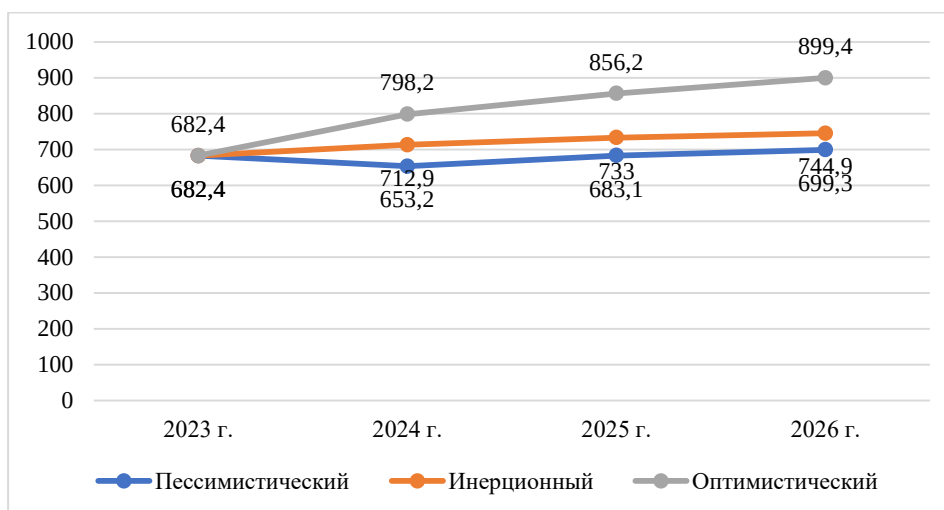

Рис. 4. Сценарные прогнозы объемов экспорта ХТК Узбекистана в 2024-2026 гг., млн. долл. США.

в хлопково-текстильных кластерах способны привести к значительному снижению объемов экспорта хлопково-текстильной продукции.

Выводы и предложения. В целом, кластерные системы доказали свою эффективность и целесообразность в хлопково-текстильной отрасли Узбекистана. Однако, для дальнейшего развития необходимо уделить внимание устранению выявленных проблем и созданию благоприятной инвестиционной и правовой среды. В целях совершенствования деятельности кластеров необходима разработка и осуществление программы мер по повышению фондовооруженности и фондоотдачи, увеличению объемов экспорта, снижению трудоемкости, для чего необходимо:

- увеличить численность квалифицированных сотрудников;
- закупить высокотехнологичное оборудование и заменить устаревшее;
- усилить контроль над производством;
- улучшить условия труда;
- найти более качественное сырье для производства;
- правильно распределить задачи и делегировать полномочия.

Построенная многофакторная эконометрическая модель показала зависимость экспорта хлопково-текстильной продукции от таких факторов, как инвестиции в основной капитал, численность работников хлопково-текстильных кластеров и их заработная плата. В целях повышения экспортоориентированности ХТК следует разработать и реализовать стратегические меры по увеличению притока инвестиционных ресурсов, улучшению производственных показателей и повышению оплаты труда в хлопково-текстильной отрасли Узбекистана. Построенная эконометрическая модель показала, что для этого требуется:

1. Формирование правовых механизмов, способствующих росту иностранных инвестиций в регионы республики.
2. Повышение эффективности производства, создание условий для внедрения инновационных продуктов и услуг в регионах.
3. Повышение качественного уровня благосостояния работников хлопково-текстильных кластеров, что призвано повысить их заинтересованность в трудоустройстве.
4. Повышение конкурентоспособности, самостоятельности и рентабельности хлопково-текстильных кластеров.

Не перестает быть ключевым вопрос совершенствования экономических механизмов повышения экспортного потенциала в хлопково-текстильных кластерах, для чего особенно важно, чтобы регионы переключились с пассивной стратегии на стратегию развития. Необходимо проведение системной работы по внедрению современных и инновационных технологий в хлопково-текстильное производство, конечная цель которых

- увеличение объемов экспорта, повышение результативности производственной деятельности, что призвано повысить конкурентоспособность отрасли и национальной экономики в целом.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан №УП-60 от 28.01.2022 «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 гг.» <https://lex.uz/ru/docs/5841077>
2. Указ Президента Республики Узбекистан N УП-2 от 10.01.2023 г. «О мерах по поддержке деятельности хлопково-текстильных кластеров, коренному реформированию текстильной и швейно-трикотажной промышленности, а также дальнейшему повышению экспортного потенциала сферы» https://nrm.uz/contentf?doc=711339_&products=1
3. Постановление Президента Узбекистана от 26.01.2023 г. №ПП-23 «О дополнительных мерах по поддержке деятельности производителей хлопкового сырья». https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/hlopkovo-tekstilnye_klastery_podderjit_gosudarstvo
4. Sung C. Y., Kim K. C., In, S. Small and medium-sized enterprises policy in Korea from the 1960s to the 2000s and beyond // Small Enterprise Research. 2016. Vol. 23(3). Pp. 262–275.
5. Sustainable Fashion and Digital Innovation Trends in the Textile Industry https://www-market-prospects-com.translate.goog/articles/sustainable-fashion-and-digital-innovation-trends-in-the-textile-industry?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc
6. Sustainable Transformation in the Textile Industry https://weave-technitextile-ca.translate.goog/en/news-details/sustainable-transformation-in-the-textile-industry?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc
7. University Press, 1977; T.H. Johnson, R.S. Kaplan. Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting. Boston: Harvard Business School Press, 1987.
8. Абдужаббаров Л.Т. Историческое формирование швейных фабрик в Узбекистане//Символ науки. - 2017. - №7. – С. 95-96
9. Абдуллоева Х.Р. Формирование стратегии кластера для развития текстильной отрасли в Согдийской области //Экономика и социум. 2018. №6 (49) С.34-39
10. Агафонов В.А. Стратегический менеджмент. Модели и процедуры: Монография / В.А. Агафонов. - М.: Инфра-М, 2019. - 350 с
11. Агзамов М., Агзамов М. М., Маджидов Ж. Ф. Пути снижения содержания пороков в хлопковом волокне в процессе пильного дженирования // Известия ВУЗов. Технология текстильной промышленности. Иваново. — 2007. № 3. — С 34–37.

O.Djurabayev Paxta-to‘qimachilik klasterlarining iqtisodiyot potensialini oshirish va ishlab chiqarish strategiyasini optimallashtirish yo‘nalishlarini aniqlash	O.Djurabayev Determining directions for optimizing operational strategy and increasing the economic potential of cotton-textile clusters
Annotatsiya: ushbu maqolada paxta-to‘qimachilik klasterlarining operatsion strategiyasini optimallashtirish va iqtisodiy salohiyatini oshirishning asosiy jihatlari muhokama qilinadi. Mualliflar ushbu chora-tadbirlarning zamonaviy dunyoda iqtisodiyotni rivojlantirish va korxonalarning raqobatbardoshligini mustahkamlashdagi ahamiyatini alohida ta’kidlaydilar. Ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, mahsulot sifatini oshirish, logistikani optimallashtirish va xalqaro bozorlarga moslashish samarali faoliyat strategiyasini ishlab chiqishda e’tiborga olinishi kerak bo‘lgan asosiy jihatlardir. Kalit so‘zlar: operatsion strategiyasi, iqtisodiy salohiyati, paxta-to‘qimachilik klasterlari, rivojlanishi, raqobatbardoshligi.	Abstract: this article discusses key aspects of optimizing the operational strategy and increasing the economic potential of cotton-textile clusters. The authors emphasize the importance of these measures for economic development and strengthening the competitiveness of enterprises in the modern world. Optimization of production processes, improvement of product quality, logistics optimization and adaptation to international markets are the main aspects that need to be taken into account when developing an effective operating strategy. Keywords: operational strategy, economic potential, cotton-textile clusters, development, competitiveness.

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ВА СЕРВИС

Ирисбек Иватов – ТДИУ “Иқтисодиёт” кафедраси профессори, и.ф.д., профессор

АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШДА ДЕҲҚОН БОЗОРИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА ТАРТИБЛАШТИРИШ

Аннотация: мақолада эркин хўжалик юритиш шароитида деҳқон бозорининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, деҳқон бозори фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини ошириш масалалари кўрилган бўлиб, муомала соҳасида тижорат муносабатларини янада самарали тартибга солиш учун деҳқон бозори имкониятларидан самарали фойдаланишга эътибор қаратилган, шунингдек, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотувчилар билан харидорлар ўртасидаги муносабатларнинг жорий ва стратегик мақсадларини ҳисобга олган ҳолда, бу операцияларни амалга ошириш учун энг қулай шарт-шароитлар яратишга эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: бозор муносабатлари, эркин хўжалик юритиш, деҳқон бозори, ижтимоий-иқтисодий самарадорлик, муомала соҳаси, тижорат муносабатлари, харид нархи, сотиш нархи, пул тушумлари, самарали тартибга солиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, сотувчилар ва харидорлар, жорий ва стратегик мақсадлар,

Кириш. Бозор муносабатлари шаклланиши ва қарор топиши шароитида турли мулк шаклидаги хўжалик субъектларининг юқори иқтисодий самарадорликка эришишга интилиш йўлидаги фаолиятлари талаб ва таклиф, қиймат қонунлари тамойиллари асосида бошқарилиб, бу ҳолат бозорда истеъмолчилар ва ишлаб чиқарувчилар манфаатлари тенглиги, унда фаолият кўрсатаётган хўжалик субъектлари тўла иқтисодий эркинликка эга бўлишларини тақозо этади. Бу бозор муносабатларининг шаклланиши ва қарор топиши шароитида деҳқон бозорларининг эркин фаолият юритиши учун кенг имкониятлар яратилаётганидан далолат беради. Ўзини ўзи маблағ билан таъминлаш, ўзининг харажатларини ўзи қоплаши шароитида деҳқон бозорлари ресурслар базасини кенгайтириши ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишни замон талабига мос ҳолда ташкил этишни йўлга қўйиб, унинг самарадорлигини таъмин этишга ҳаракат қилиши жуда ҳам зарурдир.

Деҳқон бозорининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан савдо-сотикни амалга ошириш мақсадида амал қилиши, унинг иқтисодий самарадорлигини ошириш билан бевосита боғлиқ ва савдо-хўжалик фаолиятини баҳолаш тизими билан белгиланади. Айнан мана шундай тизим моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан имкони борича янада самаралироқ фойдаланишни назарда тутаяди ва шу орқали аҳолининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб-эҳтиёжини тўла-тўқис қондириш содир бўлишини таъминлашга ҳаракат қилади. Шу билан бир вақтда деҳқон бозорининг ижтимоий самарадорлиги ҳам содир бўлиб, у аҳолининг маълум бир қисmini қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш учун меҳнатга жалб қилади ва шу орқали уларнинг моддий эҳтиёжлари қондирилади.

Бозорлар фаолиятини тубдан яхшилаш, сотувчилар ва харидорлар учун энг қулай шарт-шароитларни яратиш, шу орқали аҳолининг талаб - эҳтиёжини қондириб, уларнинг турмуш тарзи даражасини юксалтириш уни тартиблаштириш билан боғлиқ бўлиб, бу мавзунинг долзарблигидан далолат беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Республикамиз иқтисодиётининг барқарор ривожланишида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчилар ва бошқа субъектлар томонидан товарлар сотиш жараёнларининг ривожланиши ва такомиллашишининг асосий йўналишлари, шунингдек, мавжуд бозорлар имкониятларидан фойдаланишни янада яхшилаш йўллари ва кенгайтириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у ижтимоий, иқтисодий, маданий ва бошқа фаолият соҳаларига таъсир қилади. Ўзбекистон шароитида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва улар бозорини ташкил қилиш масалаларининг маълум бир томонлари олимлардан Т.Аҳмедов, Б.Б.Беркинов, М.Х.Деҳқонов, Р.Г.Ибрагимов, В.В.Ким, Ф.Х.Назарова, Р.Х.Хусанов ва бошқалар

ишларида кўрилган. Аммо қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини уюшган ҳолда айирбошлаш, сотиш жараёнида ишлаб чиқарувчи учун ҳам, маҳсулотни харид қилувчи учун ҳам қулай ҳисобланган деҳқон бозорининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини таъмин этиш илмий ишларда ўрганилмаган ва бу муаммони ўрганишга эътиборнинг қаратилиши шу кун талабларидан келиб чиқади.

Тадқиқот методологияси. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан савдо-сотиқни амалга оширишда катта миқдорда инвестициялар йўналтирилмоқда. Савдо-хўжалик фаолиятини деҳқон бозорида юритиш ва амалда қўллаш, унинг назарий ва амалий муаммоларини ўрганиш асосида бозорлар фаолияти ва ривожланишини маркетинг тамойилларига таянган ҳолда ишлаб чиқиш, уни самарали бошқариш йўллари аниқлаш ва ундан мақсадли фойдаланиш имконини беради. Шунингдек, деҳқон бозори муаммоларини инobatга олган ҳолда, унинг ривожланишини иқтисодий жиҳатдан асослаб бериш учун хизмат қилади. Бу масалани ўрганиш доирасида, муаллиф бозор имкониятларидан оқилона фойдаланиш чора-тадбирларини ва қатор амалий таклифларни берди.

Қишлоқ аҳолининг аксарият қисми томонидан деҳқон бозорларида товар муомаласининг узлуксиз равишда содир бўлиши ва ривожланиб бориши, бу соҳада мавжуд бўлган асосий фондлар, айланма маблағларни ишлатиш ва ходимларнинг меҳнатидан фойдаланиш ҳисобига амалга оширилади. Шундан келиб чиққан ҳолда, мақоладаги асосий ғоялар ва натижалар деҳқон бозорлари фаолиятини яхшилаш ва такомиллаштиришга қаратилган йўлланмаларни ишлаб чиқишда услубий асос ҳисобланиб, муаллифнинг тавсиялари ҳозирги замон маркетинг тамойиллари ва бошқа бозор воситалари асосида деҳқон бозорини шаклланган ва такомиллашган ривожланишга етказиш бўйича назарий ва амалий қўлланма сифатида фойдаланилиши мумкин.

Таҳлил ва натижалар. Ҳозирги пайтда республика бўйича 680 дан ортиқ деҳқон бозорида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сотилмоқда. Шунинг таъкидлаш лозимки, деҳқон бозорида амалга ошириладиган хўжалик фаолияти самарадорлигини аниқлаш ва таҳлил қилишнинг услубий кўрсатмалари ишлаб чиқилмаган ва бунинг натижасида аҳоли учун жуда зарур бўлган соҳанинг самарадорлигини аниқлашда қийинчиликлар мавжуд. Шунинг учун ҳам, бизнинг фикримизча, деҳқон бозорлари фаолиятини таҳлил қилишга имкон берувчи самарадорлик кўрсаткичлари тизимини яратиш ва ҳисоблаш усуллари аниқлаш, бозорларнинг амалий фаолияти натижасини комплекс иқтисодий таҳлил қилиш лозим.

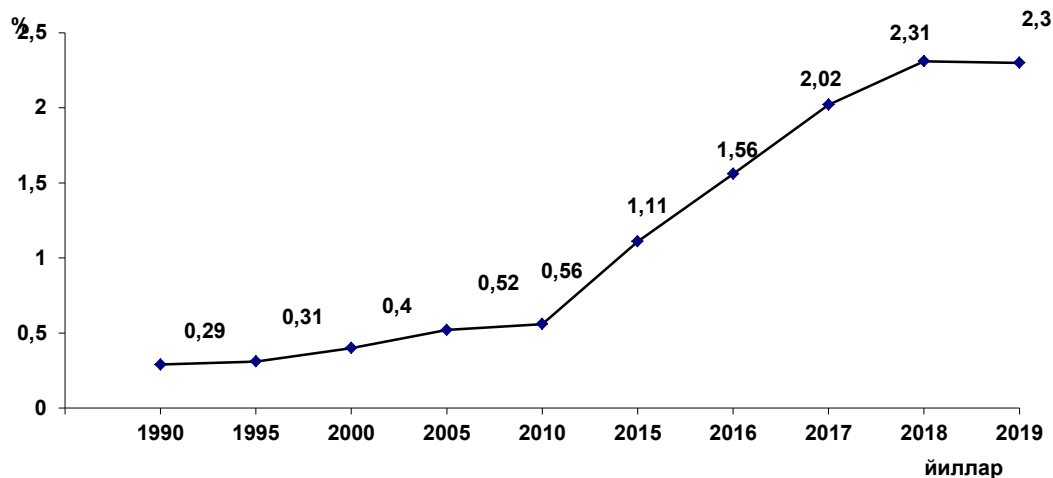
Умуман деҳқон бозорларининг хўжалик фаолияти самарадорлиги таҳлилининг тамойиллари такрор ишлаб чиқариш жараёнларида унинг ўрни ва ролини ҳисобга олган ҳолдаги самарадорлик назариясининг асосий кўрсатмаларидан келиб чиқади. Деҳқон бозорлари бажарадиган ва амалга оширадиган вазифаларига кўра, унинг хўжалик фаолияти якуний натижалари ялпи даромад ва фойда кўрсаткичлари ҳисобланади.

Деҳқон бозорига тааллуқли бўлган энг муҳим хусусиятлардан бири шуки, бу бозорда содир бўлган товар айланиши кўрсаткичи унинг хўжалик фаолиятига умуман алоқаси йўқдир. Чунки бу ерда савдо бевосита маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ёки олиб-сотувчилар томонидан амалга оширилиб, маҳсулотни сотишдан тушган пулнинг бозорга алоқаси йўқ, бу пул маҳсулотни сотганники ҳисобланади. Улар маҳсулотнинг эгаси бўлганлар учун ўз ихтиёрлари билан савдо-сотиқни йўлга қўядилар. Бозорлар эса фақат бу жараёни амалга ошириш учун шарт-шароит яратади ва хизмат қилади.

Бозорда содир бўладиган товар айланиши ҳажми бу ерларда савдо-сотиқ билан шуғулланувчиларнинг фаолияти натижаси ҳисобланади ва бу кўрсаткич бозорларнинг хўжалик фаолияти фондларини ташкил қилувчи сифатида иштирок эта олмайди. Чунки, фондларни ташкил қилиш учун товар айланиши кўрсаткичи ўзини оқламайди ва амалиётда қўлланилмайди. Бозорларда товарларнинг сотилиши ҳужжатлаштирилмайди ва бунинг иложи ҳам йўқ. Ягона ахборот манбаи хатоликлари кўп бўлган статистик кузатиш ҳисобланади.

Деҳқон бозорлари аҳолига маданий-маиший хизматлар кўрсатишдан ҳам даромад кўрадилар. Улар асосан бозорларнинг ихтисослашган таркибий бўғинлари хўжалик фаолиятлари натижаси каби намоён бўлади. Чунончи, меҳмонхона, кир ювиш хизматлари,

транспорт воситалари ва бошқалар хизмати шулар жумласидандир. Кейинги йилларда Тошкент шаҳри бозорлари бўйича бундай хизмат турларидан тушган даромад, бозорларнинг жами даромадларидаги ҳиссаси расмда берилган.

Расм. Тошкент шаҳри деҳқон бозорларида моддий-маиший хизматлар ҳиссасининг ўзгариши

Демак, деҳқон бозорларидаги жами даромадларда қўшимча хизматлар ҳиссаси Тошкент шаҳри бўйича 2019 йилда 2.3% ни ташкил этиб, бошқа шаҳарларга қараганда 2,25 марта кўп бўлган. Бунинг сабабларидан бири Тошкент шаҳрига савдо-сотиқ қилиш мақсадида вилоятлардан деҳқон бозорларига келувчиларнинг кўплиги ва бу ерда тунаб қолишлари ҳисобланади. Шу билан бир вақтда бу кўрсаткичлар ҳали бу соҳанинг таркибий қўшимча бўғинлари яхши ривожланмаганидан далолат беради. Бу эса бозорлар хўжалик фаолияти самарадорлигини оширишга тўсқинлик қилади ва қилмоқда. Бозордаги бу муаммога эътиборсизлик натижасида деҳқон бозорига келган сотувчилар яқин атрофдаги хонадонлар билан тунаш ҳақида оғзаки келишувлар асосида маълум ҳақ тўлаб тунамоқдалар.

Аҳолининг деҳқон бозорида яқка тартибда фаолият кўрсатиши ҳали иқтисодиётда тўлиқ ёритилмаган ва уларнинг бу соҳада бандлиги чуқур ўрганилмаган. Бунинг сабабларидан бири, бу соҳада банд бўлганлар ҳисоб-китобини олиб борадиган расмий статистик маълумотлар ҳали йўқ. Бу эса ўз навбатида деҳқон бозорини жамият ҳаётида катта ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга бўлган тармоқ сифатида баҳоламасдан, унинг фаолиятини хас пўслашга олиб келиши мумкин. Аммо республиканинг Мустақил давлат сифатида бозор иқтисодиёти муносабатларига асосланган ҳолда ривожланиши, мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётида деҳқон бозорлари ва ундаги яқка тартибдаги меҳнат фаолиятини амалга оширишда катта роль ўйнаши ҳозирги шароитда ҳисобга олинмоқда. Бунинг учун Ўзбекистон шароитида моддий, иқтисодий ва маънавий асос етарлидир.

Қадимдан маълумки, аҳоли ўз томорқасида етиштирилган маҳсулотининг маълум бир қисмини бозорга олиб чиққан ва ўз маҳсулотини пулга ёки бошқа зарур бўлган нарсага алмаштирган. Бу ерда асосий ҳал қилувчи, яъни бозорда иштирок этишга ундовчи ҳолат, эҳтиёжни қондиришга қаратилгандир. Эҳтиёж фақат озиқ-овқатга бўлиб қолмасдан, балки уй-жой, кийим-кечак, қимматбаҳо буюмлар, соғлиқни тиклаш ва яна бошқа кўплаб турдаги талабларга сезилади. Шунинг учун ҳам бу эҳтиёжларни қондириш, ҳозирги шароитда, биринчи навбатда пул орқали амалга ошади. Бундан шундай хулоса қилинадики, деҳқонлар, умуман қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳоли маълум бир қисмининг бозорда иштирок этиши, ўз молиявий ресурсларига бўлган талаб-эҳтиёжини қондиришига қаратилгандир.

Деҳқон бозори савдосидаги меҳнатнинг натижасини фақат ўша меҳнат қилган киши ва унинг оиласи кўради. Олиб борилган кузатишлар натижасида шу нарса маълум

бўлдики, деҳқон бозори фақат маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ҳисобига эмас, балки олиб сотарлар ёки кенг маънодаги савдогарлар ҳисобига ҳам амалга оширилади, ёки қишин-ёзин бозорда савдо-сотикни асосий касб қилиб олганлар сони йилдан-йилга кўпайиб бормоқда. Бу ўз навбатида деҳқон бозори савдосига кенгроқ ёндашишни тақозо этади.

Деҳқон бозорида якка тартибда банд бўлганларнинг турли хилдаги таркиблари бўйича қарайдиган бўлсак, жами банд бўлганларнинг 60%идан кўпроғи аёллар экан, улардан қарийб 40%и нафақахўрлар бўлиб, бозорда ҳар доим савдо-сотик билан банд экан. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш кўпроқ эркалар зиммасига тушар экан. Шу билан бир вақтда ҳозирги вазиятда деҳқон бозорида, 25 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшлар ҳам кўпроқ банд экан.

Шуниси ажабланарлики, бозорда «хўжайинлик» яъни ўзлигини кўрсатиш ҳисси деган сўровга савдогарлардан 74,5%и деҳқонлардан 42%и овоз берган. Бу шундан далолат берадики, ҳақиқатан ҳам кейинги йилларда деҳқон бозорларида кўплаб олиб-сотарларнинг пайдо бўлиши, деҳқон меҳнатига шерик бўлишдан бошқа нарсаси эмас. Албатта деҳқонга, қишлоқ жойларида истикомат қилувчи аҳолига шаҳар бозорларига олиб келган маҳсулотларини сотиш учун ёрдам бериш керак. Бозордаги савдо-сотик одамларни ўзига жалб қилиб, уларни савдода фаол меҳнат қилишга чорлаши мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Юқорида баён қилинганлардан хулоса қилиб шуни қайд қиламизки:

деҳқон бозори савдосининг аҳамияти, айниқса йирик ва ўрта шаҳарларда сезиларли даражада бўлиб, кейинги вақтларда кичик шаҳарлар туман марказларида ҳам аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда унинг ўрни ва роли ортиб бормоқда.

деҳқон бозори савдосининг ривожланиши мавсумий тебранишга эга бўлиб, бу жараённинг ҳар йили бирдай такрорланиши содир бўлади.

деҳқон бозори савдоси инфратузилмасининг таркиби ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларни қуриш, фойдаланиш осон ва тез амалга оширилади.

бу савдода меҳнат, якка тартибда намоён бўлиб, аҳолининг фаол қисмини иш билан таъминлашда жуда муҳим бўлган ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал қилишда иқтисодиётнинг муҳим бўғини ҳисобланади.

Демак, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий савдосини ташкил этувчи деҳқон бозори ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, унинг ижтимоий-иқтисодий самарадорлиги бозорда, иштирок этувчиларнинг моддий эҳтиёжларини қондирувчи, ҳар бир деҳқон бозорини иқтисодий самарадорлиги ва ниҳоят мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида юқори самарадорликни таъминловчи тармоқ ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.// Г. Халқ сўзи, 2020 йил, 30 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси” тўғрисидаги Фармони.
3. Ахмедов Т.М. Развитие регионов. Экономика Узбекистана: информационно-аналитический бюллетень за 2017 г. Ташкент. 2018г. –с.54-58.
4. Ташматов Р.Х. Пандемия шароитида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш ҳажмини оптималлаштириш “Ўзбекистон иқтисодиёти барқарор ривожланишининг муаммолари: замонавий чақириқлар, ўсиш захиралари, истиқболлар” илмий мақолалар тўплами. - Т.: 2020 й.
5. Ташматов Р.Х. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг ривожланиш истиқболлари// “Аграр соҳа экспорт салоҳиятини ошириш, кўп тармоқли фермер хўжаликларини ташкил қилиш, уларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмасини ривожлантириш: муаммо ва ечимлар” республика илмий-амалий анжумани тўплами. – Т., 2019. – Б. 184-186.

И.Иватов Развитие и упорядочивание деятельности дехканских рынков при обслуживании населения	I.Ivatov Development and streamlining of the activities of peasant markets in serving the population
Аннотация: в статье рассмотрены вопросы повышения социально-экономической эффективности дехканских рынков с учетом их особенностей в условиях свободного хозяйствования, уделено внимание на эффективное использование возможностей дехканских рынков для более эффективного регулирования коммерческих взаимоотношений между продавцами и покупателями, а также, с учётом текущих и стратегических целей взаимоотношений между продавцами и покупателями сельскохозяйственной продукции, рассмотрено создание выгодных условий для осуществления данных операций. Ключевые слова: рыночные отношения, фригольд, крестьянский рынок, социально-экономическая эффективность, сфера обращения, коммерческие отношения, закупочная цена, цена продажи, денежные поступления, эффективное регулирование, сельскохозяйственная продукция, продавцы и покупатели, текущие и стратегические цели.	Abstract: the article discusses the issues of increasing the socio-economic efficiency of dekhkan markets, taking into account their characteristics in a free economic environment, and pays attention to the effective use of the opportunities of peasant markets for more effective regulation of commercial relationships between sellers and buyers, as well as, taking into account the current and strategic goals of the relationship between sellers and buyers of agricultural products, the creation of favorable conditions for the implementation of these operations is considered. Keywords: market relations, freehold, peasant market, socio-economic efficiency, sphere of circulation, commercial relations, purchase price, sale price, cash receipts, effective regulation, agricultural products, sellers and buyers, current and strategic objectives.

Фарход Анварович Сафаров – СамИСИ доценти в.б., и.ф.д.

МОСЛАШУВЧАН БОШҚАРУВ ТАМОЙИЛЛАРИ АСОСИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ КОРХОНАЛАРИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Аннотация: мақолада хизмат кўрсатиш корхоналари рақобатбардошлигини таъминлаш ва уларнинг самарадорлигини оширишда ташқи муҳит омилларининг таъсирини эътиборга олиш ва уларга мослашиш масалалари ёритилган. Мослашувчан бошқарув тамойилларини қўллаган ҳолда хизмат кўрсатиш корхоналарини модернизациялаш истиқболлари кўриб чиқилган. Калит сўзлар: хизмат, рақобатбардошлик, самарадорлик, мослашувчан бошқарув, модернизация, стратегия, мобилизация.
--

Кириш. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш мамлакатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Мустақилликнинг биринчи кунлариданок унинг имкониятлари аҳоли бандлигини ошириш ва даромадини кўтаришнинг асосий манбаларидан бири бўлиб келмоқда. Хизмат кўрсатиш корхоналари Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг ажралмас қисми ҳисобланади. Барча ривожланган мамлакатларда сервис соҳаси давлатнинг иқтисодий тизимида муҳим аҳамият касб этади. Улкан гигантлар – саноат корхоналари орасидаги бўшлиқни тўлдириб, хизмат кўрсатиш корхоналари ҳар бир мижоз билан бевосита боғлиқ фаолият юритиб, маълум маънода ижтимоий-иқтисодий муҳитни мустаҳкамлайди. Шундай экан, соҳа корхоналарининг рақобатбардошлигини таъминлаш ва улар фаолиятининг самарадорлигини ошириш энг долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Корхоналарнинг самарадорлигини ошириш ва рақобатбардошлигини таъминлаш, бунда замонавий усуллар ва воситалардан фойдаланиш муаамолари қатор олимлар томонидан тадқиқ этилган. Ушбу соҳа мутахассислари Майкл Хаммер (М. Hammer), Джеймс Чампи (J. Champy), Томас Давенпорт (Т. Davenport), Дж. Шорт (J. Short), Джон Харрингтон (J. Harrington), Дж. Тенг (J. Teng), Д. Андрюс (D. Andrews), С. Сталик (S. Stalick), Пол Саймон (Р. Simon) ва бошқалар ўз асарларида

корхоналарни модернизациялаш, уларда инновацион бошқарув усуллари ва инструментларини қўллаш, бизнес-жараёнларни такомиллаштириш, жараёнли бошқарув ёндашуви каби йўналишларда бир қатор қарашларни баён этишган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот давомида индукция ва дедукция, тизимли ва мантикий таҳлил усулларидадан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Хизматлар соҳаси корхоналарида бошқарув ва хизмат кўрсатиш технологияларини модернизациялаш стратегик барқарорликни таъминлаш мақсадларининг тўла амалга ошишига йўл очади, уларнинг янги сифат босқичига чиқишига, самарадорлик ва рақобатбардошликнинг ошишига, хизмат кўрсатиш соҳасида ишлатилиши мумкин бўлган потенциал ресурслардан фойдаланиш ва унда самарали бозор механизмларини ишга туширишга таъсир қилади. Шундан келиб чиқиб, хизмат кўрсатиш соҳасидаги модернизация – бу хўжалик юритишнинг мавжуд шакл ва усуллари янгилаш, муайян чекловлар доирасида корхоналарнинг янги имкониятларини юзага чиқаришдир. Хизмат кўрсатиш соҳасидаги модернизация бошқарув ва ходимларнинг қатъийлиги, малакалиги, самарадорлиги, уларнинг узоқ муддатли ривожланиш мақсадлари ва йўналишларини кўзлай олишлари билан белгиланади.

Хизмат кўрсатиш соҳаси модернизациясига бўлган мавжуд ёндашувлар таҳлили асосида уни таъминлаш тамойиллари шаклланади. Бу тамойиллар қуйидагилар:

- ташкилотлар бошқаруви ва ходимларининг пировард натижага йўналганлиги;
- модернизациянинг оптимал компонентларини шакллантириш; мослашувчан бошқарув тизимини яратиш;
- хизматлар сифатини ошириш;
- инновацион фаолиятни фаоллаштириш ҳамда ривожлантириш ва б.

Хизматларни янгилашга таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар модернизация жараёнининг муҳим таркиби ҳисобланади. Уларни қуйидаги чизма кўринишида тасвирлаш мумкин (1-расм).

Хизмат кўрсатиш корхоналари модернизацияси омиллари

Ташқи омиллар:

- 1) ахборот;
- 2) ижтимоий-демографик;
- 3) молиявий-иқтисодий;
- 4) илмий-техник;
- 5) инновацион;
- 6) инвестицион;
- 7) ҳуқуқий;
- 8) табиий-экологик;
- 9) институционал;
- 10) ташқи-иқтисодий

Ички омиллар:

- 1) шахсий;
- 2) бошқарув ва ходимнинг малакавий сифати;
- 3) стратегик бошқарув тизими;
- 4) молиявий-иқтисодий ва нархлаш сиёсати;
- 5) ресурс ва технологик потенциал;
- 6) ҳисоб ва мониторинг тизими;
- 7) маркетинг стратегияси;
- 8) реклама фаолияти

1-расм. Хизматлар модернизациясига таъсир қилувчи омиллар.

Ташқи омиллар гуруҳи хизмат кўрсатиш корхоналарининг бевосита таъсир доирасига кирмайдиган ижтимоий-иқтисодий муҳит тараққиёти кўрсаткичларини ўз ичига олади. Иккинчи гуруҳ корхона модернизацияси ички омилларидан иборат бўлиб, унга бозор фаолиятининг турли жиҳатлари, шунингдек, хизмат кўрсатиш шарт-шароитларидан фойдаланиш даражасини акс эттирувчи кўрсаткичлар киритилган. Модернизациянинг ички омиллари орасида ресурс ва технологик потенциал муҳим ўрин тутиб, у

кўрсатилаётган хизматларнинг техник даражаси ва, хусусан, уларнинг технологиясини ўз ичига олади. Шундай қилиб, модернизация – бу рақобат бозорида фаолият қилувчи бошқарув объекти ва ташкилот фаолияти мақсади, куч-қудратининг таркибий қисми бўлиб, хўжалик қилувчи субъектнинг ноёб билинар-билинмас ресурсларини намоён этади.

Хизмат кўрсатиш корхоналари модернизацияси жараёнларининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Хизмат кўрсатиш соҳасини таркибий дифференциаллаш (ажратиш) – яъни, қатъий белгиланган вазифаларни бажарувчи ва бир вақтнинг ўзида ўзаро зич алоқа ва муносабатда бўлган янги ташкилотларни яратиш.

2. Хизмат кўрсатиш корхоналари мобилизация қобилиятини ошириш – яъни, унинг турли ресурслар (иқтисодий, ахборот, технологик)дан фойдаланиш (мобилизацион) ва уларни янги мақсадларга эришишга йўналтириш, ресурсларга бўлган сарфларни ва вақтга мослашишни оптимизациялаш.

3. Хизмат кўрсатиш соҳасининг инқирозли вазиятларда ўзини тутиб қолиши ва инқироз асоратларини бартараф этишда коммуникация, ижтимоийлашув ва мобилизациянинг янги воситаларидан фойдаланиш имкониятларини ошириш.

Хизмат кўрсатиш корхоналари модернизациясининг концептуал модели 2-расмда кўрсатилган.

2-расм. Хизмат кўрсатиш корхоналари модернизациясининг концептуал модели.

Модернизация босқичида корхоналарни мослашувчан бошқариш муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим: модернизация жараёни ва мослашувчан бошқарув бир-бирини тақозо этади ва тўлдиради. Мослашувчан бошқарув модернизациянинг устивор инструменти сифатида барқарорликдан чиқарувчи омиллар таъсири тўхтагандан кейин, йўқотилганларни тиклаш ва мослашувнинг янги мувозанат ҳолатини топа олиш қобилиятига эга. У хизмат кўрсатиш корхоналарида ташкилий тузилмалар модернизациясининг стационар ҳолатини сақлаб қолади, ички ва ташқи шароитлар ўзгаришида мослашувчанликни кучайтириш ҳисобига корхона рақобатбардошлигини оширишга йўналтирилган бўлади. Хизмат кўрсатиш соҳаси хусусиятлари корхоналар томонидан бутун соҳа модернизациясининг концептуал моделини амалга ошириш мақсади

кўзланган мослашувчан бошқарув тизимини яратувчи инструментарийни шакллантириш заруратини юзага келтиради. Корхона мослашувчан бошқарув тизими модернизацияси инструментарийси деганда хизмат кўрсатиш корхонаси фаолиятини юритишда ўзгарувчан шароитларга мослашиш туфайли корхонанинг турли ривожланиш босқичларида ресурс потенциали деградациясини йўлга қўймаслик шарти билан мақсадлар муваффақиятини таъминловчи бошқарувнинг амалий-жараёнли тизимини тушуниш лозим.

Корхона мослашувчан бошқарув тизими модернизацияси ўз ичига қуйидаги таркибий қисмларни олади: рақобатбардошликни ошириш имконини берувчи, хизматларни самарали оммалашувига йўналтирилган бизнес алоқаларни шакллантириш; турли установкаларни кўзловчи (мақсад, чекловлар, бошқарув кўрсаткичлари) мослашувчан бюджетлаштириш моделини татбиқ этиш; рақобатли фаолият индикаторлари ўсишини изчил кузатиш мақсадида унинг ривожланишини йўлга солиш ва назорат қилиш учун рақобатбардошлик мониторинги; стратегик режалаштириш, шу жумладан, молиявий барқарорлик индикациясининг замонавий усуллари қўллаб, фирманинг ички молиявий режалаштирилиши.

Хизмат кўрсатиш корхоналари ўз фаолиятини ташқи муҳитнинг доимий ўзгарувчан кўрсаткичлари шароитида амалга оширади, бунда бизнесни юритиш самарадорлигига микромуҳитнинг локал омиллари, шунингдек, макромуҳит ҳолати ва иқтисодий, сиёсий, ижтимоий-маданий, экологик, илмий-техник хусусиятдаги глобал ҳолатлар таъсир кўрсатади.

Хизмат кўрсатиш фаолиятида мослашувчан бошқарув моделини қўллаб, бошқарув тизимини модернизациялаш – бу, аввало, баҳолаш хизматининг ҳар хил – асосий, шунингдек, қўшимча турларига таклифни кенгайтиришга йўналтирилган бизнес-жараёнлар реинжиниринги усуллари билан бизнес-алоқаларни мукамаллаштиришдир.

Мослашувчан бошқарув тизимини модернизациялаш инструментларидан фойдаланиб, нафақат изчил ривожланишни таъминлаш, балки баҳолаш компаниялари ишини барқарорлаштириш ҳам мумкин.

Хулоса ва таклифлар. Мослашувчан бошқарув тизимини шакллантириш асосида ишлаб чиқилган, хизмат кўрсатиш соҳаси модернизациясининг замонавий тамойили ички ва ташқи муҳит беқарорлиги шароитида корхоналарнинг динамик ривожланишини таъминлашга қодир. Хизмат кўрсатиш корхоналари фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари унда модернизацион жараёнлардан фойдаланиш хусусиятини ҳам назарда тутди. Хизмат кўрсатиш соҳасининг ўзига хос жиҳатлари шундаки, хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари барқарорлигини таъминлаш стратегияларига йўналтирилган мослашувчан бошқарув модернизация инструментларини: бизнес-алоқалар, мослашувчан бюджетлаштириш ва рақобатбардошлик мониторингини татбиқ этишни шакллантиришни назарда тутиши лозим.

Замонавий хизмат кўрсатиш бозоридаги перманент ўзгаришлар ва баҳолаш компаниялари ўртасидаги қаттиқ рақобат ҳолатида бошқариш аппарати модернизациясининг муҳим йўналиши – бизнес-жараёнлар реинжинирингига асосланиб, барқарорликнинг мослашувчан бошқарув тизими самарадорлигини баҳоловчи методикани ишлаб чиқиш ҳисобланади. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари бизнес-жараёнлари реинжинирингининг самарадорлигини баҳолаш мажмуаси коммуникация ва рақобатбардошлик самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари ҳисоб-китобини ўз ичига олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Hammer M. and Champy J. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. N.Y.: HarperCollins, 1993.
2. Teng J. Re-engineering Business processes Using Information Technology, co-authored by Varun Grover and Kirk D. Fiedler, Long Range Planning, N0. 1, 1994.
3. Davenport T.H. Process Innovation. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1993.
4. Stadler A. Re-engineering the executive: The 4th generation of EIS – a case study // Information and Management, 29, 1995.
5. Davenport T.H. & Short J.E. The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign // Sloan Management Review, 1990, Summer.

Ф.Сафаров	F.Safarov
Обеспечение конкурентоспособности предприятий сферы услуг на основе принципов гибкого управления	Ensuring the competitiveness of service sector enterprises based on the principles of flexible management
Аннотация: в статье освещены вопросы учета влияния факторов внешней среды и адаптации к ним в целях обеспечения конкурентоспособности предприятий сферы услуг и повышения их эффективности. Рассмотрены перспективы модернизации предприятий сферы услуг с использованием принципов гибкого управления.	Abstract: the article highlights the issues of taking into account the influence of environmental factors and adapting to them in order to ensure the competitiveness of service sector enterprises and increase their efficiency. The prospects for modernizing service sector enterprises using the principles of flexible management are considered.
Ключевые слова: сервис, конкурентоспособность, эффективность, гибкое управление, модернизация, стратегия, мобилизация.	Keywords: service, competitiveness, efficiency, flexible management, modernization, strategy, mobilization.

Baxtiyor Nusratovich Nosirov – Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Qarshi filiali “Axborot texnologiyalarining dasturiy ta’minoti” kafedrasi katta o’qituvchisi.

MINTAQANING UY-JOY KOMMUNAL XIZMATLAR SOHASIDA ALOQA VA AXBOROTLASHTIRISHNI RIVOJLANTIRISHNI MODELLASHTIRISH

Annotasiya: Ushbu maqolada mintaqaning uy-joy kommunal xizmatlari sohasida aloqa va axborotlashtirish xizmatlarini raqamli texnologiyalardan foydalanib rivojlantirish mexanizmlarini nazariy asoslari takomillashtirilganligi hamda aholiga xizmat ko’rsatishni o’rta muddatli ko’p variantli ssenariylari ishlab chiqilganligi haqida fikr – mulohazalar keltirilgan. Kalit so’zlar: uy-joy kommunal, aloqa va axborotlashtirish, raqamli texnologiya, empirik model, ekonometrik model, prognoz natijalari, axborot tizimi, endogen o’zgaruvchilar, ekzogen o’zgaruvchilar, ko’p variantli, ssenariylar.

Kirish. Mintaqa aholisining hayotini sifatli kommunal xizmatlar bilan ta’minlash jarayonida, kommunal xizmatlarni modernizatsiya qilish, kommunal xizmatlarning yangi yondashuvi, ularni yangi texnik talablar, aqlli shaharlar kabi aqlli mahallalar yaratish, axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib raqamlashtirish hamda me’yorlar va sifat standartlariga muvofiqlashtirish hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi kundagi eng muhim yo’nalishlaridan biri uy-joy kommunal xizmat ko’rsatish darajasini axborot tizimlari va texnologiyalaridan samarali foydalanib oshirishni tatbiq qilinmoqda. Uy-joy kommunal xizmatlar aholi yashash sharoitini yanada yaxshilash, uy-joylarning qulayligi va obodonligi, aholini suv, gaz, elektr energiyasidan tejimli foydalanishni tartibga solish, aholining turmush farovonligini oshirish yuzasidan muhim ijtimoiy-iqtisodiy masalalardan biri hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarning xizmat ko’rsatish sohasini yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 75 foizni tashkil etib, kommunal xizmatlar sohasida esa 42 foizni tashkil etmoqda. Iqtisodiyot tarmoqlarining xizmat ko’rsatish sohasida bandlik Yevropaning rivojlangan mamlakatlarida 75 foiz, AQSHda esa 80 foiz, Yaponiyada 82 foizdan ortadi. Dunyo miqyosida xizmatlar sohasini rivojlantirishda uning hajmi va sifatini oshirishda AKTdan samarali foydalanish muhim rol o’ynaydi.

Yangi O’zbekistonda barcha sohalarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli tub o’zgarishlar borasida ijtimoiy sohani rivojlantirishga, mintaqalarda aholiga kommunal xizmat ko’rsatishni sifatini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Respublikamizning 2035-yilgacha bo’lgan uzoq muddatga mo’ljallangan ijtimoiy-iqtisodiy o’sish davlat dasturida belgilangan strategik maqsadlardan biri bozor munosabatlari va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy qat’iyligini shakllantirish uchun iqtisodiyotni raqamlashtirish muhim hisoblanadi. Sun’iy intellekt tizimlar va aqlli texnologiyalarga bosqichma-bosqich o’tish jarayoni bo’lgan iqtisodiy boshqaruvni

raqamlashtirishning yangi bosqichi, bu nafaqat ishlab chiqarish yoki boshqarish muammolarini bartaraf qilish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga, balki uning yordamida vaziyatga aniqlik kiritish, kommunal operatsiyalar va xarajatlarni yaxshilash maqsadida katta hajmli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishga bog'liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Elektron to'lov tizimining nazorat mexanizmini ishlab chiqishda xorijlik olimlarning tadqiqotlariga nazar soladigan bo'lsak, to'lov tizimlarini shakllantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadigan moliya bozori faoliyatining institutsional jihatlarini rus olimi E.G.Xomenko tadqiqotida ko'rib chiqilgan. U kommunal to'lov tizimlari to'g'risidagi ma'lumotlarni qayta ishlash samaradorligi va to'lov operatsiyalari tezligi, kommunal to'lov hisob-kitoblarning uzluksizligi har qanday to'lov tizimining muhim xususiyatlaridan biridir, deb ta'kidlaydi [3].

Amerikalik mashhur olim M.Drabenstott [4] dunyoning eng rivojlangan davlatlaridan biri AQSHda qishloqlarni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan beshta muammoni aniqladi, ammo ular boshqa ko'plab holatlarga ham taalluqlidir:

1. Raqamli texnologiyalarga o'tish.
2. Tadbirkorlarni rag'batlantirish.
3. Yangi agrosanoat majmuidan foydalanish.
4. Inson kapitalini yaxshilash.
5. Qishloq muhitini qo'llab-quvvatlash.

Y.Benklerning “Raqamli iqtisodiyot”, D.Tapscott tomonidan kiritilgan “raqamli iqtisodiyot”[5] deb nomlangan ilmiy ishlarida keltirilgan konsepsiyalarida ilgari surilganiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Masalan, xorijlik iqtisodchi-olim N.P.Grozdovichning tadqiqotlarida “Aqlli qishloq”larning barqaror rivojlanish xususiyatlari yerdan unumli foydalanish, uy-joylardan maqsadli foydalanish, yurish va velosipedda harakatlanish joylarini yaratish, rekreatsiya maydonlarini saqlash va rivojlantirish, transport muhandisligi, boshqaruvning fuqarolarga qulay va iqtisodiy jihatdan samaradorligini oshirish, barqaror rivojlanish uchun aqlli yechimlarning qo'llanilishi va boshqa yo'nalishlar tavsiflangan [6].

“Texnologiya” yondashuvi transmilliy “Cisco” kompaniyasining globallashtirish bo'yicha bosh mutaxassisi Anil Menon tomonidan “qishloq joylarida vertikal ravishda bog'langan tarmoqlarning muammolarini hal qilish uchun aqlli tarmoqlarga ulangan raqamli texnologiyalar yoki AKT dan foydalanadigan qishloq”qa aqlli qishloq degan ta'rifni beradi [16]. Ushbu muammolar mashinalar, ko'cha harakati, transport, tashqi yoritkichlari, suv ta'minoti va uni boshqarish, xavfsizlik, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlarini ko'rsatishga ta'sir qilishi mumkin. “Aqlli qishloq” ushbu jarayonlarni qishloq xizmatlarini yanada yaxshiroq qo'llab-quvvatlash va optimallashtirish, resurslar iste'molini kamaytirish va narxlarini ushlab turish, shuningdek, qishloq aholisi, qishloq mehmonlari va o'z mintaqasida biznes bilan faol va samarali muloqot qilish uchun mablag' va imkoniyatlarni taqdim etish imkoniyatlarini kengaytiradigan texnologik yechimlarga tayanadi [7].

A.V.Keshelava o'z maqolalarida aholiga kommunal xizmat ko'rsatish soha tizimlarining murakkabligi (axborot texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan tizimlar) raqamli texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Murakkab obyektlar holatining o'zgarishi to'g'risidagi ma'lumotlarni intellektual qayta ishlash uchun javobgardir va boshqaruv qarorlarining tanlanishini ta'minlaydi deb e'tirof etadi [8].

E.Brinolfsson va L.Xitshlar Amerikaning yirik 527 ta firmasi faoliyatini o'rganish natijasida, mualliflarning ta'kidlashicha, ko'shimcha aktivlar (axborot texnologiyalari ta'siri ostida o'zgaradigan aktivlar, xodimlarning tajribasi va malakasi, aloqa vositalari va texnologiyalari, qarorlarni qabul qilish sifati, biznes jarayonlaridagi o'zgarishlar va boshqalar) muhim rol o'ynaydi va vaqt o'tishi bilan raqamli texnologiyalarni joriy etish natijalari asta-sekin rivojlanish bosqichida namoyon bo'ladi [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarga keltirilgan nazariy materiallarga asoslangan holda mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Mavjud ma'lumotlarni tahlil qilishda abstrakt-mantiqiy fikrlash, tahlil va sintez, kompleks yondashuv, qiyosiy va klaster

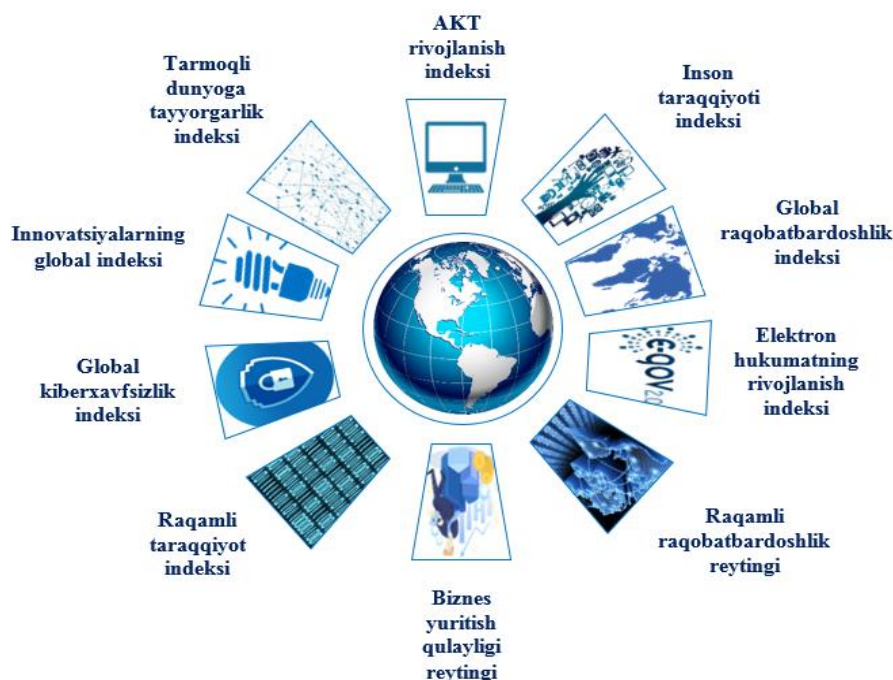
tahlil, statistik guruhlash, ekspert baholash, ekonometrik modellash va prognozlash kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mintaqalarda kommunal xizmatlar sohasining rivojlanishi AKT rivoji bilan munosabatda bo‘lib, o‘z o‘rnida barcha iqtisodiy tizimlarning raqamlashuviga va uning yangi turi bo‘lmish elektron (raqamli) to‘lov tizimining shakllanishiga olib keladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 25-yanvardagi Olii Majlisga Murojaatnomasida “...raqamli iqtisodiyotga faol o‘tish – kelgusi 5 yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri bo‘ladi, yurtimiz “Xalqaro axborot kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish indeksi” bo‘yicha 2019-yilda 8-pog‘onaga ko‘tarilgan bo‘lsa-da, hali juda ham orqadamiz. Aksariyat vazirlik va idoralar, korxonalar raqamli texnologiyalardan mutlaqo yiroq, desak bu ham haqiqat...”[1], deb ta’kidladilar. Shu sababli yuksak rivojlanishga erishish uchun axborot tizimlari va texnologiyalarini puxta o‘rganishimiz muhim. Bu esa biz uchun taraqqiy etishning qisqa vaqtda qo‘lga kiritish imkoniyatini beradi. Zero, hozirgi vaqtda butun yer yuzida ko‘plab sohalarida raqamli texnologiyalar jadal kirib bormoqda.

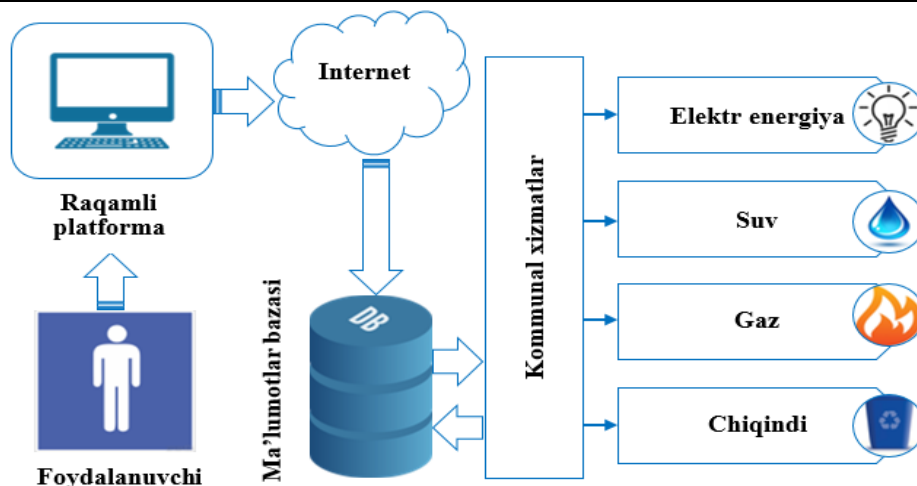
Respublikamizda raqamli iqtisodiyotni istiqbolda takomillashtirish maqsadida hukumatimiz tomonidan “Raqamli O‘zbekiston-2030” dasturini ishlab chiqish vazifasi belgilandi. Dasturda raqamli iqtisodiyotni ishlab chiqishning asosiy tamoyillari, tartibi, tarmoq va mintaqalarning darajalari, funksiyalari belgilangan [2].

Mintaqalarda kommunal xizmatlarni raqamlashtirishda AKTdan foydalanib tashkiliy, iqtisodiy va boshqaruv munosabatlarini istiqbolli uslubiy vositalarini izlashni takozo etadi. Fikrimizcha, keltirilgan yetakchi kommunal xizmatlari sifatidagi elektr energiya, gaz, suv va issiqlik ta’minoti, chiqindini boshqarish xizmatlarni raqamlashtirilsa, aholi ehtiyoji va talabiga javob bera olish imkoniga ega bo‘lamiz. (1-rasm).

1-rasm. Iqtisodiyotning raqamlashtirishga tayyorgarligini ifodalovchi dunyo reytinglari va indeksleri.

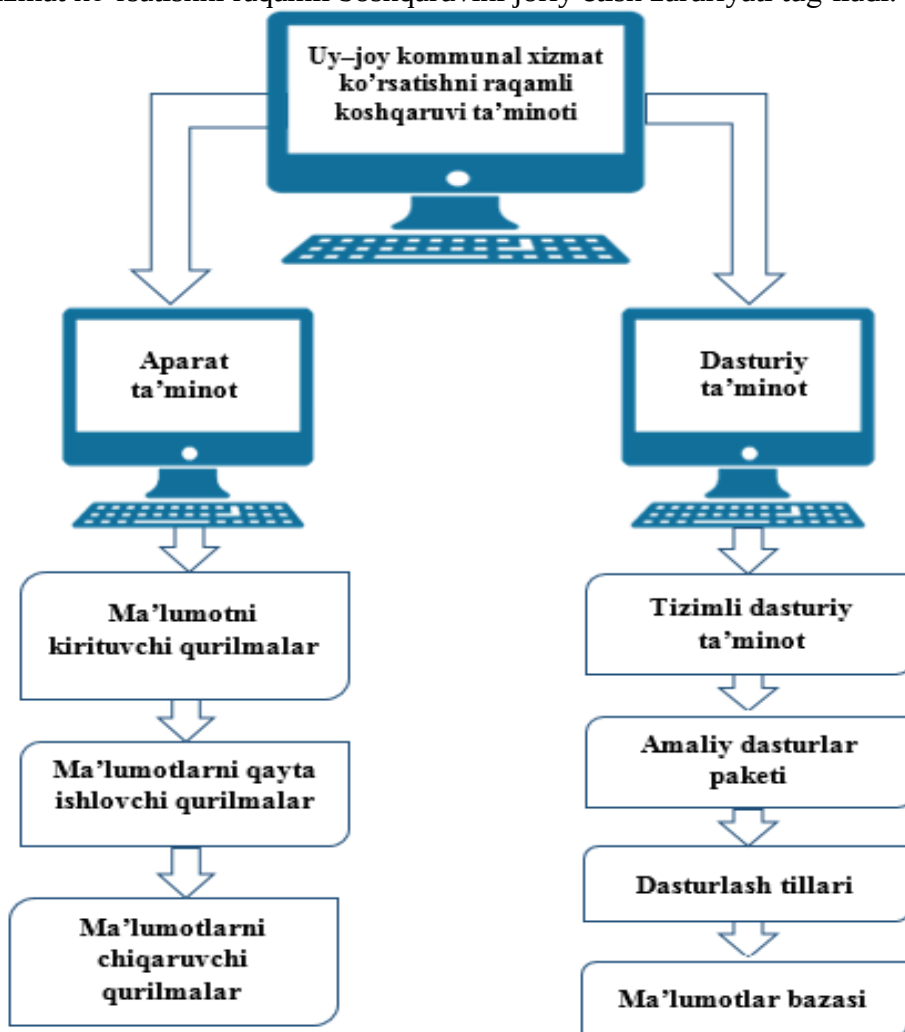
“Kommunal xizmatlar” tushunchasining ta’rifida turlicha qarashlar mavjud bo‘lib, “kommunal xizmatlar - bu ichimlik suv ta’minoti, issiq suv ta’minoti, kanalizatsiya, elektr energiyasi, gaz ta’minoti va issiqlik ta’minoti bo‘yicha fuqarolarning yashash joylarida turmush sharoitlarini yaxshilash xizmatidir”, deb ta’rif beriladi [10]. **Raqamli kommunal xizmatlar** - raqamli platformadan foydalanish samaradorligini baholash modelini ishlab chiqish asosida makro darajada zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha uslubiy xizmat ko‘rsatish apparatlari kengaytirilgan kommunal xizmatlardir [11]. Raqamli kommunal xizmatlar o‘ziga xoc ichki tuzilishdan iborat (2-rasm).

2-rasm. Raqamli kommunal xizmatlar.

Kommunal xizmat ko'rsatishni boshqaruvining raqamli platformaga o'tkazilishi– bu kommunal xizmat ko'rsatishning biznes modeli bo'lib, aniq muvofiqlashtirilgan kommunal xizmatlarini taqdim etadi. Platforma iste'molchi va xizmat ko'rsatuvchilarga ishonch reytingini tuzish, kontragentlarni topish, bitimlar tuzish va hisob-kitoblarni amalga oshirishda o'zaro aloqalarni tezlashtirishga imkon beradi [12].

Shu boisdan kommunal muammolarni tubdan hal qilish uchun, ayniqsa qishloq joylarda kommunal xizmat ko'rsatishni raqamli boshqaruvini joriy etish zaruriyati tug'iladi.

3-rasm. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatishni raqamli boshqaruvining axborot ta'minoti.

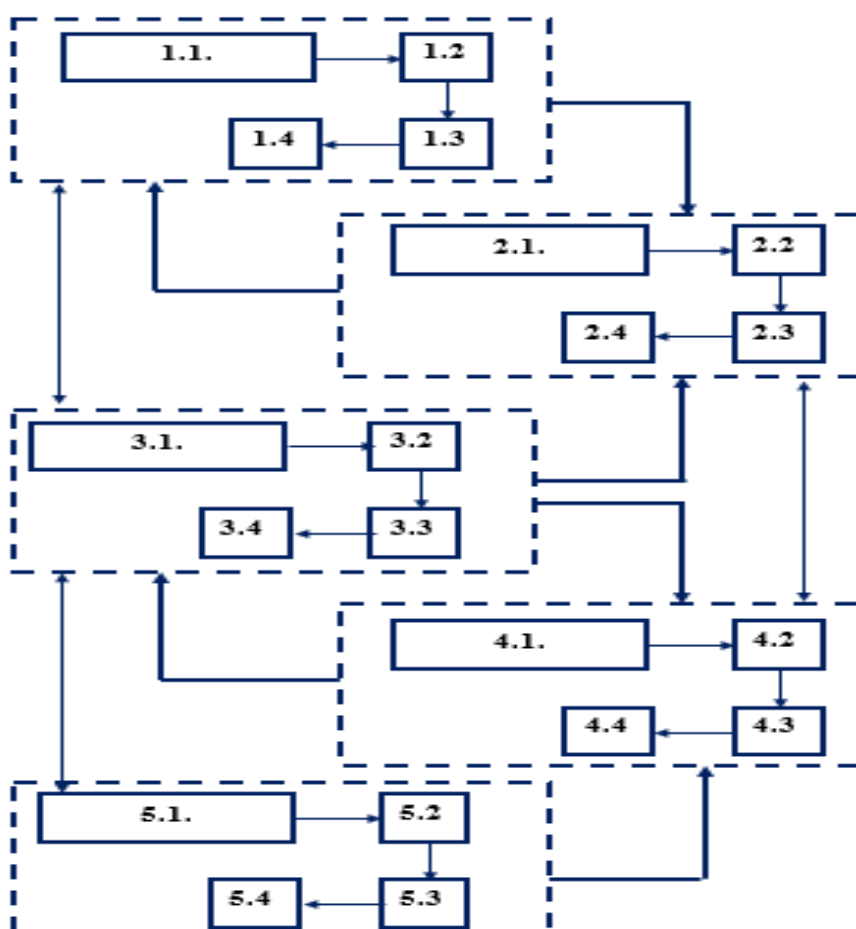
3-rasmdan ko'rib turganimizdek, mintaqalarda uy-joy kommunal xizmat ko'rsatishni raqamli boshqaruv tizimini tashkil etishda ma'lumotlarga ishlov berish, ma'lumotlarni uzatish,

elektron hujjat almashinuvini tashkil etish, interaktiv xizmatlar joriy etish uchun axborot kommunikatsiya texnologiyalari ta’minotidan foydalaniladi [13].

Har bir sohada ma’lumotlar bilan ishlashda tezkorlik, aniqlik, ma’lumotlarning xavfsizligi kabilar talab etiladi. Shu o’rinda, uy-joy kommunal xizmat ko’rsatish sohasida ham aholi uchun keng imkoniyatlarni yaratib berishda ma’lumotlar bazasi o’z o’rnida ortiqcha qog’ozlarning isrof bo’lishini, ko’p vaqt sarflanishini, soatlab kutish, sarsongarchiliklarni, sarf-xarajatlarning kamayishiga erishiladi.

Uy-joy kommunal xizmat ko’rsatish boshqaruvini raqamlashtirishda “Digital Communal” mobil ilovasini joriy etilishi aholi uchun ko’pgina qulayliklarni yaratib beradi. Mobil ilovaning funksional imkoniyatlari haqida fikr yuritadigan bo’lsak, dastlab mobil ilovadan foydalanishda o’zbek, rus va ingliz tillarini tanlash uchun maxsus funksional tugmalar joylashgan bo’lib, foydalanuvchilar o’zlariga kerakli tilni tanlaydi.

Shu o’rinda Uy-joy kommunal xizmat ko’rsatish boshqaruvini raqamlashtirishning imitatsion modellashtirishning blok sxemasi kommunal xizmat ko’rsatish sohalari boshqaruvini raqamlashtirish hamda aholi bilan integratsiyasi beshta blokka bo’linib ishlab chiqildi 4-rasm [14].

4-rasm. Uy-joy kommunal xizmat ko’rsatish boshqaruvini raqamlashtirishning imitatsion modellashtirishning blok sxemasi.

Birinchi blok–raqamli platforma (1.1), aholi (1.2), dasturchi (1.3) hamda kommunal xizmatlarni boshqarish (1.4) bo’yicha o’zaro integratsiyasi yo’lga qo’yilgan. Ikkinchi blok–“O’zsvu’ta’minot” AJ (2.1), aholi (2.2), dasturchi (2.3) hamda suv ta’minotini boshqarish (2.4) bo’yicha o’zaro integratsiyasi yo’lga qo’yilgan. Uchinchi blok–“Mintaqaviy elektr tarmoqlari” AJ (3.1), aholi (3.2), dasturchi (3.3) hamda elektr energiyani boshqarish (3.4) bo’yicha o’zaro integratsiyasi yo’lga qo’yilgan. To’rtinchi blok–“Mintaqagazta’minot” AJ (4.1), aholi (4.2), dasturchi (4.3) hamda gaz ta’minotini boshqarish (4.4) bo’yicha o’zaro integratsiyasi yo’lga qo’yilgan. Beshinchi blok–“Maxsustrans” DUK (5.1), aholi (5.2), dasturchi (5.3) hamda chiqindilarni boshqarish (5.4) bo’yicha o’zaro integratsiyasi yo’lga qo’yilgan.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari sifatida mintaqalarda kommunal xizmat ko'rsatish faoliyatini axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib samaradorligini oshirishda integratsion turdagi “Kommunal axborot–aloqa” platformasini boshqarish modeli ishlab chiqildi [15].

Bizning fikrimizcha, bugungi kunda raqamli platformalar raqamli transformatsiya uchun eng istiqbolli vosita hisoblanadi. Barcha darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar, amalga oshiruvchi tarmoq boshqaruviga asoslangan biznes modellarida inqilobiy o'zgarish mavjud. Radikal o'sishga olib keladigan raqamli platformalardan foydalanish, bozor hajmlari va ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning raqobatbardoshligini ta'minlaydigan uy-joy kommunal xizmatlarni raqamli boshqaruvini “Digital Communal” platformasi ishlab chiqildi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanib ishlab chiqilgan elektron xizmat ko'rsatish platformalaridan mintaqamiz aholisi keng miqyosda foydalanishlarini, respublikamiz tadqiqotchilari esa iqtisodiyot tarmoqlaridagi aholiga xizmat ko'rsatishning boshqa turlari bo'yicha raqamli platformalar yaratishlarini tavsiya va taklif etib qolamiz.

Faydalanilgan adabiyot ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2020-yil 25-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasidagi nutqi.
2. “O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-noyabrdagi PF-6079-son “Raqamli O'zbekiston-2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida“gi Farmoni.
3. Е.Г.Хоменко Электронные платежные системы в России и в зарубежных странах //DOI: 10.17803/1994-1471.2019.105.8.159-164.
4. Drabenstott M., 2001. New policies for a new rural America. International Regional Science Review24, 3–15
5. Tapscott D. The digital economy: promise and peril in the age of networked intelligence. New York; Montreal: McGraw-Hill, 1996, 342 p.
6. Nataša Petković-Grozdanović, Branislava Stoiljković and Mikhail Shubenkov 2016 Location Criteria Relevant for Sustainability of Social Housing Model MATEC Web Conf. 73 06001. DOI:
7. Teena Maddox. The world's smartest cities: What IoT and smart governments will mean for you. Magazine TechRepublic, November 2015g.
8. Кешелова А.В. Введение в «цифровую» экономику/подобщ. ред. М.: ВНИИ Геосистем, 2017.28с.
9. Arens R. Complex processes for envelopes of normal noise // IRE Trans. Inform. Theory, Sept. 1957, vol. IT-3, pp. 204-207.
10. On the procedure for providing public services to citizens: Resolution No. 307 of the Government of the Russian Federation dated May 23, 2006 // "Garant" SPS.
11. Mukhitdinov K.S., Rakhimov A.N. The forecast for the development of the public services sector. Scopus //Solid State Technology. - 2020. - T. 63. - no. 6. - S. 12.
12. Mukhitdinov K.S., Normahmatov K.M. Providing health care services to the population of the region. Accepted in the journal The American Journal of Management and Economics Innovations (ISSN-2693-0811) for Volume 03 Issue 02 February 2021.
13. Mukhitdinov K.S., Ibragimov N. Providing household goods and computer repair services to the population of the region. South Asian Journal of Marketing & Management Research 11.2 (2021): 22-32.
14. Abdiraimov S.D., Mukhitdinov K.S. Providing Education Services to the Population of the Region. ISSN: 2350-0328 International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology. 16115 -16122
15. Mukhitdinov K.S., Nosirov B.N. Communication and information services to the population of the region. Jan.-March. 21 Vol. 11 No.01 SJIF 7.201 & GIF 0.626 ISSN-2249-9512 Journal of Management Value & Ethics page 71-82
16. <https://www.ciscolive.com/2021.html?cid=2021cdcnavehp&dtid=odicdc000509&ccid=cc002287>

Б.Носиров	B.Nosirov
Моделирование развития связи и информатизации в сфере жилищно-коммунального хозяйства региона	Modeling the development of communications and informatization in the field of housing and communal services in the region
Аннотация: в данной статье высказывается мнение о совершенствовании теоретических основ механизмов развития услуг связи и информатизации в сфере жилищно-коммунальных услуг региона с использованием цифровых технологий, а также о разработке среднесрочных многовариантных сценариев оказания услуг населению.	Abstract: this article expresses an opinion on improving the theoretical foundations of the mechanisms for the development of communication and information services in the field of housing and communal services in the region using digital technologies, as well as on the development of medium-term multi-variant scenarios for the provision of services to the population.
Ключевые слова: жилищно-коммунальное хозяйство, связь и информатизация, цифровые технологии, эмпирическая модель, эконометрическая модель, результаты прогнозирования, информационная система, эндогенные переменные, экзогенные переменные, многомерность, сценарии.	Keywords: housing and communal services, communication and informatization, digital technology, empirical model, econometric model, forecast results, information system, endogenous variables, exogenous variables, multivariate, scenarios.

Акмал Анвар ўгли Рахматов – СамИСИ, мустақил изланувчи

МИЖОЗЛАРГА САВДО ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада чакана савдо корхоналари томонидан харидорларга қўшимча савдо хизматларини таклиф этиш орқали кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш ва такрорий харидини рақобатлантириш, чакана савдо корхонаси рақобатбардошлигини ошириш масалалари ёритилган. Савдо хизматларининг таснифи ҳамда қўшимча савдо хизматлари кўрсатишни ташкил этиш асосида савдо корхонаси рақобатбардошлигини баҳолаш услубияти таклиф қилинган. Калит сўзлар: мерчендайзинг, қўшимча савдо хизмати, бетакрор сервис, рақобатбардошлик, истеъмол қиймати, мижозларга йўналтирилганлик.
--

Кириш. Мамлакатимизда чакана савдонинг ривожланиши билан бир қаторда истеъмолчи хулқ-атворининг ўзгариши, харидорлар томонидан товарларнинг сифати ва ассортименти ҳамда кўрсатилаётган савдо хизматларига бўлган талабининг тобора ортиб бориш тенденцияси кузатилмоқда. Бундай шароитда харидорларга қўшимча савдо хизматларини таклиф этиш орқали кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш ва такрорий харидини рақобатлантириш чакана савдо рақобатбардошлигини оширишнинг замонавий йўналишларидан бири сифатида намоён бўлади.

Илғор мамлакатлар ва савдо корхоналари амалиётида қўшимча хизматлар кўрсатишни йўлга қўйиш асосида чакана савдо рақобатбардошлигини таъминлаш тобора оммалашиб бормоқда. Айниқса, товарларни онлайн харид қилиш имкониятини ошириш, интерактив витрина ва савдо заллари, инновацион мерчендайзинг бугунги кун талабига айланган. Шу билан бирга мамлакатимизда, жумладан Бухоро вилоятида ҳам чакана савдода маркетинг амалиётининг заифлиги, истеъмолчилар харид хулқ-атворининг етарлича тадқиқ этилмаётганлиги, замонавий савдо хизмати турларини кенгайтириш асосида рақобатбардошликни таъминлашга етарлича эътибор қаратилмасдан келинмоқда. Юқоридагиларга асосланган ҳолда таъкидлаш жоизки, чакана савдони замонавий даражада ташкил қилиш ва харидорларга қўшимча хизмат турларини таклиф этиш орқали савдо корхонасининг рақобатбардошлигини ошириш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Савдо соҳасини ривожлантириш муаммолари ва савдо хизматлари сифатини ошириш масалалари хорижлик олимлардан Ху Хианханг, М.Аршадларнинг илмий изланишларида савдо соҳаси ривожланишининг саноатлашув ва

иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва синергетик самарасининг Хитой Халқ Республикаси шароитида чакана савдони ривожлантиришдаги жиҳатлари тадқиқ қилинган[1].

Н.В.Черноносоваларнинг илмий ишларида чакана савдода мерчендайзинг технологиясини такомиллаштириш ҳамда савдода истеъмолчилар хулқ-атвори асосидаги мотивация масалалари тадқиқ қилинган[2].

Ю.С.Валееванинг илмий тадқиқотларида савдо соҳаси самарадорлигини оширишда миждозларга йўналтирилганлик даражасини баҳолаш, савдо тармоқларида бизнес-жараёнларни бошқариш масалалари илгари сурилган[3].

О.В.Каролеванинг илмий тадқиқотларида савдо хизматларини ривожлантиришда ҳудудларнинг хос жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда микро-, мезо- ва макро даражадаги функцияларини баҳолаш таклиф қилинган[4].

Ўзбекистонлик олимлардан Ф.Б.Абдукаримов асарларида мамлакатимизда савдо иқтисодиётининг асосий муаммолари ва савдо корхоналарининг иқтисодий рентабеллиги ва иқтисодий самарадорлиги савдода бозор механизмларини такомиллаштириш масалалари ўрганилган[5].

К.М.Ибодовнинг илмий тадқиқотларида хизматлар рақобатбардошлигини ошириш, хизмат кўрсатиш жараёнини миждозларнинг индивидуал хоҳиш-истаклари негизида такомиллаштириш масалалари ёритиб берилган[6].

Шу билан бирга савдо хизматлари кўрсатишни такомиллаштириш, қўшимча савдо хизматлари кўрсатиш асосида хизматларнинг нафлилик даражасини ошириш ва рақобатбардошлигини ошириш масалаларини алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганиш зарурати мавжуд.

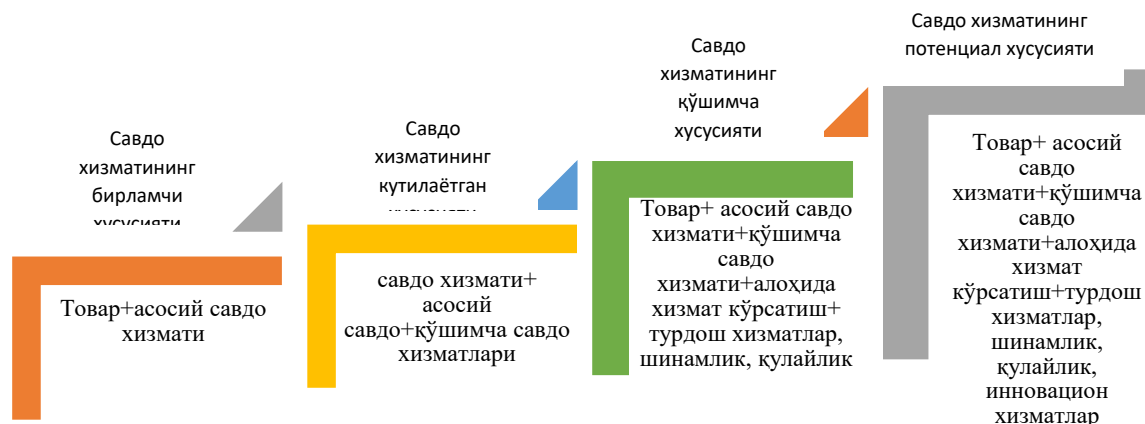
Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда индукция ва дедукция, гуруҳлаш, макон ва замон, анализ ва синтез, мантикий таҳлил, эксперт сўрови, таққослаш усулларида фойдаланилган. Тадқиқот натижаларини умумий яхлит тарзда ифодалаш мақсадида жадвал ва расмлардан фойдаланилган. Тадқиқот методологияси қўшимча савдо хизматлари кўрсатиш орқали нафлилик даражасини ошириш ва шу асосида сотув ҳажмини ошириш мумкинлигига асосланади.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда жамиятимизнинг иқтисодий жабҳаларида рўй бераётган ўзгаришлар, ташқи муҳитнинг ўзгарувчанлиги ва ноаниқлиги билан изоҳланувчи макроиқтисодий чекланган шароитда иқтисодий субъектлар рақобатбардошлигини ошириш янада долзарб вазибалардан бирига айланиб бормоқда. Бу аввало инновацион хизмат турлари (консалтинг, интернет, компьютер хизматлари)нинг пайдо бўлиши, сотишнинг илғор усуллари(онлайн сотувлар, мерчендайзинг)нинг қўлланилиши билан ҳам боғлиқдир. Бундай шароитларда “...чакана савдо хизматлари ҳам товарларни харидорларга қулай шарт-шароитларда сотишни йўлга қўйишлари, савдо залларида мерчендайзингнинг илғор усуллари жорий этишни кўзда тутишлари лозим”[7]. Бу ўз навбатида янги қўшимча хизмат турларини кўрсатиш орқали савдо корхонасининг рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беради. Савдо корхоналари томонидан қўшимча хизмат турларини таклиф этиш асосида савдо хизматларини юқори даражада ташкил қилиш, харидорларга сотилаётган товарларга мувофиқ келувчи қўшилган даражадаги сервисни тақдим этиш лозим бўлади.

Қўшимча савдо хизматлари савдо залини ташкил қилиш, товар танловини мувофиқлаштириш, харидорларга қўшимча ахборот бериш, харид жараёнида қўмаклашиш, семплинг ва синов маркетинги, мерчендайзинг ва ҳисоб-китоб жараёнини такомиллаштириш билан боғлиқ хизматлар мажмуидан иборатдир. Қўшимча савдо сервиси товарларнинг харидорлар томонидан аниқлишига, истеъмол қийматининг ортишига ҳамда харид имкониятининг ортишига олиб келади.

Харидор томонидан зарур бўлган товарни танлаш ва харид қилиш масаласи кўриб чиқилар экан, бу жараёнга тааллуқли бўлган бир қатор жиҳатларга тўхталиб ўтишимиз жоиз. *Биринчидан*, харидор муайян эҳтиёжини қондириши мумкин бўлган товарни танлар экан, аввало товарнинг муайян истеъмол хоссаларининг эҳтиёжига мос келишини, товарларнинг қайси бири кўпроқ истеъмол самарасини беришини баҳолайди ва шу бўйича

уларни ўзаро таққослайди. *Иккинчидан*, харидор томонидан товарнинг истеъмол хоссалари баҳоланаётганда сотувчилар томонидан товарнинг тайёрланиши ва етказиб берилиши учун кетган меҳнат сарфи эмас, балки эҳтиёжни бошқа рақиб товарларга нисбатан юқори даражада қондира олиш хусусияти қизиқтиради (1-расм).

1-расм. Товарга қўшимча савдо хизматлари кўрсатиш асосида нафлилик даражасининг ортиб бориши

Манба: муаллиф ишланмаси.

Савдо хизматининг бирламчи истеъмол қиймати – товарни сотиш жараёнида мос келувчи хизматлар(товарларни сотиш жараёнида турли ўрамларда ёки қўшимча қадоқланган ҳолда тақдим этиш ва шу кабилар)дан иборат бўлиб, хизмат кўрсатишнинг энг қуйи талаби ҳисобланади.

Савдо хизматининг кутилаётган истеъмол қиймати – харидорнинг индивидуал талабидан келиб чиққан ҳолда қўшимча хизмат (савдо тележкаси, харидор саватчасидан фойдаланиш ва шу кабилар) кўрсатиш ҳисобланади.

Савдо хизматларининг қўшимча истеъмол қиймати истеъмолчиларга йўналтирилганлик тамойили асосида харидорларга юқори даражадаги сервис хизмати кўрсатиш, харид жараёнини соддалашириш кабиларни ўз ичига олади.

Савдо хизматларининг потенциал истеъмол қиймати мижозлар билан доимий алоқани йўлга қўйишга, бетакрор сервисни ва такрорий ташрифни рағбатлантиришга қаратилади. Масалан, ёш болали харидорларга болалар майдончаси, кутиш заллари, сэмплинг ва дегустация жойларини ташкил қилиш.

Бизнинг фикримизча савдо хизматлари рақобатбардошлигини оширишда кўрсатилаётган хизмат турларини рақобат устунлиги жиҳатидан таснифлаш лозим, шу орқали мижозларга бетакрор савдо сервиси тақдим этиш имконини берадиган ҳамда рақобатбардошликни таъминлашга эришиш мақсадга мувофиқ (1-жадвал).

1-жадвал

Савдо хизматларининг таснифланиши

Тасниф белгиси	Таклиф қилинадиган хизмат турлари
Бирламчи савдо хизматлари	Товар сотуви билан боғлиқ хизматлар
	Товар тавсифи ва товар ассортименти бўйича консалтинг хизматлари
Қўшимча савдо хизматлари	Харидорлар учун кутиш залини ташкил қилиш
	Ёш болали харидорлар учун болалар ўйин заллари ташкил қилиш
	Она ва бола хонаси
	Харид қилинган товарларни вақтинчалик сақлаш хизматлари
	Харидорлар буюмларни вақтинчалик сақлаш(гардероб ва вақтинчалик сейфлар)
	Харидорлар учун овқатланиш залини ташкил қилиш
	Автомобиллар учун вақтинчалик тўхташ жойлари (пуллик ва бепул шаклда)

	Йирик савдо марказларида савдо аравачаси, харид саватларини таклиф қилиш
	Товарларни етказиб бериш, юклаш,
	Мижознинг хоҳишига кўра етказиб бериш, тюнинг, ўлчамини ўзгартириш, қўшимча шакл ва безак бериш, гравировка
Аҳамиятлилигига кўра	Асосий хизматлар (товарларни жойлаштириб бериш, тўлов терминаллари ва кассаларни мақбул жойлаштириш) Қўшимча хизматлар (қўшимча ўрамлар, кейтеринг, онлайн харид, бутлаш, ўрнатиб бериш); Ёрдамчи (сотувчи маслаҳати, дегустация, сэмплинг)
Харидорлар иштирокига кўра	Харидор иштирок этувчи хизматлар (ўз-ўзига хизмат кўрсатиш тизими, “сотувчисиз дўкон”, онлайн харид) Харидор иштирок этмайдиган хизматлар (индивидуал ўрамлар, махсус сувенир кадоқлар, оилавий товар гуруҳини шакллантириш)
Тақдим этиш вақтига кўра	Сотув жараёнидаги хизматлар (сэмплинг, дегустация, фойдаланишни намоиш қилиш, сотувчи ёки малакали кишилар маслаҳати); Сотувдан кейинги хизматлар (етказиб бериш, ўрнатиб бериш).
Қўшимча буюртма берилишига кўра	Пуллик хизматлар (мижознинг хоҳишига кўра, етказиб бериш, тюнинг, ўлчамини ўзгартириш, безак бериш, гравировка); Бепул хизматлар (мижоз талабига кўра мослаштириш, чархлаш, бутлаш).
Талабнинг ҳолатига кўра	Доимий хизматлар (стандарт савдо хизматлари); мавсумий хизматлар (муҳим воқеа ва шонли саналар арафасида кўрсатиладиган хизматлар, мавсумий товарлар, тематик тўпламлар).
Хизматлар мажмуига кўра	Кенг турдаги савдо хизматлари (товар харидидан етказиб беришгача бўлган барча хизматлар); Чекланган савдо хизматлари (фақатгина мижоз талабига кўра кўрсатиладиган хизматлар)

Манба: муаллиф ишланмаси.

Фикримизча, савдо хизматларининг таклиф қилинаётган таснифи харидорларга қўшимча савдо хизматлари кўрсатишда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, савдо корхонаси рақобатбардошлигини оширишда янгича ёндашиш имконини беради. Таъкидлаш жоизки, “...чакана савдо хизматларини таснифлашда унинг асосий хусусиятлари эътиборга олиниши лозим. Айрим таснифлаш гуруҳлари кесишмасида намоён бўладиган хизмат кўрсатиш тизимининг вужудга келиши, унда хизматларни турли гуруҳларга ажратилиши мумкин”[8]. Масалан, хизмат кўрсатишнинг истеъмолчиларга йўналтирилганлик тамойилига ўтиш орқали савдо хизматлари кўрсатиш харидорлар ва мижозлар иштирокини пуллик ёки бепул кўрсатиладиган хизматлар кесимида янада кенгайтириш ёки энг мақбул даражада чеклаш имконини беради. Тадқиқотларимиз шуни кўрсатдики, Бухоро вилоятида савдо корхоналари томонидан кўрсатилаётган хизмат турлари турли шарт-шароитлар, масалан, дўконларнинг ихтисослашуви, жойлашуви, мижозлар аудиторияси ва чакана савдо стратегиясига боғлиқ экан.

Бухоро шаҳридаги чакана савдо корхоналарида харидорлар буюмларни вақтинчалик сақлаш (сейф, гардероб), штрих кодлаш, автомобиллар учун тураржойлар, харид қилинган товарларни жойлаштириш ва етказиб бериш хизматлари бугунги кунда базавий хизматлар сифатида олиб қаралмоқда. “Хар бир савдо корхонаси потенциал харидорлар эҳтиёжини максимал қондирган тақдирдагина муваффақиятли ривожланиши мумкин”. Бу қўшимча хизмат турларини таклиф этиш орқали муваффақиятга эришиш мумкинлигини англатади[9]. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, таклиф этилаётган қўшимча хизмат турлари савдо корхонаси учун ҳам, харидорлар учун ҳам хар томонлама манфаатли

бўлиши, келгусида савдо корхонаси рақобатбардошлигининг ошишига олиб келиши лозим.

Хулоса ва таклифлар. Савдо корхоналари рақобатбардошлигини оширишда кўрсатилаётган хизмат турларини рақобатбардошлик нуқтаи назаридан таснифлаш мижозларга бетакрор сервис хизмати кўрсатиш имконини беради ҳамда рақобат устунлигини таъминлайди. Савдо хизматлари рақобатбардошлигини оширишда куйидаги илмий таклифлардан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

– чакана савдони замонавий даражада ташкил қилиш ва харидорларга қўшимча хизмат турларини таклиф этиш;

– қўшимча савдо сервисини ташкил қилиш асосида товарларнинг истеъмол қиймати ҳамда харид имкониятини ошириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Xianhang Xu, Mohd Anuar Arshad, Arshad Mahmood //Analysis on International Competitiveness of Service Trade in the Guangdong–Hong Kong–Macao Greater Bay Area Based on Using the Entropy and Gray Correlation Methods. Entropy (Basel). 2021 Oct; 23(10): 1253.

2. Черноусова Н.В. Использование мерчендайзинга в розничной торговле: теория и практика: Научное издание. – М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2010. – С. 32. – 2 п.л.

3. Валеева Ю.С. Розничные торговые сети: состояние и тенденции развития. Монография: Редакционно-издательский центр, Казань - 2012. - 148с.

4. Королева, О.В. Торговля как драйвер экономического развития [Текст] / О. В. Королева // Место и роль России в мировом хозяйстве : сб. статей XI Международной научно-практической конференции (27-28.11. 2016) / отв. ред. В. П. Воронин. – Воронеж : ВГУИТ, 2017. – С. 52-54.

5. Абдукаримов Ф.Б. Савдода бозор механизмини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш йўллари (Самарқанд вилояти мисолида). Иқтисодиёт фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарқанд: СамИСИ, 2011, 156 б.

6. К.М.Ibodov. Монополияга қарши бошқарув назарияси. Ўқув қўлланма. – Тошкент. Т:, Iqtisod-moliya, 2020 yil. – 308 b.

7. Маматқулова Ш.Ж. Чакана савдода аҳолига савдо хизмати кўрсатишда мерчендайзингнинг ўрни ва аҳамияти// "ЛОГИСТИКА ВА ИҚТИСОДИЁТ" илмий электрон журнали. I-сон, 2022 й./ www.economyjournal.uz

8. Ўринов, Й. (2022). Чакана савдо корхоналарида хизматлар турлари ва уларнинг таснифи. *Economics and Innovative Technologies*, 10(5), 365–380. https://doi.org/10.55439/EIT/vol10_iss5/a40.

9. К.М.Ибодов. Ресторан хизматлари соҳаси рақобатбардошлигини ошириш механизмларини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.автореферат: 08.00.05: 08.00.11/Ибодов Камолиддин Маматқулович. -08.00.05:08.00.11. С.: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2022. – 52 б.

А.Рахматов Современные направления совершенствования торговых услуг	A.Rakhmatov Modern directions of improving of trade services
Аннотация: в статье рассматриваются вопросы повышения конкурентоспособности розничной торговли за счет дополнительных услуг. Предложена методика оценки конкурентоспособности торгового предприятия на основе классификации и организации дополнительных торговых услуг. Ключевые слова: мерчендайзинг, дополнительный сервис, уникальные торговые предложения, конкурентоспособность, потребительская ценность, клиентоориентированность.	Abstract: the article deals with the issues of increasing the competitiveness of retail trade through additional services. A method for assessing the competitiveness of a trade enterprise based on the classification and organization of additional trade services is proposed. Keywords: merchandising, additional service, unique selling proposition, competitiveness, customer value, customer focus.

XIZMATLAR SOHASI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING NAZARIY MASALALARI

Annotatsiya: maqolada mamlakatimizda xizmatlarining tashqi bozorda raqobatbardoshligini oshirish muhimligi, milliy korxonalarning jahon bozorida raqobatbardoshlik darajasi va xizmatlar sohasining raqobatbardoshligini oshirish nazariy-uslubiy asoslarini takomillashtirish imkoniyatlari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: raqobatbardoshlik, transmilliy korporatsiyalar, xizmat infratuzilmasi, raqobatbardoshlik darajasi, raqobat afzalligi, raqobatbardoshligini baholash, raqobat ustunligi.

Kirish. Bugungi kunda xizmatlar sohasi mamlakat iqtisodiy salohiyatining asosini tashkil etadi. Raqobatbardosh tarmoqlargina mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta’minlay oladi. Raqobatbardosh korxona yaratish uchun nafaqat ishlab chiqarish va boshqaruvni modernizatsiya qilish, balki bu nima uchun amalga oshirilayotganini, qanday maqsadga erishish kerakligini aniq bilish kerak.

Raqobatda asosiy maqsad korxona afzalliklaringizni aniqlash, tezroq foydaga erishish va samarali faoliyat ko‘rsatishdir. Shu munosabat bilan raqobatni rivojlantirish va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish bilan bog‘liq muammolarni tahlil qilish ayniqsa dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, korxonaning raqobatbardoshligini oshirishning iqtisodiy mexanizmini shakllantirish va takomillashtirish korxonalar va umuman milliy iqtisodiyotning raqobatdosh ustunliklarini ta’minlash va mustahkamlashning ajralmas shartidir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Korxonaning raqobatbardoshligini hisobga olish ilmiy tadqiqotlar uchun ham, uni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlarini aniqlash uchun ham istiqbolli yondashuvdir. Korxonalar tomonidan raqobatbardoshlik masalalari bo‘yicha nazariy ishlanmalarni amalga oshirish zarurati korxona raqobatbardoshligini oshirish yo‘lidagi muhim qadamdir. Raqobatbardoshlikning nazariy va uslubiy masalalari jahon iqtisodiy tafakkuri klassiklarining asarlarida belgilab berilgan. Bular jumlasiga A. Smit¹, K.Marks², J.Robinson³, M.Porter, G.L.Azoyev⁴, .G.Ramenskiy, D.Yu.Yudanova, R.A.Fatxutdinova⁵ asarlarida raqobatning zarurligi milliy iqtisodiyot va tarmoqlar o‘shida asosiy vosita ekanligi ta’kidlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Korxonaning raqobatbardoshligini hisobga olish ilmiy tadqiqotlar uchun ham, uni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlarini aniqlash uchun ham istiqbolli yondashuvdir. Maqolada bilishning umumiy ilmiy usullari tizimlilik, mantiqiy, dialektik usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Milliy iqtisodiyotimizning jiddiy muammosi uning jahon bozorlarida past raqobatbardoshligi bo‘lib qolmoqda. Bu birinchi navbatda mehnat unumdorligining orqada qolishi, yirik transmilliy korporatsiyalar va yangi yuqori texnologiyali tarmoqlarda istiqbolli kompaniyalarning yo‘qligi bilan bog‘liq. Bunday sharoitda O‘zbekistonning xizmatlar sohasi qanday bo‘lishi kerak. Rivojlangan davlatlar jahon iqtisodiyotidagi muvaffaqiyatlarini tahlil qilishda quyidagi omillar:

- milliy valyuta barqarorligi va past inflyatsiya;
- arzon ishchi kuchi mavjudligi;
- proteksionistik davlat siyosati;
- muhim tabiiy resurslarning mavjudligi;
- soliq siyosati.

Boshqa tomondan, mamlakatlarning iqtisodiy yetakchiligini ta’minlovchi yagona va eng muhim omil bu mamlakatda jahon bozorida muvaffaqiyatli raqobatlasha oladigan milliy korporatsiyalarning mavjudligidir.

1 A. Smit " Xalqlar boyligining tabiati va sabablarini o‘rganish" (1776).

2 Marks K. Kapital. Siyosiy iqtisodning tanqidi. T.1. 1-kitob

3" Nomukammal raqobat iqtisodiyoti " (The Iqtisodiyot ning Nomukammal Raqobat , 1933);

4 Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г.Л. Азоев. — М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. — 208 с.

5 Фатхутдинов Р.А. Стратегический менеджмент: Учебник. — 7-е изд., испр. и доп. М.: Дело, 2005. — 448 с.

Milliy korxonalarning raqobatbardoshligini shakllantirish, rivojlantirish va mustahkamlashgina O‘zbekistonning xalqaro bozorlar va kapital bozorlarida mustahkam raqobatbardosh mavqeyini egallashi va iqtisodiy farovonlikni ta’minlashi mumkin.

Jahon iqtisodiy forumining 2019-yil 8-oktabrdagi ma’lumotlariga ko‘ra, raqobatbardoshlik bo‘yicha O‘zbekiston 2019-yilda dunyoda 91-o‘rinda (134 davlat ichida), 2018-yilda 78-o‘rinda. O‘zbekistonning asosiy afzalliklari uning katta bozor hajmida va makroiqtisodiy barqarorlikni yaxshilashda (qisman neft narxining o‘shishi ta’sirida)dir. Xitoydan oldinda (30-o‘rin), Hindiston (50-o‘rin), Braziliya 64-o‘rinda¹. So‘nggi sakkiz-o‘n yil ichida sezilarli iqtisodiy o‘shishga qaramay, past raqobatbardoshlik milliy iqtisodiyotning eng jiddiy muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Mahalliy korxonalarning holatini tahlil qilib, tarmoqlar uchun dolzarb bo‘lgan raqobatbardoshlikni oshirishning quyidagi muammolarini aniqladi:

- resurslarni tejash. Iqtisodiyotimiz aksariyat tarmoqlarida mahalliy ishlab chiqarishning raqobatbardoshligi pastligining asosiy omili ishlab chiqarish tannarxining yuqoriligi va birinchi navbatda yoqilg‘i, energiya va moddiy xarajatlardir. Binobarin, resurslarni tejash yangi texnologiyalarning ishlab chiqarish raqobatbardoshligiga ta’sirining eng muhim ko‘rinishi sifatida qaralishi kerak, resurslarni tejash samaradorligi esa innovatsion sohada davlat ustuvor yo‘nalishlarini tanlashning asosiy mezonlaridan biriga aylanishi;

- xizmat infratuzilmasini o‘zgartirish iqtisodiyot ishlab chiqarish tuzilmalarini xomashyo bilan ta’minlash. Shu sababli, eng yangi yakuniy qayta ishlash texnologiyalarini (asosan, mahsulotlarning yuqori iste’mol xususiyatlariga asos bo‘ladigan va qo‘shimcha qiymatning asosiy qismini yaratadigan), shuningdek mahsulotlarning keyingi qayta ishlashga tayyorlik darajasini oshirishga imkon beradigan texnologiyalarni ishlab chiqish alohida ahamiyatga ega;

- xizmat ko‘rsatish uchun xomashyo bazasini kengaytirish. Sanoat va xizmatlar sohasining bir qator tarmoqlari uchun an’anaviy xomashyo manbalari MDH davlatlari hududida qolib ketganligi.

- ishlab chiqarishning moslashuvchanligini ta’minlash. Bozorda raqobatbardosh mavqeni saqlab qolish sharti sifatida mahsulot va xizmatlarni yangilashning yuqori sur’atlari ishlab chiqarishning texnologik tuzilishiga alohida talablarni qo‘yadi, bu ularning bozor kon’yunkturasining o‘zgarishiga javob berishini ta’minlashi kerak. Ishlab chiqarishning moslashuvchanligi muammosi va uning mahsulot assortimentini tezda yangilash qobiliyatini oshirish stiqbolli texnologiyalarni tanlashni ko‘p jihatdan belgilaydi.

Raqobatbardoshlikni ta’minlash asosiy iqtisodiy mexanizmlari zarurligi tarmoqlararo va tarmoq ichida kurashda o‘z imkoniyatlarini oshirishda turtki bo‘ladi. Bular, korxonaning raqobatbardoshligini baholash usullarini ishlab chiqish, mahsulot xususiyatlarini amaliy yaxshilash orqali sotishni faollashtirish, innovatsion jarayonlarni faollashtirish orqali raqobatdosh ustunliklarni yaratish.

Xulosa va takliflar. Olib borilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosa va takliflarga keldik:

1. Korxonaning raqobatbardoshligining mohiyatini batafsil o‘rganish asosida, korxonaning raqobatbardoshligini baholash ko‘rsatkichlariga uslubiy yondashuvlar ko‘rsatilgan.

2. Korxonaning raqobatbardoshligini oshirishning iqtisodiy mexanizmi ochiq tizim sifatida ko‘rib chiqish, tashqi va ichki muhit omillari va manfaatdor tomonlarning talablari ta’siri ostida raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy vositalarini ishlab chiqish keltirilgan.

3. Korxonaning raqobatbardoshligini baholash va tahlil qilish natijasida korxonaning raqobatbardoshligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari aniqlash sotishni faollashtirish, yangi ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqish va joriy etish yo‘nalishlari ko‘rsatilgan.

Takliflar:

1. Korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlari va zarur usullarini takomillashtirish.

2. Ushbu muammoni hal etish bo‘yicha davlat siyosatining real istiqbollarini aniqlash lozim.

3. Korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishning asosiy yo‘nalishlarini aniqlagan holda

¹ www.stat.uz

korxonaning raqobatbardosh mavqyeini aniqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Портер, М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость [Текст]/ Майкл Е. Портер; пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. - 714 с.
2. Баринов, В. А. Стратегический менеджмент [Текст]/ В.А. Баринов, В.Л. Харченко. - М.: ИНФРА-М, 2005. - 236 с
3. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г.Л. Азоев. — М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. — 208 с..
4. Фатхутдинов Р.А. Стратегический менеджмент: Учебник. — 7-е изд., испр. и доп. М., Дело, 2005. — 448 с.
5. Шамахов, В.А. Стратегическое управление: глобальный подход [Текст] / В.А. Шамахов, В.А. Плотноков // Управленческое консультирование, 2014. - - №5 (53). – С. 157-164.
- 6.Фатхутдинов, Р.А. Кокурентоспособность: экономика, стратегия, управление [Текст] / Р.А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 312 с.

У.Холбоев	U.Kholboev
Теоретические вопросы повышения конкурентоспособности сферы услуг Аннотация: в статье рассматривается важность повышения конкурентоспособности услуг в нашей стране на внешнем рынке, уровень конкурентоспособности национальных предприятий на мировом рынке, а также возможности совершенствования теоретических и методологических основ повышения конкурентоспособности сферы услуг. Ключевые слова: конкурентоспособность, транснациональные корпорации, сервисная инфраструктура, уровень конкурентоспособности, конкурентное предпочтение, оценка конкурентоспособности, конкурентное преимущество.	Theoretical issues of increasing the competitiveness of the service sector Abstract: the article examines the importance of improving the competitiveness of services in our country in the foreign market, the level of competitiveness of national enterprises in the world market, and the possibilities of improving the theoretical and methodological foundations of increasing the competitiveness of the service sector. Keywords: competitiveness, transnational corporations, service infrastructure, level of competitiveness, competitive preference, evaluation of competitiveness, competitive advantage.

To‘lqin Ismatulla o‘g‘li Yahyoyev – SamISI katta o‘qituvchisi

QURILISH XIZMATLARINI IQTISODIY TAHLIL OBYEKTI SIFATIDA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TASNIFLASH

Annotatsiya: ushbu maqola qurilish korxonalari tomonidan ko‘rsatiladigan qurilish ishlari tasnifi, hisob hamda tahlilni amalga oshirishni xalqaro standartlarga moslashtirish hamda qurilish korxonalarining iqtisodiy tahlilning obyekti sifatidagi alohida xususiyatlari to‘g‘risida. Kalit so‘zlar: qurilish korxonalari, tahlil, qurilish sohasi, iqtisodiy tahlilning obyekti, qurilish korxonalarida iqtisodiy tahlilning maqsadi, moliyaviy hisob xalqaro standarti, aksiyadorlik, shirkat, xususiy, qo‘shma va boshqa pudrat qurilishmontaj tashkilotlari.
--

Kirish. Aholi sonining muntazam oshib borishi, yashash sharoitini muntazam ravishda yaxshilashga intilishi va bir oiladan yosh oilalarning uzluksiz ajralib borishi barcha mamlakatlarda uy-joyga bo‘lgan talabning katta tezlikda oshib borishiga olib kelmoqda.

Mamlakatlarda faoliyat yuritib borayotgan biznes obyektlarining asosiy vositasiz, xususan, bino-inshootsiz (o‘z balansida yoki ijara asosida) faoliyat olib borolmaydi.

Rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlar ma’lum darajada rivojlanish darajasini qurilish obyektlari asosida ko‘rsata oladi. Yuqoridagi jarayonlar tufayli mamlakatning asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichida qurilish sohasining ulushi har doim yuqori hisoblanadi.

Bundan kelib chiqadiki qurilish rivojlangan, rivojlanayotgan hamda qoloq davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida birdek muhim tarmoq hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu mavzu bo'yicha mahalliy va xorijiy adabiyot manbalari tahlili, qurilish sohasida fundamental tadqiqotlar qatorida I.S.Stepanova [1], Arens E.A. [2], DJ.K. Lobbek [3], Serov V.M. [4], Gurkov I.B [5] singari xorijiy olimlarning, M.K.Pardayev[6], N.T.Tuxliyev [7], E.V.Golesheva [8], M. Miraxmedov [9], A.A.Eshtayev [10], K.B.Urazov [11], singari mahalliy iqtisodchi olimlarning qurilish sohasidagi turli masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy-tadqiqot ishida statistik va iqtisodiy tahlil usullari, tahlil, sintez, abstrakt-mantiqiy tahlil, shuningdek, tanlovli kuzatuv, sotsiologik so'rov, SWOT-tahlil, qiyoslov usullaridan foydalanilgan.

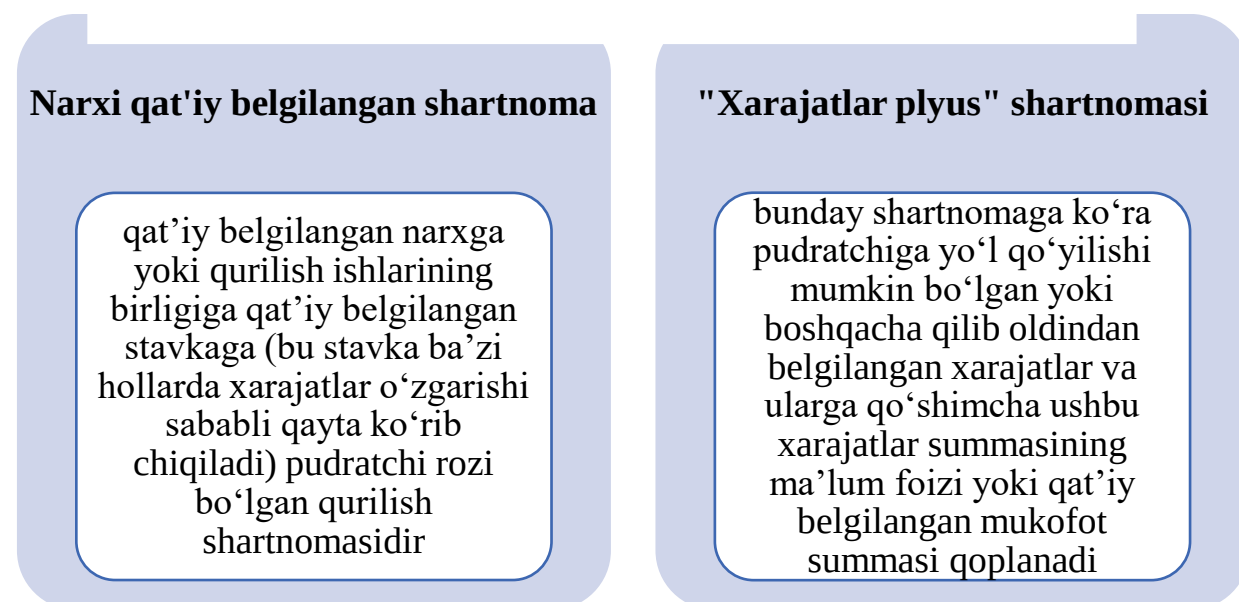
Tahlil va natijalar. Iqtisodiyotda ikki subyekt o'rtasida amalga oshiriladigan savdo hamda xizmat ko'rsatishga asos bo'luvchi hujjat bu shartnoma hisoblanadi.

11-son BHXS “Qurilish shartnomalari” bo'yicha qurilish shartnomasiga quyidagicha ta'rif berilgan.

Qurilish shartnomasi - biron bir aktivni yoki o'zining loyihasi, texnologiyasi va vazifasi yoki yakuniy foydalanish maqsadi bo'yicha o'zaro aloqador va bir-biriga chambarchas bog'liq aktivlar guruhini qurish uchun maxsus kelishilgan shartnomadir¹.

Ushbu standart bo'yicha qurilish korxonalari tomonidan tuziladigan qurilish shartnomalari ikki turga ajratilgan.

Qurilish shartnomasi

1-rasm. 11-son BHXS bo'yicha qurilish shartnomalari.

Albatta tuzilgan qurilish shartnomasida keltirilishi lozim bo'lgan birlamchi rekvizitlar, bajariladigan qurilish ishining hajmi, bajarilish muddati, buyurtmachi hamda pudratchining huquq va majburiyatlari, nizoli masalalarni hal qilish yo'llari keltirilgan bo'lishi shart.

Milliy standartlar bo'yicha qurilish shartnomalarida umumiy bajariladigan qurilish ishlari sifati shartnoma predmeti ko'rsatib o'tiladi, ammo xalqaro standart bo'yicha qurilish shartnomasi predmeti sifatida qurilish ishlari 2 xil tasniflanadi:

1. Aktivning qurilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan xizmatlarni ko'rsatish yuzasidan shartnomalar;
2. Aktivni buzish yoki qayta tiklash yuzasidan shartnomalar, va aktivni buzgandan keyingi atrof-muhitni tiklash shartnomalari.

Bundan kelib chiqadiki buxgalteriya hisobi xalqaro standartlariga ko'ra qurilish ishlarining hisobi ham aktivning qurilishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan xizmatlarni hisobi hamda aktivni buzish yoki qayta tiklash yuzasidan shartnomalar, va aktivni buzgandan keyingi

¹ 11-son BHXS “Qurilish shartnomalari”

atrof-muhitni tiklash bilan bog‘liq qurilish xizmatlari hisobi sifatida yuritiladi.

Xulosa va takliflar. Mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning tub negizida barcha iqtisodiy sohalarni uzluksiz rivojlantirib borish hamda barcha iqtisodiy sohalar bo‘yicha jahon bozorida o‘z o‘rnini egallash yotadi.

Jahon bozoriga chiqish uchun esa albatta dastlab iqtisodiyotning barcha indekatorlarini, ko‘rsatkichlarini hamda hisob yuritish tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish talab etiladi.

Bu borada hisob yuritish hamda qurilish tizimini isloh qilish bo‘yicha bir muncha islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bundan kelib chiqadiki qurilish sohasida hisobni yuritish, qurilish korxonalarining iqtisodiy jihatini baholash, xalqaro standartlarga asoslangan hisob ma’lumotlari asosida tahlil qilish muhim masala hisoblanadi.

Olib borilgan tahlillar natijasida qurilish korxonalarida amalga oshiriladigan qurilish ishlarini tasniflashda yangi hisob obyekti yaratilish xususiyatiga ko‘ra 2 turga ajratish taklif qilindi.

1. Aktivning qurilishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan xizmatlar;
2. Aktivni buzish yoki qayta tiklash yuzasidan va aktivni buzgandan keyingi atrof-muhitni tiklash bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlar.

Ushbu yondashuvdan kelib chiqqan holda qurilish korxonalarida buxgalteriya hisobini yuritish jarayonida ushbu ikki turdagi qurilish xizmatlari hisobi alohida aktivning qurilishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan xizmatlar hamda aktivni buzish yoki qayta tiklash yuzasidan va aktivni buzgandan keyingi atrof-muhitni tiklash bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatida yuritilishi taklif qilindi.

Hisob yuritish jarayonida 21-son BHMS dan foydalanilsa hamda hisob yuritishda schyotlar tizimi saqlab qolingan bo‘lsa quyidagi schyotlar tizimi ochilishi hamda foydalanishi maqsadga muvofiq deb topildi.

1-jadval

Xalqaro standartlar asosida bajarilgan qurilish xizmatlari hisobini yuritishda foydalanilishi taklif qilingan schyotlar tizimi.

№	Hisob ko‘rsatkichlari	Schyot nomeri	Schyot nomi
1	Ko‘rsatilgan xizmat tannarxi yig‘ilishi	2010	Aktivning qurilishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan xizmatlar tannarxi yig‘ilishi
		2020	Aktivni buzish yoki qayta tiklash yuzasidan va aktivni buzgandan keyingi atrof-muhitni tiklash bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlar tannarxi yig‘ilishi
2	Ko‘rsatilgan xizmat tannarxi	9131	Aktivning qurilishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan xizmatlar tannarxi
		9132	Aktivni buzish yoki qayta tiklash yuzasidan va aktivni buzgandan keyingi atrof-muhitni tiklash bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlar tannarxi
3	Ko‘rsatilgan xizmat daromadi	9031	Aktivning qurilishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan xizmatlar dan olingan daromadlar
		9032	Aktivni buzish yoki qayta tiklash yuzasidan va aktivni buzgandan keyingi atrof-muhitni tiklash bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlardan olingan daromadlar

Ushbu buxgalteriya hisob schyotlarining ochilishi hamda hisobni yuritishda foydalanilishi qurilish korxonalarida hisob hamda tahlilni amalga oshirishda, shu bilan bir qatorda statistik hisobot shakllarining to‘ldirilishida ko‘plab imkoniyatlarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 2020-yil 24-fevral, PQ-4611-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qurilish – montaj ishlari sifatini tubdan yaxshilash va qurilishni nazorat qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari” to‘g‘risidagi PQ-4586-sonli qarori-06.02.2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini qurilish tarmog‘ini modernizatsiya qilish, jadal va innovatsion rivojlantirishning 2021-2025-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi” PF-6119-sonli farmoni – 28.11.2020.
4. Экономика строительства: Учебник / под общей ред. И.С.Степанова.- 3-е изд., доп. и перераб. - М.: Юрайт-Издат, 2004..
5. Аренс Э.А., ДЖ.К. Лоббек. Аудит. Учебник. М.: Финансы и статистика, 2001.
6. Гусева М.И., Коготкова И.З. Маркетинг в строительстве. Учебное пособие.(Серия «Высшая школа»). – М.: Книжный мир, 2011.

Т.Яхёев	Т.Yahyoev
Механизмы оценки финансового состояния строительных предприятий	Mechanisms for assessing financial condition of construction enterprises
Аннотация: в статье речь идет о классификации строительных предприятий, особенностях процессов их деятельности и особенностях строительных предприятий как объекта экономического анализа. Ключевые слова: строительные предприятия, анализ, строительная отрасль, объект экономического анализа, цель экономического анализа в строительных предприятиях, государственные, акционерные, частные, совместные и другие подрядные строительно-монтажные организации.	Abstract: this article is about the classification of construction enterprises, special features of their activity processes and special features of construction enterprises as an object of economic analysis. Keywords: construction enterprises, analysis, construction industry, object of economic analysis, purpose of economic analysis in construction enterprises, state, joint-stock, private, joint and other contract construction and assembly organizations.

Ғолиб Султонмуродович Мустафоев – СамИСИ “Рақамли иқтисодиёт” кафедраси
доценти, PhD.

ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

Аннотация: мақолада қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш, самарадорлигини ошириш ва хизмат кўрсатиш соҳасининг ўрни бугунги ҳолати, иш ўринларини яратиш имкониятлари кабиларни комплекс баҳолаш масалалари атрофлича ёритилган. Калит сўзлар: қишлоқ жойлари, хизмат кўрсатиш соҳаси, баҳолаш, самарадорлик, иш ҳақи, аҳоли сони, эконометрика, корелляция, регрессия.

Кириш. Қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш соҳасининг иқтисодий самарадорлигини таҳлил қилиш, баҳолаш ва ривожланиш имкониятларини аниқлашда, қишлоқ жойлардаги молиявий ҳолати, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш имкониятлари, тадбиркорлик субъектлари сони, хизмат кўрсатиш ҳажми, қишлоқ аҳолиси сони, қишлоқ аҳолиси жон бошига тўғри келадиган даромадлар ва инвестициялар миқдори каби омиллар комплекс баҳолашда муҳим аҳамият касб этиши мумкин.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Қишлоқ жойларида аҳоли фаровонлиги ва аҳоли бандлигини оширишда эконометрик таҳлиллар ўтказган олимлар С.Г.Резинкина¹, А.Г.Коровкин, И.Н.Долгова², В.А.Гневашева³ лар баҳолашган. Олимлар илмий хулосаларида аҳоли бандлиги омиллар таъсири остида ўрганиш ҳолати ва уни турли

¹ Резинкина С.Г. Модели анализа занятости и безработицы в России. Автореферат диссертации на соискание уч. степ. канд. экон. наук. – Ростов- на-Дону.: 2004 г. – 28 с.

² Коровкин А.Г., Долгова И.Н., Королев И.Б. Региональная занятость на структурно несбалансированном рынке труда России // Служба занятости. 2012. № 9.

³ Гневашева В.А., Лебедева А.В. Прогнозирование занятости с помощью инверсионной производственной функции. Проблемы прогнозирования. 2012. №6.

эконометрик моделлар ёрдамида прогнозлаш ва тадқиқ этишда қишлоқ жойларига кирилган инвестиция миқдори, корхоналар сони, қишлоқ аҳолиси сони, қишлоқ аҳоли даромадлари, иш ҳақи миқдори каби омиллар аҳоли бандлигига таъсир этадиган муҳим фактор деб ҳисоблашади.

Иқтисодийнинг барқарор ўсиш омиллари, бозор мувозанатининг макроиктисодий кўрсаткичларини эконометрик моделлаштиришда Ю.К.Мухамедов¹, Ҳ.Т.Мухитдинов²лар томонидан ҳам илмий нуқтаи назардан тадқиқ этилган. Олимлар макроиктисодий кўрсаткичларни таҳлил қилишда эконометрик усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб баҳолашади. Чунки, эконометрик таҳлиллар ижтимоий-иқтисодий у ёки бу ҳодисаларни илмий асослашда кенг тарқалган долзарб, аниқ факторларнинг ўзаро боғлиқлигини асослайдиган, уни моделлаштириб берадиган таҳлил деб ҳисоблашади ва бу усулдан омиллар тадқиқотида фойдаланишни тавсия этишади.

Тадқиқот методологияси. Мақолани таҳлил қилишда, корелляцион-регрессион эконометрик тақиқот усулларида унумли фойдаланилган амалий – назарий хулоса ва тавсиялар тадқиқотлар асосида ишлаб чиқилган.

Таҳлил ва натижалар. Бизлар ҳам тадқиқот ишимизда танлаб олинган муҳим омилларнинг эконометрик боғлиқлигини ўтказишни мақсадга мувофиқ деб топдик. Қуйида келтирилган омилларнинг корелляцион ва регрессион боғлиқлигини ўргандик.

Эконометрик моделни тузишда биз қуйидаги гипотезага асосландик:

H_0 – Саккизта омилнинг ҳеч бири эрксиз ўзгарувчига (Қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажми)га таъсири статистик аҳамиятга эга эмас.

H_1 – Саккизта омилнинг камида биттаси эрксиз ўзгарувчига (Қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажми)га таъсири статистик аҳамиятга эга.

Юқоридаги ноль гипотезани текшириш мақсадида қуйидаги назарий модельни тузамиз:

$$y = a + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \beta_6 X_6 + \beta_7 X_7 + \beta_8 X_8 + u$$

Бу ерда:

Y – Қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажми, X_1 – ЯИМ ҳажми млрд. сўмда, X_2 – Қишлоқ жойларидаги доимий аҳоли сони минг киши, X_3 – Кирилган инвестициялар ҳажми, X_4 – Қишлоқ жойларида бандлар сони, X_5 – Аҳоли жон бошига умумий даромадлар минг сўмда X_6 – Қишлоқ жойларида жами корхоналар сони, X_7 – Иш ҳақи миқдори, X_8 – Инфляция даражаси фоизда, u – хатолик, $\beta_{1,2,3,4,5,6,7,8}$ – тегишли коэффициентлар, a – озод ҳад акс этган (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажмига таъсир этувчи омиллар тўғрисида маълумот³

№	формула	Кўрсаткичлар
1	Y	Қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажми млрд. сўмда
2	X_1	ЯИМ ҳажми млрд. сўмда
3	X_2	Қишлоқ жойлардаги доимий аҳоли сони минг киши
4	X_3	Кирилган инвестициялар ҳажми
5	X_4	Қишлоқ жойларда бандлар сони
6	X_5	Аҳоли жон бошига умумий даромадлар минг сўмда
7	X_6	Қишлоқ жойларда жами корхоналар сони
8	X_7	Иш ҳақи миқдори
9	X_8	Инфляция даражаси фоизда

Танланган омилларни қуйидаги 2-жадвал маълумотларида келтирамиз ва биз ушбу омилларни қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажмига таъсирини корелляцион ва

¹ Мухамедов Ю.К. Барқарор ижтимоий-иқтисодий ўсишнинг омиллари ва эконометрик моделлари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2006, - 47 б.

² Мухитдинов Ҳ.Т. Бозор мувозанати макроиктисодий кўрсаткичларини эконометрик моделлаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2001, - 23

³ Муаллиф ишланмиси

регрессион усулда баҳолаймиз. Олинган натижаларни боғлиқлигини корелляцияцион матричасини тузамиз.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажмига таъсир
этувчи омиллар кўрсаткичи¹

Чоракликлар	ЯИМ млрд, сўм. (X1)	Қишлоқ жойлар даги аҳоли сонининг минг киши (X2)	Киритилган инвестициялар ҳажми млрд, сўм. (X3)	Қишлоқ жойлар да бандлар сонининг (X4)	Аҳоли жон бошига умумий даромадлар млн сўмда (X5)	Қишлоқ жойлар да жами корхона лар сонининг (X6)	Иш ҳақининг ўртача миқдори минг сўмда (X7)	Инфляция даражаси фоизда (X8)	Қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ҳажми (Y) млрд сўм
2016 I	35750,6	15672,0	29029,2	4548,9	1,4	197,8	1034,7	8,6	15226,2
2016 II	83966,3	15697,0	31022,6	5128,7	2,8	210,2	1100,2	7,9	15835,8
2016 III	102702,1	15795,7	32877,5	5534,8	4,7	228,7	1128,3	8,7	16445,6
2016 IV	136379,6	15882,6	34646,4	6127,4	5,9	245,8	1288,9	8,7	17251,2
2017 I	199325,1	15992,0	35823,1	6133,6	1,6	276,5	1360,7	10,2	20236,5
2017 II	170074,8	16060,0	36521,2	6189,7	3,3	290,1	1389,8	12,4	20641,2
2017 III	249136,4	16120,0	37652,5	6244,3	5,2	312,7	1498,9	15,6	20868,2
2017 IV	317476,4	16150,8	38167,2	6269,1	6,4	327,7	1534,7	18,6	21187,7
2018 I	64958,0	16180,7	39213,3	6366,1	1,5	333,8	1640,5	19,9	22236,3
2018 II	152533,4	16254,0	39823,6	6376,3	3,1	338,9	1667,0	18,7	22889,9
2018 III	244343,7	16357,0	41878,8	6390,2	5,9	342,1	1753,3	16,0	23178,7
2018 IV	407514,5	16449,1	44467,7	6059,7	8,4	346,3	1953,5	15,7	24661,1
2019 I	91097,7	16510,7	45732,2	6078,8	1,9	352,5	2168,8	13,3	25776,6
2019 II	222022,0	16584,0	47835,3	6100,1	4,9	368,8	2232,4	13,6	26342,7
2019 III	361858,4	16690,5	49423,8	6200,4	7,7	378,9	2287,3	15,3	27456,8
2019 IV	511838,1	16787,4	52897,1	6221,1	10,1	386,7	2324,5	15,7	29909,9
2020 I	110517,8	16853,1	53421,1	6232,8	2,1	398,1	2344,2	13,8	30843,2
2020 II	255252,6	16890,7	54423,3	6243,9	5,3	403,7	2551,3	14,2	31985,3
2020 III	408296,6	16980,8	56032,9	6300,1	8,8	406,6	2600,1	12,6	33129,5
2020 IV	580203,0	17071,4	58889,3	6319,1	11,7	410,0	2667,6	11,3	34515,1
2021 I	128556,8	17114,0	59734,4	6398,9	2,8	421,8	2877,7	11,3	36754,4
2021 II	318472,0	17195,4	62001,7	6676,8	6,7	438,5	2971,1	10,8	37986,6
2021 III	519825,1	17249,6	64542,6	6787,6	14,8	444,7	2972,6	11,0	38999,3
2021 IV	734587,7	17353,0	68734,7	7001,4	14,8	464,6	3208,2	10,3	41236,9
2022 I	162784,6	17411,7	71021,8	7078,6	3,2	476,3	3426,8	10,0	42453,8
2022 II	389631,2	17486,4	74772,9	7101,3	8,0	489,1	3540,5	11,2	44765,9
2022 III	627476,9	17586,3	78921,7	7143,9	12,8	502,9	3721,8	12,2	46879,0
2022 IV	888 341,7	17 796,9	82393,2	7219,8	17,8	521,9	3892,4	12,2	49134,4

3-жадвал

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажмига таъсир
этувчи омилларнинг корелляцияцион боғлиқлиги матричаси²

Кўрсаткичлар	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈
Қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ҳажми (Y) млрд сўм	1	-0,12492	0,994476	0,969968	0,66428	0,831842	0,997174	0,99051	0,708821
ЯИМ млрд, сўм. (X1)	0,710593	1	-0,10667	0,091476	-0,08176	0,173311	-0,1339	-0,06245	-0,00804

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

² Муаллифнинг экзел дастуридаги ҳисоб – китоблари асосида тузилган

Қишлоқ жойлардаги аҳоли сони минг киши (X2)	0,725171	0,988457	1	0,974545	0,649754	0,820764	0,995222	0,993329	0,693277
Киритилган инвестициялар ҳажми млрд, сўм. (X3)	0,624554	0,828273	0,827964	1	0,634438	0,884454	0,965996	0,984732	0,693588
Қишлоқ жойларда бандлар сони (X4)	0,963287	0,66586	0,685321	0,575908	1	0,575908	0,685321	0,66586	0,963287
Аҳоли жон бошига умумий даромадлар минг сўмда (X5)	0,693588	0,984732	0,965996	0,884454	0,634438	1	0,828273	0,828273	0,624554
Қишлоқ жойларда жами корхоналар сони мингта (X6)	0,693277	0,993329	0,995222	0,820764	0,649754	0,974545	1	0,988457	0,725171
Иш ҳақининг ўртача миқдори минг сўмда (X7)	-0,00804	-0,06245	-0,1339	0,173311	-0,08176	0,091476	-0,10667	1	0,710593
Инфляция даражаси фоизда (X8)	0,708821	0,99051	0,997174	0,831842	0,66428	0,969968	0,994476	-0,12492	1

2-жадвал маълумотлари асосида ҳисобланган ва 3-жадвалда келтирилган омилларнинг корреляцион боғлиқлиги матрицасидан кўриниб турибдики омиллар ўртасида корреляцион боғланиш юқори натижани қайд этган. (> 0.7) демак бизда мултиколлинарлик муаммоси мавжуд. Шу сабабли биз юқори даражада колленияр бўлган омилларни регрессия тенгласидан фойдаланиб ҳар бир омилни алоҳида кетма-кет текшириш орқали регрессия натижаларини текшириб борамиз ва шу орқали юқори таъсир этувчи омилларни аниқлаб оламиз. Омиллар ичида Y га X_4 , X_5 ва X_7 омиллар юқори таъсир этаётганлиги сабабли улар бўйича регрессия тенгласини тузамиз. Ушбу омиллар ўртасида боғланиш ночизиқли бўлгани учун уларни логарифмлаб регрессия тенгласига киритамиз.

4-жадвал

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажмига таъсир этувчи омилларнинг регрессия яқунлари натижаси¹

log_Y	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	95% Conf	Interval	Sig
log_X4	0.564	0.151	3.24	0.02	-0.125	1.5	**
log_X5	0.001	0.014	0.05	0.958	-0.029	0.03	
log_X7	0.834	0.038	21.80	0.00	0.755	0.913	***
Constant	2.203	1.124	1.96	0.062	-0.0117	4.523	*
Mean dependent var		10.226	SD dependent var		0.346		
R-squared		0.986	Number of obs		28		
F-test		556.157	Prob > F		0.000		
Akaike crit. (AIC)		-92.150	Bayesian crit. (BIC)		-86.821		

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

4-жадвалдан кўриниб турибдики тенгламаларнинг статистик аҳамияти детерминация коэффиценти R квадрат кўрсаткичи ёрдамида текширилганда иккита омил: $\log(X_4)$ ва $\log(X_7)$ омиллар $\log(Y)$ нинг 98,6 фоиз ўзгаришини тушунтириб бера олар экан. X_4 ва X_7 омиллар иккаласи ҳам эрксиз ўзгарувчи Y га таъсири 98% ишонччилик даражасида (р қийматга қаранг) статистик аҳамиятга эга. Юқоридагилардан келиб чиқиб қуйидаги регрессия тенгласини тузиш мумкин:

$$\log Y = 2,203 + 0,564\log X_4 + 0,834\log X_7$$

Ушбу регрессия тенгласини қуйидагича тушунтириш мумкин:

¹ Муаллифнинг экзел дастуридаги ҳисоб – китоблари асосида тузилган

Қишлоқ жойларида бандларнинг 1% ўсиши қишлоқ жойларида хизмат кўрсатиш ҳажмини 0.564 бирликга ўстиради, иш ҳақи миқдорининг 1% ўсиши эса хизмат кўрсатиш ҳажмини 0.834 бирликга оширади. Таҳлиллардан кўриниб турибдики, қишлоқ жойларда бандликни таъминлаш ва ходимларнинг иш ҳақисини ошириш қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ҳажмининг ўсишига кучли таъсир қилмоқда. Шу сабабли, қишлоқ жойларда аҳоли бандлигини таъминлашда юқори иш ҳақи тўланишига ҳам эътибор бериш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар. Таҳлиллардан хулоса қилиш мумкинки қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ҳажмининг ўсиши ёки пасайишига, қишлоқ жойларидаги аҳоли сони ҳам бевосита боғлиқ. Қишлоқ жойларда киритилаётган инвестициялар ҳажми хизмат кўрсатиш ҳажмининг ортишига, ривожланишига, янги хизматларнинг пайдо бўлишига, иш ўринлари яратилишига, қишлоқ аҳоли бандлигига олиб келишини англатади. Ушбу омиллар регрессион боғлиқлик таҳлилларида таъсир этмаган бўлса ҳам аммо амалда қишлоқ аҳолиси бандлигини оширишга ва қишлоқ жойлардаги тадбиркорлик субъектларининг юқори иш ҳақи тўланишига олиб келади. Демак, таклиф сифатида қуйидагиларни киритиш мақсадга мувофиқ:

1. Қишлоқ жойларда иш ўринларини яратиш;
2. Қишлоқ аҳолисининг иш ҳақи миқдорини ошириш;
3. Янги тадбиркорлик субъектларини ташкил этиш;
4. Инвестиция ва капитал қўйилмалар миқдорини ошириш;
5. Қишлоқ жойларни янада ривожлантиришга қаратилган давлат мақсадли дастурларига киритиш ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Резинкина С.Г. Модели анализа занятости и безработицы в России. Автореферат диссертации на соискание уч. степ. канд. экон. наук. – Ростов- на-Дону.: 2004 г. – 28 с.
2. Коровкин А.Г, Долгова И.Н., Королев И.Б. Региональная занятость на структурно несбалансированном рынке труда России // Служба занятости. 2012. № 9.
3. Гневашева В.А., Лебедева А.В. Прогнозирование занятости с помощью инверсионной производственной функции. Проблемы прогнозирования. 2012. №6.
4. Мухамедов Ю.К. Барқарор ижтимоий-иқтисодий ўсишнинг омиллари ва эконометрик моделлари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2006, - 47 б.
5. Мухитдинов Ҳ.Т. Бозор мувозанати макроиқтисодий кўрсаткичларини эконометрик моделлаштириш. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2001, - 23
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотлари. www.stat.uz

Г.Мустафоев	G.Mustafoev
Оценка экономической эффективности сферы услуг в сельской местности Аннотация: в статье подробно рассматриваются вопросы развития сферы услуг в сельской местности, повышения эффективности и всесторонней оценки роли сферы услуг на сегодняшний день, возможностей создания рабочих мест. Ключевые слова: сельская местность, сектор услуг, оценка, эффективность, заработная плата, население, эконометрика, корреляция, регрессия.	Assessment of the economic efficiency of the service sector in rural areas Abstract: the article covers in detail the issues of development of the service sector in rural areas, improvement of efficiency and comprehensive assessment of the role of the service sector today, the possibilities of job creation. Keywords: rural areas, service sector, assessment, efficiency, wages, population, econometrics, correlation, regression.

Marifat Umarovna Xudoyberdiyeva – Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti assistenti

XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada xizmat ko'rsatish sohasining mohiyati, ahamiyati, uning turlari, rivojlanishi va bunda kichik tadbirkorlikning roli bayon qilingan.

Kalit so'zlar: xizmat ko'rsatish, yalpi ichki mahsulot, xizmat turlari, rejalashtirish, transport, savdo, moliya, aloqa, subyekt, xizmatlar hajmi.

Kirish. Xizmat turlari juda ko'p bo'lib, ular bir tomondan iqtisodiy faoliyat yurituvchi subyektlar uchun tegishli sharoitlar yaratib beradi, ikkinchi tomondan esa aholining turli-tuman ehtiyojlarini qondirib, farovon yashashi uchun imkoniyat yaratadi. Xizmat turlarining asosini tashkil etuvchi transport, savdo, moliya, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari yuqoridagi vazifalarni bajarishda muhim rol o'ynaydi. Transport xizmatlari ishlab chiqarish korxonalarini kerakli asbob-uskuna, xomashyo bilan ta'minlaydi, ishlab chiqargan tayyor mahsulotlarini iste'molchilar manziliga yetkazib beradi. Yo'lovchilarga manziliga yetib olish uchun va boshqa xizmatlar ko'rsatadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda transport xizmatlari alohida o'rin egallaydi, ya'ni shaxsiy transport vositalari orqali ishlab chiqargan mahsulotlarini (tovarlarini) bozorlarga yetkazish arzon, qulay va mahsulotga bo'lgan talabning oshishiga olib keladi. Savdo xizmatlari, tayyor mahsulotlarni (tovarlarni) sotib, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish zanjirining davom etishiga va iste'molchilarning ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Savdo xizmatlari shuningdek ulgurji va chakana savdo xizmatlariga bo'linadi. Moliya xizmatlari faoliyat yurituvchi subyektlar aholining hisob kitob ishlarida, kredit masalalarida yordam beradi. Aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining faoliyat yurituvchi subyektlarni va aholining ehtiyojlarini qondirishdagi ahamiyati kata, ya'ni axborot. Bu ma'lumot va xabarlar to'plami bo'lib, mazmunan yangilik unsurlariga ega bo'ladi va boshqaruv vazifalarini hal etish uchun o'ta zarurdir. Shuning uchun hozirgi kunda aloqa va axborotlashtirish xizmatlaridan to'g'ri va oqilona foydalanish kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini olib borishda muhim rol o'ynaydi.

2023-yil 1-yanvar holatiga xizmatlar sohasida 392787 birlik korxona va tashkilotlar faoliyat ko'rsatgan bo'lib, ular mamlakat miqyosida faoliyat ko'rsatayotgan subyektlarning 66,3%ni tashkil etgan. Xizmatlar sohasida faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlarning 2023-yil 1-yanvar holatiga 82,9 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga to'g'ri keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmat ko'rsatish sohasining ahamiyati, uning asosiy turlarining rivojlanishi bo'yicha chet ellik va mamlakatimiz olimlari tadqiqot ishlarini olib borishgan. Bular jumlasiga xorijlik olimlardan E.Steyli, B.Garter, A.Aganbegyan, B.M.Dmitrov, M.A.Morozov kabilarni, mamlakatimiz olimlaridan mazkur sohaga oid tadqiqot ishlarini olib borgan S.S.G'ulomov, M.K.Pardayev, M.Muxammedov, Q.J.Mirzayev, N.Tuxliyev, I.S.Tuxliyev, J.M.Qurbonov, T.S.Sharipovlarni keltirishimiz mumkin. Mazkur olimlar o'z tadqiqotlarida xizmat sohasi va uning turlarining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatini nazariy jihatdan asoslab berganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuni tadqiq qilishda guruhlash, taqqoslash, induksiya, deduksiya va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Xizmatlar sohasining mohiyati va o'ziga xos xususiyati shundaki, ularning ko'plari xizmat ko'rsatish jarayonida iste'mol qilinadi. Demak xizmatlar ko'rsatish sohasiga sarflangan mablag'lar tezda xizmat ko'rsatuvchi subyektlarga qaytib keladi. Xizmat ko'rsatishning yana bir o'ziga xos xususiyatlari xizmat ko'rsatish jarayoni uchun juda ko'p asosiy vositalar (motor, stanoklar va shu kabilar) va ishchi sonini talab qilmaydi. Xizmat sohasi shuning uchun ham xizmat ko'rsatuvchilar sonining ko'pligi va tez sur'atlar bilan rivojlanib turishi bilan ajralib turadi.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, xizmatlar ko'rsatish hajmi mamlakat YaIM hajmiga nisbatan yuqori sur'atlar bilan ko'paymoqda. 2022-yilda mamlakat YaIM hajmi o'tgan 2021-yilga nisbatan 5,7%ga ko'paygan bo'lsa, xizmatlar hajmi 8,5 foizga ko'paygan ya'ni 1,5 barobar tezroq.

Shuni ham ta'kidlash kerakki xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni ushbu yillarda yuqori

sur’atlar bilan ko‘paygan. Agarda 2018-yil mamlakatda jami 213075 birlikdagi subyektlar
**Mamlakat yalpi ichki mahsuloti (YaIM), xizmatlar hajmi va sonining 2018-2022-yillarda
 ko‘payish sur’atlari (oldingi yillarga nisbatan foizda)**

Yillar	2018	2019	2020	2021	2022
Ko‘rsatkichlar					
YaIM	5,5	6,0	2,0	7,4	5,7
Xizmatlarning soni	22,8	18,0	18,1	12,4	13,0
hajmi	5,7	6,7	1,1	9,5	8,5

xizmat ko‘rsatgan bo‘lsa, ularning soni 2023-yil 1-yanvar holatiga 392787 ta birlikka yetgan, ya’ni 184 foizga ko‘paygan. Xizmatlar ko‘rsatuvchi subyektlar sonining o‘shishiga nisbatan xizmatlar hajmining hajmi sekinroq ko‘paymoqda. Bu xizmatlar sohasida hajmini ko‘paytirish zaxiralari mavjudligini ko‘rsatadi.

Xizmat ko‘rsatuvchi subyektlarning ko‘pchiligini kichik tadbirkorlar tashkil etadi. Agarda 2018 yilda xizmat ko‘rsatuvchi subyektlarning soni 213075 birlikni tashkil etgan bo‘lsa, ularning 153767tasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikdan iborat bo‘lib, 72,2 foizini tashkil etgan. Bu ko‘rsatkichlar 2022-yilga kelib 392797 birlikdan 325809 birligi kichik xususiy tadbirkorlar bo‘lib 82,9 foizni tashkil etadi. Bu ma’lumotlar xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlarning hissasi ko‘payib borayotganligini tasdiqlaydi.

Xizmatlar ko‘rsatish mamlakat YaIMni yaratishda qatnashadi va YaIM hajmida katta hissani tashkil etadi.

2022-yilda mamlakat YaIM hajmi 888341,7mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, uning 41,5 foizi xizmatlar ko‘rsatish subyektlari tomonidan yaratilgan xizmatlar sohasining rivojlanishi iqtisodiyotning boshqa barcha tarmoqlarining rivojlanishiga, aholining turmush farovonligining yaxshilanishiga imkoniyat yaratadi. Shuning uchun mamlakatimiz Prezidenti Sh. Mirziyoyev va davlat rahbarlari xizmatlar sohasini rivojlantirishga katta e’tibor berib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-maydagi “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorida, “Xizmatlar sohasida ortiqcha byurokratik to‘siqlarni bartaraf etish, har bir hududning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib xizmatlar turlarini kengaytirish”¹ talab etilgan. Joylarda turli xizmatlar ko‘rsatuvchi “xizmat ko‘rsatish majmualari” ni tashkil etish belgilangan.

2022-yil 27-yanvardagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” Qarori qabul qilindi. Bu qarorda xizmat ko‘rsatuvchi tadbirkorlarga yer, bino va infratuzilma masalalarida yordam berish, yirik shaharlarda turistlarga savdo va boshqa xizmatlar ko‘rsatuvchi ko‘ngilochar ko‘chalar tashkil qilish belgilangan. Natijada xizmatlar hajmi yildan yilga yuqori sur’atlar bilan rivojlanmoqda. Mamlakat miqyosida xizmat ko‘rsatish hajmi 2022-yilda -8,5 foizga o‘sgan holda, Toshkent, Samarqand, Namangan, Surxondaryo viloyatlarida yillik o‘shish sur’atlari 10,0-13,0 foizlarni tashkil etgan. Xizmatlar hajmida Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo viloyatlarida kichik tadbirkorlik subyektlarining hissasi -68,0 foizdan ko‘proqni tashkil etadi.

Kichik tadbirkorlik subyektlari savdo, aloqa, sog‘liqni saqlash, yashash va ovqatlanish, maishiy buyumlarni ta’minlash kabi xizmat turlarida katta hissani (80,0 – 90,0 %) tashkil etadi.

“2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida” mamlakat yalpi ichki mahsulot hajmini 100 mlrd. dollardan oshirish, sanoat mahsulotini ishlab chiqarishni 1,4 baravar ko‘paytirish, xizmat sohasini yanada jadal rivojlantirish rejalashtirilgan.

Albatta bu maqsadlarga erishish uchun ilm-fan va innovatsiyalarni tezroq iqtisodiyotga joriy etish, tadbirkorlikni qo‘llash, rag‘batlantirish lozim bo‘ladi. Xizmat sohasining rivojlanishida va belgilangan marralarni zabt etishda kichik tadbirkorlarning hissasi katta bo‘ladi

Xulosa va takliflar. Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va ularni qo‘llab-quvvatlash borasida bir qancha imtiyozlar berilgan bo‘lib, hozirgi kunda tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi subyektlar sonini oshishiga olib kelmoqda. Ayniqsa xizmatlar sohasida faoliyat yuritayotgan korxona va tashkilotlarning 2023-yil 1-yanvar

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Yangi O‘zbekiston gazetasi, 2021-yil 12-may.

holatiga 82,9 foizi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga to‘g‘ri keladi. Xizmatlar sohasini yanada rivojlantirish borasida takliflar:

- Tuman markazlari va aholi yashaydigan yirik qishloqlarda xizmat ko‘rsatish markazlari tashkil etish;
- Xizmat ko‘rsatish subyektlariga kreditlar berishda hamda soliqlar to‘lashda turli imtiyozlar berish;
- Xizmat ko‘rsatish turlari juda ko‘p bo‘lib, ehtiyoj va xizmatlarga talabning oshib borishini inobatga olib, yoshlarni xizmat ko‘rsatuvchi kasblarga o‘rgatishni ko‘paytirish. Buning uchun joylarda qisqa muddatli mutaxassislar (oshpaz, sartaroshlar, poyabzal ta‘mirlovchilar, ma‘ishiy texnikani ta‘mirlovchilar, avtomobillarni ta‘mirlovchilar va shu kabilar) tayyorlashni tashkil etish;
- Qishloq joylarda aloqa va internet xizmatlarini ko‘paytirish va sifatini yaxshilash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-maydagi “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 27 yanvardagi “Xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi Qarori.
3. Pardayev M.K. va boshqalar. Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti. T.: “Iqtisod-moliya” 2014-yil.
4. Xudayberdiyev U.X., Xoliqulov A.N. Xizmat ko‘rsatish sohasi: rivojlanishi va muammolari. Monografiya. Samarqand, SamISI bosmaxonasi, 2020-yil. 124-bet.
5. vvv. stat.uz.

М.Худойбердиева Значение малого бизнеса и частного предпринимательства в развитии сферы услуг	M.Khudoyberdieva The importance of small business and private entrepreneurship in the development of the service field
Аннотация: в статье описаны сущность и значение сферы услуг, ее виды, развитие и роль в ней малого бизнеса. Ключевые слова: услуги, валовой внутренний продукт, виды услуг, планирование, транспорт, торговля, финансы, связь, предмет, объем услуг.	Abstract: the article describes the nature and importance of the service sector, its types, development and the role of small business in it. Keywords: services, gross domestic product, types of services, planning, transport, trade, finance, communication, subject, volume of services.

Askar Axrorovich Siddikov – SamISI, “Menejment” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Ahmadbek Nizomiddinovich Najmiddinov – SamISI talabasi

XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Annotatsiya: Maqolada xizmatlar sohasida innovatsion faoliyatni vujudga keltirish va amalga oshirish, sohada kadrlar salohiyatini oshirish va tubdan yangi texnologiyalarni qo‘llash orqali raqobatbardoshlikni oshirib, iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy rivojlanishning yuqori sur‘atlarini ta‘minlash imkoniyatlari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: innovatsiyalar, innovatsion jarayon, innovatsion samaradorlik, rivojlanish konsepsiyasi, iqtisodiy integratsiya, ijtimoiy ehtiyoj, rentabellik.

Kirish. Jamiyat tarixiy taraqqiyotining hozirgi bosqichi uchun ishlab chiqarishning konsentratsiyasi, resurslar uchun raqobatning kuchayishi, axborot va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, jamiyat hayotining barcha sohalarining globallashuvi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, iqtisodiy globallashuvning uchta asosiy ko‘rinishini ajratib ko‘rsatish mumkin: iqtisodiy integratsiya darajasining oshishi, xalqaro savdo va investitsiyalarning intensiv rivojlanishi, bozorlarning yaqinlashishi yoki integratsiyasi. Bunday sharoitda global raqobatning rivojlanishi fan yutuqlarini joriy etish vaqtini qisqartirishni, ulardan mahsulot va xizmatlarda foydalanish darajasini oshirishni, innovatsiyalarni joriy etish va tarqatishni talab qiladi.

Y.Shumpeter “Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi” asarida innovatsion jarayon natijasidagi o‘zgarishlarni besh yo‘nalishga ajratib ko‘rsatib bergan. Bu yo‘nalishlar quyidagilardan iboratdir:

- yangi texnik va texnologik o‘zgarishlar yoki ishlab chiqarish jarayonini yangi bozor talablari asosida tashkil etish;

- yangi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan mahsulot turlarini deversifikatsiyalash;

- ishlab chiqarish jarayonlarida yangi xom-ashyolardan foydalanish;

- ishlab chiqarishni tashkil etishda innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish;

- yangi iste‘mol bozorlarini shakllantirish¹.

Innovatsiya asosida shubhasiz innovatsion faoliyat vujudga keladi. Innovatsion faoliyat ishlab chiqarish va inson hayotiy faoliyatining boshqa sohalari ehtiyojlarini qondirishning muhim uslublaridan biri hisoblanadi. U foydalaniladigan mahsulotlarning sifat o‘zgarishlari, faoliyat vositalari va uslublarini yangilash yo‘li bilan amalga oshiriladi. Ammo sifat o‘zgarishlari faqatgina fundamental bilimlar asosida o‘zgartirish mumkin bo‘lib, ular texnik bosqichdan ishlab chiqarish sohasiga o‘tgan holda, unda progressiv o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Ushbu sohadagi tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, sanoati rivojlangan mamlakatlarda innovatsion faoliyat mahsulotlarini sotish hisobiga milliy daromadning 20% gacha o‘sishini ta‘minlashi mumkin².

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Innovatsion faoliyatning nazariy uslubiy asoslari iqtisodchi olimlar tomonidan atroflicha o‘rganilgan bo‘lib ular tomonidan turli xil fikrlar bildirilgan.

Innovatsiya nazariyasini ishlab chiqishda texnologik bosqichlarning evolyutsiyasi bilan bog‘liq muammolarni birinchi marta rus olimi N.D.Kondratev o‘zining “Uzun to‘lqinlar nazariyasi” asarida o‘z izlanishlari natijasida olingan fikrlarini bildirgan.

J.Brayt esa “innovatsiya jarayoni ilm va texnika, tadbirkorlik va boshqaruvni o‘zida birlashtiruvchi innovatsiyalarning tijoratlashuviga qaratilgan iqtisodiy faoliyatdir” degan g‘oyalarni ilgari surgan. Uning fikricha - innovatsiya jarayoni g‘oya paydo bo‘lishidan boshlab, tijorat asosida hayotga tatbiq etish jarayonigacha bo‘lgan barcha bosqichni o‘z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Korxonaning innovatsion faoliyatni amalga uchun ham, uni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlarini aniqlash uchun muhim bo‘lgan uslubiyotni tadqiq etish lozim. Maqolada bilishning umumiy ilmiy usullari tizimlilik, mantiqiylik, qiyosiy tahlil, dialektik uslublaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanish mezoni milliy iqtisodiyotning xizmat ko‘rsatish modelini shakllantirish bo‘lib, u xizmat ko‘rsatish sohasining ustunligini ta‘minlaydi. So‘nggi o‘n yilliklarda ko‘plab xizmat ko‘rsatish korxonalari innovatsion iqtisodiyotga jadal integratsiyalashmoqda. Xizmat ko‘rsatish sohasidagi innovatsion faoliyat natijasida ijtimoiy ehtiyojlarni yanada samarali qondirishga qodir bo‘lgan xizmat mahsuloti, texnologiya yoki uning alohida elementlari tashkil topmoqda.

“Bilimlar iqtisodiyoti” sharoitida innovatsion jarayonlarning harakatlantiruvchi kuchi nafaqat bozor mexanizmlari, balki maqsadli davlat siyosati hamdir va shuning uchun davlat innovatsion tizimning barcha elementlarini shakllantirishda faol ishtirok etadi. Xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy etish ishlab chiqarish sohasidagi innovatsiyalarni yaratish o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bular:

- ilm-fanni rivojlantirishga sarmoya kirituvchi va innovatsiyalardan keng foydalanayotgan xususiy sektor uchun imtiyozlar va preferensiyalar joriy etish orqali ilmiy-texnikaviy taraqqiyot va innovatsion jarayonga ko‘makni kengaytirish.

- innovatsiyalarni amalga oshiruvchi subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikni rag‘batlantirish, sheriklik munosabatlarini shakllantirishga ko‘maklashish.

- ilmiy-texnikaviy soha va innovatsiyalarni samarali rivojlantirish uchun institutsional shart-sharoitlar va kafolatlarni ishlab chiqish.

- innovatsion faoliyat sohasini davlatning milliy xavfsizligini ta‘minlashning asosiy ustuvor yo‘nalishlari tizimiga kiritish lozim.

Xizmat ko‘rsatish sohasidagi innovatsiyalarga zamonaviy yondashuv yangilanish va doimiy takomillashtirish jarayoniga qaratiladi. Mijoz mavhum xizmat uchun emas, balki uni

¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития. М 1982 год 388 стр

² Y.E.Aliyev. Innovatsion iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019 yil, 7 bet.

taqdim etishning o‘ziga xos jarayoni uchun pul to‘laydi. Bu jarayonlar ijrochi mijozning imkoniyati va zaruriyatidan kelib chiqib, xizmat ko‘rsatishga tayyor bo‘lgan vaqtiga mos bo‘lishi lozim. Korxonaning omon qolishi va uning gullab-yashnashi uchun korxona innovatsion strategiyani ishlab chiqishi kerak.

Xizmat ko‘rsatish sohasidagi innovatsion jarayonning asosiy bosqichlari:

- g‘oyalarni shakllantirish;
- eng yaxshi innovatsion g‘oyalarni baholash va saralash;
- loyihalash va marketing faoliyati orqali yangi xizmatlarni bozorga olib chiqishdan

tashkil topgan.

Innovatsion korxonalar faoliyatida vertikal rivojlanish konsepsiyasiga asosan mijozlarga yo‘naltirilgan xizmat ko‘rsatish falsafasi rivojlanmoqda. Shu bilan birga innovatsion jarayon samarali marketingga ham bog‘liq. Xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar uchun marketing ham falsafa, ham texnologiyadir. Innovatsiyalar samaradorligining muhim sharti innovatsion xizmatni joylashtirishdir. Marketing omillaridan tashqari, korxona boshqaruvining sifati va yo‘nalishi katta ahamiyatga ega. Shunday qilib, korxona innovatsion faoliyatining muhim jihatlari:

- innovatsion xizmatlar provayderi sifatida ijtimoiy guruhning mavjudligi;
- vertikal emas, balki gorizontallik shakliga ega bo‘lishi kerak bo‘lgan tashkiliy tuzilma;
- xodimlarni rag‘batlantirish, o‘qitish va muloqotni o‘z ichiga olgan xizmat ko‘rsatish

madaniyatini yaratish.

Xulosa va takliflar. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida innovatsiyalar samaradorlikni ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqib quyidagi **xulosaga** keldik:

1. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida shakllangan yangiliklarni tezda mualliflik huquqini kafolatlash.

2. Korxonalardan innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun doimiy ravishda harakatda bo‘lishi izlanishi talab etadi.

3. Innovatsion konsepsiya - korxonaning rentabelligini oshirish, bozordagi ulushini kengaytirish va imidjini yaxshilashga imkon beradi.

1. Yangi g‘oyalar tug‘ilishi va innovatsiyalarni xizmat ko‘rsatish jarayoniga maksimal darajada tatbiq etish imkonini beradigan ichki korporativ infratuzilmani yaratish.

2. Xizmat ko‘rsatish korxonalariga innovatsiyalar biznesning bir necha darajalarida - texnologik innovatsiyalardan tortib to marketinggacha tatbiq etilishiga erishish.

3. Xizmat ko‘rsatish jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishning texnologik imkoniyatlarini real baholash mezonlarini yanada takomillashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shumpeter Y. Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi. - Moskva, 1982-yil 388 bet.
2. Sengupta J. Theory of Innovation, A New Paradigm of Growth, 2014 by Pearson Education, Inc. p.154.
3. Goncharenko L.P., Arutyunov YU.A. Innovatsionnaya politika. Uchebnik. – M.: 2009. – 352 str.
4. Christine G. Mark R. Innovation, intellectual property, and economic growth, 2014 by Pearson Education, Inc. p.385.
5. Atkinson, Robert D. Innovation economics : the race for global advantage Robert D. Atkinson and Stephen J. Ezell. USA: Yale University Press, 2012.
6. Aliyev Y.E. Innovatsion iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019-yil, 236 bet.

А.Сиддиков, А.Нажмиддинов Направления совершенствования инновационной деятельности на предприятиях сферы услуг Аннотация: в статье описаны возможности создания и реализации инновационной деятельности в сфере услуг, повышения потенциала кадров в сфере, повышения конкурентоспособности и обеспечения высоких темпов экономического роста и социального развития за счет использования принципиально новых технологий. Ключевые слова: инновации, инновационный процесс, эффективность инноваций, концепция развития, экономическая интеграция, социальная потребность, рентабельность.	A. Siddikov, A. Najmiddinov Directions for improving innovative activity in service enterprises Abstract: the article describes the possibilities of creating and implementing innovative activities in the field of services, increasing the capacity of personnel in the field, increasing competitiveness and ensuring high rates of economic growth and social development through the use of radically new technologies. Keywords: innovation, innovation process, innovation efficiency, development concept, economic integration, social need, profitability
---	--

ТУРИЗМ ВА МЕҲМОНХОНА ХЎЖАЛИГИ

Muslimaxon Xolmatjon qizi Soxibova – Turizmni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot instituti
doktoranti

O‘ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMI RESURLARINI SAMARALI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola O‘zbekistonda ziyorat turizmi resurslari va ulardan samarali foydalanishning nazariy asoslariga bag‘ishlangan bo‘lib, ziyorat turizmini rivojlantirish, tashrif buyuruvchi sayyohlar sonini oshirishi hamda mavjud ziyorat turizmi resurslaridan samarali foydalanish masalasi bugungi kunning dolzarb masalasi ekanligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, ziyorat turizmi, turizm resurslari, turistik salohiyat, turistik manzil, turist, turistik tashkilot, samaradorlik.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida turizmning roli yildan yilga ortib bormoqda. Mazkur sektor tabiiy resurslarning kamayib ketishiga olib kelmagan holda mamlakat iqtisodiyotining o‘rishiga ta’sir ko‘rsatadi. Turizmni rivojlantirish savdo, transport, aloqa, qishloq xo‘jaligi, qurilish, iste’mo tovarlarini ishlab chiqarish va boshqa iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlariga ijobiy ta’sir qiladi.

Xalqaro darajadagi jarayonlarga e’tibor beradigan bo‘lsa, bugungi kunda deyarli barcha mamlakatlar turizmni rivojlantirishga ahamiyat berayotganligiga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Turizm nafaqat mamlakatlar, balki ayrim mintaqalarning iqtisodiyotida salmoqli o‘rin egallaydi. Butunjahon sayyohlik tashkilotining (UNWTO) 2021-yilgi ma’lumotlariga ko‘ra yalpi eksportida turizm ulushi eng katta bo‘lgan mamlakatlar quyidagilar: Makaro – 87%, Maldiv orollari – 85,3%, Xorvatiya – 38%, Armaniston – 27,5%¹.

Turizmni rivojlantirishda mamlakatlar o‘zining turistik salohiyati va turistik resurslarini inobatga olishlari lozim. Mamlakatimizning turistik resurslaridan kelib chiqqan holda istiqbolli turistik yo‘nalishlar sifatida ziyorat, ekologik, gastronomik, sport, sog‘lomlashtirish, industrial, ishbilarmonlik turizmini qayd etishimiz mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 16-20-oktabr kunlari Samarqandda bo‘lib o‘tgan Butunjahon turizm tashkiloti Bosh Assambleyasining 25-sessiyasi ochilish marosimidagi nutqida ayni paytda O‘zbekistonda 8 mingdan ortiq madaniy meros obyektlari mavjudligi va ziyorat turizmi dasturi doirasida sayohatga keluvchilar sonini hozirgidan uch barobar ko‘proqqa oshirish mo‘ljallanayotganini ta’kidladi. Bu maqsadga erishish uchun esa ziyorat turizmi resurslaridan samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turizm resurslaridan samarali foydalanish mexanizmlarining nazariy jihatlarini bir qancha olimlarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan. Xususan, D.M.Spotts “Marketing maqsadlarida turizm resurslarini hududiy tahlil qilish” nomli ilmiy ishida AQSHning turistik resurslarini tahlil qilgan va ularga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlagan². L.C.Vareiro, J.C.Riberio “Qishloq hududlarida endogen turistik resurslardan barqaror foydalanish: Portugaliya misolida” ilmiy maqolasida turistik resurslardan barqaror foydalanishning hududiy daromadga ta’siri tahlil qilingan³.

Mahalliy olimlardan N.Tuxliyev, T.Abdullayevaning “O‘zbekistonda turizm biznesini tashkil etish va boshqarish”⁴, I.S.Tuxliyev, B.Sh.Safarov, M.R.Boltaboyev, S.A.Abduhamidovning “Turizm: nazariya va amaliyot”⁵, M.Pardayev, R.Atabayevning “Turizm

¹ <https://www.unwto.org/tourism-data/international-tourism-and-covid-19>

² Spotts, Daniel M. "Regional analysis of tourism resources for marketing purposes." Journal of Travel Research 35.3 (1997): 3-15.

³ Vareiro, Laurentina Cruz, and J. Cadima Ribeiro. "Sustainable use of endogenous touristic resources of rural areas: two portuguese case studies." Número patrocinado por 5 (2007): 193.

⁴ Tuxliyev N., Abdullaeva T. Menedjment i organizatsiya biznesa v turizme Uzbekistana. -T.: Gos. Nauch. Izd.

⁵ Boltaboev M.R., Tuxliev I.S., Safarov B.Sh., Abduxamidov S.A. – "Turizm: nazariya va amaliyot" fanidan elektron darslik. - T., 2017

asoslari”¹ kabi darslik va o‘quv qo‘llanmalarida turistik resurslarga ta’rif va ularning turizmdagi ahamiyati tadqiq qilingan.

Ammo O‘zbekistonda ziyorat turizmi resurslaridan samarali foydalanishning nazariy asoslari mualliflarning ilmiy ishlarida to‘liq yoritilmagan, shu sababli ushbu mavzuni chuqurroq tahlil qilish ehtiyoji mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishi davomida kuzatish, qiyoslash, tizimli va qiyosiy tahlil, statistik guruhlash kabi usullardan foydalanildi. Xususan, o‘ndan ortiq milliy va xorijiy adabiyotlarda mazkur mavzuga doir tadqiqotlar o‘rganib chiqildi va tahlil etildi. Mavzuga doir bugungi kundagi tendensiya baholandi. Statistik ma’lumotlar tahlili amalga oshirildi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda turizm nafaqat mamlakatlar, balki ayrim mintaqalarning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotining katalizatoriga aylangan va jahon iqtisodiyotining eng daromadli tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sektor turistik destinatsiyalarning iqtisodiy faolligini oshiradi, sanoat, transport, savdo, umumiy ovqatlanish, infratuzilmani rivojlantiradi, hamda yangi ishchi o‘rinlarni yaratishda ishtirok etadi. Bu esa o‘z navbatida hududlarning iqtisodiy rivojlanishiga turtki bo‘ladi, natijada mahalliy aholining hayot sifati va farovonligini oshiradi.

1999-yilda Butunjahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) ning XIII sessiyasida xalqaro turizmni rivojlantirish yo‘nalishlari qabul qilingan, unda turizm mas’uliyatli va barqaror iqtisodiy sektor sifatida tavsiflangan, shuningdek birinchi navbatda turistik mintaqa rezidentlari uchun turizmni rivojlantirish natijalari ijobiy bo‘lishi, salbiy ta’siri kamaytirilishi ko‘zda tutilgan². Turizm so‘nggi yillarda yuqori sur‘atlarda rivojlanayotganligi sababli barqaror rivojlanishning muhim elementlaridan biriga aylandi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2015-2030-yillarga mo‘ljallangan barqaror rivojlanish konsepsiyalarini dunyo bo‘ylab amalga oshirishda turizm muhim rol o‘ynaydi³.

Turizm atamasi XVII asrda ilk bor fransuz tilida paydo bo‘lgan. Biroq insonlar bir necha ming yillar avval ham oziq-ovqat topish, chorvachilik uchun qulay yaylovlar izlash, unumdor yerlarga ehtiyoj, hunarmandchilik, savdo va boshqa bir qancha sabablar tufayli sayohatlarni amalga oshirgan. Turizmning bugungi kundagi “zamonaviy” shakliga nisbatan yaqinda – XIX asrda ega bo‘ldi. Adabiyotlarda zamonaviy turizm asoschisi sifatida Tomas Kuk, ilk turistik agentlik “Thomas Cook Group” egasi keltiriladi⁴.

XVIII asrdagi sanoat inqilobidan keyin sayohatlarni amalga oshirish imkoniyati kengaydi, chunki endilikda sayohat qilish oson va xavfsiz shaklga kirdi: samolyot, yo‘lovchi kemalari, poyezdlar kabi jamoaviy transportlar faoliyat ko‘rsata boshladi. Ilmiy-texnik rivojlanish va jamiyat holatining barqarorlashuvi ishchi soatlar kamayishi va bo‘sh vaqtlarning ortishiga, bu esa o‘z navbatida sayohatlar sonining oshishiga olib keldi.

UNWTO hamda Sayohat va turizm statistikasi xalqaro rezolyutsiyasi (Ottava, 1991) tavsiyalariga binoan turist va ekskursantlarni tashrif buyuruvchilar kategoriyasiga qo‘shish va boshqa sayohatni amalga oshirayotgan shaxslardan ajratish uchun uchta mezon belgilangan: tashrif buyuruvchining o‘zining doimiy muhitini tark etishi, tashrif buyurgan destinatsiyada o‘tkazadigan vaqt davomiyligi va tashrifdan maqsad.

Turizm statistikasida 12 oydan oshmagan vaqt oralig‘ida tashrifni amalga oshirgan shaxslar inobatga olinadi. Turist belgilangan manzilda bir yildan ortiq istiqomat qilgan taqdirda doimiy yashovchilar kategoriyasiga qo‘shiladi. Misol uchun, Umra amallarini bajarish uchun tashrif buyurgan insonlar turistlar hisoblanadi va ular turni o‘rtacha 10-12 kun davomida amalga oshiradi.

Turizm atamasiga turli xil yondashuvlar mavjud. Biroq uning iqtisodiy aspektiga nazar

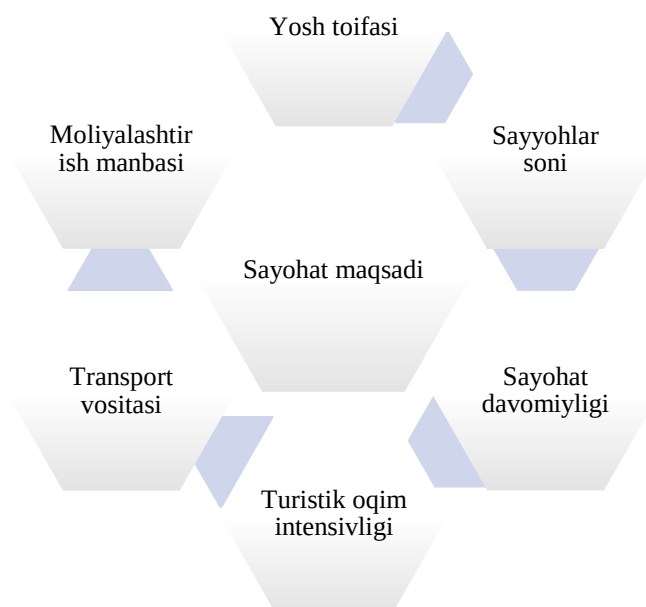
¹ Pardaev M., Atabaev R. Turizm asoslari. - Samarqand, SamISI. 2006.

² Global code of ethics for tourism. Adopted by resolution A/RES/406(XIII) at the thirteenth WTO General Assembly (Santiago, Chile, 27 September – 1 October 1999) [Электронный ресурс]. // Сайт Всемирной туристской организации URL: https://webunwto.s3.euwest1.amazonaws.com/imported_images/37802/gcetbrochureglobalcodeen.pdf

³ 2017 is the international year of sustainable tourism for development [Электронный ресурс]. // Сайт Всемирной туристской организации URL: <https://www.unwto.org/archive/global/press-release/2017-01-03/2017-internationalyear-sustainable-tourism-development>

⁴ Walton, John K. "Thomas Cook: image and reality." *Giants of tourism* (2010): 81-92.

soladigan bo'lsak, u turli ko'rinishlarda aks etishi mumkinligiga guvoh bo'lishimiz mumkin: madaniy-ma'rifiy, diniy, ko'ngilochar, biznes, ilmiy, sog'lomlashtirish, sport, ekologik, ekzotik, ekstremal va hokazo. Biroq turizmni klassifikatsiyalashda turistik faoliyatning ko'p darajali ekanligiga ahamiyat berish zarur. Fikrimizcha turizmni tasniflashda quyidagi mezonlarni e'tiborga olish zarur:

1-rasm. Turizm klassifikatsiyasi¹

Sayohat maqsadiga ko'ra turizmni quyidagi turlari mavjud (1-jadval).

1-jadval

Sayohat maqsadiga ko'ra turizmning klassifikatsiyasi²

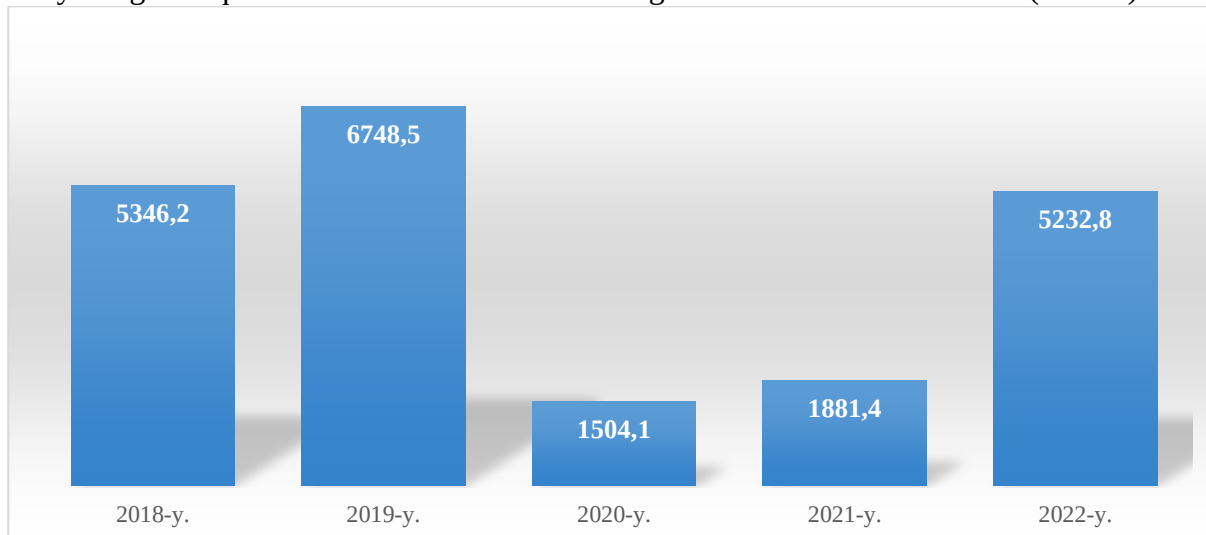
<i>Turlar</i>	<i>Ta'rif</i>
Madaniy-hordiq turizmi (cultural tourism)	Tarixiy, madaniy yoki geografik joylarga tashrif buyurishni o'z ichiga oladi
Biznes turizm (business/ MICE tourism)	Xodimlarning xizmat safarlarini tashkil etish va boshqarishni o'z ichiga oladi
Etnik turizm	Qarindoshlar bilan ko'rishish, vatani bilan tanishish uchun amalga oshiriladigan sayohatlardan tashkil topadi
Diniy turizm	religious/pilgrimage tourism, diniy-ma'rifiy, ziyorat turizmi, turizmning eng qadimiy turlaridan biri
Sport turizmi (sports tourism)	Tabiiy to'siqlarni yengib o'tish orqali insonning sport ko'rsatkichlarini yaxshilashga qaratilgan turizm
Rekreatsion turizm (health tourism)	Jismoniy kuchni tiklash va dam olishga qaratilgan turizm
Ta'lim yoki kasbiy turizm (education turizm)	Ta'lim olish yoki kasbiy malakani oshirishga yo'naltirilgan turizm
Ekzotik/gastronomik turizm	G'ayrioddiy joylarga sayohat, ekstremal harakatlar bilan bog'liq turizm
Ekologik turizm (ecotourism)	Inson qadami yetmagan, tabiat ifloslanmagan manzillarga sayohatlarni o'z ichiga oladi
Tranzit turizm	Turistning belgilangan manzilgacha bo'lgan yo'lda qisqa vaqtli to'xtashi
Agroturizm (rural tourism, urban/city tourism)	Qishloqning tabiiy, madaniy, tarixiy va boshqa resurslaridan turistik mahsulotni yaratish uchun yo'naltirilgan turizm tarmog'i

¹ Muallif tomonidan tuzildi.

² Muallif tomonidan tuzildi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda turizmni rivolantirish, mavjud turistik resurslardan samarali foydalanish maqsadida turizmning bir necha yo‘nalishlarida turlar tashkil etish, turistik infratuzilmani takomillashtirish, mamlakatga kirib keluvchi turistik oqim hajmini oshirish, turizmdan tushadigan tushumni oshirishga katta ahamiyat berilmoqda.

Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasini mamlakatimizga tashrif buyurayotgan sayyohlar sonining oshganligida ko‘rishimiz mumkin, ammo COVID-19 pandemiyasi, dunyoning boshqa mamlakatlari kabi O‘zbekistonga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi (2-rasm).

2-rasm. 2018-2022-yillar kesimida O‘zbekistonga turistik maqsadlarda tashrif buyurgan chet el fuqarolari (ming kishi)¹

2022-yil yanvar-dekabr oylarida mamlakatimizga xorijdan kelgan turistlar soni jami 5232,8 ming kishini tashkil etgan, ushbu ko‘rsatkich 2021-yilga nisbatan 2,8 barobar ko‘pligiga qaramay, pandemiyagacha bo‘lgan davrdagi holat qayd etilgani yo‘q. 2019-yilda turistik oqim hajmi 6748,5 ming kishini tashkil etgan va 2022-yildagi ko‘rsatkich undan 1,2 barobar kam. 2020-yilda tashrif buyurgan sayyohlar soni 1504,1 ming nafarni tashkil etdi, bu esa undan oldingi yildan 77,7 % kam edi. Pandemiya cheklovlari kamayib borishi kirib kelayotgan turistik oqimning o‘shishiga sabab bo‘lmoqda. Biroq mamlakatimizning turistik salohiyatidan hali to‘liq foydalana olganimiz yo‘q.

O‘zbekiston turistik (tabiiy, madaniy-tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy) resurslarga boy, ularni samarali boshqarish uchun quyidagi turizmning mamlakatimiz uchun istiqbolli turlarini barqaror rivojlantirish maqsadga muvofiq: ziyorat, ekologik, gastronomik, sport, rekreatsion, MICE va boshqalar.

Ziyorat turizmi xalqaro va ichki turizm tizimida muhim rol o‘ynaydi. Yildan yilga muqaddas va diniy markazlarga ziyorat maqsadida turlarni sotib olayotgan sayyohlarning soni ortib bormoqda. Ushbu turni sotib oluvchi sayyohlarning asosiy maqsadi ziyoratgohlar bilan tanishish, diniy marosimlarda ishtirok etish, ibodat qilish, qurbonlik qilish va boshqalardan iborat.

“Ziyorat” tushunchasi nafaqat ming yillar avval paydo bo‘lgan, balki turistik harakatning ilk turlaridan biri hisoblanadi. Yuqorida ta’kidlanganiday, zamonaviy turizmga nisbatan yangi tushuncha sifatida qaraladi, biroq uning asl kelib chiqishi ziyorat amaliyotiga asoslangan.

XX asrda turizm sanoati tez sur’atlarda rivojlanibgina qolmay, insonlarda o‘zining diniy jihatdan muqaddas deb bilgan ziyoratgohlarga tashrif buyurishlari uchun sharoitlar va boshqa din vakillarining ziyoratgohlarini ko‘zdan kechirishga bo‘lgan qiziqishlari ortib bordi. Bunga qaramay, “ziyosat” tadqiqot konsepsiyasi sifatida 1990-yillargacha deyarli mavjud bo‘lmagan. Hozirgi ziyorat turizmi bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlarning asoslari 1970 va 1980-yillarda sotsiolog hamda antropologlar tomonidan ishlab chiqilgan psixo-ijtimoiy dinamikaga qaratilgan tushunchalar va nazariyalarga borib taqaladi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida, “ziyosat turizmi”, “diniy turizm”, “diniy-ma’rifiy turizm”, “islomiy turizm” kabi atamalarni uchratish mumkin. Bu terminlar ma’no jihatidan yaqin, ba’zi adabiyotlarda ziyosat va diniy turizmni sinonim, boshqalarida bir-birini to’ldiruvchi va nisbatan farq qiluvchi yo’nalishlar sifatida tahlil qilingan. Turistik biznesga oid o’quv qo’llanmalarda “diniy turizm” atamasini “ziyosat turizmi” atamasi bilan almashtirilganligi, diniy sayohatlar va diniy mavzudagi ekskursiyalar alohida guruhlanmasligiga guvoh bo’lishimiz mumkin.

Fikrimizda ziyosat turizmi atamasini quyidagicha ta’riflash mumkin: ziyosat turizmi ziyoratchi va ekskursantlarning o’zi e’tiqod qiladigan yoki e’tiqod qilmaydigan dinga mansub muqaddas yoki muhim ahamiyatga ega ziyoratgoh, muzey va ko’rgazmalarga tashrif buyurishi, biror bir diniy marosimda ishtirok etishi va shu bilan birga o’zi e’tiqod qiladigan dinida taqiqlanmagan faoliyat bilan shug’ullanishi (sport, konsert, sog’lomlashtirish va hokazo) bilan birga o’zining e’tiqodi jihatidan muhim bo’lgan ibodatlarini vaqtida ado etish imkoniyati bo’lgan turizmning muhim yo’nalishlaridan biridir.

Ziyoratchilar, birinchi navbatda o’zlarining odatiy muhitida mavjud bo’lmagan obyektlar bilan tanishish uchun turlarni amalga oshiradi. Bunda ular nafaqat tashrif buyurgan mamlakatining madaniy merosi bilan tanishadi, balki ruhiy holatini yaxshilashi va qadriyatlar tizimiga erishishi ham mumkin.

Mamlakat hududida ziyosat turizmini rivojlantirishda “turistik salohiyat” va “turistik resurs” tushunchalari muhim ahamiyat kasb etadi. O’zbekistonning ziyosat turizmi jihatidan turistik salohiyati yuqori, chunki mamlakat hududida 8000 dan ortiq madaniy meros obyektlari mavjud¹. E’tiborlisi, Respublika aholisining aksariyat qismi islom diniga e’tiqod qiladi va ziyoratgohlarning aksariyat qismi ham islom dini dunyosiga borib taqaladi. Albatta, yurtimizda joylashgan madaniy meros obyektlari xilma-xil, ular tarixning turli jabhalarida vujudga kelgan va shakllangan, ular orasida boshqa dinlarning muqaddas ziyoratgohlari ham bor. Yana bir jihatdan, mazkur obyektlarni diniy ziyoratgohlar emas, balki tarixiy yodgorliklar sifatida qayd etish ham mumkin. Biroq fikrimizcha, turistik salohiyatni tahlil qilishda kattaroq ulushga ega segmentga urg’u berish lozim.

Albatta, mamlakatimizda turizmni barcha uchun rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bunda ziyosat turizmi ham barcha tashrif buyuruvchilarni (e’tiqodidan qat’i nazar) jalb qila olishini ta’minlash lozim. Lekin, asosiy e’tibor islom diniga e’tiqod qiluvchi mamlakatlardan turistlarni jalb qilishga qaratiladi.

Mamlakatning turistik salohiyati, turizm resurslaridan farqli o’laroq, shakllanishi nuqtayi nazaridan ko’plab tarkibiy qismlarning natijasi hisoblanadi. O’zbekistonning makroiqtisodiy xususiyatlarini hisobga olgan holda, mamlakatimiz turistik salohiyatini sakkizta xususiy salohiyatga birlashtirish mumkin:

- 1) resurs salohiyati (turistik resurslarning yetarliligi);
- 2) ishlab chiqarish salohiyati (mintaqadagi turistik tashkilotlarning xo’jalik faoliyatining umumiy natijasi);
- 3) infratuzilma salohiyati (mamlakatning iqtisodiy-geografik joylashuvi va undagi infratuzilma ta’minoti);
- 4) mehnat salohiyati (ishchi kuchi va ta’lim darajasi);
- 5) moliyaviy salohiyat (turizmdan tushgan soliq tushumlari hajmi va mintaqadagi turizm korxonalarining rentabelligi);
- 6) institutsional salohiyat (turizm rivojlanishiga ta’sir ko’rsatuvchi yetakchi institutlarning rivojlanish darajasi);
- 7) iste’mol salohiyati (yalpi xarid qobiliyati);
- 8) innovatsion salohiyat (ilmiy-texnika taraqqiyoti natijalarini turizmga joriy etish darajasi).

Shundan kelib chiqqan holda, “turistik resurs” tushunchasi mamlakat turistik salohiyatining muhim ajralmas qismi degan xulosa qilishimiz mumkin. Turistik resurslar tabiiy, tarixiy, me’moriy, arxeologik, ilmiy, ishlab chiqarish, ko’ngilochar hodisa va obyektlardan iborat,

¹ <https://lex.uz/docs/4543266>

aynan turistik resurslar sayyohlarning ehtiyojini qondirish funksiyasini bajaradi va ma'lum turistik destinatsiyaga tashrif buyurishga undaydi.

Ziyorat turizmi resurslarining eng muhim xususiyati – jozibadorlik, ya'ni turistlarni jalb qila olish xususiyatidan iborat, Ziyorat turizmi resurslari jozibadorligi uch xususiyatni o'z ichiga oladi: topologik, funksional va estetik.

Ziyorat turizmi resurslarining xususiyatlari har ikki tomonlama: turistik mahsulot ishlab chiqaruvchilar va ularning iste'molchilari nuqtayi nazaridan ko'rib chiqilishi lozim. Turistik mahsulot ishlab chiqaruvchilar uchun resurslarning eng muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ziyorat turizmi resurslardan foydalanish shartlari (to'liq sotib olish yoki uzoq muddatga ijaraga olish imkoniyati);
- turistik hududning potensial imkoniyatlarini aniqlash va turistik oqimni optimallashtirish uchun zarur bo'lgan zaxira hajmini aniqlash;
- ziyorat turizmi resurslarning mintaqadagi joylashuvi;
- turistik oqim ritmini belgilovchi resurslardan foydalanish mavsumining davomiyligi;
- ko'p marotaba foydalanish, resursning qayta yangilanish qobiliyati.

Turistik mahsulot iste'molchilari uchun esa resurslarning quyidagi xususiyatlari muhim hisoblanadi:

- ziyoratgohlardan foydalanish imkoniyati;
- madaniy qadriyatlar bilan tanishish imkoniyati;
- ibodatlarini vaqtida bajarish imkoniyati va boshqalar.

Turistik resurslarini samarali boshqarish mexanizmini joriy qilish jarayonini nafaqat turistik xizmatlar bozori talablarini, balki turizmni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini hisobga olgan holda amalga oshirish lozim. Ushbu mexanizmlarni joriy qilish va takomillashtirish mintaqada raqobatbardosh turistik kompleksni yaratish uchun zarur bo'lgan turizm infratuzilma hajmi va turlarini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, mamlakatimiz ziyorat turizmini rivojlantirish uchun yetarlicha salohiyat va resurslarga ega. Ularni samarali boshqarish mexanizmini takomillashtirish esa kiruvchi turizm oqimini oshirish orqali mamlakatimiz iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda ziyorat turizmi yo'nalishiga bo'lgan talab ortib bormoqda. Ayniqsa “islomiy ziyorat” konsepsiyasini rivojlantirish orqali Malayziya, Indoneziya, Turkiya, BAA kabi mamlakatlar iqtisodiy samaradorligini oshira olganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

O'zbekiston ziyorat turizmi salohiyatidan unumli foydalana olishi uchun mavjud turistik resurslar samaradorligini oshirish zarur, bunda jahon tajribasi tahlil qilinishi va amaliyotga tatbiq qilinishi muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, quyidagi takliflar amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- ziyorat turizmi resurslarini to'liq tahlil qilish va mavjud kamchiliklarni aniqlash;
- ziyorat turizmi resurslarini samarali boshqarishga oid mexanizmini takomillashtirish;
- ziyorat turizmi resurslarini raqamlashtirish, restavratsiya va konservatsiya qilish uchun investitsiyalar jalb qilish;
- turistik manzillarda infratuzilmani takomillashtirish, resurslardan foydalanishga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan baryerlarni olib tashlash;
- potensial turistlar bozorini aniqlash, tahlil qilish va jalb qilish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- tashrif buyurgan turistlarning taassurotlarini chuqur tahlil qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Spotts, Daniel M. "Regional analysis of tourism resources for marketing purposes." *Journal of Travel Research* 35.3 (1997): 3-15.
2. Vareiro, Laurentina Cruz, and J. Cadima Ribeiro. "Sustainable use of endogenous touristic resources of rural areas: two portuguese case studies." *Número patrocinado por* 5 (2007): 193.
3. Tuxliyev N., Abdullayeva T. Menedjment i organizatsiya biznesa v turizme Uzbekistana. -T.:

Gos. Nauch. Izd.

4. Boltaboyev M.R., Tuxliyev I.S., Safarov B.Sh., Abduxamidov S.A. – ”Turizm: nazariya va amaliyot” fanidan elektron darslik.- T., 2017
5. Pardayev M., Atabayev R. Turizm asoslari. - Samarqand, SamISI. 2006.
6. Global code of ethics for tourism. Adopted by resolution A/RES/406(XIII) at the thirteenth WTO General Assembly (Santiago, Chile, 27 September – 1 October 1999)
7. Walton, John K. "Thomas Cook: image and reality." Giants of tourism (2010): 81-92.
8. <https://www.unwto.org/tourism-data/international-tourism-and-covid-19>

М.Сохибова Теоретические основы эффективного использования ресурсов паломнического туризма в Узбекистане	М.Sokhibova Theoretical basis of effective use of ziyorah tourism resources in Uzbekistan
Аннотация: в данной статье рассмотрены теоретические основы ресурсов паломнического туризма и их эффективное использование в Узбекистане. Подчеркнуто, что вопрос развития паломнического туризма, увеличения количества приезжающих туристов и эффективного использования существующих ресурсов паломнического туризма является актуальным вопросом современности. Ключевые слова: туризм, эффективность, паломнический туризм, туристический ресурс, туристический потенциал, туристическая дестинация, турист, туристическая организация.	Abstract: this article describes the theoretical basis of ziyorah tourism resources and their effective use in Uzbekistan. It is highlighted that the issue of development of pilgrimage tourism, increasing the number of visiting tourists and effective use of existing pilgrimage tourism resources is an urgent issue of today. Keywords: tourism, efficiency, ziyorah tourism, touristic resource, touristic potential, tourist destination, tourist, touristic organization.

Murodjon Rajabbayevich Matniyozov – Urgench State University, PhD student of the Department of Tourism

METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF TOURISM IMAGE OF THE KHIVA DESTINATION

Abstract: This research aims to form a destination image of Khiva, a tourism destination of Uzbekistan, Khorezm region, using a comprehensive approach that includes cognitive, affective, and behavioral dimensions. To bridge the gap in existing research by comparing the perspectives of tourists and local residents, a mixed-methodology approach incorporating qualitative analysis techniques was used to provide a holistic understanding of image formation through empirical research.

Keywords: destination image, image, cognitive image, affective image, Khiva, residents, holistic approach.

Introduction. Considering the ongoing growth of the tourism industry and the potential opportunities stemming from the current global crisis, it becomes crucial to formulate strategies that enhance the competitiveness of destinations. As the tourism landscape expands, destinations find themselves in competition with each other, operating in an environment where offerings are becoming more homogenous, and communication strategies are increasingly targeting the same market segments. In light of this, if tourism marketing strategies are directed at drawing people to specific locations, the major challenge lies in differentiation based on attributes—whether tangible or intangible. This differentiation is essential for the development of a robust branding strategy centered around destinations (Pike & Ryan, 2004). Moreover, it is essential to recognize that tourism entails a complex web of interactions between tourists and residents. Consequently, strategies for industry development should consider the perspectives of both these stakeholders. Beyond understanding the perceptions of tourists, it becomes imperative to acknowledge the significance of the image that the local community holds about their residence as well as a tourist destination. Indeed, the image plays a pivotal role in influencing tourist behavior at various stages

of their experience: in the decision-making process when choosing a destination (a priori image), in the comparison of expectations with actual experiences leading to satisfaction and perceived quality (on-site image), and in the process of revisiting and recommending the destination to others (a posteriori image) (Bosque, Martín, Collado & Salmones, 2009). Despite the increasing significance of this subject, there remains a dearth of scientific production regarding the measurement of the image of cities, particularly in comparison to countries. Additionally, there is a notable absence of comparative studies exploring the images formed by tourists and residents of tourism destinations (Gallarza et al., 2002). Consequently, the overarching aim of this study is to scrutinize the current image of Khiva as a destination, considering both the perspectives of tourists and residents. As recommended by existing literature, the intention is to adopt a holistic approach that encompasses cognitive, affective, and behavioral dimensions in the analysis of the destination's image.

Literature review. Destination image Since the inception of studies on destination image by Gunn in 1972 and Hunt in 1975, it has been recognized as a multifaceted process that impacts tourist behavior before, during, and after their visit, as highlighted by Tegegne, Moyle, and Becken in 2018. The concept of destination image is crucial for comprehending the decision-making process in travel, as emphasized by Cherifi, Smith, Maitland, and Stevenson in 2018. The mental representation an individual forms about a specific tourist site shapes an image that distinguishes that destination from others, significantly influencing decision-making, planning, as well as tourists' behavior and attitudes, as noted by Lu et al. (2015). According to Stylos et al. (2017) destination image assumes a vital role in potential tourists' engagement, decision-making, and satisfaction levels during the travel experience.

Applying the Fishbein model, which posits that "a person's overall attitude toward an object is derived from his beliefs and feelings about various attributes of the object" (Bray, 2008), it becomes evident that the destination itself wields substantial influence over tourists' attitudes and behaviors. Fishbein's behavioral model, known as the Theory of Reasoned Action (TRA), simplistically asserts that individual attitudes and beliefs collectively impact consumer behavior (Fishbein, 1980). Consequently, individual beliefs and emotions play a pivotal role in shaping tourists' conduct. Moreover, a destination, whether it corresponds to a city, region, country, or a group of countries, is not only a geographically limited area but is also recognized as a subjective product shaped by past experiences and/or the prevailing image of the destination. Stern and Krakover (1993) underscore that being a composite product, the image of a place encompasses multiple dimensions.

Image versus Destination Image.

Defining destination image poses challenges, as noted by Jenkins (1999), given its usage across various contexts without precision (Echtner & Ritchie, 1991). Jenkins (1999) identifies the crux of the issue as the difficulty in precisely defining the concept of image, a challenge approached by various disciplines. Reynolds (1965) provides a broad characterization of the image concept, centering on the intricate and selective mental processes undertaken by individuals. Font further expands on this by describing a product's image as the collection of beliefs, ideas, and impressions that the public associates with the said product, constituting, to some extent, an integral part of the product itself. Notably, the most frequently cited definition of destination image in the literature is attributed to Crompton (1979), who defines it as the amalgamation of beliefs, ideas, and impressions held by an individual about a destination.

Measuring Destination Image.

While there is general agreement in most studies that the destination image is a multifaceted global impression, consensus is lacking regarding the specific dimensions that constitute this holistic perception (Bigné, Sánchez & Sanz, 2009). The examination of the nature of destination images has been approached from a cognitive standpoint and, more recently, from a cognitive-affective perspective since the late 1990s. The authors argue that the image characteristics can be perceived as either individual attributes or holistic impressions. Echtner and Ritchie (1991) categorize functional perception as a general image of the destination's physical characteristics, while psychological impressions encompass the overall atmosphere of the

destination. Hence, their model emphasizes the importance of both individual attributes and holistic impressions in understanding the multifaceted nature of destination images. In addition to revisitation, the behavioral aspect of destination image can be gauged through recommendations or the intention to recommend (Chi & Qu, 2008). The specified objective leads to the formulation of five research questions: In a holistic perspective, what are the primary differences and similarities in the image of Khiva as perceived by tourists and residents? Which attributes are deemed relevant for measuring the image of Khiva from the perspectives of both tourists and residents? How do the cognitive, affective, and behavioral components of the image differ or align with the perspectives of tourists and residents? What is the correlation between the global image of Khiva as a destination and its behavioral component as perceived by both tourists and residents? From the perspectives of both tourists and residents, what role does the cognitive component of the image play in recommending the destination to friends and family?

Methodology. The current research paper employs qualitative research methods and CHAID analysis. The secondary data was used to develop the formation of the destination image and its relationships. The sources for the study of relevant articles came from four databases: EBSCO host, Web of Science, Scopus, and Emerald.

Research findings and discussion

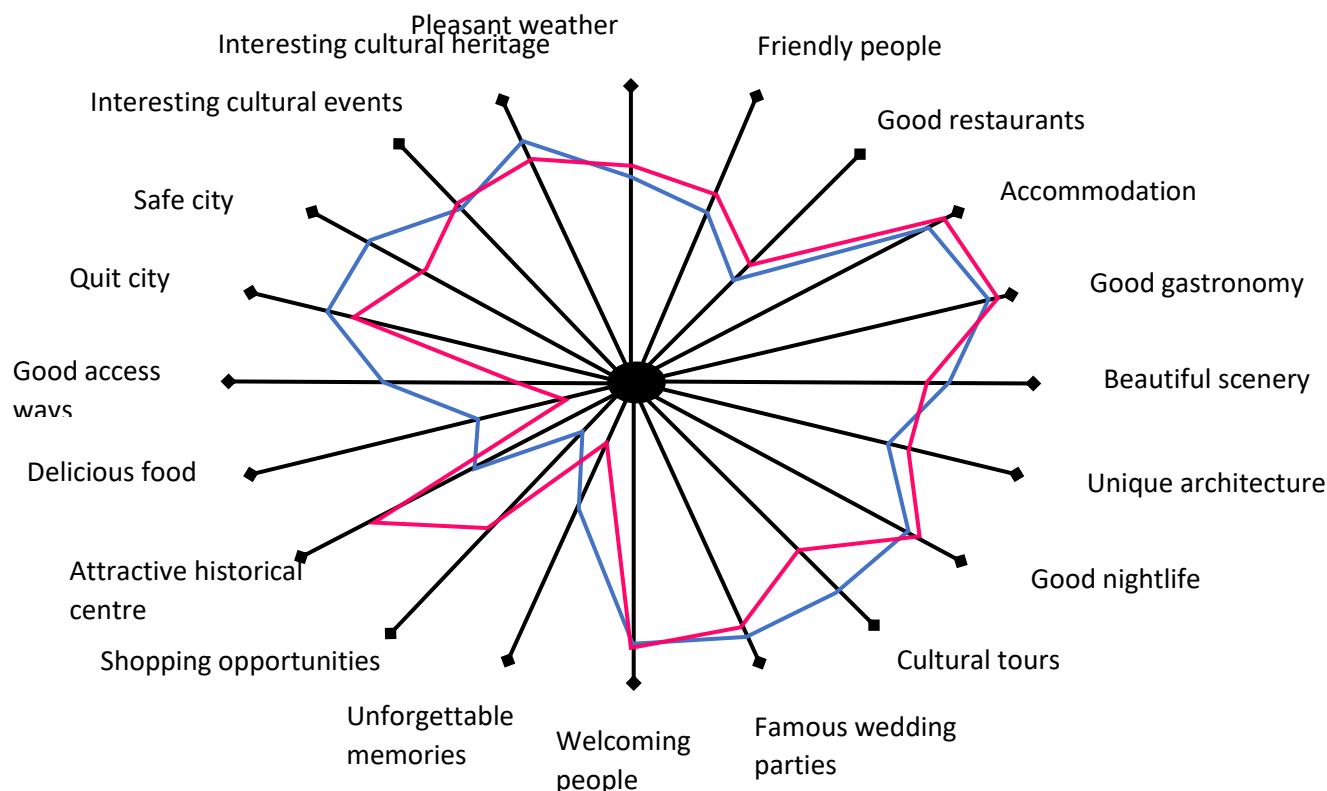
Figure 1 illustrates the findings from the exploratory study conducted on both tourists and residents. Addressing research question 1, the holistic perspective of tourists portrays Khiva as a destination with exceptional features such as stunning beaches, white sand, abundant sunshine, and an appealing promenade within historical and maritime settings. Additionally, tourists perceive Khiva as a hospitable, friendly, tranquil, and secure destination. On the other hand, residents describe Khiva as having good, extensive, and picturesque beaches, accompanied by a serene sea and year-round sunshine. The historical and cultural aspects are emphasized, depicting Khiva as a calm, relaxing, and secure destination from the residents' viewpoint.

Tourists		Residents	
Functional characteristics		Functional characteristics	
Attractive historical sites	- Great and beautiful scenery with spectacular desert	-Attractive historical sites Climate Cultural heritage	Good, long, and beautiful scenery Good shopping opportunity Pleasant weather Historical and cultural landscapes
Climate	- Sunshine		
Unique architecture	- Safe city		
Local people	-Good gastronomy		
Friendly and receptive residents	- Welcoming and hospitable destination	Tranquility and safety	Calm, relaxing, and safe destination

Figure 1. Continuum functional-psychological: Tourists versus residents

From the literature review and exploratory study, 20 attributes were identified to be applied in the questionnaire, responding to research question 2: attractive historical center, pleasant weather, interesting cultural heritage, good values, interesting cultural events, attractive natural landscape, city, good nightlife, good shopping opportunities, good sports facilities, good bus system, good accommodation, good restaurants, good value for money, pleasant weather, good access ways, safe city, good gastronomy, friendly and receptive residents, and quiet city.

Figure-2. The cognitive component of Khiva tourism destination image.

Conclusion and recommendations.

The examination of destination image has been a prominent topic in the realm of international tourism for around five decades. Over time, research on destination image has evolved, with increasingly diverse methodologies. A scrutiny of the field's research over the past decade reveals that there is room for improvement and enhancement in current destination image studies. This underscores the direction towards which researchers should aim their efforts in the future. The primary objective of the study, encompassing both tourists and residents of Khiva, was to assess its destination image, pinpointing the key areas of consensus and disparity in the perspectives of these two stakeholder groups (Matniyozov et al., 2023). We considered the following as the main recommendations for forming the image of Khiva destination.

- The government should consider the role of destination marketing organizations to promote their destination image.
- Marketing research is important in the formation of the image, so this research should be conducted continuously.
- This observation aligns with existing literature, which emphasizes that factors such as motivations can influence destination choice independently of a positive destination image.
- From the tourist's perspective, the attributes that explain the recommendation of Khiva to friends and family are, in descending order on the significance level: "interesting cultural heritage", "good value for money", "interesting cultural events", "calm weather" and "good gastronomy".
- There should be a consensus on how to format the destination image of the country among stakeholders like the Tourism departments of the government, Universities, and tourism stakeholders.

It is also important to emphasize that the study contributes to the theory and practice. In the literature review, it is clear a lack at the level of comparative studies in the measurement of the destinations' image, focusing simultaneously on the perspectives of both tourists and residents, which allows one to conclude about the similarities and differences.

References:

1. Fishbein, M. (1980). Nebraska Symposium on Motivation. In H. Howe, & M. Page (Edits.), Theory of reasoned action: Some applications and implications (pp. 65-116). Lincoln: University of Nebraska Press.
2. Bosque, I., & Martín, H. (2008). Tourist satisfaction: A cognitive-affective model. Annals of Tourism Research, 35, 551-573.
3. Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. Tourism Management, 2, 97-116. Chi, C., & Qu, H. (2008). Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: An integrated approach. Tourism Management, 29, 624-636.
4. Crompton, J. (1979). An assessment of the image of Mexico as a vacation destination and the influence of geographical location upon that image. Journal of Travel Research, 17(4), 18-23.
5. Matniyozov M. Turaev O, Kalandarov F and Egamberdiyev O. (2023). The formation of the destination image of the Khorezm region. (Web of conferences). <https://doi.org/10.1051/bioconf/20248206013>
6. Echtner, C., & Ritchie, J. B. (1993). The measurement of destination image: an empirical assessment. Journal of Travel Research, 31(4), 3-14.
7. Fakeye, P., & Crompton, J. (1991). Image differences between prospective, first-time, and repeat visitors to the Lower Rio Grande Valley. Journal of Travel Research, 30(2), 10-16. Font, X. (1997). Managing the tourist destination's image. Journal of Vacation Marketing, 3(2), 123-132.
8. Gallarza, M., Saura, I., & García, H. (2002). Destination image: Towards a conceptual framework. Annals of Tourism, 29, 56-78. Gartner, W. (1993). Image formation process. Journal of Travel and Tourism Marketing, 2(2/3), 191-215.
9. Bray, J. P. (2008). Consumer behavior theory: Approaches and models. Retrieved from: <http://eprints.bournemouth.ac.uk/10107/1/>.

M.Matniyozov	М.Матниёзов
Xiva destinatsiyasining turistik qiyofasini shakllantirishning uslubiy asoslari	Методологические основы формирования туристического имиджа Хивинской дестинации
Annotatsiya: Ushbu tadqiqot kognitiv, ta'sirchan va xulq-atvor o'lchovlarini o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni qo'llagan holda, O'zbekistonning turizm yo'nalishi bo'lgan Xorazm viloyatining Xiva destinatsiya imidjini shakllantirishga qaratilgan. Mavjud tadqiqotlardagi bo'shliqni turistlar va mahalliy rezidentlarning nuqtai nazarini taqqoslash yo'li bilan bartaraf etish, empirik tadqiqot orqali imidj shakllanishini yaxlit tushunish uchun sifat tahlili usullarini o'z ichiga olgan aralash metodologiya qo'llanilgan.	Аннотация: данное исследование направлено на формирование дестинационного образа Хивы, туристического направления в Хорезмской области Узбекистана, с использованием комплексного подхода, включающего когнитивные, аффективные и поведенческие измерения. Чтобы заполнить пробел в существующих исследованиях путем сравнения точек зрения туристов и местных жителей, был использован смешанный методологический подход, включающий методы качественного анализа, чтобы обеспечить целостное понимание формирования имиджа посредством эмпирических исследований.
Kalit so'zlar: destinatsiya imidji, imidj kognitiv imidj, affektiv imidj, Xiva, rezidentlar, yaxlit yondashuv.	Ключевые слова: имидж дестинации, имидж, когнитивный имидж, аффективный имидж, Хива, жители, целостный подход.

Kamol Sharifovich Yuldashev — Ipak yo'li xalqaro turizm va madaniy meros univer-siteti tayanch doktoranti, BuxDU o'qituvchisi

MUSTAQIL TURIZM RIVOJLANISHINING EVOLYUTSIYASI

Annotatsiya: maqolada mustaqil turizm kategoriyasining rivojlanish davri va evolyutsiyasi, uni turizm sohasidagi ahamiyati va jahon iqtisodiyotiga ta'siri tadqiq etilgan. Turizm bozorida axborot texnologiyalari va internet aloqalarining kirib kelishi, onlayn band qilish platformalarining tashkil etilishi bilan sayohatlarni mustaqil amalga oshirishining ommalashishiga olib kelgani haqida batafsil ochib berilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil turizm, uyushgan ommaviy turistlar, uyushtirilmagan mustaqil turistlar, internet texnologiyalari, onlayn band qilish tizimlari, xizmat ko'rsatadigan sohalar.

Kirish. Bugungi kunga kelib mamlakatimizda turizm industriyasi pandemiyadan keyin qayta tiklanish jarayonini boshdan kechirayotgan bir paytda xorijiy turistlarni yanada keng jalb qilish maqsadida turizm xizmatlar bozorni diversifikatsiya qilish, mavsumiylik tushunchasini bartaraf etish mamlakat oldidagi keyingi yechilmagan vazifa bo‘lib qolmoqda. Jahon turizm bozorida sayohatni mustaqil tashkil etayotgan turistlar kategoriyasi ommalashib boqmoqda. Turizm bozorida onlayn band qilish platformalarining rivojlanganligi xorijiy turistlar uchun masofadan turib turistik xizmatlarni onlayn band qilish imkonini yaratib bermoqda. Mustaqil turistlarning asosiy segmenti byudjetli turistlarni tashkil etilishini inobatga olib, ular asosan turistik nomavsumiy davrlarda sayohat qilishni afzal ko‘rishmoqda, sababi biz bilamizki ko‘p mamlakatlarda nomavsumiy paytda barcha turistik xizmatlar mavsumiy davrga nisbatan arzon narxda bo‘ladi. Shu sababdan nomavsumiy davrda mustaqil turistlarni O‘zbekistonga jalb qilish, ularga zarur shart-sharoitlar yaratish, infratuzilmani takomillashtirish kabi dolzarb masalalar mavjud. Bu borada mamlakatimiz rahbari ham bir necha bor ta’kidlab kelmoqdalar, xususan 2024-yil 12-yanvardagi Respublikaga xorijiy turistlar sonini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF 9-son Farmonida [1] Zomin turistik-rekreatsioon zonasi, Chimyon xalqaro umummavsumiy kurorti va “Amirsoy” tog‘-chang‘i kurort zonasi, xalqaro brendlarning savdo do‘konlaridan iborat bo‘lgan yirik savdo komplekslarini (“Luxury tourism village”) barpo qilish to‘g‘risidagi qaror qabul qilinishi, xorijiy turistlar oqimining ko‘payishi va shu bilan mustaqil turistlar uchun mamlakat jozibadorligining oshishiga olib keladi. Shuning uchun eng avvalo mustaqil turizm tushunchasining maohiyati, rivojlanish evolyutsiyasi, uning bosqichlari kabi tadqiqotlarni olib borish zarurati tug‘ilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqil turizm tushunchasi va mohiyati haqida bir necha xalqaro va mahalliy olimlar tadqiqot ishlarini olib borishgan, jumladan, I.I.Starkova “Самодеятельный туризм: современное состояние и перспективы развития” [2] maqolasida, N.S. Ibragimov “O‘zbekistonda Detinatsion menejment konsepsiyasini qo‘llash” [3] dissertatsiyasida, Ana Figueroa “FIT Travel: All About Independence” nomli elektron jurnalida, Diana K. Parr 1989 – yilda o‘zining “Free Independent Travellers, the unknown tourists” [4] nomli dissertatsiyasida, Yangi Zelandiyalik olimlar Kenneth F. Hyde va Rob Lawson “The Nature of Independent Travel” [5] nomli maqolasida mustaqil turizmning tashkil etilishi, uning xususiyatlari, mazmun va mohiyati haqida yoritilgan. Ammo mustaqil turizm paydo bo‘lishiga qanday omillar va uning tarixi haqida o‘rganilmagan.

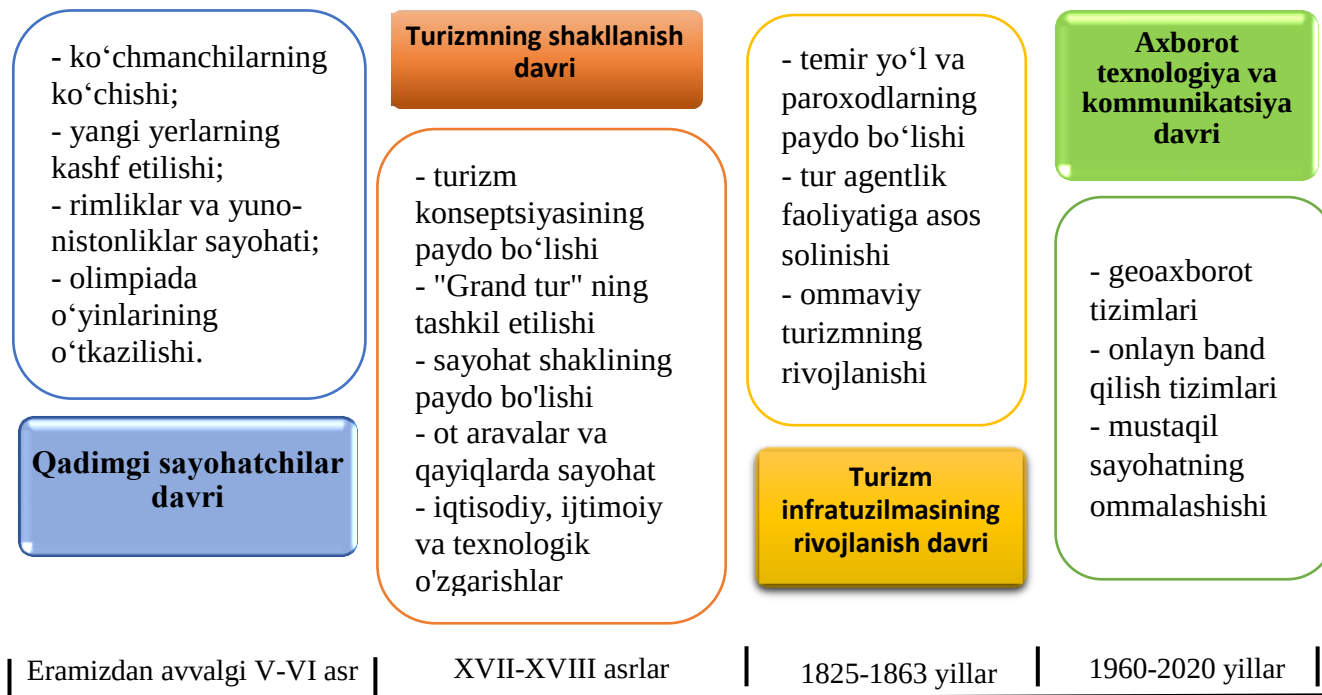
Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqil turizm tushunchasining mohiyatini aniqlashda ilmiy tadqiqotlarning qiyosiy usulidan foydalanildi. Bundan tashqari, mazkur mavzuga oid xorijiy va mahalliy olimlarning berilgan ta’riflari tahlil qilinib, malliflik ta’rifi berilgan. Tadqiqot ishi jarayonida mustaqil turizm rivojlanishining xronologiyasi aniqlanib, mantiqiy fikrlash usullari qo‘llanilgan.

Tahlil va natijalar. “XX asr oxiri va XXI asr boshlarida mustaqil sayohat qilish ommalashib, ortib boraverdi. Bunga sabab turist uchun kerakli ma’lumotlarni topib beradigan va sayohat uchun zarur bo‘lgan xizmatlarni oldindan sotib olish imkonini beradigan internet texnologiyalarining (onlayn band qilish tizimlari, elektron chiptalar) rivojlanishi bo‘ldi. 1960-yillarda havo transporti orqali tashishlar soni va unga bo‘lgan talabning oshishi, aviatashuvchi kompaniyalarga ko‘p ma’lumotlar va axborotlarni qabul qilishda paydo bo‘lgan qiyinchiliklardan keyin, avia chiptalarni band qilish jarayoni bilan shug‘ullanadigan hamda avtomatlashtirilgan kompyuter tizimlarini yaratish zarurati tug‘ildi. O‘sha paytda birinchi band qiladigan kompyuter tizimi CRS (Computer Reservation System) yaratildi [6]. Dastlab faqatgina avia chiptalarni sotishga qaratilgan bu tizim keyinchalik takomillashtirilib, mehmonxona, temir yo‘l chiptalari, yengil avtomoshinalarni ijaraga olish kabi xizmatlarni ham dasturiy tizimga aylantirishgan. Buning natijasida zamonaviy “Global tarqatish tizimi” (Global Distribution System) ning yaratilishiga olib keldi va uning asosiy vazifasi barcha turagentlarga xizmat ko‘rsatishdan iborat edi. Hozirgi davrda 4 ta GDS tizimlari mavjud. Bular: Sabre (1964), Galileo (1987), Amadeus (1987), va WorldSpan (1990). Ushbu tizimlar turizm bozorining 90% va 800 mingga yaqin turagentlarni qamrab oladi. [7].

Olib borilgan tadqiqotlardan kelib chiqib, turizm industriyasi rivojlanishi turli xil davr-

larda bosqichma-bosqich amalga oshirilganini kuzatish mumkin va bundan xulosa qilib, insonda intellektual xususiyatlar rivojlangan sari barcha sohada infratuzilmaning zamonaviylashuvi, innovatsion texnologiyalarining paydo bo'lishi, insonlar sayohat qilishining osonlashishini va sayohat jarayonining raqamlashishiga zamin yaratdi. Turistlar turli xil vositachilarga bo'lgan tobeligi kamayib, mustaqil sayohatni tashkil etishda qiyinchiliksiz, ortiqcha xarajatlarni tejash evaziga amalga oshirishni afzal ko'ra boshladi.

Nazarimizda turizm rivojlanishini to'rt davrga bo'lish mumkin: Ular quyidagi tartibda keltirilgan (1-rasmga qarang).

1-rasm. Turizm rivojlanishining 4 davri

Turizm bozorida axborot texnologiyalardan foydalanish ommalashgan sari internet aloqalari ham rivojlana boshladi va bu turizm industriyasida yangi chegaralarni ochib berdi. Endi sayohatchilar o'zlari mustaqil xohlagan turistik destinatsiyalarni masofaviy o'rganish va hattoki turistik xizmatlarni onlayn band qilish imkoniyatiga ega bo'la boshlanishi bilan elektron tijorat qilish turizmning yangi ko'rinishda shakllanishiga olib keldi. Turistik veb-sahifalarning paydo bo'lishi turistlarning ehtiyojlarini tubdan o'zgartirib yubordi. Onlayn sayohat qilishlarning tarixiy, asosiy voqealarining va mustaqil turizm rivojlanishi xronologiyasini quyidagicha ekanligi aniqlandi:

- 1989-yilda britaniyalik kompyuter olimi Tim Berners Li butun jahon turistik xizmatlarni internet orqali yagona tizimda umumlashtirishni taklif etdi;

- 1994-yilda dunyo miqyosida barcha mehmonxonalar katalogini birlashtirgan va uni ommaga reklamaga qilgan Travelweb.com sahifasiga asos solindi va vaqt o'tishi bilan turistlarga mehmonxonalarni onlayn band qilish imkonini berdi [8];

- 1995-yilda Internet Travel Network kompaniyasi birinchi bo'lib San-Fransiskodan Lasvegashgacha bo'lgan aviachiptani internet orqali sotishni nazorat qilgan. Viator Systems turistik agentligi turlar va sayohatlarni internet sahifalariga joylashtirib sotishni boshladi, va xuddi shunday turizm bozorida katta hajmdagi sayohat haqidagi qo'llanmalarni bosib chiqaradigan Lonely Planet o'z biznesining ma'lum bir qismini internet sahifalariga o'tkazdi;

- 1996-yilda niderlandiyalik Gert-Yan Bruinsma birinchi bo'lib internet orqali onlayn tarzda mehmonxonalar haqida ma'lumot olish va to'g'ridan-to'g'ri band qilish imkoniyatini beruvchi Bookings.nl. tizimini ishga tushirdi, va keyinchalik 2000-yilda Bookings Online tizimi bilan birlashib yangi loyihani boshlashdi va URL-manzilini Booking.com deb o'zgartirishdi. Hozirda uning bosh offisi Niderlandiyaning Amsterdam shahrida joylashgan;

- 1996-yilda turli xil kompyuterlar uchun dasturlar tuzuvchi dunyodagi eng katta korpora-

tsiya Microsoft o‘zining Expedia nomli onlayn turistik agentligini ishga turshirdi. Lary Peyj va Serdji Brin 1996-yil 4-yanvarda Google qidiruv tizimini ishga tushirdi. Ryanair, EasyJet va Southwest kabi aviakompaniyalar eng arzon aviatahshish modellarini ommaga taqdim etdi, undan maqsad aviachiptalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri onlayn sotuvini amalga oshirish edi;

- 1998-yilda Yevropada Brent Xoberman va Marta Leyn Foks tomonidan sayohat turlarini onlayn sotadigan veb-sahifani yo‘lga qo‘ydi. Unda sayohatchilar boradigan destinatsiyalaridan ma‘lumotlar olish va xizmatlarni onlayn band qilish imkoniyatiga ega bo‘lishgan. Shu bilan bir qatorda o‘sha yilda amerikaliklar tomonidan Travelocity kabi onlayn tizim ham ishga tushdi;

- 2000-yilda, TripAdvisor asos solindi. Ushbu saytda mehmonxonalar o‘z xizmatlarini sotish imkoniyatiga ega bo‘lishmagan, unda faqat turistlar mehmonxonalar va umuman sayohatlaridan olingan taassurotlar va sharhlarini qoldiradigan tizim sifatida faoliyat konsepsiyasiga ega edi;

- 2003-yilda Avstraliyada transport vositalarini ijara sotishga mo‘ljallangan VroomVroomVroom tizimi ishga tushirildi;

- 2007-yilda mobil telefon orqali internet sahifalariga kirish imkonini beruvchi Apple iPhone mobil qurilmasining ishga tushirilishi bilan turistik xizmatlarni taqdim etuvchi ilovalarni yuklash imkoniga ega bo‘lishgan;

- 2008-yilda xonadonlarini ijaraga berish imkonini beruvchi AirbedAndBreakfast (hozirki kunda Airbnb) veb-sahifasi ishga tushirildi.

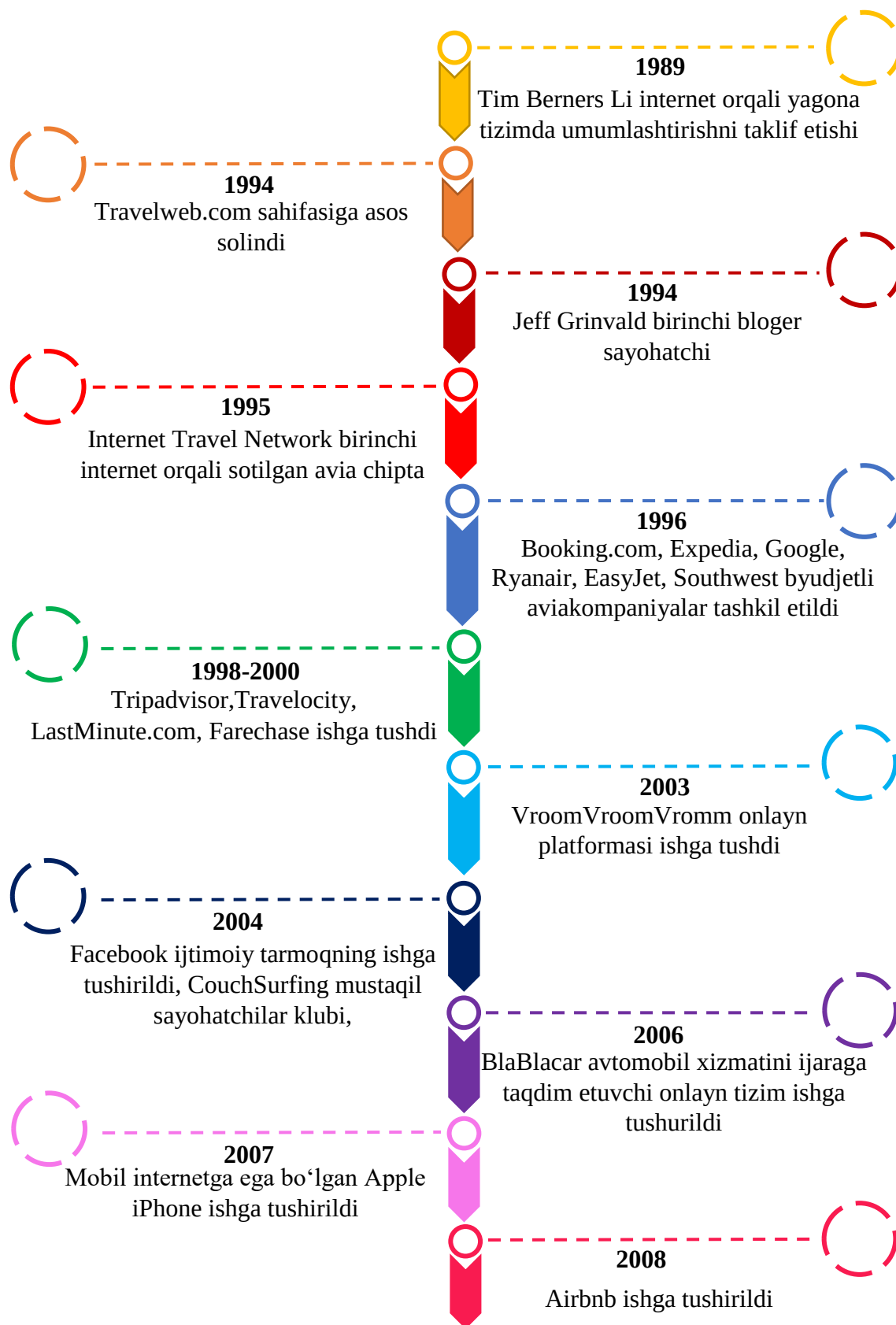
Internetning paydo bo‘lishi biznes sektorida faoliyat olib borayotgan tashkilotlar uchun chegarasiz imkoniyatlarni yaratdi va turizm industriyasi ham bundan mustasno emas. Innovatsion texnologiyalar va turistik onlayn veb-sahifalar zamonaviy turistning shakllanishiga olib kelishi bilan uning dunyoqarashi, xulq-atvori, sayohatga bo‘lgan munosabati kabi insonning ichki xususiyatlarini o‘zgartirishga olib keldi. Bundan tashqari axborot texnologiyalari tufayli boshqa davlatlarda internet aloqalardagi muammolari bartaraf etila boshlagach, zamonaviy turist uchun onlayn tarjima qiladigan ilovalarning ishlab chiqarilishi tufayli til bilan kelib chiqadigan muammolar deyarli bartaraf etildi.

Umuman olganda turistik xizmatlar turli xil veb-sahifalar orqali sotilishi asosan mustaqil sayohatchilar uchun foydalilik darajasini oshirdi. Ijtimoiy-iqtisodiy holati past, o‘rta, o‘rtachadan yuqori tabaqadagilar uchun sayohatga bo‘lgan qiziqishi sayohatni mustaqil tarzda amalga oshirish talabi yuqorilashdi. Sababi onlayn turistik agentlar ham parallel ravishda sayohatlarning byudjetli variantlarni talkif eta boshlashdi.

Tizimlashtirish maqsadida mustaqil turizm rivojlanishiga ta’sir etgan muhim omillar, dasturiy ta’minot va elektron tijorat vositalarining shakllanish xronologiyasi 2-rasmda ifodaladik.

Barcha elektron onlayn band qilish tizimlari, axborot vositalari, internet texnologiyalarining ommalashishi bilan turistlar o‘z sayohatlarining har bir xizmatlarini mustaqil ravishda band qilib, turmarshrutini tuzib, qachon va qaysi paytda borishini aniqlab, eng asosiysi o‘z ehtiyojlari va dunyoqarashiga mos keladigan sayohat davomidagi hamrohini tanlab borishni oldindan belgilab, qaysi paytda va qanday transport vositasida foydalanish, qaysi turdagi joylashtirish vositalarida tunash, qaysi turdagi ovqat va mahsulotlarni iste’mol qilish, sayohat davomiyligi va uni moslashuvchanligini belgilab olish, eng muhimi sayohat vaqtini o‘ziga moslashish kabi global darajadagi muammolar yechimini mustaqil sayohatchilarga taqdim etdi.

Xulosa va takliflar. Internet tarmoqlari xizmat ko‘rsatish sohalariga o‘z ta’sirini kuchaytirib borishi mustaqil turizm infratuzilmasining yildan-yilga takomillashlashib borishda davom etib mukammallikka erishmoqda. Turistik vositachilar (tur operatorlar va tur agentlar) ga bo‘lgan tobelik pasayib borib har bir xizmat ko‘rsatish namoyandalari (asosan joylashtirish hamda transport vositalari va ovqatlanish maskanlari) endilikda o‘z xizmatlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri sotish imkoniyatiga, turistlar bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatiga ega. Turizm turlari turistlar ehtiyojlaridan kelib chiqib sayohat shaklining yangidan-yangi ko‘rinishlari bilan parallel ravishda xizmat ko‘rsatishlar ham turistlar ehtiyojlariga moslashuvchan xarakterga ega bo‘lmoqda va kelajakda yakka tartibda xizmat ko‘rsatish namoyandalari muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi va xizmat ko‘rsatish sifati yuqori darajada ko‘tarilishiga ishonchimiz komil.

2-rasm. Mustaqil turizmni rivojlanishida ta'sir etgan omillar va raqamli xizmatlar

Yuqoridagi aniqlangan tadqiqotlardan kelib chiqib, mamlakatimizda mustaqil turistlar jalb qilish va ularning oqimini ko'paytirish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- mustaqil turistlar noodatiy sayohat shaklining namoyandalari ekanliklarini inobatga olgan holda, ularga shart-sharoitlar yaratib berish ya'ni, tog' tizmalarida mos piyoda yurishlar, uning cho'qqisiga chiqishlar kabi turlar tashkil etish va ushbu zonalarda infratuzilmani

takomillashtirish, internetga ulanish aloqalari va tezligini yaxshilash, kemping zonalar tashkil etish hamda shaxsiy avtomobillarida tashrif buyuradigan mustaqil turistlar uchun parkovka zonalarini barpo etish zarurligi tug‘ilmoqda;

- mustaqil turistlar turoperatorlar tomonidan shakllantirilgan turpaketlarni sotib olmasdan, barcha xizmatlarni mustaqil band qilishini inobatga olgan holda, barcha turistik xizmatlarning onlayn platformalarda mavjudligini ta’minlash zarurati mavjud;
- barcha shaharlarning aeroport, temir yo‘l hamda avtovokzallarida mamlakatdagi turistik diqqatga sazovor joylar haqida ma’lumotlarning mavjudligi ta’minlash, ishlovchi xodimlarning til bilish darajasini (kamida rus va ingliz) nazorat qilish,
- aeroport, temir yo‘l hamda avtovokzallar hududi yonida turli rusumdagi avtomobillarni ijara berish bilan shug‘ullanadigan tashkilotlarni tashkil etish, bundan tashqari xorijiy turistlar yetib kelish vaqtiga mos paytda shahar markazlari va diqqatga sazovor turistik joylarga qatnovchi maxsus mikro avtobus va katta avtobuslarni tashkil etish zarur.

• Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. “Respublikaga xorijiy turistlar sonini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 2024-yil 12-yanvar, PF 9-son.
2. Стракова, И.И.Самодеятельный туризм: современное состояние и перспективы развития/ Стракова, И.И., М.В. Тапхаров, Е.В. Кондрашова/ Вестник Бурятского государственного университета. Экономика и менеджмент, 2019, №2, С. 77-81.
3. Ibragimov N.S. O‘zbekistonda Detinatsion menejment konsepsiyasini qo‘llash, dissertatsiya, 2007, Samarqand, 150 bet.
4. Diana K. Parr, Free Independent Traveller, unknown tourists, Lincoln University Digital Thesis ,1989, 4-bet.
5. Kenneth F. Hyde and Rob Lawson, The Nature of Independent Travel, Journal of Travel Research · August 2003, p.10.
6. Т.С. Дьяков, Роль информационных технологий в туристической отрасли, Казанский вестник молодых ученых. Исторические науки, Всемирное культурное наследие, 2018, том 2, № 2 (5).
7. Протасеня Анастасия, GDS, Global Distribution System (Глобальная дистрибьюторская система) международная компьютерная система бронирований, <http://www.allbest.ru/>, 23.04.2015.
8. Carolyn Cossey, History of online travel industry, <https://blog.vroomvroomvroom.com/>, May 22, 2017.

К.Юлдашев Эволюция развития самостоятельного туризма	К.Yuldashev The evolution of independent tourism development
Аннотация: в статье рассматривается период развития и эволюции категории самостоятельного туризма, ее значение в сфере туризма и влияние на мировую экономику. Подробно раскрыто внедрение информационных технологий и интернет-коммуникаций на туристическом рынке, доказано, что создание платформы онлайн-бронирования привело к популяризации самостоятельных путешествий. Ключевые слова: независимый туризм, организованные массовые туристы, неорганизованные независимые туристы, интернет-технологии, системы онлайн-бронирования, сфера услуг.	Abstract: the article examines the period of development and evolution of the independent tourism category, its importance in the field of tourism and its impact on the world economy. It is revealed in detail the introduction of information technologies and Internet communications in the tourism market, It has been proven that the creation of an online booking platform has led to the popularization of independent travel. Keywords: independent tourism, organized mass tourists, unorganized independent tourists, Internet technologies, online reservation systems, service industries.

Ўткир Дўснаевич Ражабов – Термиз давлат университети Туризм ва меҳмонхона
хўжалиги кафедраси доценти (DSc)

ЎЗБЕКИСТОНДА ДИНИЙ ТУРИЗИМ РИВОЖЛАНИШНИНГ САЛОҲИЯТИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: мақолада диний туризмнинг мазмуни ва моҳияти, эътиқодга асосланган туризм эканлиги, юртимизда турли динларга тегишли ноёб ёдгорликларнинг шу кунгача сақланиб қолганлиги ва муқаддас қадамжоларнинг мавжудлиги ички ва халқаро зиёрат туризми муҳитини яратиш имконини бериши таъкидланади. Айниқса, мусулмон сайёҳлар учун етарлича салоҳият мавжудлиги, бироқ шариат талабларидан келиб чиқиб, ҳалол меҳмонхона, ҳалол транспорт ва ҳалол ошхона каби шароитларни яратиш муҳимлиги батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: диний туризм, зиёрат туризм, туризм бозорининг турли сегментлари, буддизм динига оид топилмалар, мусулмон сайёҳлар, муқаддас қадамжолар ва зиёратгоҳлар, ҳалол туризм.

Кириш. Туризм иқтисодий ривожлантиришнинг етакчи сердаромад тармоғи сифатида эътироф этилиб, кўплаб мамлакатларда соҳани кенгайтириш мақсадидаги саъй-ҳаракатлар ўтган асрнинг 80-90 йилларидаёқ бошлаб юборилган эди. Ўзбекистон Республикасида ҳам туризм соҳасини ривожлантириш, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва иқтисодийдаги улушини ошириш мақсадида қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилиб амалиётга татбиқ этилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сон Фармони асосида қабул қилинган “2019 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси”га кўра туризм соҳасини миллий иқтисодийнинг стратегик соҳасига айлантириш, туристик хизматларни диверсификациялаш ва сифатини ошириш ҳамда туристик инфратузилмани такомиллаштириш вазифаси қўйилган.¹

Республикада ривожланган туризм бозорининг турли сегментларга йўналтирилган туристик маҳсулот ва хизматларини диверсификация қилиш, жумладан, мамлакатнинг зиёрат туризми салоҳиятидан келиб чиқиб, ички ва халқаро зиёрат туризми муҳитини яратиш, улар учун мақбул ва қулай транспорт йўналишлари ва хизматларини кенгайтириш, мамлакатимизнинг зиёратчилар учун хавфсиз манзил сифатидаги имижини мустаҳкамлашга кенг имкон берилмоқда. Шу билан бирга, халқаро туризм бозорида кечаётган таркибий ўзгаришлар ва аҳолининг хусусан, зиёрат туризми соҳасидаги жадал ўсаётган талаби шароитида ривожлантириш хусусиятлари ва тенденцияларини тадқиқ этиш ҳамда уни самарали ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш, ушбу соҳада юқори натижаларга эришган илғор хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш нуктаи-назаридан масаланинг услубий ва амалий жиҳатларини очиб бериш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Зиёрат туризмининг ривожлантиришдаги ўзига хослик барча зарурий шарт-шароитлар қаторида айниқса, мусулмонлар учун ҳалол ошхона, ҳалол меҳмонхона ва ҳалол транспортларнинг фаолият кўрсатишини рағбатлантириш ва ривожлантириш бўйича тегишли чора-тадбирларни амалга ошириш талаб этилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Зиёрат туризмининг ривожлантириш масалаларининг назарий-методологик жиҳатлари С.Ю.Житенев, М.Б.Биржаков ва Т.Т.Христов² каби хорижлик олимлар ҳамда мамлакатимизнинг зиёрат туризми салоҳияти ва ундан самарали фойдаланиш имкониятлари ва истиқболлари республикаимизнинг А.А.Эштаев, А.Н.Норчаев, Г.П.Гулямова, М.Қ.Пардаев, И.С.Тухлиев ва Н.Э.Ибадуллаев каби етакчи олимларининг илмий-тадқиқот ишларида ёритилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сонли “2019 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси тўғрисида”ги Фармони <https://lex.uz/docs/4143188?ONDATE=24.05.2023>

² Житенев С.Ю. Религиозные паломничество в христианстве, буддизме и исламстве: социокультурные, коммуникационные и цивилизационные аспекты. М.: Индрик, 2012. с. 18.
Биржаков М.Б. Введение в туризм. – М.: «Издательский дом Герда», 2014.
Христов Т.Т. //Религиозный туризм// Учебник для вузов. М.: Издательство Юрайт, 2021.-338с. ISBN 978-5-534-13125-3

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот иши давомида кузатиш, қиёслаш, тизимли ва қиёсий таҳлил каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Туризм назарияси ва амалиётдан маълумки, туризм соҳаси мамлакатлар, ҳудудлар, шаҳарлар ва қишлоқлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг энг муҳим драйвери ҳисобланади. Жаҳон минтақаларида туризм, тадбиркорлик соҳаси сифатида ривожланиб, аҳоли бандлиги ва ўз-ўзини иш билан таъминлашни фаоллаштириш, шаҳар муҳитини яхшилаш, маҳаллий ҳамжамиятнинг турмуш сифати ва солиқ тушумларини яхшилашга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасида туризмнинг кўплаб, тарихий ва маданий туризм, экологик туризм, тиббий туризм, ёшлар туризми, гастронимик туризм, спорт туризми, қишлоқ туризми ва диний туризм турларини юқори даражада ривожлантириш салоҳиятининг мавжудлиги кузатувчилар ва мутахассислар томонидан эътироф этилмоқда. Хусусан, Марказий Осиёда ўтмишдан турли дин вакиллари буддавийлик, яҳудийлик, мусулмонлар, христианлар ҳамжиҳатликда яшаб келганлар. Узоқ ўтмиш ва бой тарихга эга юртимиз дунёнинг турли жойларида яшайдиган турли дин вакиллари учун диний туризм турларини ташкил қилиш имкониятини берувчи бой зиёрат туристик ресурслари салоҳиятига эга. Шу кунгача юртимизда турли динларга тегишли ноёб ёдгорликлар сақланиб қолган. Жумладан, Ўзбекистондаги буддизм динига оид топилган археологик топилмалар буддизм дини вакиллари жалб қилишга имкон беради.

Буддизм учта йирик динларнинг энг қадимийси ҳисобланса-да, Ўзбекистон ҳудудларида шу кунгача кўплаб буддавийлик обидалари сақланиб қолган. Мисол учун қадимги Кушонлар даврида буддизм ва буддавийлик маданиятининг маркази Термиз шаҳри атрофидаги “Қора тепа”, “Фаёзтепа” ҳудудлари бўлганлиги археологик топилмалар орқали исботини топган. Бу эса буддизм динига итоат этувчи Таиланд, Вьетнам, Тибет ва Япония каби давлатларда истиқомат қилувчи буддистларда қизиқиш уйғотади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси зиёрат туризмининг ривожлантириш учун қулай манзил ҳисобланади. Ўзбекистон Ислом маданияти ўчоғи, уни дунёга кенг танитадиган улуг ислом оламида чуқур из қолдирган Имом Бухорий, Ҳаким ат-Термизий, Исо ат-Термизий, Имом Мотуридий каби кўплаб машҳур олимларнинг қабрлари жойлашганлиги ислом дини вакилларига шариат қонун-қоидалари асосида шароит яратиш орқали, маҳаллий ва халқаро туризмни ривожлантириш имконини беради.

Зиёрат туризми диний туризмнинг таркибий қисми, ажралмас бўлаги, кичик тури бўлиб, пайдо бўлишига диний қарашлар, эътиқод ва урф-одатлар сабаб бўлади. Зиёрат туризми диний туризмнинг дастлабки бўғини кишилик жамияти пайдо бўлгандан бошлаб инсонлар муқаддас жойларга сайёҳат қилишган. Диний туризм кенг тушунчани англатиб, эътиқодга асосланган, турли динлар қоришмасидан ташкил топган, турли кўринишда уюштирилган диний мавзудаги сайёҳатлар мажмуини англатади. Диний соҳадаги мавзу диний сайёҳатнинг асосий сабаби бўлиши мумкин. Диний туризм нафақат маълум бир муқаддас жойга зиёрат қилиш, балки авлоддан-авлодга ўтиб келаётган қадрият ва анъаналарни давом эттириш, оламдан ўтганларни хотиралаш, ибодат талабларини бажариш, диний манбаларни ўрганиш ниятидаги сафарлар, диний маросимлар, анжуманлар ва тадбирларда иштирок этиш мақсадидаги сайёҳатларни жамлайди.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида ёзилишича, зиёратчи, бу муқаддас жойларга зиёратга борган ёки борувчи киши тушунилади.¹ Демак зиёратчининг маълум муддатга доимий яшаш жойидан узоқлашиб, ҳақ тўланадиган фаолият назарда тутилмаган сайёҳатига зиёрат туризми иборасини қўллаш мумкин. Зиёрат туризмидан кишилар руҳий қониқиш олади, кўнгли хотиржам бўлади ва диний эҳтиёжи қондирилганлигини ҳис қилади.

Аҳолида ахборот олиш имкониятининг кенгайганлиги, аҳоли даромадларининг ўсиши ва зиёратчилар учун қулай инфратузилманинг ривожланиши диний туризмнинг сегментланган бозорга айланишига сабаб бўлди. Диний туризм маҳаллий туристик бозор сегментациясидан чиқиб халқаро туризм бозорининг алоҳида сегментига айланди ва

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Тошкент: ЎзМЭ, 2006.– Б.148.

туризмнинг энг жадал ривожланаётган йўналишларидан бири сифатида катордан жой олди.

Зиёрат туризми ёки диний туризм туристларни сайёҳатга ундовчи алоҳида ўзига хос хусусиятларга эга. Сайёҳат мотиви эътиқод, диний мажбуриятлар ва қарашлар, ҳис-туйғулар бўлиши мумкин. Туризмнинг бошқа йўналишларида сайёҳатга чиқиш учун аҳолининг даромадлари ва бўш вақти катта рол ўйнаса-да, диний туризмда эътиқодли кишиларга ибодат қилишлари ёки диний мажбуриятларини бажариш устунлик қилади ва озгина имконият бўлган тақдирда сайёҳатга интилишади. Шу билан бирга, ўзларининг алоҳида талаби билан ажралиб туради. Мисол учун мусулмон сайёҳлар шариат талабларидан келиб чиқиб, ҳалол меҳмонхона, ҳалол транспорт ва ҳалол ошхона, ибодат қилишлари учун номозхоналарга талаб билдиришса, вегетарианлар учун гўштсиз таомлар муҳим ҳисобланади.

Диний туризмнинг муҳим хусусияти ҳам шундаки, ҳар бир диннинг талабларини, қонун-қоидаларини билиш ва шундан келиб чиқиш ривожланишига кўпроқ имкон беради.

Диний туризмнинг ривожланиши ва ўрни муқаддас жойларнинг мавжудлиги, аҳолининг диний маданияти ва қарашлари, мамлакатда олиб борилаётган диний сиёсатнинг таъсири ва туризм соҳасидаги ислохотларнинг самарадолигига боғлиқ.

Ўзбекистонда диний туризмни ривожлантириш бўйича салмоқли ишлар амалга оширилди. Диний бағрикенглик ва эркинлик тамойили доирасида, турли динлар ва миллатлараро тотувлик, дунёвий давлат ва дин орасидаги муносабатларнинг мустаҳкам ҳуқуқий асослари яратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сонли “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги [Фармони](#)га кўра, Рамазон ҳайити (Ийд ал-Фитр) ва Қурбон ҳайити (Ийд ал-Адҳа) диний байрамларини нишонлаш даврида қўшимча ва кўчириш ҳисобига ишланмайдиган кунлар уч кундан кам бўлмаган муддатга белгиланди. Бухоро шаҳрида ислом дини тарихи ва мусулмон оламида машҳур бўлган шахслар тўғрисида маълумот берувчи инновацион музейни қуриш, Самарқанд шаҳрида ислом дини, минтақадаги мавжуд дин намояндалари мероси ва моддий маданий мерос объектларини акс эттирувчи тематик хиёбонни яратиш вазифалари белгилаб қўйилди.¹

Ўзбекистон Республикасининг диний муқаддас жойларини зиёрат қилиш, маданий-тарихий ва диний мероси, анъаналарини ўрганиш мақсадида қирувчи хорижий фуқаролар учун 2 ойгача бўлган муддатга бериладиган зиёрат визаси “Pilgrim visa” жорий этилди.²

Янгиланаётган Ўзбекистон учун диний туризмнинг ривожланишида зиёрат қадамжоларининг ўзига етарли эмас. Зиёратчиларнинг ибодат амалларини бажариши учун етарлича шарт-шароит бўлиши, келиб - кетиши, жойлашиши, овқатланиши ва маълумотларга эга бўлишига замонавий инфратузилмалар шакллانган бўлиши керак.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистоннинг диний туризм соҳаси катта салоҳиятга эга. Президентимиз Ш.М. Мирзиёев 2023 йил 17 октябрда Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган Бутунжаҳон туризм ташкилоти бош ассамблеяси 25-сессиясидаги нутқида мамлакатимизда зиёрат туризмини ривожлантириш истиқболига тўхталиб, “Зиёрат туризми дастури доирасида сайёҳатга келувчилар сонини ҳозирдан уч баробарга оширамиз. Ана шу эзгу мақсадда табаррук зиёрат масканларининг географияси кенгайтирилиб, уларнинг ягона харитаси яратилмоқда.

Самарқандда улуг мутафаккир бобомиз Имом Бухорий ҳазратлари хотирасига бағишлаб бунёд этилаётган мухташам меъморий мажмуа бу борадаги улкан лойиҳаларимиздан бири бўлишига ишонаман” деганлари ҳам бежиз эмас.³

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сонли “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони <https://lex.uz/docs/5283956>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сонли “2019 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси тўғрисида”ги Фармони <https://lex.uz/docs/4143188?ONDATE=24.05.2023>

³ Улкан сайёҳлик салоҳиятининг ёрқин эътирофи. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бутунжаҳон туризм ташкилоти бош ассамблеяси 25-сессиясидаги нутқи. // Халқ сўзи газетаси 2023 йил 17 октябрь №220 (8563)

Амалга оширилаётган чора-тадбирлар ва яратилаётган шарт-шароитлар туфайли, диний туризмда ўсиш тенденцияси кузатилаяпти. Айниқса, юртимизга ташриф буюраётган мусулмон сайёҳлар оқими йилдан-йилга ортиб бормоқда. Аммо сайёҳлар оқимини янада ошириш, уларда Ўзбекистон ҳақида янада яхшироқ таассурот қолишига хизмат қилувчи жозибадор туризмни яратиш бугунги куннинг асосий вазифасига айланиши керак. Жумладан, мусулмонлар учун шариатга мувофиқ, маъқул бўлган қулай ибодат жойлари, ҳалол сертификат ва стандартларга эга ҳалол хизматлар таклифини кўпайтириш, яратилган қулайликлар ҳақида маълумот берувчи рақамли платформалар ва мобил иловаларни ишлаб чиқиш ва тарғиб қилиш зарур.

Мукаддас қадамжолар ва зиёратгоҳлар, юртимизда яшаб ўтган ва мангу қўним топган уламоларнинг илмий мероси ҳақидаги маълумотларни шакллантириш, аҳоли учун маданий-маиший хизмат қиладиган мажмулар қурилишида ва лойиҳалашда мусулмонлар учун қулай ибодат жойлари бўлишлигини ҳисобга олиш, зиёратчиларга хизмат кўрсатиш сифати ва маданиятини ошириш, туристлар хавфсизлигини таъминлаш, диний туризмнинг барқарор ривожланишига хизмат қилиши билан бирга, диний, дўстона туризм йўналишида амалга оширилаётган ишлар ҳам маҳаллий зиёратчиларга, ҳам хорижий зиёратчилар учун манфаатли бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сонли “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги [Фармони](https://lex.uz/docs/5283956) <https://lex.uz/docs/5283956>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сонли “2019 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси тўғрисида”ги Фармони <https://lex.uz/docs/4143188?ONDATE=24.05.2023>
3. Улкан сайёҳлик салоҳиятининг ёрқин эътирофи. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бутунжаҳон туризм ташкилоти бош ассамблеяси 25-сессиясидаги нутқи. // Халқ сўзи газетаси 2023 йил 17 октябрь №220 (8563)
4. Житенев С.Ю. Религиозные паломничество в христианстве, буддизме и мусульманстве: социокультурные, коммуникационные и цивилизационные аспекты. М.: Индрик, 2012. с. 18.
5. Биржаков М.Б. Введение в туризм. – М.: «Издательский дом Герда», 2014.
6. Христов Т.Т. //Религиозный туризм// Учебник для вузов. М.: Издательство Юрайт, 2021.-338с. ISBN 978-5-534-13125-3
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Тошкент: ЎЗМЭ, 2006.– Б.148.

У.Раджабов Потенциал и перспективы развития религиозного туризма в Узбекистане	U.Rajabov Potential and prospects for the development of religious tourism in Uzbekistan
Аннотация: в статье отмечается содержание и суть религиозного туризма, то, что этот туризм основан на вере, что в нашей стране до наших дней сохранились уникальные памятники, принадлежащие разным религиям, что наличие святых мест позволяет создать среду для внутреннего и международного паломнического туризма. Подробно освещается наличие достаточного потенциала для туристов-мусульман, необходимость создания таких условий, как халяльная гостиница, халяльный транспорт и халяльная кухня, в соответствии с требованиями шариата. Ключевые слова: религиозный туризм, паломнический туризм, различные сегменты туристического рынка, буддийские находки, туристы-мусульмане, святые места и святыни, халяльный туризм.	Abstract: the article notes the content and essence of religious tourism, that this tourism is based on the belief, that in our country unique monuments belonging to different religions have been preserved to this day, that the presence of holy places allows us to create an environment for domestic and international pilgrimage tourism. The presence of sufficient potential for Muslim tourists, the need to create such conditions as a halal hotel, halal transport and halal cuisine, in accordance with the requirements of Sharia, are covered in detail. Keywords: religious tourism, pilgrimage tourism, different segments of the tourism market, Buddhist findings, Muslim tourists, holy sites and pilgrimage sites, halal tourism.

КИЧИК БИЗНЕС ВА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК

Gulnora Mardiyevna Shadiyeva – SamISI, “Real iqtisodiyot” kafedrası professori, i.f.d.

Ra’no Akbar qizi Qulmurodova – SamISI, MI-122 guruh magistranti

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES VA OILAVIY TADBIRKORLIK – AHOLI TURMUSH DARAJASINI OSHIRISHNING BIR OMILI SIFATIDA

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada oilaviy tadbirkorlikning mazmun va mohiyati, oilaviy tadbirkorlikni tashkil etishning qonuniy asoslari, oilaviy tadbirkorlikni yanada rivojlantirib, oila farovonligini oshirishning yo‘nalishlari bo‘yicha ma‘lumotlar keltirilgan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida yurtimizda oilaviy tadbirkorlik rivojlanishi bo‘yicha taklif va xulosalar keltirilgan.
Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, oilaviy tadbirkorlik, oila farovonligi, kambag‘allikni qisqartirish, investitsiya, texnika, innovatsiya, modernizatsiya.

Kirish. Raqamli iqtisodiyot sharoitida mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlashda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish muhim rol o‘ynaydi. Iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi natijasida oilaviy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi o‘rni oshib boradi.

Chunki oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish aholini ish bilan ta‘milash, bandlik muammosini hal qilish, kambag‘allikni qisqartirish, aholi farovonligini oshirish imkoniyatini beradi.

Oxirgi yillarda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish maqsadida har bir oila uchun barqaror daromad va barqaror sharoit manbaini yaratish uchun bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, aholining moddiy ahvolini izchillik bilan yaxshilash, turmush darajasida sezilarli darajada ijobiy o‘zgarishlarni ta‘minlash, tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishda tizimli amaliy yordam ko‘rsatish, aholining tadbirkorlik faoliyatlarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, aholini tadbirkorlik ko‘nikmalariga o‘rgatish va tegishli tadbirlarni tashkil etishda amaliy yordam ko‘rsatish, qo‘shimcha ish o‘rinlari va daromad manbalarini yaratish, allaqachon mahallalarda yangi faoliyat bilan shug‘ullanadigan oilalarda kichik-klasterlarni tashkil etish; bozor infratuzilmasi obyektlari, xizmat ko‘rsatish va xizmat ko‘rsatish punktlari tarmog‘ini yaratish kabilardir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvadagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasi” PF-60-sonli Farmonining uchinchi “milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash” nomli ustuvor yo‘nalishining 29-maqsadida tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish va uning muntazam daromad manbalarini shakllantirish uchun imkoniyatlar yaratish, xususiyl sektorning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 85 foizga va eksportdagi ulushini 70 foizga yetkazish maqsad qilib belgilangan. Shuningdek, belgilangan maqsadga erishish uchun 2026-yilga borib tadbirkorlik subyektlariga soliq yuklamasini yalpi ichki mahsulotning 27,5 foizidan 25 foizi darajasiga kamaytirish, hududlarda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, ishsizlik va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha mavjud tuzilmalar faoliyatini takomillashtirish, tadbirkorlik subyektlari o‘z faoliyatini boshlashi uchun zarur ma‘lumotlarni erkin foydalanishga chiqarish kabi vazifalarni amalga oshirish lozim¹. Bu esa tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

“Oilaviy tadbirkorlik to‘g‘risida”gi Qonunning 1-moddasiga muvofiq oilaviy tadbirkorlik oila a‘zolari tomonidan tavakkalchilik asosida va o‘zining mulkiy javobgarligi doirasida daromad (foyda) olish maqsadida amalga oshiriladigan faoliyat bo‘lib, tarkibidagi ishtirokchilarining ixtiyoriyligiga asoslanadi. Oilaviy tadbirkorlik faoliyati yuridik shaxs tomonidan tashkil etilgan yoki tashkil etilmagan holda faoliyat yuritishi mumkin. Yuridik shaxs tomonidan amalga oshiriladigan oilaviy tadbirkorlikning tashkiliy-huquqiy shakli oilaviy korxona sanaladi. Yuridik shaxs tomonidan tashkil etilmagan holda faoliyat yuritiladigan oilaviy tadbirkorlik qonun hujjatlarida ko‘rsatilgan tartibda faoliyat yuritiladi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvadagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasi” PF-60-sonli Farmoni

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik taraqqiyotini tadqiq etishning ilmiy, nazariy asoslari va usullari R.Xizrich¹, ²M.Piters, A.Xosking, F.Xayek M.G.Lapusta, K.R.Makkonnell, F.F.Xamidullin³, M.M.Xait⁴, N.Yegorova, A.Larionov, V.Dolgopyatov, O.Zamkov singari xorijiy olimlar tadqiqotlarida keng yoritilgan. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning umumiy jihatlari mamlakatimiz olimlaridan U.V.Gafurov⁵, H.P.Abulqosimov, A.O‘lmasov, M.Sharifxo‘jayevlar, Q.Muftaydinov va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida bayon etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni takomillashtirish sohasidagi qonunosti va me‘yoriy-huquqiy hujjatlar, xususan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon, Qarorlari olindi. Statistik ma‘lumotlarni to‘plash va ularni qayta ishlashda zamonaviy statistik usullar va kuzatuvlar, qiyosiy va tizimli, analiz va sintez usullaridan foydalaniladi.

Tahlil va natijalar. Hozir O‘zbekistonda oila xo‘jaligi tadbirkorligi vujudga kelib rivoj topmoqda. Ularning rivojlanishini ta‘minlash va jadallashtirish uchun tegishli oila xo‘jaligi tadbirkorlari uyushmalarining tashkil bo‘lishi tayin. Bunday birlashmalar orqali oila xo‘jaligini rivojlantirish va farovonligini oshirish bo‘yicha yirik ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilsa bo‘ladi. Kelajakda mamlakatimizda oila xo‘jaligi tadbirkorlari uyushmalarini barpo qilish doirasidagi muammolarni ham hal qilishni taqozo qiladi. Bunday nodavlat tashkilotlarining faoliyat ko‘rsatishini rivojlantirish konsepsiyasini ham ishlab chiqish bugungi kunda o‘ta dolzarb masalalardan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlarida keltirilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, 2022- yil 1-sentabr holatiga ko‘ra oilaviy korxonalar jami tadbirkorlik subyektlarining 11,4 foiz ulushini tashkil yetdi.

2021- yilning 1- noyabr holatiga respublikamizda jami 55 725 ta oilaviy korxonalar ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lib, ulardan 52 140 tasi faoliyat yuritmoqda.

Unda «oilaviy korxona - uning ishtirokchilari tomonidan tovarlar ishlab chiqarish va realizatsiya qilish uchun ixtiyoriy asosda, ishtirokchilardan har birining mol-mulki negizida tashkil etiladigan, shuningdek ulushli yoki umumiy mol-mulk ko‘rinishida tashkil etiladigan kichik tadbirkorlik subyekti» ekani ko‘rsatilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasida keltirilgan ma‘lumotlarga ko‘ra 2022 yilning yanvar-sentabr oylarida respublikada 9 711 ta oilaviy korxonalar yangi tashkil etilgan. Quyidagi diagrammada 2018 – 2021 yillarda yangi tashkil etilgan oilaviy korxonalar to‘g‘risidagi ma‘lumot keltirilgan.(1-rasm.)

Yuqoridagi diagrammada keltirilgan ma‘lumotlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, oxirgi 4 yil ichida eng ko‘p 2020-yilda, eng past natija esa 2018-yilda oilaviy korxonalar tashkil etilgan. 2021-yilda tashkil etilgan oilaviy korxonalar soni 2020-yilga nisbatan 17 foizga kamaygan. 2020 yilda tashkil etilgan korxonalar soni 2019-yilga nisbatan 34 foizga oshgan, 2019-yilda tashkil etilgan korxonalar soni 2018-yilga nisbatan 2,7 barobarga oshganini ko‘rishimiz mumkin.

2022-yilda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan 142 611,7 milliard so‘mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarildi. Hududlar kesimida kichik tadbirkorlik subyektlarining eng ko‘p sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi Toshkent shahri (38 904,8 mlrd. so‘m), Toshkent (18 549,3 mlrd. so‘m), Farg‘ona (13 398,3 mlrd. so‘m), Andijon (12 077,9 mlrd. so‘m) va Samarqand (11 262,1 mlrd. so‘m) viloyatlari hissasiga to‘g‘ri keldi. Xorazm viloyatida (2 956,0 mlrd. so‘m) sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi eng past bo‘lib qolmoqda.

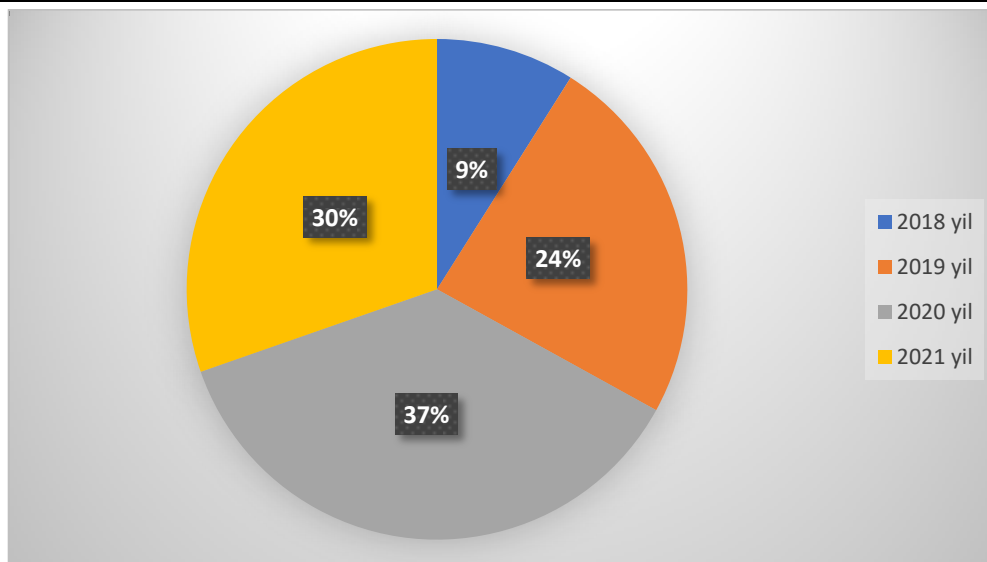
¹ Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство или как завести собственное дело и добиться успеха. – М.: «Прогресс», 1991. –С. 223 с

² Лапуста М.Г., Старостин Ю.Л. Малое предпринимательство. - М.: «Инфра-М», 1997. –С. 87.

³ Хамидуллин Ф.Ф. Развитие методологии исследования малого бизнеса. // «Проблемы современной экономики», 2007, №3(19).

⁴ Хаит М.М. Развитие малого бизнеса на основе реструктуризации крупных предприятий. // Вестник Московского университета, сер. 6. Экономика, 2006, №4. –С. 32-43.

⁵ Muftaydinov Q. Iqtisodiyetni erkinlashtirish sharoitida tadbirkorlikni rivojlantirish muam molar. / Dis. ... iqt. fan. d-ri. - T/, 2004. -18-b.

1-rasm. 2018 – 2021-yillarda yangi tashkil etilgan oilaviy korxonalar soni

1-jadval

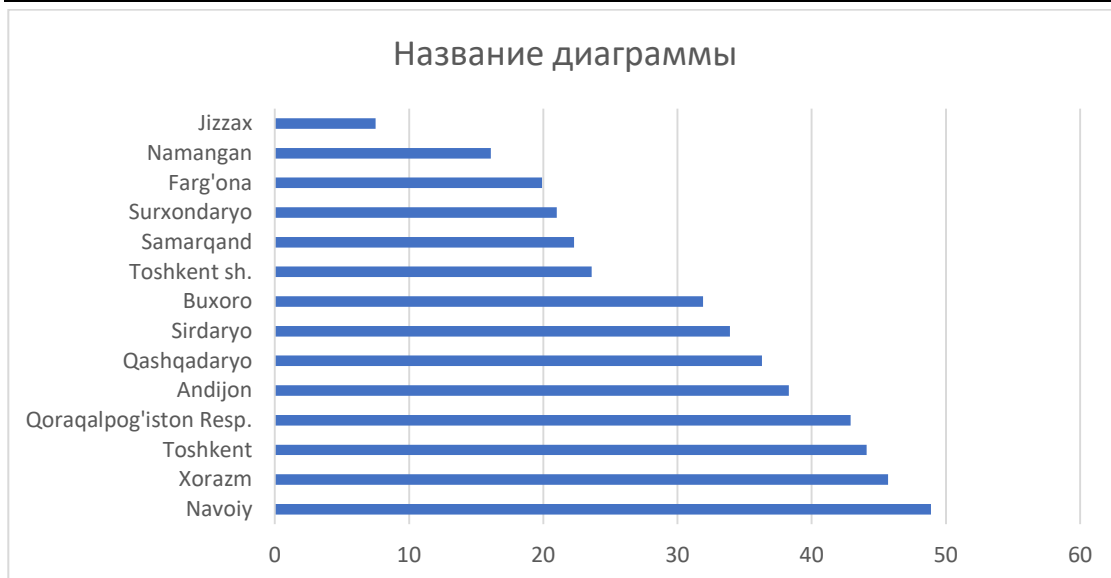
2022-yilda hududlar bo'yicha kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, mlrd. so'm

Toshkent sh.	38 904,8
Toshkent	18 549,3
Farg'ona	13 398,3
Andijon	12 077,9
Samarqand	11 262,1
Buxoro	9 237,4
Namangan	8 331,8
Navoiy	6 300,7
Jizzax	5 446,8
Qashqadaryo	5 392,4
Sirdaryo	3 880,5
Qoraqalpog'iston Resp.	3 744,6
Surxondaryo	3 128,8
Xorazm	2 956,0

Hududlar kesimida kichik tadbirkorlikning jami sanoat mahsulotidagi eng yuqori ulushini Jizzax viloyati (48,9 %), Namangan viloyati (45,7 %), Farg'ona viloyati (44,1 %), Surxondaryo viloyati (42,9 %), Samarqand viloyati (38,3 %), Toshkent sh. (36,3 %), Buxoro viloyati (33,9 %), Sirdaryo viloyati (31,9 %), Qashqadaryo (23,6 %) va Andijon (22,3 %) viloyatlari tashkil etdi.

Raqamli iqtisodiyot munosabatlarining qaror topishi oila xo'jaligi tadbirkoridan nafaqat tadbirkorlik bo'yicha, balki iqtisodiy ishlarni samarali tashkil etish bo'yicha ham o'ta bilimdonlikni va zukkolikni talab qiladi. Tadbirkorning iqtisodiy jihatdan bilim va saviyasining keng bo'lishi oila xo'jaligi daromadiga yana ko'proq foyda keltiradi, mulkini yanada oshiradi. Yanada muhimroq jihati, mulkning hajmi mulkni foydalanib uni sarflash orqali oshadi. Bu esa, nafaqat oila xo'jaligining, balki davlatning ham boyishi, iqtisodiy jihatdan mustahkamroq bo'lishi uchun asos bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning pirovard maqsadi – odamlarimizga, har bir oilaga munosib turmush sharoitini yaratib berishdan iboratdir. Bu albatta, naqadar murakkab va mas'uliyatli vazifa. Bunday maqsadga erishish uchun faqat amaliy tadbirlarni amalga oshirishgina yetarli emas. Ushbu sohani chuqur tadqiq qilib, har bir oilaning farovonligini ta'minlash uchun ilmiy asoslangan tavsiyalarni ishlab chiqishni ham taqozo qiladi.

2-rasm. 2022 yilning yanvar-dekabr oylarida jami sanoat mahsulotidagi kichik tadbirkorlikning hududlar bo'yicha ulushi, % da

Biroq, iqtisodiyotni erkinlashtirish, bozor munosabatlarining shakllanishi bu muammoga yangidan yondoshishni talab qilmoqda. Shu tufayli, hozirgi paytda, oila xo'jaligining iqtisodiy muammosiga katta e'tibor berilmoqda. Ushbu soha iqtisodiy nazariya faniga kiritildi va u endilikda mikroiqtisodiyotning subyekti sifatida qaralmoqda.

Xulosa va takliflar. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yurtimizda oilaviy tadbirkorlikni yanada takomillashtirish bo'yicha quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. oilaviy tadbirkorlik faoliyatini boshlagan tadbirkorlarga ularning faoliyatini yo'lga qo'yish va axborot markazlari tomonidan ma'lumotlar berib to'g'ri yo'l ko'rsatishlari, maxsus fondlar va mablag'lar yordamida maoliyaviy jihatdan yordam ko'rsatishlari, kerak bo'lgan hollarda bino va joylar bilan ta'minlashga yordam qilish;

2. oilaviy tadbirkorlik faoliyati bilan faoliyat olib boruvchi shaxslar so'nggi innovatsion texnologiyalardan unumli foydalana olish imkoniyatlariga ega bo'lishlari;

3. hozirgi kunda oilaviy tadbirkorlikni ro'yxatga olish ancha osonlashtirilgan bo'lib bu jarayonni yanada mustahkamlash va takomillashtirish;

4. oilaviy tadbirkorlik subyektlari tashqi iqtisodiy faoliyati jihatdan ham ularni qo'llab-quvvatlash, shu jumladan, xorijiy mamlakatlar bilan ilmiy-texnikaviy, savdo va ishlab chiqarish aloqalarini yanada oshirishga yordam berish;

5. oilaviy korxonalar faoliyati uchun yetuk kadrlarni tayyorlash, va ularning malakasini muntazam ravishda oshirib borish tizimini tashkil etish, buning uchun oliy ta'lim, o'rta maxsus o'quv yurtlarida "Oilaviy tadbirkorlik asoslari" fanini o'quv rejalariga kiritish kerak bo'ladi. Bu ishlarning ro'yobga chiqishi natijasida odamlarni o'zini o'zi ish bilan ta'minlash imkoniyatlari kengayadi va aholining ish bilan bandligiga imkon yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T.:O'zbekiston, 2014. -46 b.
2. O'zbekiston Respublikasining «Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida»gi Qonuni (26-aprel 2012-y.).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvadagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi" PF-60-sonli Farmoni.
5. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство или как завести собственное дело и добиться успеха. – М.: «Прогресс», 1991. –С. 223 с
6. Лапуста М.Г., Старостин Ю.Л. Малое предпринимательство. - М.: «Инфра-М», 1997. –С. 87.

7. Хамидуллин Ф.Ф. Развитие методологии исследования малого бизнеса. // «Проблемы современной экономики», 2007, №3(19).
8. Хаит М.М. Развитие малого бизнеса на основе реструктуризации крупных предприятий. // Вестник Московского университета, сер. 6. Экономика, 2006, №4. –С. 32-43.
9. Муфтайдинов Қ. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида тadbirkorlikni rivojlantirish muammolari. / Дис. ... икт. фан. д-ри. - Т/, 2004. -18-б.

Г.Шадиева, Р.Кулмурадова Малый бизнес и семейное предпринимательство в условиях цифровой экономики как фактор повышения уровня жизни населения Аннотация: в данной научной статье освещены семейное предпринимательство, его содержание, правовые основы организации семейного предпринимательства, информация о путях развития семейного предпринимательства и повышения семейного благосостояния. Кроме того, есть предложения по развитию семейного бизнеса в нашей республике в условиях цифровой экономики. Ключевые слова: цифровая экономика, семейный бизнес, семейное благосостояние, сокращение бедности, инвестиции, технологии, инновации, модернизация.	G.Shadieva, R.Kulmuradova Small business and family entrepreneurship in the conditions of the digital economy as a factor in raising the standard of living of the population Abstract: in this scientific article, family entrepreneurship, its content, legal basis of organizing family entrepreneurship, information on ways to develop family entrepreneurship and increase family well-being are covered. In addition, there are proposals for the development of family business in our republic in the context of the digital economy. Keywords: digital economy, family business, family welfare, poverty reduction, investment, technology, innovation, modernization.
--	--

Saodat Toxirovna Toshaliyeva – Termiz davlat universiteti “Biznes va boshqaruv” kafedrasini mudiri, PhD, mustaqil tadqiqotchi

MAMLAKATIMIZDA KICHIK TADBIRKORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISH HOLATI TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada mamlakatimizda kichik tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish xususiyatlari, afzalliklari, zarurati yoritilgan va uning holati tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: tadbirkorlik, kichik tadbirkorlik, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, iqtisodiyot tarmoqlari, hudud.

Kirish. Bugungi kunda xususiy sektor va tadbirkorlikning rivojlanishi islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan yangi jarayonga aylandi. Bu borada aholining faolligi zamonaviy texnologiya va turli sohalarida ishlashga qiziqishlari ham ortib bormoqda. Chunki, iqtisodiyotda kundan-kunga yangi yoʻnalish va sohalar yaratilmoqda. Ayniqsa, xususiy tashabbuslarni kengaytirish va ular uchun yangi istiqbolli turlarini yaratish tizimli boshqaruvni taqozo qiladi. Bu borada Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida taʼkidlanidek, “Agar jami 750 mingta yangi dehqon xoʻjaligini tadbirkorga, yer egasiga aylantira olsak, qishloqda juda koʻp ijtimoiy muammolar, avvalo, ishsizlik va kambagʻallik masalasi yechiladi” [1]. Darhaqiqat, mamlakatimizda kichik tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish oʻziga xos istiqbolli soha boʻlib hisoblanadi. Shu bois, ushbu sohaning rivojlanish holatlarini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maʼlumki, mamlakat va uning hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish samaradorligi ishlab chiqarish va ijtimoiy soha rivojlanish natijalarini ifodalovchi iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. Kichik tadbirkorlikning hudud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qoʻshgan hissi va tahlili A.Y.Kremin tomonidan oʻrganilgan [4]. Ayrim tadqiqotlarda kichik tadbirkorlikni hududiy rivojlanish dinamikasiga taʼsirini baholashda kichik

tadbirkorlik samaradorligini baholashning ko‘p omilli regression tahlil tenglamasidan foydalanilgan [5]. O.N.Bulakina davlat va mahalliy hokimiyat idoralarining kichik tadbirkorlikni rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha ishlab chiqilgan davlat dasturlari samaradorligi va ularning tadbirkorlik salohiyatini oshirishga qo‘shgan hissasini baholashda kichik tadbirkorlikning holati va rivojlanish holatini ifodalovchi ko‘rsatkichlardan foydalanish yuqoriligini ta’kidlaydi [6]. P.L.Gluxix esa ilmiy tadqiqotlarida hududlarda tadbirkorlik salohiyatidan foydalanish samaradorligi natijaviyligini oshirish bo‘yicha uslubiy yondashuvni taklif etadi [7]. Unda tadbirkorlik salohiyatini shakllantirish shart-sharoitlari, shakllanish jarayoni, rivojlantirish bosqichlari va holatlari o‘rganilgan.

Ushbu soha kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi shular qatoriga kiritilib, uni mamlakatimizda keng rivojlantirish uchun yetarli shart-sharoitlar yaratilgan. Bu borada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning maqsadi iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash hamda shu asosda aholi turmush farovonligini yaxshilashdan iborat. Ushbu maqsadga erishishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, ularning faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi [3]. Shu sababli, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish mamlakatimiz hukumati iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kichik tadbirkorlik mamlakat va uning hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga bevosita ta’sir qilib, yangi ish o‘rinlarining yaratilishi, aholi ish bilan bandligi ta’minlanishi, tovarlar va xizmatlarga bo‘lgan talab qondirilishi va aholi turmush farovonligi oshirilishiga olib keladi [2]. Kichik tadbirkorlik tadbirkorlik faoliyatining eng keng tarqalgan shakllaridan biri bo‘lib, u jamiyatda vujudga kelayotgan ko‘pgina ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda ham muhim rol o‘ynaydi. Kichik tadbirkorlik aholi qatlamlarini faol iqtisodiy jarayonlariga keng jalb etish orqali mamlakatdagi ishsizlik muammolarini bartaraf etish, raqobat muhitini yaxshilash, monopoliyaga barham berish va kichik mulk egalari sinfini shakllantirish hamda jamiyatda o‘rta mulkdorlar sinfini yaratish uchun muhim shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada kichik tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish holati tahlilini amalga oshirish borasida tadqiqotning tahlil, sintez, iqtisodiy usul, mantiqiy tahlil, induktiv, deduktiv va abstrakt fikrlash kabi usullardan samarali foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda kichik tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish ustuvor vazifa hisoblanib, bu bo‘yicha ko‘pgina kichik korxonalar, mikrofirmalar takshil qilindi, shuningdek xususiy tadbirkorlarning soni ham ko‘payib bormoqda. Kichik tadbirkorlik sohasi o‘z ichiga kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari sifatida faqat faoliyat ko‘rsatishi va xodimlari soni jihatidan cheklangan subyektlarini oladi. Shunga ko‘ra, mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyot tarmoqlarida muhim o‘rinni egallab, sanoat ishlab chiqarishda, qurilish ishlarini bajarishda, aholi bandligini ta’minlashda, eksport va import hajmini oshirishda, savdo, qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi sohasini rivojlantirishda, xizmatlar ko‘rsatishda, yuk tashish va uning aylanmasi hajmini oshirishda, yo‘lovchi tashish va uning aylanmasi hajmini oshirishda muhim ustuvor sohaga aylanib bormoqda (1-jadval).

1-jadval.

2000-2022-yillarda mamlakatimiz kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyot tarmoqlaridagi asosiy ko‘rsatkichlari [8]

Ko‘rsatkichlar	2006-y.	2008-y.	2010-y.	2012-y.	2014-y.	2016-y.	2018-y.	2020-y.	2022-y.	2022-yildan 2006-yilga nisbatan o‘zgarish
Sanoat (mlrd.so‘m)	1589,3	3489,5	10132,9	17114,6	30907,0	50654,5	87962,0	103020,8	143892,7	142303,4
Qurilish (mlrd.so‘m)	1009,8	2090,0	4163,2	7925,5	13944,9	19671,0	37451,7	63866,6	93554,5	92544,7
Bandlik (ming kishi)	7234,1	8071,1	8643,9	9239,7	9950,8	10397,5	10128,8	9865,7	10131,1	2897
Eksport	714,6	1419,8	1782,8	1910,5	3657,8	3139,2	3810,8	3100,9	5712,9	4998,3

(mln.AQSh.dol)											
Import (mln.AQSh.dol)	1633,5	3460,4	3287,9	4946,0	6352,6	5676,8	10916,2	10943,3	15213,6	13580,1	
Savdo (mlrd.so‘m)	6638,2	10724,2	18616,1	32242,9	50197,8	78935,6	114896,4	164106,1	229166,7	222528,5	
Qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligi (mlrd.so‘m)	7089,8	11052,1	31900,4	56926,6	82957,2	118011,4	191759,2	253238,2	344134,5	337044,7	
Xizmatlar (mlrd.so‘m)	x	8534,7	15214,1	24841,8	40187,9	61346,2	84433,4	114052,7	181245,0	-	
Yuk tashish (mln.tonna)	187,3	315,3	255,2	304,3	416,1	538,6	611,7	638,9	608,2	420,9	
Yuk aylanmasi (mln.tonna-km)	10393,0	15700,9	6084,5	7271,9	8632,9	10072,4	11657,7	12304,6	14843,8	4450,8	
Yo‘lovchi tashish (mln.yo‘lovchi)	2803,0	4017,8	3084,5	3687,9	4224,5	4866,5	5242,6	4904,8	5628,4	2825,4	
Yo‘lovchi aylanmasi (mln.pass.km)	33902,0	47252,6	67874,1	80210,0	93024,7	107789,7	115335,2	107766,7	124433,9	90531,9	

Mazkur jadval tahliliga ko‘ra, 2006-yilda sanoat ishlab chiqarish hajmi 1589,3 mlrd.so‘mga (2022-yilda 143892,7 mlrd.so‘m), qurilish ishlari hajmi 1009,8 mlrd.so‘mga (2022-yilda 93554,5 mlrd.so‘m), bandlik ko‘rsatkichi 7234,1 ming kishiga (2022-yilda 10131,1 ming kishi), amalga oshirilgan eksport hajmi 714,6 mln.AQSh.dollarga (2022-yilda 5712,9 mln.AQSh.dollar), amalga oshirilgan import hajmi 1633,5 mln.AQSh.dollarga (2022-yilda 15213,6 mln.AQSh.dollar), savdo hajmi 6638,2 mlrd.so‘mga (2022-yilda 229166,7 mlrd.so‘m), qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligi hajmi 7089,8 mlrd.so‘mga (2022-yilda 344134,5 mlrd.so‘m), yuk tashish hajmi 187,3 mln.tonnaga (2022-yilda 608,2 mln.tonna), yuk aylanmasi hajmi 10393,0 mln.tonna-km.ga (2022-yilda 14843,8 mln.tonna-km.), yo‘lovchi tashish miqdori 2803,0 mln.yo‘lovchiga (2022-yilda 5628,4 mln.yo‘lovchi) va yo‘lovchi aylanmasi hajmi 33902,0 mln.pass.km.ga (2022-yilda 124433,9 mln.pass.km.) to‘g‘ri kelgan. Ammo, 2006-yilda xizmatlar ko‘rsatish amalga oshirilmagan.

2022-yildan 2006-yilga nisbatan o‘zgarish mos ravishda sanoatda 142303,4 mlrd.so‘mga, qurilishda 92544,7 mlrd.so‘mga, bandlikda 2897,0 ming kishiga, eksportda 4998,3 mln. dollarga, importda 13580,1 mln. dollarga, savdoda 222528,5 mlrd.so‘mga, qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligida 337044,7 mlrd.so‘mga, yuk tashishda 420,9 mln.tonnaga, yuk aylanmasida 4450,8 mln.tonna-km.ga, yo‘lovchi tashishda 2825,4 mln.yo‘lovchiga, yo‘lovchi aylanmasida 90531,9 mln.pass.km.ga teng bo‘lgan. Ushbu jadval ma‘lumotlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasi 2000-2002-yillarda kichik va o‘rta biznes, deb nomlangan. 2010-2019-yillar uchun berilgan ma‘lumotlarga aniqlik kiritilgan, ya‘ni qayta baholab chiqilgan. Mazkur ma‘lumotlarni hisobga olgan holda keltirilgan.

Shuningdek, mamlakatimizda 2000-2022-yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi quyidagi dinamik jihatlariga ega bo‘ldi (2-jadval).

2-jadval.

2000-2022-yillarda mamlakatimiz kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi, umumiy hajmga nisbatan % da [8]

Ko‘rsat- kichlar	2000- y.	2002- y.	2004- y.	2006- y.	2008- -y.	2010- -y.	2012- -y.	2014- -y.	2016- -y.	2018- -y.	2020- -y.	2022- y.	2022-yildan 2000-yilga nisbatan o‘zgarish
YaIM	31,0	34,6	35,6	42,1	48,2	60,8	60,8	61,9	66,8	62,4	54,8	51,8	+20,8
Sanoat	12,9	15,4	11,0	10,9	14,6	26,6	29,7	36,8	45,3	37,4	27,9	26,0	+13,1
Qurilish	38,4	42,0	49,6	52,1	58,4	52,5	70,0	69,5	66,9	73,2	72,5	71,5	+33,1
Bandlik	49,7	53,5	60,3	69,1	73,1	74,3	75,6	77,6	78,2	76,3	74,5	73,9	+24,2
Eksport	10,2	7,5	7,3	11,2	12,4	13,7	14,0	27,0	26,0	27,2	20,5	29,6	+19,4
Import	22,8	24,9	32,7	34,2	35,7	35,8	38,6	45,4	46,8	56,2	51,7	49,4	+26,6

Ushbu jadvalga asosan, YaIM, sanoat, qurilish, bandlik, eksport va import ko'rsatkichlarining holati 2000-2022-yillarda tahlil qilindi. Mamlakatimiz bo'yicha 2000-yilda ushbu ko'rsatkichlar mos ravishda 31,0 %ga, 12,9 %ga, 38,4 %ga, 49,7 %ga, 10,2 %ga va 22,8 %ga teng bo'lgan. Mazkur ko'rsatkichlar 2022-yilga kelib esa, 51,8 %ga, 26,0 %ga, 71,5 %ga, 73,9 %ga, 29,6 %ga va 49,4 %ga teng bo'lgan. 2022-yildan 2000-yilga nisbatan o'zgarishga to'xtaladigan bo'lsak, mos ravishda 20,8 %ga oshgan, 13,1 %ga oshgan, 33,1 %ga oshgan, 24,2 %ga oshgan, 19,4 %ga oshgan va 26,6 %ga oshgan.

Xulosa va takliflar. Mamlakatimizda kichik tadbirkorlikning ulushini oshirish uchun barcha tarmoqlardagi islohotlarni chuqurlashtirish, xususan, YaIM, sanoat, qurilish, bandlik, eksport, import ishlab chiqarish hajmlarini oshirish lozim. Bu esa mamlakatimizda kichik tadbirkorlikni innovatsion rivojlantirish uchun texnoparklar, biznes inkubatorlar, ilmiy tadqiqot markazlari, ilmiy laboratoriyalar faoliyatiga alohida e'tibor qaratishni taqozo qiladi. Ushbu tahlillar tarkibida hududlar tahlili ularning iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarini yuqori ekanligini ko'rsatadi. Ana shu hududda mahsulot ishlab chiqarish imkoniyati yuqori bo'ladi. Ushbu hududlarda innovatsion infratuzilma elementlari hisoblangan texnopark, texnopolislar, biznes inkubatorlar, ilmiy tadqiqot institutlari faoliyati, transfer texnologiyalar markazlarini rivojlantirish va ularni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, kichik tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishda quyidagi holatlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq, deb o'ylaymiz:

- hududning ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, ekologik, ijtimoiy-madaniy sohalarini o'rganish, rivojlanish parametrlarining istiqbolli rivojlanish maqsadlari va vazifalariga muvofiqligini aniqlash;

- hududning strategik ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini oshirishga yo'naltirilgan investitsiya loyihalari va dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

- mintaqaviy salohiyatni ro'yobga chiqarish va mintaqaning iqtisodiy tizimini rivojlantirish darajasini oshirish uchun investitsion siyosatning eng muhim yo'nalishlarini belgilab olish;

- viloyatda rivojlanishdan orqada qolayotgan tarmoqlarni, ayniqsa sanoatni ichki va tashqi imkoniyatdan maksimal foylanib, investitsiyalar jalb qilish asosida tez sur'atlarda rivojlantirish;

- hudud qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishga ixtisoslashganligini hisobga olib, mintaqada qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlab, tayyor mahsulot holatiga keltiradigan eng zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil uchun Murojaatnomasi. 2022-yil 22-dekabr. Manba: <https://review.uz/oz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-2023-yil-uchun-murojaatnomasi-toliq-matn>

2. Davis S., Haltiwanger J., Schuh S. Small business and job creation: Dissecting the myth and reassessing the facts. Small business Economics, 1996, vol. 8 (4). pp. 297-315.

3. Eshov M. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi: omillar, natijalar va istiqbollar. – T.: Ma'naviyat, 2018. - 52 b.

4. Кремин А.Е., Мазилев Е.А. Оценка влияния малого бизнеса на социально-экономическое развитие регионов. // Вопросы территориального развития. 2018. № 1 (41). DOI: 10.15838/tdi.2018.2.41.2.

5. Лускатова О.В., Гленкова Е.О., Шалова В.А. Методический подход к экономической оценке влияния предпринимательства на динамику развития региона. // Фундамент. исслед. 2013. № 2–3. С. 594-598.

6. Булакина О.Н. Методика комплексной оценки предпринимательского потенциала муниципального образования. // Известия ИГЭА. 2009. № 4 (66). С. 63-67.

7. Глухих П.Л. Социально-экономическая оценка реализации предпринимательского потенциала в муниципальных образованиях. Автореферат дисс. на соис. уч. степ. канд. экон наук. Екатеринбург, 2013.

8. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/small-business-and-entrepreneurship-2>

С.Тошалиева Анализ ситуации по организации малого бизнеса в нашей стране Аннотация: в данной статье описаны особенности, преимущества и необходимость организации деятельности малого бизнеса в нашей стране и проанализировано его состояние. Ключевые слова: предпринимательство, малое предпринимательство, малый бизнес и частное предпринимательство, отрасли экономики, территория.	S.Toshaliyeva Analysis of the situation of organizing small business activity in our country Abstract: this article describes the characteristics, advantages, and necessity of organizing small business activities in our country and analyzes its status. Keywords: entrepreneurship, small entrepreneurship, small business and private entrepreneurship, economic sectors, territory.
--	---

Имомназар Эгамбердиевич Турсунов – доцент Каршинского инженерно-экономического института

Кермен Антоновна Наминова – доцент Калмыцкого государственного университета

Тулкин Саидахмедович Шарипов – доцент Самаркандского института экономики и сервиса

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация: одним из приоритетных направлений экономической теории реформы, проводимой в настоящее время в России и Узбекистане, является создание и развитие малого и среднего бизнеса. В статье освещена роль, сущность и значение цифровой и инновационной экономики в повышении конкурентоспособности частного предпринимательства, малого и среднего бизнеса. Показана новая совокупность экономических процессов в современной рыночной экономике, факторы и риски управления перехода к сетевым механизмам инновационного развития экономики регионов. Быстрое внедрение цифровых технологий в отрасли народного хозяйства и все сферы социальной сферы является приоритетом для всех стран. Основная цель перехода к цифровой экономике, это развитие народного хозяйства на оптимальном уровне. В статье проводится исследование развития малого и среднего предпринимательства в условиях новых вызовов и формирования цифровой экономики в региональном пространстве. Ключевые слова: предпринимательство, информатизация, компьютерная техника, цифровая экономика, экономика рисков, частное предпринимательство, малый и средний бизнес, конкурентоспособность, цифровая и инновационная экономика, цифровое предпринимательство, цифровизация, конкурентная среда.
--

Введение. Одним из приоритетных направлений экономической реформы, производимой в настоящее время в России и Узбекистане, является становление и развитие малого и среднего бизнеса. Общество все больше осознает, что малый бизнес представляет собой одно из ключевых условий формирования рыночных механизмов и является составляющей частью современной рыночной системы. Бизнес является не только необходимым звеном в создании рыночной системы хозяйствования, но и наиболее существенным элементом в социальном преобразовании общества.

Указ Президента Ш.М.Мирзиёева «Об утверждении стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2022–2026 годы» является обеспечением ускоренного социально-экономического роста регионов путем повышения инновационной активности малого и среднего бизнеса. В процессе становления нового Узбекистана особое значение придается вопросам инновационного развития экономики регионов нашей страны. В стратегии развития Нового Узбекистана поставлены задачи «освоения инновационных технологий производства, которые дешевле существующих аналогов до 50% и создают добавленную стоимость в 2-3 раза выше цены сырья в районах, преобразуемых в инновационные регионы» [1].

Развитие малого и частного предпринимательства (МЧП) играет важнейшую роль в устойчивом развитии региональных систем. На государственном уровне важность «успешного предпринимательства» и значимость данного сектора экономики закреплены в национальных целях развития страны. Большинство исследователей данной проблематики справедливо утверждают, что развитие сектора МЧП тесно взаимосвязано и взаимообусловлено региональными условиями и особенностями [2].

Ускоренное внедрение цифровых технологий в отрасли народного хозяйства и все сферы социальной сферы является приоритетом для регионов и страны. В Узбекистане реализуются комплексные меры по активному развитию цифровой экономики, широкому внедрению современных информационно-коммуникационных технологий во все отрасли и сферы, в первую очередь, в государственное управление, бизнес, образование, здравоохранение, промышленность, сельское хозяйство. По некоторым данным в настоящее время лидирующие в мировом рейтинге в двадцати странах для этих целей направляется около 2 трлн долларов в год для развития цифровой экономики [3].

В Узбекистане для расширения возможностей молодежи для развития цифровой экономики и цифрового предпринимательства, внесено в разработку проект «Расширение возможностей молодежи для развития цифровой экономики и цифрового предпринимательства». Министерство экономического развития и борьбы с бедностью Республики Узбекистан совместно с Программой развития ООН (ПРООН) подписало грантовое соглашение 2 млн долларов на реализацию данного проекта.

Анализ литературы по теме. Научно-теоретические аспекты повышения конкурентоспособности малого и среднего бизнеса и частного предпринимательства в региональном развитии исследованы в работах таких зарубежных ученых-экономистов, как U.Izard, R.Cantillon, A.Smith, J. Schumpeter, F.Kotler, A.Marshall, G.Murdal, P.Pottier, F.Perru, А.Г.Гранберг, Н.Н.Некрасова, Г.Л.Азоева, Т.Г.Морозовой, В.А.Логиновой, А.И.Татаркина и других ученых¹.

В работах отечественных ученых-экономистов, таких как Шодмонов Ш., Абдурахмонов Г., Абидов М., Алимов Р., Махмудов Н., Рахимов Ф., Алимова Г., Турсунов И., Абдуллаев Ю. и других ученых исследованы научно-теоретические аспекты, социально-экономическое содержание, формы проявления, характеристики конкурентоспособности малого бизнеса и частного предпринимательства в региональном развитии².

Методы и исследования. В процессе подготовки статьи использованы такие методы, как общенаучные, формально-логические, специфические методы исследования ситуации, системного анализа, классификации, обобщения, горизонтального и вертикального анализа, эконометрического моделирования, факторного анализа, корреляционного анализа.

Анализ и результаты. В условиях глобализации в мире все больше возрастает значение научного обеспечения инновационного развития регионов, в том числе широкого использования результатов научных исследований в сферах экономики. В связи с этим особое внимание уделяется исследованиям, направленным на применение уникальных методов и средств инновационного развития предпринимательства в региональных направлениях экономического развития, повышение производственного потенциала отдельных регионов и создание благоприятной конкурентной среды, осуществление глубоких структурных преобразований в экономике на основе инновационных подходов, комплексного развития регионов страны и конкурентоспособной продукции в региональной экономике [4].

Одним из основных направлений стратегии инновационного развития является обеспечение ускоренного социально-экономического роста регионов путем повышения инновационной активности малого и среднего бизнеса. В стратегии развития поставлены задачи «освоения инновационных технологий производства, которые дешевле

¹ R.Cantillon. Essai sur la nature du commerce en général. Traduit de l'anglais. Londres, Chez Fletcher Gyles, 2011. p. 380-408; A.Smith Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. MetaLibri, 2007. p. 423-434;

² Турсунов И.Э. Региональные проблемы развития малого и частного предпринимательства (на материалах Кашкадарьинской области Республики Узбекистан).: Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук.-Ташкент: Институт экономики АН РУз. 1999 г.

существующих аналогов до 50% и создают добавленную стоимость в 2-3 раза выше цены сырья в районах, преобразуемых в инновационные регионы» [5].

В мировой практике оценка уровня инновационного потенциала проводится по-разному:

- индекс науки и технологий, который рассматривается как составляющая интегрального показателя уровня конкурентоспособности страны;
- система оценки инновационной активности страны через показатели Европейской шкалы инноваций (EIS);
- система показателей оценки инновационной активности страны по методологии организаций экономического сотрудничества и развития;
- методология оценки знаний (КАМ – the Knowledge Assessment Methodology);
- глобальный инновационный индекс (ГИИ);
- предложен метод рейтинговой оценки государств по уровню инновационного развития.

Таким образом, анализ подходов к измерению инновационного потенциала показал, что единой методики оценки для всех стран и регионов не существует. Если говорить об оценке инновационного потенциала на уровне страны, то в зарубежной практике в настоящее время существует несколько методологических подходов к измерению инновационного потенциала регионов (таблица 1).

Таблица 1.

Методологические подходы к измерению инновационного потенциала регионов.

№	Название	Содержание
1	Научные центры, занимающиеся вопросами оценки инновационного потенциала	Совет по конкурентоспособности США (Council on Competitiveness)
		Институт стратегии и конкурентоспособности Гарвардского университета (США)
		Институт развития международного менеджмента (Institute of Management Development — IMD, Лозанна Швейцария)
2	Рейтинги инновационного развития страны	Европейское табло инноваций (EIS),
		Международный инновационный индекс
		Глобальный индекс конкурентоспособности (GCI)
		Глобальный инновационный индекс (ГИИ)
3	Системы оценки инновационного потенциала региона в зарубежной практике в настоящее время	Методология ЕС для Европы — Regional Innovation Scoreboard
4	Методология создание индекса инновационных регионов	Предназначен для США - Portfolio innovation index
		Предназначен для стран-членов ЕС - Regional Innovation Scoreboard 2013
		Данная методика близка к рейтингу (European Innovation Scoreboard) инновационного развития европейских стран
5	Направления оценки индекса	инновационные факторы развития;
		деятельность компаний;
		результаты инновационной деятельности.

Таким образом, инновационный потенциал региона должен характеризоваться системой показателей, отражающих инновационное развитие регионов в одном комплексе и описывающих важнейшие условия и факторы развития инновационного потенциала регионов.

Например, в 2018-2022 годах доля малого бизнеса и частного предпринимательства в объеме ВВП в среднем по республике составила 55,8%, тогда как в Кашкадарьинской области этот показатель составил 68% или увеличился на 4,4 пункта (табл. 2).

Также в этот период доля малого бизнеса и частного предпринимательства в основных отраслях экономики региона составила 23,8% в промышленности, 99% в

сельском хозяйстве, 22,8% в объеме инвестиций, 81,5% в строительных и подрядных работах, В объеме услуг розничная торговля занимала 69,4%, в объеме товарооборота - 88,6%.

Таблица 2.

Доля малого бизнеса и частного предпринимательства в ВВП Республики Узбекистан и в ВРП Кашкадарьинской области в 2018-2022 годах, %

Регион	Годы					2018-2022 гг. средний показатель, %
	2018	2019	2020	2021	2022	
Республика Узбекистан	62,4	56,0	54,8	54,1	51,8	55,8
Кашкадарьинская область	63,7	69,5	69,9	69,0	68,1	68,0

Инновационно-ориентированный бизнес, опирающийся на технологические достижения создает изделия с высокой долей добавленной стоимости, пользующиеся высоким спросом, которые предоставляет интернационализация хозяйственных связей. По доле экспорта наукоемкой продукции в мировых объемах торговли лидером являются Филиппины – 60,5 %, далее следуют Малайзия (52,3%) и Сингапур (51,7%), группа стран (Китай, Южная Корея, Франция, Израиль, Великобритания) уверенно превышают 20% рубеж. Замыкают тройку лидеров США (18,9%), Япония (17,3%), Германия (15,7%). Россия завершает этот ряд с показателем 11,0 %. Доля Узбекистана составляет 1,2% [6].

В рамках целевых показателей инновационного развития Республики Узбекистан: - количество субъектов инновационной деятельности будет доведено с 613 до 2250; - количество субъектов инновационной инфраструктуры увеличится в 3 раза; - количество новых рабочих мест, создаваемых в результате инновационного предпринимательства, увеличится в 4 раза.

Таким образом, целями данной системы показателей являются: анализ современного состояния инновационного потенциала регионов, тенденций его роста и специфических характеристик, выявление на этой основе основных проблем в его развитии, а также разработка рекомендаций по совершенствованию мероприятий, связанных с государственной и региональной инновационной политикой.

Выводы и предложения. Проблемы создания инновационной производственной среды в России хорошо известны: недостаточно высокий технико-технологический уровень производства, относительно высокий износ основного капитала, невысокий объем инвестиций на реновацию и обновление производства. Однако самым серьезным препятствием на пути построения цифровой экономики являются низкое качество инвестиций в инновации, что продуцирует воспроизводство устаревших технологий.

На наш взгляд для обеспечения инновационно-ориентированного развития предпринимательства регионов, необходимо решение следующих первоочередных задач:

- усиление роли частного сектора, способного увеличить экспорт за счет более эффективной конкуренции товаров и услуг. Такого рода предприятия малого бизнеса испытывают недостаток инициативы, столь важной в конкурентной борьбе на мировых рынках;

- улучшение параметров стабильности макроэкономической среды регионов (в частности, снижение уровня инфляции);

- расширение доступа на основные экспортные рынки путем проведения переговоров с основными странами по снятию торговых, прежде всего нетарифных барьеров на экспортные товары Узбекистана;

- повышение конкурентоспособности и модернизации производственных фондов использования передовых технологий в передовых отраслях региона совместно с частным сектором;

- укрепление научно-технического потенциала, необходимого для дальнейшего расширения производства инвестиционных товаров и диверсификации продукции;

- стимулирование технологического перевооружения производства и внедрение

инновационных технологий;

– создание единой системы непрерывной подготовки кадров для малых предприятий, способных быстро приспосабливаться к непрерывно изменяющейся конъюнктуре рынка.

Таким образом, совершенствование национальной инновационной системы в Республике Узбекистан является ключевой задачей для обеспечения инновационного развития предпринимательства регионов.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан // «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы». Lex.uz.
2. Турсунов И.Э. Региональные проблемы развития малого и частного предпринимательства (на материалах Кашкадарьинской области Республики Узбекистан).: Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук.-Ташкент: Институт экономики АН РУз. 1999 г.
3. Турсунов И.Э. Развитие виртуального предпринимательства на основе цифровой экономики. // Economics, Москва: 2021, № 1 (48). С.14-19.
4. Сидоров В.А., Турсунов И.Э. Бизнес инноваций: проблема отчуждения труда. // “Инновацион технологиялар” / Илмий-техник журнал. Қарши, ҚарМИИ: 2020, № 1 (43). С.16-20.
5. Sidorov V., Tursunov I., Sharipov T. Economics of Innovation: The Problem of Technological Breakthrough // International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology. Volume: 3 Issue: 1in Jan-2023.
6. Сидоров В.А., Турсунов И.Э., Шарипов Т.С. Экономика инноваций: проблема технологического прорыва. // “Иқтисодиёт ва сервис” / Илмий-техник журнал. Самарқанд, СамСИИ: 2020, № 4 (86). С.12-19.

И.Турсунов, К.Наминова, Т.Шарипов	I.Tursunov, K.Naminova, T.Sharipov
Рақамли иқтисодиёт шароитида кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш	Development of small and medium business in the digital economy
Аннотация: ҳозирги вақтда Россия ва Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг иқтисодий назариясининг устувор йўналишларидан бири кичик ва ўрта бизнесни яратиш ва ривожлантиришдир. Мақолада рақамли ва инновацион иқтисодиётнинг хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнеснинг рақобатбардошлигини оширишдаги ўрни, моҳияти ва аҳамияти ёритилган. Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодий жараёнларнинг янги мажмуини, минтақавий иқтисодиётларни инновацион ривожлантиришнинг тармоқ механизмларига ўтишни бошқариш омиллари ва рискларини кўрсатади. Миллий иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳанинг барча соҳаларида рақамли техноло-гияларни жадал жорий этиш барча мамлакатлар учун устувор вазифа ҳисобланади. Рақамли иқтисодиётга ўтишнинг асосий мақсади миллий иқтисодиётни макбул даражада ривожлан-тиришдан иборат. Мақолада кичик ва ўрта бизнеснинг ривожланиши янги чақириқлар ва минтақавий маконда рақамли иқтисодиётни шакллантириш контекстида ўрганилади. Калит сўзлар: хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес, рақобатбардошлик, рақамли ва инновацион иқтисодиёт, рақамли тадбиркорлик, рақамлаштириш, рақобат муҳити, тадбиркорлик, ахборотлаштириш, компьютер технологиялари, рақамли иқтисодиёт, таваккалчилик иқтисодиёти.	Abstract: one of the priority areas of the economic reform currently underway in Russia and Uzbekistan is the establishment and development of small and medium-sized businesses. The article describes the role, essence and significance of the digital and innovative economy in increasing the competitiveness of private entrepreneurship, small and medium-sized businesses. Also, proposals were put forward for their development in connection with the integration of science and higher education and internal and external factors of technological development. The article shows a new set of economic processes in a modern market economy, factors and risks of managing the transition to network mechanisms for innovative development of the economy. The article studies the development of small and medium-sized businesses in the context of new challenges and the formation of a digital economy in the regional space. Keywords: private entrepreneurship, small and medium business, competitiveness, digital and innovative economy, innovation, digital entrepreneurship, digitalization, competitive environment, entrepreneurship, informatization, computer technology, digital economy, risk economics.

Гулнора Мардиевна Шодиева – СамИСИ, “Реал иқтисодиёт” кафедраси профессори,
и.ф.д.

Дилноза Азаматовна Тогаева – СамИСИ, “Реал иқтисодиёт” кафедраси мустақил
изланувчиси

ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИШ СОҲАСИДА ОИЛАВИЙ КОРХОНАЛАРНИ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: Тадқиқотлар натижасида ушбу мақолада Ўзбекистонда хизматлар кўрсатиш соҳасида оилавий корхоналарни ривожлантиришда давлат сиёсатининг асосий йўналишлари ва ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш масалалари таҳлил этилган. Хизматлар кўрсатиш соҳасида оилавий корхоналарнинг халқаро ҳамжамиятга интеграциялашуви, экспорт салоҳиятини ошириш ва диверсификациялаш, маркетинг тизимини ислоҳ қилиш, инновацион ва стратегик бошқарувни такомиллаштириш, ҳамда самарадорлигини ошириш рентабеллик билан боғлиқ муаммолари асослаб берилган.

Калит сўзлар: хизмат кўрсатиш, оила, корхона, иқтисодиёт, кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, бозор, фермер, тадбиркорлик, оилавий корхоналар, хизматлар, эҳтиёж, диверсификация, инновация, стратегия, самарадорлик, рентабеллик.

Кириш: Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида оилалар ўз мулки, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш воситалари ҳисобидан даромадларини кўпайтириш мақсадида фаол фойдаланишга интилиши ҳаётий заруриятга айланмоқда. Бироқ, оилавий корхоналар ихтиёридаги мавжуд мулкдан даромад олиш мақсадида фойдаланиш ҳамиша ҳам муваффақиятли кечавермайди.

Оилавий корхоналар иқтисодий аҳволи, бандлик ва оила даромади кўп жиҳатдан умумий макроиқтисодий муҳитга ҳам боғлиқ деб ўйлаймиз. Чунки ислохотлар давомида республикадаги макроиқтисодий вазиятнинг динамик ўзгариб бориши, оилаларнинг тадбиркорлик фаолиятига жалб этилиши шарт-шароитларини ҳам ўзгартириб бормоқда. Умуман олганда, ҳозирги пайтда макроиқтисодий муҳит ўтган йиллардагига нисбатан бизнес юритиш учун анча қулайлашди, инфляция суръатини пасайтириш ва уни 2023 йилда 6,8 % га олиб келиш имконини берди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Хизмат кўрсатиш ва оилавий корхоналарнинг илмий-методологик жиҳатлари кўплаб хорижлик олимлар В.К.Романович, С.Н.Коробкова, В.И.Кравченко, С.В.Орлов, И.П.Павлова [1] В.Жеребин, Т.Красылникова [2] ва бошқалар томонидан тадқиқ қилинган. Ушбу муаммоларни ўрганишга ўзбекистонлик олимлардан М.Қ.Пардаев [3], Г.М.Шодиева [4], Ш.О.Қувондиқов [5], Қ.Ж.Мирзаев, Т.С.Шарипов, Ш.А.Султонов [6] ва бошқаларнинг илмий ишлари бағишланган.

Ўзбекистонда бу соҳада бошқа иқтисодчи олимлар ҳам самарали илмий тадқиқотлар олиб боришган ва олиб боришмоқдалар. Бироқ Республикада хизматлар соҳаси масалалари таркибий ўзгаришлар билан боғлиқ ҳолда ёндошилган, бу жараёнларнинг, хизматлар соҳасида оилавий корхоналарни ўрни ва функцияларини акс эттирувчи илмий тадқиқотлар олиб борилмаган.

Тадқиқот методологияси. Анализ ва синтез, индукция ва дедукция, кўп омилли ва динамик таққослаш, социологик сўров-анкета, иқтисодий-математик моделлаштириш усулларида фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистонда оилавий корхоналарда мавжуд мулкларнинг умумий қиймати бизнинг ҳисоб-китобларимиз бўйича тахминан 10 млрд. АҚШ долларини ташкил этмоқда. Бу мулклар таркибида оила хўжаликларининг шахсий уй-жойлари салмоқли ўрин эгаллайди. Республикада деярли барча оилалар шахсий уй-жойларига эга. Бироқ, уларнинг хизмат кўрсатиш ва ишлаб чиқариш воситалари шаклидаги мулклари ўта кичик. Ҳозирги иқтисодий вазият асосий эътиборни мулкни тадбиркорликка инвестициялашга қаратишни талаб этмоқда.

1200 дан ортиқ оилавий корхона кесимида ўтказилган социологик сўров тадқи-

қотларимиз натижаларини 1-жадвалда келтирдик. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, оилавий корхона хўжаликлари асосан даромад келтирмайдиган мулклар билан таъминланиши юқори бўлган. Даромад келтирадиган мулклардан бири шахсий томорқа. Бу мулк тури 83,2 % аҳолида мавжуд. Йирик шохли моллар аҳолининг 47,7 %ида бор холос. Юк ва енгил автомашиналар кузатилган оилаларнинг 9,0 %дагина мавжуд. Кўриниб турибдики, оилалар мулкининг асосий қисмини даромад келтирмайдиган мулклар ташкил этади.

1 – жадвал

2022 йилда оилавий тадбиркорликнинг мулкый таъминланганлик даражаси¹

Мулк турларини қўрсаткичлар	Оила хўжаликлари сони, та	Таъминланганлик даражаси, % да
Уй – жой ёки квартира	1095	97,6
Томорқа участкаси	934	83,2
Йирик шохли қорамол	536	47,7
Юк ва енгил автомобиллар	101	9,0

Таҳлилларнинг кўрсатишича, оила мулки таркибида улуши энг баланд (97,6 %) бўлган уй-жой ресурсларидан кам фойдаланилмоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири бизнес учун мослашмаган уй-жойлардан фойдаланиш имкониятлари унча кўп эмас. Шаҳардаги квартиралардан фақат ижарага бериш ёки савдо нуқталарини очиш мумкин холос. Оила мулкининг қолган қисмидан фақат даромад олиш мумкин бўлган мулк турларидан, яъни транспорт воситалари билан аҳолига хизмат кўрсатишда кенг фойдаланилмоқда. Шунингдек, уйда боқиладиган парранда ва чорва молларига жалб қилинган маблағлар ҳам оилаларга пул даромади келтиряпти (2 - жадвал).

2 – жадвал

2022 йилда оилавий корхона хўжаликларининг узоқ муддатли хизмат кўрсатиш воситалари билан таъминланганлиги²

Воситалар номи	Оила хўжалиги сони	% да
Музлаткичлар	491	43,8
Кир ювиш машиналари	240	21,4
Чангютгич	54	4,8
Радиоалоқалар	52	4,7
Рангли телевизор	517	46,1
Оқ-қора телевизор	578	51,5
Магнитофон	253	22,6
Видеомагнитофон	109	9,7
Видео камера	7	0,6
Фотоаппарат	47	4,2
Велосипед	127	11,3
Спутникли антенна	11	1,0
Тикиш машинаси	465	41,4
Шахсий компьютер	822	73,2

Маълумотлардан кўриниб турибдики, оилаларга даромад келтирмайдиган мулкларга энг аввало унинг кўчмас мулки (уй-жой ва бошқа иншоотлар) тўғри келмоқда. Агар у оила эҳтиёжидан ортиқча бўлмаса, албатта, уни ижарага бериб бўлмайди. Фақат оила аъзоларининг фойдаланиши эса, оилага даромад келтирмайди. Бу каби хизмат кўрсатиш воситаларига телевизор, совуткичлар ва бошқа маиший техника буюмлари киради. Чунки

¹ Муаллифнинг социологик анкета-сўров тадқиқотлари натижасида кузатилган оила хўжаликлари маълумотлари асосида тузилди.

² Муаллифнинг социологик анкета-сўров тадқиқотлари натижасида кузатилган оила хўжаликлари маълумотлари асосида тузилди.

булар оила учун даромад манбаи сифатида ишлатилмайди.

Оғзаки сўровларга кўра, оиладаги мулкидан даромад олишга уринган оилаларнинг аксарияти ўз фаолиятларини муваффақиятли деб ҳисоблашади. Бундан ташқари, ўз мулкани капиталга айлантиришни истаган оилаларнинг 50 фоизи бунинг учун маблағга муҳтож эмаслигини таъкидлайди. Шунга қарамай, кўпгина оилалар ўз мулкидан ҳалигача тўғри фойдаланишмаяпти. Бу қулай макроиктисодий муҳит оилаларга ўз мулкларидан тадбиркорлик фаолиятида фойдаланиш имконини бермаяпти. Сўралган оилалар ичида оила ресурслари базасида оилавий тадбиркорликни ташкил қилиш истагида бўлганлар буни амалга оширганларга қараганда икки баравар кўпни ташкил қилади. Бундан кўринадики, оилавий корхоналарни ривожлантиришга тўсқинлик қилаётган омиллардан энг асосийси молиявий омилдир. Чунки оилаларнинг кўпчилиги бунинг учун етарли молиявий манбага эга эмаслигини маълум қилишади. Бунга далил сифатида айтиш мумкинки, ҳозирги шароитда бизнес фаолиятини бошламоқчи бўлган оила камида 50,5-70,0 млн. сўм маблағ жалб қилиши керак бўлади. Жамғарма шаклидаги бундай маблағга сўралган оилаларнинг 60-70 фоизи эга холос, 30-40 фоиз оилалар эса умуман жамғармаларга эга эмас. Демак, оилавий бизнесни қўллаб-қувватлашда микрокредит уюшмаларининг ролини ошириш талаб этилади.

Шу билан бирга, оилавий корхона активларидан тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун бошланғич капитал сифатида фойдаланишга халақит бераётган асосий сабаблардан бири, мамлакатда бозор муносабатлари ва институтларининг етарлича ривожланмаганлигидир. Бу айниқса қуйидагиларда кўпроқ намоён бўлади:

Республикамизда оилавий корхона хўжаликларининг хизмат кўрсатиш ва ишлаб чиқариш воситалари шаклидаги мулкларининг йилдан-йилга ўсиши, улар даромадларининг жамғарилишига асос яратади. Оилавий корхона хўжаликлари жамғармалари микдорининг кўпайиши эса, уларнинг асосий капиталга киритаётган инвестициялар ҳажмини ошириш имконини бермоқда

Юқорида келтирилган таҳлил асосида оилавий корхона хўжаликлари даромадлари, жамғармалари ва инвестицияларининг ўсишини оилавий тадбиркорликнинг турли хил шакллари ривожланиши ва бу давлат томонидан кенг қўллаб-қувватланиши натижаси сифатида баҳолаш мумкин. Шунингдек, оилавий тадбиркорлик субъектлари эришаётган ютуқлар уларнинг қатор устунликлари билан ҳам изоҳланади:

- хўжаликни ташкил этишнинг ихчамлиги ва уларнинг бозор муҳитига тезда мослашувчанлиги;
- хўжалик аъзоларининг маълум бир оилага мансублиги;
- оила мулки ва маблағлари ҳисобидан, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва кенгайтириш имкониятининг борлиги;
- меҳнатни ташкил қилишдаги ва хўжаликни бошқаришдаги қулайликлар ва б.

Уй хўжаликларида оилавий корхона тадбиркорлигини ташкил қилишдаги бундай қулайлик ва афзалликлардан келиб чиқиб, тадбиркорлик билан шуғулланаётган оилалар кузатилди. Масаланинг бу жиҳати кейинги бобда қаралади.

Ушбу меъёрий ҳужжатларга кўра, ҳар бир имтиёзли кредит турлари алоҳида - алоҳида мақсадлар учун ва алоҳида шартлар асосида ажратилади. Хусусан, оилавий тадбиркорлик субъекти имтиёзли кредит (микрокредит) олиш учун оиланинг камида битта аъзоси ижтимоий суғурта жамғармасига ва пенсия жамғармасига мажбурий бадалларни ўтказиб бораётган бўлиши лозим.

Оилавий корхона тадбиркорлигига микрокредитлар 2 йилгача муддатга қайтариш муддатини узайтириш ҳуқуқсиз, жисмоний ёки юридик шахсларнинг кафолат хатлари ёки мулкани гаровга қўйиш шарти билан бериляпти.

Оилавий корхона тадбиркорликка бериладиган микрокредитнинг 50 фоизи чорва моллари, парранда, омухта ем, уруғлик ва кўчат, ускуна ва материалларни жисмоний шахслардан сотиб олиш учун нақд пулда ҳам берилиши мумкин. Микрокредитнинг нақд

пулда берилган қисми нақд пулда қайтарилиши лозим. Микрокредитни қайтаришнинг имтиёзли даври 6 ойни ташкил этади. Микрокредит уюшмаларининг қисқа муддатли тажрибасининг кўрсатишича, кредит уюшмаси аъзолари муайян жамғармага эга бўлган ва уни қонуний йўл билан тадбиркорлик фаолиятини бошлашга ишлатмоқчи бўлган оилалардир. Аммо айрим оилалар аъзолик бадалини тўлашга маблағи йўқлиги сабаб кредит уюшмаларига аъзо бўлмаяптилар.

Микромолиялаштириш ривожланаётган давлатларда жуда оммалашган. Бунда кам таъминланган оилаларни ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш асосий ўрин тутати. Бу унсурлардан мамлакатимиз иқтисодий ривожланиш даражасига қараб турлича қўллаш мумкин.

Бу борада ривожланган давлатлар тажрибасининг кўрсатишича, микромолиялаштириш аҳолининг кам таъминланган қисмига ва яқка тартибдаги тадбиркорларга молиявий хизматлар кўрсатиш инструменти сифатида қўлланилган. Ҳозирги кунда ҳам микромолиялаштириш кўп мамлакатларда қуйидаги инструмент сифатида фойдаланилади:

- кам таъминланган оилаларни қўллаш;
- оммавий молия манбааларга мурожаат қилишга имконияти йўқ бўлган микрокорхоналарга молия - кредит хизматлари кўрсатиш;
- кичик бизнесни қўллаб - қувватлаш.

Оилавий корхона тадбиркорликка бериладиган кредитлар энг кам иш ҳақининг 150 бараваригача бўлган миқдорда қуйидаги:

- чорва моллари, парранда, ем ва хашак, минерал ўғитлар, уруғликлар, кўчатлар сотиб олишга;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш учун иссиқхоналар қуриш ва жиҳозлашга;
- ҳунармандчилик фаолияти, халқ бадий хунармандчилиги ва амалий санъати буюмлари ишлаб чиқаришни ташкил этиш учун зарур бўлган кичик ускуналар, асбоблар, хом ашё материаллари, ярим тайёр маҳсулотлар сотиб олишга;
- халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва аҳолига маиший хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ мақсадларга берилади.

2019-2022-йилларда Самарқанд вилоятида 50 минг 800 га яқин кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари мавжуд бўлган. Уларнинг 21 минг 370 таси юридик шахс мақомига эга бўлса, 29 минг 400 дан ортиғини яқка тартибдаги тадбиркорлар ташкил этган. Вилоятда 2019-2022 йилларда янги ташкил этилган тадбиркорлик субъектлари сонини камида икки баробарга ошириш белгиланган. Жумладан, жорий йил якунига қадар 10 минг 100 та янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этиш режалаштирилган бўлиб, йилнинг ўтган даврида 5955 та янги тадбиркорлик субъектлари фаолият бошлаган.

Ҳозирги кунда иш билан банд бўлган аҳолининг асосий қисми, яъни 85 минг 240 нафари айнан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида меҳнат қилиб келмоқда. Биргина жорий йилнинг ўтган олти ойи давомида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари томонидан 9 минг 851 та янги иш ўринлари яратилган. 2022 йилнинг 1 август ҳолатига барча йўналишлар бўйича тижорат банклари томонидан 4 триллион 103 миллиард сўм, жумладан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига 2 триллион 903 миллиард сўм кредит маблағлари ажратилган.

3-жадвал маълумотларидан кўриниб тўрибдики, Самарқанд вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг 2018 йилдан 2022 йилгача бўлган иқтисодий кўрсаткичлари келтирилган бўлиб, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида яратилган ялпи маҳсулот ҳажми 2018-2022 йилларда 25132,8 млрд сўмга ошган. Самарқанд вилоятида таҳлил этилаётган йиллар мобайнида фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони 220,6 фоизга, кичик тадбиркорлик соҳасида банд бўлганлар сони 109,2 фоизга ошган бўлиб, экспорт ҳажми эса 81,8 фоизга камайган.

**Самарқанд вилоятида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг
иқтисодий кўрсаткичлари¹**

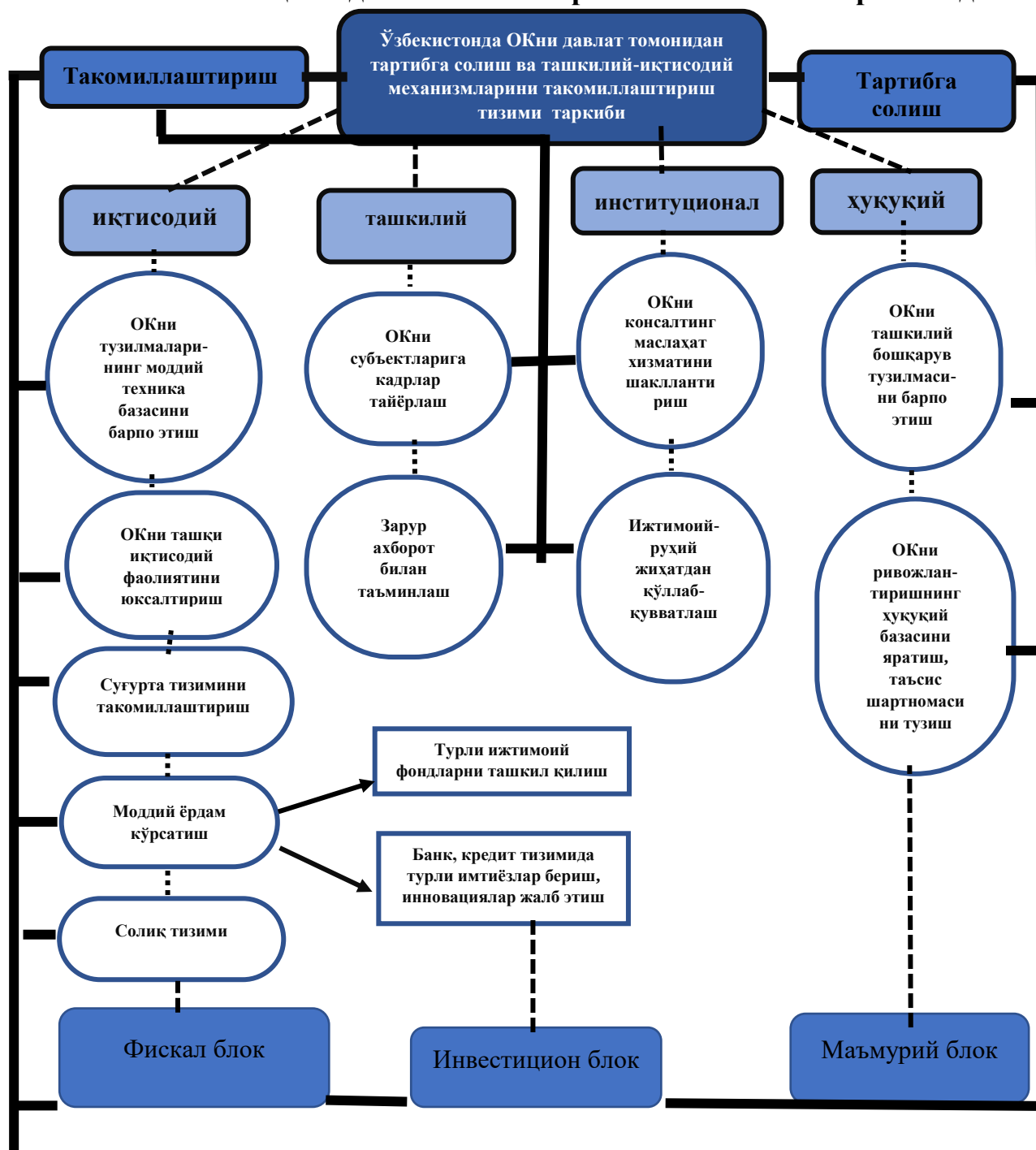
№	Кўрсаткичлар	2018-2022 йилларда ўсиши					
		2018	2019	2020	2021	2022	2018 йилга нисбатан 2022 ўзгариш суръати
1	Кичик бизнес соҳасида яратилган ялпи маҳсулот ҳажми, млрд. сўм	14325,8	17485,6	29135,3	32 875,95	39 458,6	25 132,8
2	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ЯҲМдаги улуши, %	78,2	80,0	77,5	75,0	74,7	-3,5
3	Фаолият юритаётган кичик бизнес субъектлари сони, бирлик	15 005	10 669	19 629	25 643	33 114	18 109
4	Кичик тадбиркорлик соҳасида банд бўлганлар, (мингкиши)	1298,7	1300,2	1345,8	1 418,3	1475,2	176,5
5	Кичик бизнес субъектлари экспорти ҳажми, (млн. доллар)	295,4	257,4	298,5	335,2	241,9	53,5

Самарқанд вилоятида бугунги кунда 487 та лойиҳа ишга тушиб, 8 мингга яқин янги иш ўрни яратилган. 2019-2022 йилларда вилоятда саноат йўналишида 10 триллион 754 миллиард сўмга тенг бўлган 207 та лойиҳа амалга оширилиши режалаштирилган. Жумладан, 1 триллион 349 миллиард сўмлик 21 та лойиҳа “Ургут” эркин иқтисодий зонаси ҳудудида, 277,2 миллиард сўмлик 21 та лойиҳа вилоятдаги кичик саноат зоналари ҳудудида жойлаштирилиши кўзда тутилган. Тадбиркорликни ривожлантириш, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш мақсадида тегишли дастурлар доирасида жисмоний ва юридик шахсларга жами 411,2 миллиард сўм миқдорида имтиёзли банк кредитлари ажратилди. Хусусан, “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастури доирасида 344,7 миллиард сўм, фермер, деҳқон ва томорқа ер эгаларини қўллаб-қувватлаш жамғармасидан 4,7 миллиард сўм, ҳунармандчиликни ривожлантиришга 22,1 миллиард сўм, бандликка кўмаклашиш жамғармасидан 5,4 миллиард сўм ва “Ёшлар - келажагимиз” дастури доирасида 23,7 миллиард сўм миқдорида имтиёзли кредитлар ажратилди. Вилоятнинг экспорт салоҳиятини ошириш кўп жиҳатдан эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари фаолиятига ҳам боғлиқ. Бугунги кунда вилоятдаги “Ургут” эркин иқтисодий зонасида 58 инвестор томонидан умумий қиймати 226 миллион АҚШ доллариға тенг 65 та лойиҳани амалга ошириш устида иш олиб борилди.

Тадқиқотимиз давомида ишлаб чиқилган ва келтирилган 1-расмда оилавий корхоналарни давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг шакллари иқтисодиётимизнинг ҳозирги кунгача бўлган ҳолати нуктаи назаридан тадқиқ этилган

¹ Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

Ўзбекистонда оилавий корхонани давлат томонидан тартибга солиш ва ташкилий – иқтисодий механизмларини такомиллаштириш модели¹

бўлса, келгуси тараққиёт босқичи даврида, айниқса рақамли иқтисодиёт шароитида бу соҳага эътибор бунданда ортиб бориши ва қўллаб-қувватлаш чораларининг янги шакллари, турлари пайдо бўлишига олиб келади.

Хулоса ва таклифлар: Мухтасар айтганда оилавий корхоналарни ривожлантириш ва ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш - ва самарадорлигини ошириш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

¹ Манба: муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

• оилавий корхона хўжаликларининг ресурсларини уларнинг ўз тадбиркорлик фаолиятларига жалб этишни кучайтиришга йўналтирилган сиёсатни амалга ошириш билан бирга микро-кредит тизимини ривожлантириш;

• оилавий корхона тадбиркорлигини ривожланиши учун қулай имкониятлар яратиш мақсадида тадбиркорлик ва мулкчилик ҳуқуқларига оид тўпламлар яратиш ҳамда, гаровга қўйилган мулк ёки оила активларини сотиб олиш ҳуқуқига қатъий амал қилишни таъминлаш;

• ёш оилаларнинг кредитлар олиш имкониятларини янада кенгайтиришга қўмаклашиш зарур. Бу эса оиланинг мулкӣ таъминланганлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Романович В.К., С.Н.Коробкова, В.И.Кравченко, С.В.Орлов, И.П.Павлова “Сервисная деятельность”: учеб. пос.: подобщ.ред –3-е изд. –СПб.: Питер, 2005.–156 с.

2. Жеребин В., Красылникова Т. Домашние хозяйства в переходной экономике // Вопросы статистики. – 1998. - № 1. – С. 3-12.

3. М.К.Пардаев, Г.Шодиева. Оила хўжалиги иқтисодиёти ва тадбиркорлиги. (маърузалар матни), Самарқанд, 2001. – 8 - Б.

4. Шодиева Г.М. Оила хўжалиги фаровонлигини ошириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари. Монография. Т.: Фан. 2006. -28 Б.

5.Қувондиқов Ш.О. Хизмат соҳасида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари. Иқтисод фанлари номзоди. Дис. автореферати. Самарқанд: СамИСИ, 2008.- 23 б.;

6. Мирзаев Қ.Ж., Т.С.Шарипов, Ш.А.Султонов ва бошқалар: Хизматлар соҳаси иқтисодиёти (дарслик) , Самарқанд-2021 й.

Г.Шадиева, Д.Тогаева Совершенствование организационно-хозяйственных механизмов семейных предприятий в сфере услуг	G.Shadieva, D.Togaeva Improving the organizational and economic mechanisms of family enterprises in the service sector
Аннотация: в результате исследования в данной статье анализируются основные направления государственной политики и совершенствование организационно-экономических механизмов развития семейных предприятий в сфере оказания услуг в Узбекистане. Освещены проблемы, связанные с интеграцией семейных предприятий в международное сообщество, увеличением и диверсификацией экспортного потенциала, реформированием системы маркетинга, совершенствованием инновационного и стратегического управления, повышением эффективности и прибыльности в сфере услуг. Ключевые слова: услуга, семья, предприятие, экономика, малый бизнес, частное предприятие, рынок, фермер, предпринимательство, семейный бизнес, потребность, диверсификация, инновации, стратегия, эффективность, рентабельность.	Abstract: as a result of the research, this article analyzes the main directions of state policy and the improvement of organizational and economic mechanisms for the development of family enterprises in the service sector in Uzbekistan. The problems associated with the integration of family businesses into the international community, increasing and diversifying export potential, reforming the marketing system, improving innovative and strategic management, increasing efficiency and profitability in the service sector are highlighted. Keywords: service, family, enterprise, economy, small business, private enterprise, market, farmer, entrepreneurship, family business, need, diversification, innovation, strategy, efficiency, profitability.

INSON TADBIRKORLIK QOBILIYATINI BAHOLASH MAQSADIDA UNING SIFAT XUSUSIYATLARINI TASNIFLASH

Annotatsiya: maqolada ilg'or xorijiy va milliy tajribalari asosida tadbirkorlik qobiliyatini baholashni, tadbirkor shaxsning sifat xususiyatlaridan kelib chiqadigan “Uch darajali - qattiq (hard skills); yumshoq (soft skills) va raqamli (digital skills) tadbirkorlik ko'nikmalari” tasnifi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: tadbirkorlik qobiliyati, shaxsiy fazilat, kasbiy ko'nikma, tadbirkorlik mahorati, marketing ko'nikma, menejerlik fazilat, innovatsion faollik, qattiq ko'nikma, yumshoq ko'nikma, raqamli ko'nikma.

Kirish. Insonning kasbiy muvaffaqiyati XIX asrda o'qish va yozish mahorati bilan belgilanadigan bo'lsa, XX asrga kelib kasb-korda omadga erishish ingliz tili bilimdonligi va kompyuterda ishbilarmonligiga bog'liq bo'ldi. “Bugun, XXI asrda tadbirkor kabi fikrlash va harakat qilish qobiliyati ayniqsa muhim, chunki yollanma ishchilar jamiyatidan tadbirkorlikka o'tish muqarrar”, deydi Vena tadbirkorlik va innovatsiyalar instituti rahbari, professor Nikolas Frank[4]. Biznesni rivojlantirish ko'pincha tadbirkorning bilim va ko'nikmalarining yetarli darajada yetishmasligiga bog'liq bo'lib qoladi. Shuning uchun tadbirkorlik sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun “tadbirkor qo'shimcha qiymat keltirishga qodir bo'lgan tadbirkorlik qobiliyatiga ega bo'lishi kerak”, deb o'ylaymiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadbirkorlik qobiliyatini baholash masalasi bir nechta xorijiy va mamlakatimiz olimlarining tadqiqot obyekti bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, Piter Druker, Dj. Makyarello, Filip Kotler, B. P. Hall, T. A. Fotekova, S. V. Mitroxina, Ye. N. Vlasova, M. Bacigalupo, P. Kampylis, Y. Punie, G. Van den Brande, N. Q. Murodova, B.N. Navruz-Zodaning ilmiy tadqiqotlari tadbirkorlik qobiliyatini baholash usullariga big'ishlangan ilmiy ishlarini sanab o'tish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada monografik tahlil usuli, qiyosiy tahlil usuli, tizimli tahlil usulidan foydalangan holda tadbirkorlik qobiliyatini baholash mexanizmi sifatida tadbirkorning fazilatlarini tasniflashning “HSDS modeli” ishlab chiqilgan. Guruhlash usulidan foydalanib, tadbirkorlik ko'nikmalarini qattiq, yumshoq va raqamli turlari ajratilgan. Mazkur usullarni qo'llash evaziga maqolaning samaradorligi va amaliy tavsiyalarining natijadorligini ilmiy asoslash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar. Tadbirkorlik qobiliyatining mavjudligi va sifat darajasi tadbirkorning bir qator shaxsiy fazilatlari, kasbiy ko'nikmalari va tadbirkorlik mahoratiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun maqolada biz tadbirkorlik qobiliyati sifat xususiyatlarining tasnifi bo'yicha mavjud turli yondashuvdarini ko'rib chiqib, o'z yondashuvimizni ilmiy jihatdan asoslash sa'y-harakatini qildik.

Hozirgi davrda tadbirkorning tavakkalchilik, tashkilotchilik, boshqaruvchanlik va novatorlik kabi tub fazilatlari o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Biroq ularning tarkibiga globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitidan kelib chiqqan holda yangicha fazilatlarini aniqlab, kiritish taqozo etiladi.

XX asrning eng nufuzli menejment nazariyotchisi Piter Drukerning Dj. Makyarello bilan hammualliflikda tayyorlagan original “Menejment” darsligida tadbirkorlik bo'yicha quyidagi fikr bildirgan: “Biznesning maqsadi mijoz yaratish bo'lganligi sababli, har qanday kompaniya faqat ikkita tayanch funksiya – marketing va innovatsiyaga ega bo'ladi”[5]. Uning bu fikridan kelib chiqib, zamonaviy tadbirkorning muhim fazilati sifatida “marketing mahorati”ni kiritish o'rinli, deb hisoblaymiz. Dunyoga mashhur marketing nazariyotchisi Filip Kotlarning klassik ta'rifiga

ko‘ra “marketing – bu ayirboshlash orqali zarurat va ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan inson faoliyat turidir”[7].

Tadbirkorlik ko‘nikmalarini aniqlash Xall-Tonna (Hall-Tonna Model) modeliga asoslangan bo‘lib, u to‘rtta quyidagi ko‘nikma turlarini ajratadi[8]:

1. Instrumental qobiliyatlar (Instrumental skills).
2. Shaxslaro ko‘nikmalar (Interpersonal skills).
3. Tasavvur qilish ko‘nikmalar (Imaginative skills).
4. Tizimli ko‘nikmalar (Systemic skills).

Xall-Tonna modeli bo‘yicha ajratilgan instrumental, shaxslaro, tasavvur qilish va tizimli tadbirkorlik ko‘nikmalari tadbirkorlikni jarayon sifatida ko‘rib chiqib, uning uchta: tadqiqot, amalga oshirish va boshqarish bosqichlariga[6] xos bo‘lgan kompetensiyalari sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin tadbirkorlik faoliyatini sifat menejmenti obyekti sifatida tadqiq etishda tadbirkorlarga xos bo‘lgan menejerlik ko‘nikmalari, marketing mahorati, yangilikka intiluvchanligi kabi sifat xususiyatlarini ham inobatga olish kerak, deb hisoblaymiz.

Tadbirkorlik qobiliyatini tasniflashning psixologik yondashuviga ko‘ra tadbirkorlik faoliyatiga moyillik va psixologik tayyorlikni belgilovchi shaxsiy fazilatlar uchta quyidagi guruhga ajratiladi[9]:

1. “Asab tizimi va tafakkurning xususiyatlarini tavsiflovchi fazilatlar” guruhi.
2. “Motivatsion sohaning xususiyatlari” guruhi.
3. “Liderlik fenomeni” guruhi.

Qayd qilish kerakki, T. A.Fotekova, S. V.Mituxina, Ye. N. Vlasova va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan tadbirkorlik qobiliyatini diagnostika qilishning yuqorida sanab o‘tilgan fazilatlar tadbirkorlik faoliyatiga professional moyillikni respondentlarning o‘z-o‘zini baholash shaklida emas, balki salohiyatli shaxs sifatida tekshirish imkonini beradi. Lekin ushbu tasniflashda shaxsiy va kasbiy fazilatlari bilan bir qatorda tadbirkorlik qobiliyatining funksional (menejment, marketing) va raqamlashtirish jihatlari ham inobatga olish zarur, deb hisoblaymiz.

Yevropa komissiyasi doirasida tadbirkorlik sohasida kompetentlikning tuzilishi masalasi bo‘yicha (EntreComp - Entrepreneurship Competence Framework) olib borilgan ilmiy tadqiqotlarida Yevropa fuqarolari va tashkilotlarining tadbirkorlik salohiyatini oshirishga qaratilgan vosita sifatida 3 ta kompetentlik sohasi va ularning 15 ta tayanch kompetensiyalari tavsiya etadi. Bunda kompetensiya, EntreComp tadqiqoti doirasida “bilim, ko‘nikma va munosabatlar yig‘indisi” sifatida tushuniladi. Tadbirkorlik kompetensiyasining sohalari va kompetensiyalari quyidagilardan iborat[1]:

1-kompetentlik sohasi – “G‘oyalar va imkoniyatlar”. U o‘z navbatida quyidagi kompetensiyalarga ajratiladi:

1.1. Imkoniyatlarni aniqlash (qiymat yaratish imkoniyatlarini aniqlash uchun o‘z tasavvuringiz va qobiliyatingizdan foydalaning).

1.2. Ijodkorlik (ijodiy va maqsadli g‘oyalarni rivojlantirish).

1.3. Kelajak haqidagi tasavvur (kelajak haqidagi tasavvuringizga qarab sa’y-harakat qiling).

1.4. G‘oyalarni qadrlash (g‘oyalar va imkoniyatlardan maksimal darajada foydalaning).

1.5. Barqaror va etik fikrlash (g‘oyalar, imkoniyatlar va harakatlarning oqibatlari va ta’sirini baholang).

2-kompetentlik sohasi – “Resurslar”. Ushbu kompetentlik sohasi quyidagi kompetensiyalardan tarkib topadi:

2.1. O‘zini anglash va o‘z samaradorligi (o‘zingizga ishonning va rivojlanishni davom ettiring).

2.2. Motivatsiya va qat’iyatlik (diqqatingizni jamlang va taslim bo‘lmang).

2.3. Resurslarni safarbar qilish (kerakli resurslarni to‘plang va ularni boshqaring).

2.4. Moliyaviy va iqtisodiy savodxonligi (moliyaviy va iqtisodiy nou-xauni rivojlantirish).

2.5. Boshqa resurslarni safarbar qilish (ilhomlantirish, ruhlantirish va boshqalarni jalb qiling).

3-kompetentlik sohasi – “Harakatlar”. Bu kompetentlik sohasi esa 4 ta quyidagi kompetensiyalar asosida shakllanadi:

3.1. Tashabbusni o‘z qo‘liga olish (olg‘a).

3.2. Rejalashtirish va menejment (ustuvorlikni belgilash, tashkil qilish va kuzatish).

3.3. Noaniqlik, turli ma‘nolilik va muammoni yechish (noaniqlik, turli ma‘nolilik va tavakkal bilan bog‘liq qarorlar qabul qiling).

3.4. Boshqalar bilan ishlash (jamoat tuzilishi, hamkorlik va muloqot qiling).

3.5. Tajriba orqali o‘rganish (amalga oshirish orqali o‘rganish).

Ushbu tasniflash tadbirkorlik sohasida kadrlarni tayyorlashda ta‘lim standartlari, malakaviy talablarni shakllantirish, o‘quv dasturlarni yaratishda xizmat qiladi. Lekin ular tadbirkorlik qobiliyatini baholashda ishonchli vosita sifatida xizmat ko‘rsata olmaydi, deb o‘ylaymiz.

Prof. N.Q. Murodova o‘z tadqiqotlarida kichik biznes subyektlarini sifat ifodalovchisi bo‘lmish tadbirkorlik faolligi darajasini oshirish masalalarini tadqiq etib, uni baholash uslubiyotini ishlab chiqqan. U kishi tomonidan tadbirkorlik faolligi tadbirkorlik qobiliyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish imkoniyatini ifodalaydigan beshta quyidagi mezonlar orqali baholash tizimi taklif etilgan:

1. Iqtisodiy salohiyat.
2. Bozor faolligi.
3. Moliyaviy barqarorlik.
4. Raqobatbardoshlik.
5. Ijtimoiy faollik[2].

N.Q.Murodova tomonidan taklif etilgan baholash mezonlari ko‘proq tadbirkorlik qobiliyatining samaradorligini baholashga xizmat qilib, uning sifat darajasi tor, faqatgina tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy nafillik holatlarini inobatga oladi. Biznes subyektlarining tadbirkorlik qobiliyatini sifat jihatidan baholashda tadbirkor insonlarning shaxsiy, kasbiy va funksional fazilatlarini inobatga olinsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Prof. B.N.Navruz-Zodaning fikriga ko‘ra, “har bir inson bu foni dunyoga kelib hayotiy ehtiyojlarini to‘liq qondirib, to‘q yashashga haqli va bu uchun u tegishli ichki salohiyatga ega. Bunday qobiliyatlardan, agar biri, barcha iqtisodiy tizimlarda amal qilib kelayotgan mehnat qobiliyati bo‘lsa, ikkinchisi – bozor iqtisodiyotiga xos bo‘lgan tadbirkorlik qobiliyatidir... Inson tadbirkorlik qobiliyatlari uning tashabbuskorlik, menejerlik, novatorchilik, tavakkalchilik, bozorshunoslik kabi fazilatlarda namoyon bo‘ladi. Insonning ushbu qobiliyati mehnat qobiliyatiga nisbatan murakkabroq, o‘zlashtirilishi qiyinroq salohiyat bo‘lib, uni shakllantirish uchun alohida tajriba va rivojlantirish uchun esa iroda va maxsus tayyorgarlik kerak bo‘ladi”[3]. Inson tadbirkorlik qobiliyatini bilimga va tajribaga asoslangan fazilatlarga ajratilgan holda tasniflash, fikrimizcha, mazkur qobiliyatini sifat jihatidan aniqroq baholash imkonini yaratadi.

Yuqorida tavsiflangan tadbirkorlik fazilatlarni tasniflashning ilg‘or xorijiy va milliy tajribalari asosida biz tadbirkorlik qobiliyatini baholash maqsadini ko‘zlab, tadbirkor shaxsning sifat xususiyatlaridan kelib chiqadigan “Uch darajali - qattiq (hard skills); yumshoq (soft skills) va raqamli (digital skills) tadbirkorlik ko‘nikmalari” tasnifini taklif etamiz.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelib takliflar beriladi:

1. Inson tadbirkorlik qobiliyatini baholashda uning sifat xususiyatlarini tasniflash muhim ahamiyat kasb etadi. Tadbirkor shaxsning sifat xususiyatlarini tasniflash bo‘yicha “Xall-Tonna modeli”, “psixologik”, “kompetentlikning tuzilishi” (EntreComp) va boshqa mavjud qarashlar ko‘rib chiqilib, ilg‘or xorij tajribalari asosida tadbirkorlik ko‘nikmalarini tasniflashning “Uch darajali - qattiq (hard skills); yumshoq (soft skills) va raqamli (digital skills) tadbirkorlik ko‘nikmalari” tasnifi tavsiya etildi.

2. Tadbirkorlik sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun tadbirkor shaxs qattiq, yumshoq va raqamli ko‘nikmalarini uyg‘unlikda namoyon etishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Qattiq tadbirkorlik ko‘nikmalar (hard skills for entrepreneurship) – professional malakaga bevosita bog‘liq bo‘lgan va o‘qish, trening, seminar natijasida o‘rtiriladigan texnik ko‘nikmalar. Yumshoq tadbirkorlik ko‘nikmalar (soft skills for entrepreneurship) – shaxsiy, shaxslararo yoki moslashuvchan ko‘nikmalar. Raqamli tadbirkorlik ko‘nikmalar (digital skills for entrepreneurship) – bu axborot-kommunikatsion texnologiyalari (AKT) sohasidagi turli muammolarni hal qilish qobiliyatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bacigalupo, M., Kamylyis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). EntreComp: The Entrepreneur-ship Competence Framework. Luxembourg: Publication Office of the European Union; EUR 27939 EN; 39 p doi:10.2791/593884. <https://ec.europa.eu/jrc/entrecomp>.
2. Муродова Н.Қ. Кичик бизнес субъектларининг тadbirkorlik фаоллигини ошириш йўналишлари. Монография. -Т.: ФАН, 2008.
3. Навруз-Зода Б.Н.Камбағалликни қисқартиришнинг моноиктисодий йўли. “Iqtisodiyot va turizm” xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali. 2021, 1-сон. Б:24.
4. Предпринимательство: волшебная формула Питера Друкера для 21 века. <https://pmba.vedomosti.ru/entrepreneurship-and-innovation/predprinimatelstvo-volshebnyaya-formula-pitera-drukera-dlya-21-veka> (дата обращения:12.03.2022).
5. Питер Друкер, Макьярелло Дж. Менеджмент. Перевод с англ. – М.: ООО «И.Д.Вильямс», 2010. –704 с. С.:165.
6. Rodrigo Alda-Varas, Lourdes Villardón-Gallego,Itziar Elexpuru-Albizuri.Proposal and Validation of an Entrepreneur Competency Profile: Implication for Education. Electronic Journal of Research in Educational Psychology, 10(3), pp: 1057-1080. ISSN: 1696-2095. 2012, no. 28 .
7. Филип Котлер.Основы маркетинга. –М.: «Вильямс», 2007. – 647 с. С: 21.
8. Hall, B. P. (1994). *Values Shift: A Guide to Personal & Organizational Transformation*. California: Twin Lights Publishing. 288 p.
9. Фотекова Т. А., Митрухина С. В., Власова Е. Н. И др. Исследование профессиональных склонностей к предпринимательской деятельности у молодежи Республики Хакасия. Журнал Психология. Серия: Познание №11 ноябрь 2020 г. 107-113 с.

Л.Навруз-зода Классификация качественных характеристик предпринимательских способностей человека с целью его оценки	L.Navruz-zoda Classification of qualitative characteristics of a person's entrepreneurial abilities for the purpose of assessing it
Аннотация: в статье предлагается трехуровневая – “твердые навыки”, “мягкие навыки” и “цифровые навыки” – классификация оценки предпринимательских способностей на основе передового зарубежного и отечественного опыта. “Модель HSDS” классификации предпринимательских качеств была разработана как механизм оценки предпринимательских способностей. Ключевые слова: предпринимательские способности, личностные качества, профессиональные навыки, предпринимательские навыки, маркетинговые навыки, управленческие качества, инновационная активность, твёрдые навыки, мягкие навыки, цифровые навыки.	Abstract: The article proposes a three-level – “hard skills”, “soft skills” and “digital skills” – classification for assessing entrepreneurial abilities based on advanced foreign and domestic experience. The HSDS model of entrepreneurial trait classification was developed as a mechanism for assessing entrepreneurial ability. Keywords: entrepreneurial ability, personal quality, professional skills, entrepreneurial skills, marketing skills, managerial quality, innovative activity, hard skills, soft skills, digital skills.

МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ

Navruzbek Zarifovich Niyatov – SamISI, Menejment kafedrası assistent-stajyori

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Annotatsiya: maqolada xizmat ko‘rsatish sohasidagi boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlari, boshqaruvni strategik rejalashtirish ularni amaliy tajribalar bilan taqqoslash yo‘llari yoritib berilgan va yangi yondoshuvlar bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: strategiyalar va usullar, madaniyat, mukofotlash tizimlari, umumiy samaradorlik, Agile metodologiyalari, samarali boshqaruv, inson resurslari, innovatsion texnologiyalar.

Kirish: Bugungi o‘zaro bog‘langan va tez sur‘atlar bilan rivojlanayotgan global iqtisodiyotda xizmat ko‘rsatish sohasi innovatsiyalarni rag‘batlantirish, iste‘molchilar tajribasini shakllantirish va umumiy biznes landshaftiga ta‘sir ko‘rsatish orqali tobora muhim rol o‘ynaydi. Yuqori sifatli xizmatlarga bo‘lgan talab kuchayishi bilan birga, sektorning dinamik tabiatiga moslasha oladigan samarali boshqaruv strategiyalariga bo‘lgan ehtiyoj ham ortib bormoqda. Mehmondo‘stlik, sog‘liqni saqlash, moliya, axborot texnologiyalari va professional xizmatlar kabi sohalarni o‘z ichiga olgan xizmat ko‘rsatish sohasi boshqaruvning o‘ziga xos muammolarini keltirib chiqaradi. Ishlab chiqarish yoki ishlab chiqarishdagi hamkasblaridan farqli o‘laroq, xizmat ko‘rsatuvchi menejerlar nomoddiy mahsulotlar, mijozlarga yo‘naltirilgan operatsiyalar va xizmatlar ko‘rsatishning o‘ziga xos o‘zgaruvchanligi bilan kurashadilar. Binobarin, xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirishga intilish doimiy ravishda operatsion mukammallikka, mijozlar ehtiyojini qondirishga va barqaror o‘sishga intilish bilan belgilanadigan ko‘p qirrali xizmatga aylanadi. Ushbu intilishning markazida boshqaruv qobiliyati ajralmas bo‘lgan bir qator muhim sohalar yotadi. Mijozlarning o‘zaro munosabatlarini optimallashtirish va xizmat ko‘rsatish ishonchliligini ta‘minlashdan tortib, inson resurslarini boshqarish va texnologiyadan foydalanishgacha xizmat ko‘rsatish sohasidagi boshqaruv samaradorligi tez rivojlanayotgan muhit talablariga javob beradigan strategiyalarning nozik o‘zaro ta‘siriga bog‘liq bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iqtisodiy adabiyotlarda menejment nazariy asoslari va amaliy masalalari xorijiy va mamlakatimiz olimlaridan Micheal Balle, Otamuradov S., Gorfinkel Ya., Popadyuk T. G. Kruglova N. Yu., Kruglov M.I., Lapigin Yu.N., Kliff Baumen, Michael A., Paul Trott, Pervaiz Ahmed, Charles Shepherd, Yoldoshev N.Q., Akbarxodjayeva Z.Z., Nazarova G.G., Salixova N.M., Muxamedjanova G.A., Axmedov I.A., Ismailova N.S., Umarxodjayeva M.G., Abdullayev A.M., Axmedov K., Fattaxov A.A., Karimova V.A., Zaynutdinova M.B., Nazirova E.Sh., Sodiqova Sh.Sh., Otamuradov S., Qosimova M.S., Xodiyev B.Yu., Samadov A.N., Muxitdinova U.S. kabilarning ilmiy ishlarida korib chiqilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, mantiqiy fikrlash, guruhlash, taqqoslash, statistik kuzatish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish, har bir tashkilot uchun katta ahamiyatga ega bo‘lgan strategik vazifalardan biridir. Bu muhim mavzuni o‘rganib, boshqaruvning bugungi kundagi roli va kompaniya uchun tajribaviy natijalarni qanday ko‘rishini tahlil qilamiz.

1. Ganaynchi va Konkurensiya:

Xizmat ko‘rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirishda, soha ichidagi ganaynchi va konkurensiyalarni tan olish kritikallik bo‘ladi. Tashkilot, o‘zining unikalligini aniqlab, boshqa tashkilotlardan farq qiladigan yondashuvlarni rivojlantirishi kerak.

2. Strategiyalar va Usullar:

Boshqaruv, boshqa tashkilotlardan oldinda borish uchun innovatsion strategiyalarni rivojlantirish zarur. Texnologik yangiliklarni qo‘llash, ish jarayonlarini avtomatlashtirish va mijozlar bilan samarali aloqalarni tuzish muhim usullardan biridir.

3. Mukofotlantirish tizimlari:

Xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirishda mukofotlantirish tizimlari muhim ahamiyatga ega. Xodimlarni rag'batlantirish, ularga mustahkam mukofotlar taqdim etish, ularning motivatsiyasini oshirish tashkilot uchun muhimdir.

4. Yuqori natijalar:

Maqola, xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirishning yuqori natijalarga olib kelish uchun qanday ko'rilishi kerakligini muhokama qiladi. Boshqaruv organlari, muvaffaqiyatli xizmat ko'rsatish jarayonlarini amalga oshirish va doimiy ravishda yangilanishga tayyor bo'lish uchun monitoring va baholash sistemlarini rivojlantirishni o'rgangan bo'lishi kerak.

5. Qo'llanmalar va yondashuvlar:

Maqolada, xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish uchun muhim qo'llanmalar va yondashuvlar haqida batafsil ma'lumot beriladi. Tashkilotlar, bu ma'lumotlardan foydalanib, o'zlarining mahsulot yoki xizmatlarini sotish jarayonlarini rivojlantirishlari mumkin.

Xizmat ko'rsatish tarmoqlarida iqtisodiy o'sish omillarini sifat va miqdoriy jihatdan baholash, ushbu omillarning har birining xizmat ko'rsatish soha va tarmoqlari o'sishiga qo'shayotgan hissasini aniqlash hozirgi kunda ham muhim ilmiy masala bo'lib hisoblanadi. Yuqorida keltirilgan mualliflarning asarlarida turli xil omillarning sohani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda xizmat ko'rsatish korxonalarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yo'nalishlari tizimli ravishda o'rganilmagan. Shunga ko'ra, tadqiqot jarayonida xizmat ko'rsatish sohasida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqot jarayonida xizmat ko'rsatish korxonalarida iqtisodiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash bo'yicha iqtisodiy tizimlar va nisbatlarni o'rganishga dialektik va tizimli yondashuv, kompleks baholash, qiyosiy va solishtirma tahlil, statistik va dinamik yondashuv hamda guruhlash usullaridan foydalanildi. Xizmat ko'rsatish sohasida ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish xo'jalik yurituvchilar faoliyatlari natijasini aks ettiradi, ijtimoiy samaradorlik esa iqtisodiy subyektlarning ijtimoiy samaradorligini, uni jamiyat hayotining turli tomonlariga ta'sirini aks ettiradi. Bunda ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlik muayyan darajada o'zaro bog'liq holda aniqlandi. Shuningdek, servis iqtisodiyotida xizmatlar alohida guruhlari bo'yicha tasniflandi. Mamlakatimiz iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida servis xizmatlari soni va sifatiga qo'yilayotgan talablar oshib bormoqda. Rivojlangan davlatlar tajribasining qo'llanishi xizmatlarga bo'lgan talabning oshishiga olib keldi. Bu, o'z navbatida, iste'mol bozori tarkibida o'zgarishlarni vujudga keltirdi. Aholining ayrim qatlamlarining moddiy farovonligi oshishi natijasida xizmatlarga nisbatan o'zlarining talablari va ehtiyojlari mavjud bo'lgan iste'molchilarning yangi kategoriyasi vujudga keldi. Moddiy jihatdan ta'minlangan iste'molchilar o'zlarining hayot qulayliklarini oshirishni ta'minlaydigan turli assortimentdagi xizmatlarga ancha talabgor hisoblanishadi. Shu sababli ayrim xizmat ko'rsatish korxonalari o'z faoliyatlarini aynan aholining shu talab va ehtiyojlarini qondirishga qaratadilar. Hozirgi kunda xizmat ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatining samaradorligi bevosita strategiyaning asoslanganligiga bog'liq bo'lib, uni shakllantirish esa yuqori boshqaruv bo'g'inidagi rahbarlarining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatish korxonalari faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish tashqi va ichki muhitning doimiy o'zgaruvchan sharoitlarida alohida ahamiyatga ega bo'lib, bozorda yetakchi mavqeyini saqlab qolishga imkon yaratadi. Binobarin, xizmat ko'rsatish korxonalarini boshqarishning oqilona mexanizmini ishlab chiqish uchun xizmat ko'rsatish sohasidagi korxonalar faoliyatining oxirgi iste'molchilariga, xususan, jismoniy va yuridik shaxslar, umuman, butun mamlakat iqtisodiyotiga roli va ahamiyatini o'rganish muhim hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish sohasini tadqiq etishda, avvalo, ushbu sohaning qanchalik o'ziga xos ekanligini ta'kidlab o'tish zarur. Buning sababi shundaki, xizmat ko'rsatish korxonalari va tashkilotlari, shuningdek, ushbu sohada ishlayotgan xodimlar aholining moddiy, ijtimoiy, kundalik va ma'naviy ehtiyojlarining katta qismini qondirishga qodirdir. Xizmat ko'rsatish sohasiga umumiy tavsif berish hamda ushbu sohada faoliyat yurituvchi xo'jalik subyektlarining o'rni va ahamiyatini aniqlash uchun, avvalo, “ish” va “xizmat” kabi tushunchalarni ko'rib chiqish hamda bu ikki tushuncha o'rtasidagi chegaraning mavjudligini inobatga olgan holda, ularning

aniq ta’riflarini keltirish lozim, chunki ularning iqtisodiy mohiyati o’xshash bo’lsa-da, huquqiy jihatdan bir-biridan farq qiladi. Xizmat ko’rsatish korxonalari faoliyatining rivojlanishi o’ziga xos xususiyatlar va jihatlarga egadir. Shunga ko’ra, muayyan omillar ta’sirini ifodalovchi mazkur soha rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari va rivojlanish tendensiyalarini nazariy jihatdan yoritib berish alohida ahamiyatga egadir. Bugungi kungacha xizmatlarning yaxlit ma’noga ega ta’rifi mavjud emas. Ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatiga ko’ra muayyan tavsifni aniqlashda moddiy ne’matlarga nisbatan farqli ravishda xizmatlarni ijtimoiy ahamiyati va iqtisodiy natijasi bo’yicha tavsiflash alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu holatda xizmatlarning muhim xususiyati sifatida kishilar ehtiyojlarini qondirish bilan bog’liq faoliyat hisoblanib, konkret faoliyat shakli yoki turining pirovard natijasi ko’rinishida namoyon bo’ladi. Hozirgi ba’zi iqtisodiy adabiyotlarda xizmatlar ommalashgan quyidagi turda tavsiflanmoqda “... maqsadli (ongli) mehnat bo’lib, unda ishlab chiqarishning samarasi uning iste’moli bilan mos tushadi.

Xulosa va takliflar. Xizmat ko’rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish bo’yicha olib borilgan tadqiqotlarimizdan kelib chiqqan holda, biz o’z samaradorligini oshirishga va xizmat ko’rsatish sohasi murakkabliklarini yo’lga qo’yishga intilayotgan tashkilotlarga bir nechta amaliy tavsiyalarni taklif qilamiz:

1. Uzlüksiz ta’lim madaniyatini rivojlantirish: xodimlarga sanoat tendensiyalari, mijozlar xohishlari va rivojlanayotgan texnologiyalardan xabardor bo’lishlari uchun tashkilot ichida uzluksiz o’rganish va moslashish madaniyatini rag’batlantirish. Doimiy ta’lim va rivojlanish tashabbuslariga sarmoya kiritish ishchi kuchining epcilligi va malakasini oshirishga yordam beradi.

2. Agile metodologiyalarini qo’llang: Tez takrorlash, sezgir qarorlar qabul qilish va moslashuvchan loyihalarni boshqarishni ta’minlash uchun agile metodologiyalari va tejamkor amaliyotlarni amalga oshiring. Ushbu yondashuv moslashuvchanlikni, innovatsiyani va o’zgaruvchan bozor talablariga tezda javob berish qobiliyatini rivojlantiradi.

3. Mijozlarning fikr-mulohazalaridan foydalaning: Mijozlarning fikr-mulohazalarini yig’ish va ularga amal qilish uchun mustahkam mexanizmlarni yarating. Mijozlarning kutishlari, afzalliklari va og’riqli nuqtalarini tushunish tashkilotga o’z xizmatlarini mijozlar kutganlarini qondirish va undan oshib ketish uchun moslashtirishga imkon beradi, bu esa sadoqat va qoniqishni oshiradi.

4. Sog’lom texnologiya infratuzilmasiga sarmoya kiriting: tashkilotning strategik maqsadlari va mijozlarga yo’naltirilgan maqsadlariga mos keladigan texnologik infratuzilmaga investitsiyalarga ustuvor ahamiyat bering. Bu xizmatlar yetkazib berish va mijozlar tajribasini optimallashtirish uchun mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) tizimlari, ma’lumotlar tahlili platformalari va raqamli jalb qilish vositalaridan foydalanishni o’z ichiga olishi mumkin.

5. Boshqaruv vakolatlarini kengaytirish va qo’llab-quvvatlash: Menejerlarga o’rnak ko’rsatish va operatsion yaxshilanishlarni boshlash uchun zarur bo’lgan avtonomiya, resurslar va yordam bilan ta’minlang. Doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantirish uchun boshqaruv guruhlari o’rtasida ochiq muloqotni, o’zaro funksional hamkorlikni va kuchli egalik hissin rag’batlantirish.

Xizmat ko’rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish bilan bog’liq murakkabliklar va imperativlarni har tomonlama o’rganib chiqqandan so’ng, ushbu dinamik landshaftda gullab-yashnash strategik bashorat, moslashuvchan yetakchilik va mijozlarga yo’naltirilganlikka e’tiborni birlashtirgan ko’p qirrali yondashuvni talab qilishi aniq. Bizning tahlilimizdan bir nechta asosiy xulosalar paydo bo’ladi:

1. Mijozlarga yo’naltirilgan operatsiyalarning ahamiyati: Xizmat ko’rsatuvchi tashkilotlar o’z mijozlarining o’zgaruvchan ehtiyojlarini tushunish va qondirishga ustunlik berishi kerak. Raqobatbardosh xizmat ko’rsatish sohasida mijozlarning sodiqligini va farqlanishini rivojlantirishda shaxsiylashtirilgan tajriba, soddalashtirilgan o’zaro aloqalar va muammolarni tezkor hal etish ustuvorligini ta’minlaydigan boshqaruv strategiyalari muhim ahamiyatga ega.

2. Operatsion chaqqonlikning roli: o’zgaruvchan bozor dinamikasiga, texnologik taraqqiyotga va mijozlarning xohishlariga tezda moslashish qobiliyati xizmat ko’rsatish sohasida boshqaruv samaradorligi uchun juda muhimdir. Agile amaliyotlari, tejamkor metodologiyalar va

doimiy takomillashtirish asoslari tashkilotlarga qiyinchiliklar va imkoniyatlarga chidamlilik va innovatsiyalar bilan javob berishga imkon beradi.

3. Iste'dodlarni boshqarishning ahamiyati: Xizmat ko'rsatish sohasida samarali boshqaruv malakali, g'ayratli va vakolatli ishchi kuchini tarbiyalashga bog'liq. Inson kapitalini rivojlantirish, inklyuziv yetakchilik va kuchli iste'dodlarni saqlab qolish amaliyotlarini qo'llash operatsion mukammallikni oshirish va xizmat ko'rsatish standartlarini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

4. Texnologiya va innovatsiyalar integratsiyasi: texnologiyaning tez evolyutsiyasi xizmatlarni boshqarish uchun ikki qirrali qilichni taqdim etadi. Raqamli uzilishlar samaradorlik va mijozlarni jalb qilish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni taqdim etsa-da, tashkilotlar texnologik integratsiyani diqqat bilan yo'naltirishlari kerak, bu innovatsiyalar strategik maqsadlar va mijozlarga yo'naltirilgan tamoyillarga mos kelishini ta'minlashi kerak.

5. Ma'lumotlarga asoslangan qarorlarni qabul qilish: Ma'lumotlarning ko'pligi bilan belgilanadigan davrda xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar strategik qarorlar qabul qilish va operatsion yaxshilanishlarni amalga oshirish uchun ilg'or tahlillar, ishlash ko'rsatkichlari va mijozlar tushunchalaridan foydalanishlari mumkin. Ma'lumotlar va tahlillardan mohirona foydalanish xizmat sifati va operatsion samaradorlikni oshirish uchun bebaho aqlni ochishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruv samaradorligini oshirish yo'li moslashuvchanlik, innovatsiyalar va mijozlar qiymatiga tinimsiz e'tibor qaratish bilan belgilanadi. Yuqorida aytib o'tilgan xulosalarni qabul qilish va tavsiya etilgan strategiyalarni amalga oshirish orqali tashkilotlar barqaror o'sishni, operatsion mukammallikni va misli ko'rilmagan xizmatlarni taqdim etishni ta'minlab, xizmat ko'rsatish sanoatining doimiy rivojlanayotgan hududida muvaffaqiyatga erishish uchun o'zlarini joylashtirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Managing with Systems Thinking, Michael Balle, McGraw-Hill, London, 1994
2. Karimova V.A., Zaynutdinova M.B., Nazirova E.Sh., Sodiqova Sh.Sh. Tizimli tahlil asoslari. Toshkent. "Sharq" - 2014 yil
3. Otamuradov S. Globalashuv va milliy ma'naviy xavfsizlik. T. "O'zbekiston"
4. Karimov I.A. Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim. Xalq so'zi gazetasi, 2006 yil, 11 fevral.
5. Qosimova M.S., Xodiyev B.Yu., Samadov A.N., Muxitdinova U.S. Kichik biznesni boshqarish. O'quv qo'llanma. -T.: O'qituvchi, 2003.

Н.Ниятов	N.Niyatov
Повышение эффективности управления в сфере услуг	Improving management efficiency in the service sector
Аннотация: в статье определены основные направления повышения эффективности управления в сфере услуг и стратегического планирования управления. А также, разработаны предложения на основе их сопоставления с практическим опытом.	Abstract: the article identifies the main directions for improving management efficiency in the service sector and strategic management planning. And also, proposals have been developed based on their comparison with practical experience.
Ключевые слова: стратегии и методы, культура, системы вознаграждения, общая эффективность, Agile-методологии, эффективный менеджмент, человеческие ресурсы, инновационные технологии.	Keywords: strategies and methods, culture, reward systems, overall efficiency, Agile methodologies, effective management, human resources, innovative technologies.

MODERN DIGITAL TOOLS IN SMALL BUSINESS MANAGEMENT

Abstract: this article examines the importance of digital transformation for small businesses, which has great potential for further modernization of society and integration of the national economy into global processes. A number of benefits offered by the digitalization process for small businesses are explored. The problem of lack of digital competencies, which is the main barrier to increasing the competitiveness of the economy, is especially emphasized. The study examined the work of domestic and foreign researchers and experts on digitalization of the private sector. A number of modern software for small business management aimed at automating business processes have been proposed.

Keywords: digitalization, small business, automatization, software programs, competitive advantage, digital intelligence, digital transformation.

Introduction. In the 21st century stability and well-being of modern states are determined by strong economic system. Today it is impossible to imagine a market economy without small businesses. They became its inseparable part for a number of objective reasons. Firstly, small business companies are characterized by high mobility, flexibility and efficiency. They have access to any sector of the economy where unmet needs of the population appear. They respond more quickly to demand than large corporations, which together stimulates their high innovative potential. Secondly, according to the UN, small businesses are key participants in the global economy, as they provide 70% of all jobs in the world, and their share in global GDP is more than 50%. Third, due to the wide variety of small firms, their products and services resist market monopolization. We should not forget about the specifics of the information society, where new technologies are a determining factor in the success of any scale, from a small family enterprise to an entire state. That is why in developed countries these companies are engines of development [1].

In today's technological landscape, digitalization has become a crucial element for the success and growth of small business companies. Digitalization refers to the process of integrating digital technologies into various aspects of a business, including operations, management, marketing, and customer relations. This article explores the importance and benefits of digitalization for small business companies [2].

In the digital world, the main advantage of any enterprise is not its possession of a sufficient number of production factors, but the timely receipt of reliable and relevant information. And information in the global world is the main resource on the basis of which an enterprise must make management decisions competently, rationally and in a timely manner. And that is why organizations, in characteristics of small businesses must introduce the most advanced and innovative methods of management and control into their activities [3].

The adoption of digital platforms and business models has provided the basis for sustainable competitive advantage by reducing costs and delivering a better “customer experience.” While in 2018, companies that implemented digital transformation accounted for 16.6% of the global GDP (\$13.5 trillion), by 2023, their contribution amount to more than half (\$53.3 trillion). Such potential benefits encourage businesses to make greater use of digital technologies. It is expected that only the introduction of artificial intelligence in key sectors of the economy and social sphere will give an increase in added value from 3.5 to \$5.8 trillion [4].

Research methodology. The methodological basis of the study is based on fundamental concepts and methodological approaches presented in classical and modern works of domestic and foreign scientists on the digitalization process of small business entities; legislative and regulatory acts on the role of small and medium-sized businesses in the state economy. Also in the course of the work such methods of general scientific knowledge as comparison, the method of ascent from the abstract to the concrete, the method of analysis and synthesis were used.

Literature review. The place and role of digital platforms have been studied mainly by foreign authors, such as A. Gaver, M. Andressen, M. Kenny, M. Wade, J. Macaulay, A. Noronha, J. Parker, S. Chaudara, J. Bradley, Y. Inou, M. Tsushimoto, A. Sundararajan, T. Saha, M. Kenny, etc. However, the issues of adapting small businesses to the conditions of digital platforms remain insufficiently addressed.

Research related to the use of information technology in the economy of Uzbekistan was

carried out by such scientists as S.S. Gulyamov, T.S. Kuchkarov, A.T. Kenzhabaev, A.T. Shermukhamedov, V.K. Kabulov, R.Kh. Ayupov, A.M. Abduvokhidov, A.B. Bobozhonov, N.M. Makhmudov, Sh.G. Odilov, D.M. Rasulev, R.A. Dadabaeva, I.E. Zhukovskaya, T.Sh. Shadiey and others. These studies by domestic scientists have made a huge contribution to the development of the digital economy.

Modern digitalization processes have covered almost all spheres of public life of mankind. Digitalization of the economy and all public life testifies to qualitatively new dimensions that have arisen for science and practice in the conditions of the fourth industrial revolution [5].

There is a transformation of business models of entrepreneurial structures doing business in the digital space. In addition, digitalization changes the value chain that arises as a result of the transformation of data into “digital intelligence” and its monetization in the process of commercial use [6].

The transition to digital influences established customer relationships, as well as all innovative business processes, focusing on customer needs [7].

The formation of the potential of a manufacturing enterprise is significantly influenced by innovative abilities (i.e., the ability of the enterprise to update production, change technology, etc.) and information abilities (i.e., the ability to process and comprehend information for use in production) [8].

Analysis and results. In recent years, Uzbekistan has been taking extensive measures to digitalization of the economy, including increasing the digital competence of business and digital literacy of the population. Digital technologies can help solve current social problems and global problems, simplify communications between science, business, government and civil society, increase production productivity and labor, create new opportunities for entrepreneurship, creating new opportunities for socially significant scientific research and reducing risks and others. Due to this fact, the country has set itself the goal of becoming one of the 50 leading countries in the world by 2030 according to the rating of the Global Innovation Index.

Large-scale technological changes taking place in Uzbekistan, when business structures, using data and communication technologies, interact for the purpose of production innovations are accompanied by changes in the institutional structure of society [9].

Digital technologies provide access to a significant amount of data from numerous participants in the global economic space. Digital technologies can help solve pressing social and global problems, simplifying communication between science, business, government and civil society, increasing productivity, creating new opportunities for entrepreneurship, obtaining education and improving and expanding professional qualifications, creating new opportunities for socially significant scientific research and reducing risks, and others.

The “Digital Uzbekistan-2030” strategy provides for the approval of two programs: digitalization of regions and industries, as well as “road maps” for their implementation. Undoubtedly, this will ensure the most complete coverage and effective implementation of the document, which includes such priority areas as the development of digital infrastructure, e-government, the national market for digital technologies, education and advanced training in the field [10].

Digitalization of business, to be more precisely small business entities offers various benefits for companies (Image 1).

Improved Efficiency and Productivity: Digitalization processes streamline operations and automate repetitive tasks, leading to increased efficiency and productivity. Small businesses can leverage digital tools to automate manual processes, such as inventory management, accounting, and customer support. This allows employees to focus on more value-added tasks, ultimately leading to more efficient operations.

Enhanced Decision-Making: Digitalization provides small businesses with access to vast amounts of data that can be transformed into valuable insights. Digital tools can collect, analyze, and visualize data, enabling managers to make data-driven decisions. Small business owners can identify trends, track performance metrics, and adjust strategies accordingly, leading to better-informed and more effective decision-making.

Image 1. Benefits offered by digitalization for small business companies.

Improved Customer Experience: Digitalization enables small businesses to better engage with their customers and enhance their overall experience. Online platforms, such as websites and social media, allow businesses to interact directly with customers, respond to inquiries, and provide personalized services. Additionally, digital tools, such as customer relationship management (CRM) systems, help small businesses maintain a holistic view of their customers, enabling targeted marketing and personalized offers.

Expanded Market Reach: Digitalization breaks down geographical barriers and enables small businesses to expand their market reach. By establishing an online presence, small businesses can reach a global audience, allowing for potential sales and growth beyond their local markets. Digital marketing strategies, such as search engine optimization (SEO) and online advertising, can help small businesses attract and target the right audience, leading to increased visibility and brand awareness.

Cost Savings: Digitalization can lead to significant cost savings for small businesses. By adopting cloud-based applications and services, businesses can minimize infrastructure investments and reduce IT maintenance costs. Additionally, automation and digitalization of processes eliminate the need for manual interventions, reducing labor costs and human errors. Small businesses can also save on marketing expenses by leveraging social media and other digital platforms, which often offer cost-effective advertising options.

Competitive Advantage: In an increasingly digital world, small businesses must embrace digitalization to stay relevant and competitive. By implementing digital technologies, businesses can differentiate themselves from competitors, improve operational efficiency, and offer innovative products or services. Having a strong digital presence can attract tech-savvy customers and position small businesses as industry leaders [11].

Speaking about modern managing tools for small businesses it should be pointed out that it includes a large number of advanced technologies, let's consider the most common of them:

1. Customer relationship management tools. CRM programs can track almost every business detail that occurs between a company and its customers, from their billing address to their preferred delivery day. CRM systems were first developed for large businesses with large sales departments, but now these systems are also available for small businesses.

2. Cloud collaboration tools. Over the past decade, businesses have realized that it is easier and cheaper to store the information they need to run their business online than on their own servers. This use of the Internet has become known as "cloud computing" or simply "cloud storage". If you use Gmail for email or store files on Google Drive, then the company data is already in the cloud. Quickbooks offers accounting software that doesn't require installation on our computer, it has a version in the cloud.

3. Electronic invoicing tools. Electronic invoicing tools can be used from a computer, tablet or smartphone, and many are cloud-based, such as online checkout. This allows employees to send an invoice from the work site at any time, which reduces the time spent interacting with counterparties. Electronic invoicing tools offer different options for small businesses and allow

customers to send payments directly to the bank or through a specialized electronic payment system.

4. And social media management tools. Today, social networks are one of the platforms for promoting company products, finding new customers, increasing awareness and monitoring demand. There are many free or low-cost social media management tools available, such as Hootsuite and Buffer. Many of the best social media management tools are free at the usage level and most common in small businesses [12].

Small business programs ensure that the entire company organization is in sync and the overall operations of the firm are effectively optimized. This fact is confirmed by an analysis of existing programs both for very small companies that are just starting their activities, and for businesses that have decided to start scaling. Below we would like to list some of modern management programs for small businesses [13].

Name of the program	Description
nTask	tool for small business that helps effectively manage tasks and company projects.
Brizo	CRM and Management Accounting in one simple tool. Allows you to manage the profitability of sales in CRM and the financial efficiency of your business.
Sales Handy	is a sales collaboration platform. It provides email tracking, merging, tracking documents and email scheduling.
Albato	a service that allows you to independently connect more than a hundred different systems in five minutes: CRM, analytics, advertising management, instant messengers;
ApiX-Drive	online connector of different services and applications between ourselves without programmers.
PlamFix	a constructor with which you can build a management system for your own team or company.

Table 1. Popular Small Business Management Software Programs

Conclusion and recommendations. In conclusion, digitalization processes have become essential for small businesses to thrive in today's competitive business environment. Digitalization not only enables operational efficiency and productivity but also enhances customer experience, expands market reach, and provides cost savings. Small business companies that embrace digitalization gain a competitive edge and position themselves for long-term success.

Based on the review of modern ideas about the state and problems of small business, the need to focus the attention of small business managers on advanced management practices using digital technologies was once again confirmed. The adoption of digital platforms and business models can provide the basis for sustainable competitive advantage by reducing costs and improving quality. However, the disinterest of company executives in the transition to a digital format and lack of funds for the implementation of new technologies may continue to hinder their development.

As part of the recommendations, it is offered to study in deep more contemporary digital instruments suited for small businesses which are aimed at facilitation of business processes within the company.

References

1. Zenkina, E.V. (2021a), “Information globalization as a new basis of the international economy. Objectives of Russia’s economic policy”, Science and Art of Management /Bulletin of the Institute of Economics, Management and Law of the Russian State University for the Humanities, no. (3), pp. 52–59.
2. Maripova Sh. Effective Mechanisms of State Support for Small and Private Enterprises. International journal on economics, finance and sustainable development. Vol. 5 No. 12 | Dec 2023
3. Проняева, Л. И. Управление развитием малого предпринимательства в регионе / Л.И.

- Проняева, О. А. Федотенкова // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2020. – Т. 16. – № 3(384). – С. 496.
4. «Черный лебедь» в белой маске. Аналитический доклад НИУ ВШЭ к годовщине пандемии COVID-19 / под ред. С. М. Плаксина, А. Б. Жулина, С. А. Фаризовой; Нац.исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2021. — 336 с.
 5. Хайруллина А.Р., Гасанов Э.С. Вопросы эффективности цифровизации управленческих решений в предпринимательстве // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Сер.: Экономика. 2021. № 2 (36). С. 78–86. <https://doi.org/10.17122/2541-8904-2021-2-36-78-86>
 6. Обухова А.С., Беляева О.В., Ершов А.Ю. Управление инновационной цифровизацией промышленности в условиях трансформации экономики // Вестник Академии знаний. 2022. № 1 (48). С. 233–239. <https://doi.org/10.24412/2304-6139-2022-48-1-233-239>.
 7. Игошина Д.Р. Особенности цифровизации бизнес-процессов в компаниях малого и среднего предпринимательства // Индустриальная экономика. 2021. № 5-11. С. 1092–1097. https://doi.org/10.47576/2712-7559_2021_5_11_1092.
 8. Краковская И.Н., Корокошко Ю.В., Слушкина Ю.Ю., Казаков Е.А. Влияние глобальных тенденций цифровизации на трансформацию бизнес-моделей промышленных компаний // Регионоведение. 2022. Т. 30, № 4 (121). С. 823–850. <https://doi.org/10.15507/2413-1407.121.030.202204.823-850>.
 9. Марипова Ш. Современные методы управления предприятиями малого бизнеса в условиях цифровизации экономики. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar”. 6/2023, noyabr-dekabr (№ 00068)
 10. Нарзуллаева Д. К. Цифровая Трансформация Бизнеса в Узбекистане. International Conference Innovative Science in Modern Research. С. 201-205.
 11. Maripova Sh. Contemporary problems of organizing small business activities. «Konferensiya». «Ta’lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlar. Muammo va yechimlar» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy 12-sonli online konferensiya». 12-son, 1-jild, dekabr 2023.
 12. Точинова, Ю. С. Методы управления затратами на предприятиях малого бизнеса /Материалы Международной (заочной) научно-практической конференции, Нефтекамск, 29 мая 2020 года
 13. Прыгунова М.И., Тумаков И.К. — Обзор современных цифровых практик для управления малым бизнесом //Теоретическая и прикладная экономика. – 2022. – № 4. DOI: 10.25136/2409-8647.2022.4.38393

Sh.Maripova Kichik biznes korxonalarini boshqarishdagi zamonaviy raqamli vositalar	Ш.Марипова Современные цифровые инструменты в управлении малым бизнесом
Annotatsiya: ushbu maqolada jamiyatni yanada modernizatsiya qilish va milliy iqtisodiyotni global jarayonlarga integratsiya qilish uchun katta imkoniyatlarga ega bo‘lgan kichik biznes uchun raqamli transformatsiyaning ahamiyati ko‘rib chiqilgan. Kichik biznes uchun raqamlashtirish jarayoni taqdim etayotgan bir qator imtiyozlar o‘rganilgan. Iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish yo‘lidagi asosiy to‘siq bo‘lgan raqamli kompetensiyalarning yetishmasligi muammosiga alohida urg‘u berilgan. Tadqiqotda mahalliy va xorijlik tadqiqotchilar va ekspertlarning xususiy sektorni raqamlashtirish bo‘yicha olib borayotgan ishlari o‘rganildi. Kichik biznesni boshqarish uchun biznes jarayonlarini avtomatlashtirishga qaratilgan bir qancha zamonaviy dasturiy ta‘minot taklif etildi. Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, kichik biznes, avtomatlashtirish, dasturiy ta‘minot, raqobatdosh ustunlik, raqamli razvedka, raqamli transformatsiya.	Аннотация: в данной статье изучено важность цифровой трансформации для малого бизнеса, которая имеет большой потенциал для дальнейшей модернизации общества и интеграции национальной экономики в глобальные процессы. Исследованы ряд преимуществ, предлагаемых процессом цифровизации для малого бизнеса. Особо подчеркнута проблема нехватки цифровых компетенций, которая является основным барьером в пути повышения конкурентоспособности экономики. В ходе исследования были изучены работы отечественных и зарубежных исследователей и экспертов по вопросам цифровизации частного сектора. Было предложено ряд современных программных обеспечений в управлении малым бизнесом, нацеленных на автоматизацию бизнес процессов. Ключевые слова: цифровизация, малый бизнес, автоматизация, программное обеспечение, конкурентное преимущество, цифровой интеллект, цифровая трансформация.

Bekzodjon Oblakulov- assistant teacher at Silk Road International University of Tourism and Cultural Heritage

Shakhnoza Narkulova – assistant teacher at Silk Road International University of Tourism and Cultural Heritage

MARKETING ANALYSIS OF INTERNATIONAL BRAND IN THE CASE OF BORJOMI

Abstract: this article analysis current trends of international company in the case of Borjomi such as BCG (Boston Consulting Group) matrix, SWOT analysis and STP analysis and recommendation of company for further improvements. It also gives a general understanding of business and marketing reports of this company.

Keywords: SWOT, BCG matrix, segmentation, targeting, positioning, social media, concentrated and differentiated marketing, marketing strategy.

Introduction. Borjomi is one of the oldest, most popular, and cherished mineral water brands first established in Georgia in 1890. After steep descent during Soviet Era, the brand could regain its former glory in 2001 thanks to Frenchman Jacques Fleury. Later with Fleury, Slaford, and Vladimir Ashurov, the company experienced a great increase in sales - \$320 million. However, in 2013, Georgian businesswoman Inna Dudavadze sold the company to Russian Alfa Group. Now, IDS Borjomi International is a bottled water production firm that offers mineral water. The utility of the borjomi water itself played an important role in the development of the company. Apparently, the main therapeutic property of Borjomi is normalization of acid–base balance. This is believed to be an excellent remedy for heartburn, favorably acting on the dilution of gastric mucus.

Literature Review. IDS Borjomi is an international company that produces bottled mineral water and exports its products around the world, mainly Russia, Ukraine, Georgia and CIS countries. “IDS Borjomi has made it its mission to help the people of Russia lead healthy lives by drinking water”. (KHS Competence, 2020). In the article “The Water Mission” (2020) it is mentioned that the main focus of IDS Borjomi is to motivate people in Russian to have healthy life style by drinking mineral water. According to Walter Kuemmerle, Chad Ellis of Georgian Glass and Mineral Water case study, in order to make their brand famous around the world and increase sales, they:

1. Supported export-oriented production
2. charged a premium compare to its competitors, which provided Borjomi resources thwart competitive pressures, and invest into research and development.
3. Were ready to transfer part of the shares to the Georgian Government for free. According to Forbes, this will resume the production process which was suspended because of sanctioning.

As stated in “Borjomi” by The European Bank for Reconstruction and Development, one of their goals was to Restructure and revitalize the dormant mineral water industry, which costed \$21.525 million. Apart from these financial goals, they want to bring environmental practice up to world standards. “Also, Borjomi Mineral has first mover advantage in number of segments. It has experimented in various areas Economy, Emerging markets, Entrepreneurial finance, Financial management. The Innovation & Entrepreneurship solutions & strategies has helped Borjomi Mineral in coming up with unique solution to tap the un-catered markets.” Walter Kuemmerle, Chad Ellis (2018).

Methodology. This paper adopts secondary research, consider qualitative and quantitative data regards marketing analysis of this company. Apart from this, deep analysis is also introduced to explore fully understanding of research object.

Analysis and Research.

1.What products or services do they provide? Borjomi over the years expanded their assortment of products, which range from “the legendary Borjomi mineral water to Borjomi flavored water, which include citrus, strawberry, cherry, and even lime.

2.What business are they in – in terms of consumer benefits? The benefits are the real reasons why a customer should buy the product. And Borjomi accounts a lot of them, which are clearly represented in the advertising. One of the most prominent consumer benefits of Borjomi is that “live-giving water rejuvenates your body, mind, and soul”. According to Borjomi website, with 60+ minerals, Borjomi aids the metabolism & cleans the system. “The alkaline water removes acid and boosts energy, focus and mood”.

3.What are their key factors for success? Why are they winning in the marketplace? One of the main things that brought Borjomi to success is the superior product and services quality. According to Walter Kuemmerle, Chad Ellis of Georgian Glass and Mineral Water case study, there are sufficient indications that Borjomi Mineral can compete with other major companies in the worldwide market with its high-quality goods and services. Moreover, Borjomi’s Brand Equity and Brand Awareness is on top. In the related areas of entrepreneurial finance, financial management, emerging markets, and the economy, brand awareness is crucial in luring new clients. And as stated in the aforementioned case study, “Borjomi Mineral has some of the most recognized brands in the domestic market it operates in”.

4.What are their core competencies (i.e., what are they good at)? In a number of areas, Borjomi Mineral enjoys the first mover advantage. It has conducted experiments in a variety of fields, including financing for entrepreneurs, emerging markets, and the economy. The innovative and entrepreneurial ideas and solutions have aided Borjomi Mineral in developing a special method of reaching untapped markets. (Walter Kuemmerle, Chad Ellis, 2018).

5.What resources do they have that are unique or the same as key competitors? On the one hand, as mentioned earlier, the water the Borjomi produces is very unique: “Borjomi rises from 8.000 meters below the majestic Caucasus in Georgia. The “Juvenile water” has never seen the surface before, and as it rises it is enriched with a unmatched mineral boost. This isn’t water as you know it. With 60+ minerals, Borjomi tastes alkaline, percolating — salty even. Its rejuvenating power has given it a legendary status in Georgia and beyond” (Borjomi, 2023). On the other hand, they lack technology innovations as most of their competitors. So due to the possibility of reduced profitability, Borjomi Mineral must constantly develop and search for new prospects.

6.Who are their customers/consumers? Most of the Borjomi’s customers come from Russian, Ukraine, Latvia, Estonia, and Lithuania and CIS countries. One thing that connects all these customers around the world is the desire to lead a healthy life, and seek for remedy for people who has diabetes, diseases of joints and connective tissue, also during the low-calorie diets.

By country, its 2020 revenue is allocated as follows:

- Russian Federation – \$ 41.9 million;
- Ukraine – \$ 18 million;
- Latvia, Estonia, and Lithuania – \$ 14.3 million;
- Kazakhstan – \$ 13 million;
- Georgia – \$ 11 million;
- Belarus – \$ 6.4 million;
- Uzbekistan – \$ 2.2 million;
- Azerbaijan – \$ 1.3 million;
- Other countries – \$ 11.2 million.

Forbes.ge (May 19, 2022)

7.External Analysis (Macro Environment): What external factors are influencing their business?

Economic. The biggest external factor that influenced their business in the past few years is economic. Borjomi mineral water company suspended its production after Ukraine war, since sanctions created some problems for exportation of the products. The conflict was caused by limited access to the bank accounts which prevented the exchange of money outside Russia. Besides, due to those frozen accounts, Borjomi had limited financial resources resulting in cut in employees’ wages. (Agenda.ge, 2022).

(SWOT) Analysis

Strengths	superior quality in goods and services, Strong Brand Equity and Brand Awareness
Weaknesses	Lack of critical talent, lack of environment awareness
Opportunities	an increase in disposable income for consumers, improve technology landscape, get considerate of consumer preferences
Threats	International economic factors, Threats from New Entrants as a result of Lower Costs and Higher Efficiencies

Analyzing BCG matrix of company:

1. Unique Products - Bright citrus aroma with a hint of ginger and natural mineral water
2. Most Profitable products - Borjomi in the 0.5 L PET bottle
3. Uncertain Products - Rich aroma of cherry with sourness of juicy pomegranate, natural mineral water
4. Less profitable products - mineral water in the 0.15 L aluminum can

STP analysis (Segmentation, Targeting and Positioning):

Type of segmentation	Segmentation criteria	Borjomi target segment
Geographic	Region	Domestic/international
	Density	Urban/rural

Demographic	Age	25-45
	Gender	Males & Females
	Life-cycle stage	Bachelor Stage young, Married Couples young, children Older people
	Income	Above average and high earners
	Occupation	employees, professionals, retired
Psychographic	Social class	middle class and upper class

Analyzing IMC and SM with competitors.

1. **Advertising:** The concept for the campaign for the water brand Borjomi was developed by the Russian agency IQ Marketing. It is based on the idea that the water is so cleansing that it can make you feel as though you haven't overindulged in your favorite foods and beverages, such as donuts, cake, turkey, or beer. (Feel Desain, 2021). Their advs are very unique. For example, in 2020, Award Winning Ad Agency Introduces U.S. Market to Borjomi, a Natural Volcanic Mineral Water That Only 1 in 2 People Like. Battery has produced a series of ironic commercials that highlight Borjomi's distinct "volcanic" flavor and show a pair of consumers who taste the water and decide that one of them prefers it to the other. “Borjomi is an exciting beverage brand that isn’t afraid to take risks to stand out in a crowded marketplace”, said Anna Eleme, Associate Media Director, Exverus. Additionally, The Borjomi sells its goods on online retailers like Amazon. Due to this, the Russian Borjomi has greater access to penetration into other markets and secondary consumer groups. Additionally, e-commerce retailing is more affordable for the Russian Borjomi (Wu & Li, 2018; Chernov, 2018; Baines, Fill, & Rosengren, 2017). Fiji Water on the contrary has resorted to product placement as a major channel of promotion and brand building. By hiring Creative Entertainment Services, a Hollywood marketing consulting firm, Fiji has been able to fit in Fiji Water bottles in scripts of many major Hollywood movies.

2. **Direct Marketing:** Personalized messages are used by Borjomi to attract new customers and clients for the company. The Borjomi uses direct emailing, telemarketing, and direct mail in addition to these other methods of audience targeting (Chernev, 2018; Sahaf, 2019). For comparison, The Fiji water uses the website and email in the direct market.

3. Internet Marketing: Social media marketing is one of the more modern strategies used to advertise and promote the Borjomi. The business routinely advertises its offers, as well as the benefits and features of its products, on social media sites like Facebook and Instagram, where it has an official presence and profiles (Stead & Hastings, 2018). Additionally, Borjomi uses social media to educate customers on leveraging deals and discounts to boost in-store traffic.

4. Sales Promotion: The in-store marketing for Borjomi include providing price breaks, loyalty points, and flash sales for its items. The business also makes investments in expanding the POS systems inside the store locations (Stead & Hastings, 2018; Groucutt & Hopkins, 2015).

5. Public Relations: Customers' post-purchase inquiries and needs are catered to by Borjomi Crisis in Russia, which also handles exchange and return procedures. Customers' happiness with the Russian company Borjomi Crisis' products is negatively impacted by and heavily depends on its after-sales support (Iacobucci, 2021; Chernev, 2018). Besides, they use direct emailing offering products based on customers' demands.

Conclusion and Recommendations. In order to adapt to market changes and customer behavior, it has institutionalized its strategy and culture, which has eventually allowed it to maintain its market share. Business has built up a sizable market share and brand identity in urban markets. Therefore, it is advised that the company concentrate on the rural markets in order to build brand equity, loyalty, and awareness. This can be accomplished by creating a distinct brand allowance method through trade marketing techniques that clearly distinguishes Borjomi items from other competitor items. Strategic growth is the most advised course of action among the choices because it guarantees corporate profitability while cutting back on wasteful spending on advertising and efforts to expand distribution. Additionally, it develops a more stable market for the product, lowering the risk factors associated with shifting market trends. The company should concentrate on promoting the product more in nations with higher sales and greater consumer receptivity since this would ensure profitability and long-term viability for the business. Prior to beginning the implementation phase, research would be essential in creating such marketplaces. The research of the other options would be beneficial to the organization if the suggested plan did not prove to be feasible because they all work toward.

References:

1. Chernev, A. (2018). Strategic marketing management. Berlin/Heidelberg, Germany: Cerebellum Press.
2. KHS competence "The Water Mission" (2021) <https://competence.khs.com/en/012020-rethink/the-water-mission/#:~:text=IDS%20Borjomi%20has%20made%20it,healthy%20lives%20by%20drinking%20water>
3. Borjomi website https://www.borjomi.com/int_en/products/a-borjomi-in-the-0-15-l-can
4. Groucutt, J., & Hopkins, C. (2015). Marketing. London: Macmillan International Higher Education.
5. Georgian Glass and Mineral Water SWOT Analysis & Matrix / MBA Resources <https://embapro.com/frontpage/swotcase/4816-borjomi-mineral>
6. Stead, M., & Hastings, G. (2018). Advertising in the social marketing mix: getting the balance right. In Social Marketing (pp. 29-43). London, England: Psychology Press.
7. Sheraliyevich, B. O., & Zarina, M. (2022). Marketing Research and Customer Satisfaction of Nestle in Uzbekistan. *American Journal of Economics and Business Management*, 5(6), 31-38.
8. Sheraliyevich, B. O., Kadorkin, K., Akramov, N., Nuriddinov, R., & Abiyorov, N. (2023). Market Analysis and Research of Nestle Company. *Journal of Marketing and Emerging Economics*, 3(4), 18-23. Retrieved from <https://openaccessjournals.eu/index.php/jmee/article/view/2052>
9. Sheraliyevich, B. O., Erkinova, R., & Umedova, M. (2023). Business Analysis and Marketing Report of Nestle. *Journal of Marketing and Emerging Economics*, 3(4), 24-28. Retrieved from <https://openaccessjournals.eu/index.php/jmee/article/view/2053>
10. Sheraliyevich, B. O. (2023) The Seybold Report. ISSN 1533-9211. "Human Resource Management in The Case of the Company LOBLOW"

В.Obloqulov, Sh.Narqulova Borjomi misolida xalqaro brendning marketing tahlili Аннотатсия: ushbu maqolada BCG (Boston Consulting Group) matritsasi, SWOT va STP tahlili asosida “Borjomi” kompaniyasi misol sifatida olinib, ushbu xalqaro kompaniyaning joriy tendensiyalari, shuningdek kompaniyaning keyingi takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalari tahlil qilindi. Shuningdek, kompaniyaning biznes va marketing tahlillari haqida umumiy ma’lumot beriladi. Kalit so‘zlar: SWOT, BCG matritsasi, segmentatsiya, maqsadlilik, joylashishni aniqlash, ijtimoiy tarmoqlar, konsentrlangan va tabaqalashtirilgan marketing, marketing strategiyasi.	Б.Облакулов, Ш.Наркулова Маркетинговый анализ международного бренда на примере Боржоми Аннотация: в этой статье анализируются текущие тенденции международной компании на примере Боржоми, такие как матрица BCG (Boston Consulting Group), SWOT-анализ и STP-анализ, а также рекомендации компании по дальнейшим улучшениям. Это также дает общее представление о бизнес- и маркетинговых отчетах этой компании. Ключевые слова: SWOT, матрица BCG, сегментация, таргетинг, позиционирование, социальные сети, концентрированный и дифференцированный маркетинг, маркетинговая стратегия.
--	--

Абдухолик Эгамович Тангиров – СамИСИ доценти, и.ф.н.

ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА КОРХОНА БОШҚАРУВИ ВА УНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МОҲИЯТИ

Аннотация: мақолада иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхоналарни бошқаришда макро ва микроиқтисодий муҳит таъсири, ходимларга таъсир кўсатувчи омиллар, замонавий корхонани ташкил этиш тамойиллари, модернизациялашда корхоналарни ташкил этишнинг асосий йўналишлари, корхона тушунчаси моҳияти каби муҳим масалалар ўрганилган. Калит сўзлар: иқтисодиёт, модернизация, корхона, ички ва ташқи муҳит, бошқариш, омил, маблағ.

Кириш. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида корхона бошқаруви ва уни ташкил этиш масалалари эркинлаштирилган иқтисодий тизим негизида амалга оширилади. Корхона – бу бозор иқтисодиёти таркибидаги асосий бўғин, колаверса, бозор субъектларидан бири бўлиб, ўз фаолиятини муайян бошқарув асосида ташкил этади.

Бозор иқтисодиёти тизимида корхона бошқаруви ва уни ташкил этишда бозор механизмга асосланиши лозим. Бозор механизми эса янгилик қилишга мойиллиги бор иқтисодий тизимдан иборат.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ўрганилган адабиётларда корхона бошқарувни ташкил этиш, стратегияни танлаш ва менежментини ривожлантириш, инвестицион фаолиятни бошқариш, бозор ислохотлари талабларидан келиб чиқан ҳолда корхона бошқарув жараёнларини илмий-назарий асосларини яратиш, корхонани бошқаришни ташкил этишнинг илмий методологик жиҳатлари ҳамда корхона бошқарувини ташкил этишни такомиллаштириш масалалари ёритиб берилган[1,2,3,4,5].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида иқтисодий таҳлил, қиёсий таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, тизимли таҳлил, илмий абстракциялаш ва бошқа усуллардан кенг фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Корхоналар бошқарувини ташкил этиш фақат ишлаб чиқариш омилларинигина бирлаштириш эмас балки, бу омиллардан фойдаланишни ташкил этишни ҳам талаб қилади¹. Энг муҳими модернизацион жараёнларда ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланишда сифат даражаларига жиддий эътибор берилади. Чунки бозор ислохотлари тобора чуқурлашиб борган сари барча соҳада сифат кўрсаткичлари муҳим рол ўйнайди. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, сифат менежменти соҳасида бошқаришни ташкил этиш янгича ёндашувларни тақозо этади.

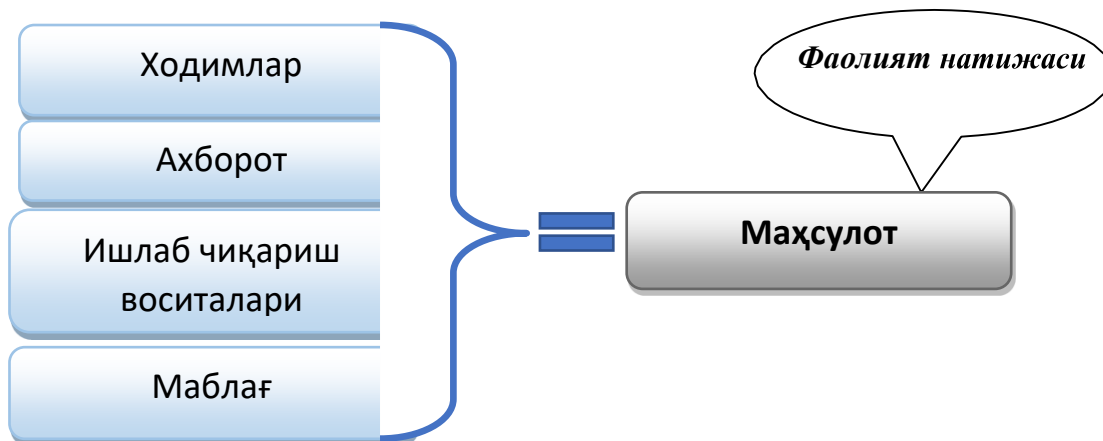
¹ Хорнби У., Гэмми Б., Уолл С. Экономика для менеджеров: Учебник. Пер. с англ. –М.: ЮНИТИ, .2019.110 стр.

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида корхоналарни бошқаришда макро ва микроиқтисодий муҳит таъсирини инкор этиб бўлмайди.

Корхонанинг ички муҳитини бошқаришда икки жиҳатга эътибор қаратиш лозим:

1. Ишчи-ҳодимларни бошқариш.
2. Техника ва технологияларни бошқариш.

Корхонанинг ички муҳити – бу одамлар, ишлаб чиқариш воситалари, ахборот, маблағларнинг ўзаро таъсиридан иборат муҳит бўлиб, охир-оқибатда тайёр маҳсулот яратилади. (ишлар бажарилади, хизматлар кўрсатилади). Бундай муҳит 1-чизмада келтирилган.

1-чизма. Саноат корхонаси ички муҳити¹

Шу тарзда модернизация шароитида корхона ўз фаолиятини мустақил ташкил этади, маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини амалга оширади. Корхона бошқаруви натижасида ходимларни иш билан банд этиш имкониятлари яратилади ёки кенгайтирилади.

Ишлаб чиқариш тузилмасидаги бошқарувни ташкил этиш кўпроқ қуйи поғонадаги менежерларнинг фаолияти ҳисобланиб, улар ўрта поғонадаги менежерлар иштирокида ўз вазифаларини белгилаб оладилар. Корхона бошқарувини ташкил этишда ходимларга таъсир кўрсатувчи омиллар ва уларнинг тавсифи 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Корхона бошқарувини ташкил этишда ходимларга таъсир кўрсатувчи омиллар ва моҳияти²

Ходимларга таъсир кўрсатувчи омиллар	Омил тавсифи
Корхонанинг иерархик структураси	Унга асосий таъсир кўрсатувчи восита-ҳукумат, бўйсинувчи муносабатлар - кишига юқоридан мажбурлаш ёрдамида таъсир кўрсатиш, моддий қимматларни тақсимлаш бўйича назорат.
Маданият	Корхона, жамият, кишилар гуруҳи томонидан ишлаб чиқилган, шахс фаолиятини тартибга келтирувчи, индивидни фақат шундай, бошқача бўлиши мумкин эмас қилиб фаолият кўрсатишига мажбурловчи ижтимоий нормалар, тартиб, интизом ва қоидалар мажмуасидир.
Меҳнатни ташкил этиш тузилмаси	Корхоналарнинг характери ва ўлчамлари, ишлаб чиқараётган маҳсулотининг хусусиятлари билан белгиланади. Кичик ва ўрта корхоналарда ходимларни бошқаришнинг кўп масалалари чизиқли раҳбарлар томонидан амалга оширилади. Йирик корхоналарда эса, вазифаларни амалга ошириш бўйича алоҳида тузилмавий бўлинмалар тузилади.

¹ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

² Жадвал адабиётларни ўрганиш асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Шунинг учун ҳам корхоналарда бошқарувни ташкил этишдаги функционал алоқалар ўрнатилиб, бу алоқалар ҳам вертикал, ҳам горизонтал равишда амалга оширилади. Бундай алоқалар ишлаб чиқариш жараёнларини мувофиқлаштириш ва ҳамкорлик қилиш тарзидаги алоқалардир.

Корхонанинг ташқи муҳитини бошқаришда асосий эътибор бозор инфратузилмалари билан бўлган алоқаларни кучайтиришга ва ҳамкорлар билан ўзаро алоқалар олиб боришга қаратилади. Бунда солиқ ва бошқа мажбурий тўловлардан кейин ҳосил бўлган фойдани бошқариш мақсадидаги хатти-ҳаракатлар ҳам амалга ошириб борилади(2-чизма). Кўриниб турибдики, бозор иқтисодиёти тизимида ва айниқса, унинг модернизациялаш шароитида, корхона бошқарувини ташкил этишда жуда кўп унсурларни ҳисобга олиш керак.

Корхоналар бошқарувини замонавий тарзда ташкил этишда бугунги кунда қуйидаги тамойилларга эътибор бериш мақсадга мувофиқдир: новаторлик янги ғояларни излаш ва ечимини қидириш; бозор инфратузилмалари билан ишлаш кўникмаларини ҳосил қилиш; таваккалчиликни вақтида қўллаш олиш; ҳамкорлар билан ишлашда бизнес этикасига риоя қилиш.

Бу тамойиллар модернизациялаш шароитларида корхона бошқарувини ташкил этиш имкониятларини янада кенгайтиради. Айниқса йирик корхоналарда модернизация жараёнлари мураккаб тизимдан иборат бўлади. Чунки технологик таркибини замонавийлаштириш учун катта маблағ талаб этилади. Ўз навбатида агар бу иш тўла-тўқис амалга оширилса, меҳнат тақсимоотида катта имкониятларга эга бўлиш мумкин¹.

2-чизма. Акциядорлик жамиятининг ташқи муҳити²

¹ Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

² Хорнби У., Гэмми Б., Уолл С. Экономика для менеджеров: Учеб.пособие для вузов. Пер. с англ. под ред. А.М.Никитина. –М.: ЮНИТИ, 2019. 228 стр.

Корхона – бу ижтимоий эҳтиёжларни қондириш ва фойда олиш мақсадида, тадбиркор ёки тадбиркорлар бирлашмаси томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш ва хизмат кўрсатиш учун яратган мустақил ҳўжалик юритувчи субъект.

Замонавий корхона бошқарувидаги муҳим сифат – вазият ўзгаришига мослашувчанлик билан чора кўриш қобилиятига эга бўлишликдир. Бунинг учун танланган фаолият доирасида салоҳиятли бўлиш, мақсад сари интилиш, тиришқоқлик, муваффақиятсизликка тайёр туриш, ўз хатоларидан сабоқ олиш каби ҳислатларга эга бўлиш ҳам жуда муҳимдир.

Корхона бошқарувини ташкил этиш ва унинг фаолиятини олиб боришда ишончли сафдош ва мақбул шерикларни танлаб олиш керак. Рақобат курашида иштирок этиш ва устуворликка эга бўлиш самарали ташкилотчилик натижасидир. Бошқарувдаги асосий жиҳатлардан яна бири – маркетингни аниқ ташкил этишдир.

Рақобат шароитида менежерлар ёки маркетингларнинг берадиган маслаҳатлари, жумладан, бозор талаби, маҳсулот ҳаракати, маҳсулотни сотилиши, нарх-наво, масофа, ишлаб чиқариш омиллари тўғрисида берилган маслаҳатлар корхоналар учун жуда зарур ҳисобланади.

Модернизацияни кўллайдиган замонавий корхона – мураккаб ташкилий тузилма ҳисобланади. “Шунинг учун унинг ички муҳитини шаклланган мақсадларга боғлиқ ҳолда ўзаро бир-бирига таъсир этувчи тузилмаларга ажратиш мумкин”.¹ Иқтисодийни модернизациялаш мақсад корхоналарда муносиб техник-технологик тизим яратишдир.

Бу ишлаб чиқариш жиҳозлари ва технологиянинг ишончли ва самарали ишлаб туриши, ходимларнинг ўзаро техник-ташкилий алоқаларини тартибга солишдир.

Модернизациялаш шароитидаги ишлаб чиқаришни илмий ташкил этиш ўз навбатида инновацияни кўлланилишига олиб келади. Инновацион жараёнлар иқтисодийни модернизациялашнинг таркибий қисми бўлиб, улар асосида ишлаб чиқаришдаги янгича ёндашувлар ўзлаштирилади. Бу эса ўз - ўзида ишлаб чиқариш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқади.

Меҳнатни илмий ташкил этишнинг (МИТЭ) вазифаси – хизматчилар жамоасида соғлом расмий муносабатларни барпо қилишдир. У юқори маҳсулдорликка самарали ва ижодий меҳнат учун шароит яратиш бўйича ўлчовлар тизимини ўз ичига олади.

Моддий ишлаб чиқариш жонли меҳнат билан биргаликда меҳнат предметлари ва меҳнат воситаларини талаб қилади. Ишлаб чиқариш жараёнининг ушбу учта қисмларининг ўзаро ҳаракатини таъминлаш ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг вазифаси бўлиб, бу вазифа маҳсулот ишлаб чиқариш мақсадида моддий ва шахсий элементларнинг бирлашув тизими тушунилади.

Меҳнатни илмий ташкил этиш концепциясининг асосига, ҳозирги замонда ходим шахсиятининг, ўрнининг ошиши, унинг ўз вазифаларни билиши, уларни шакллантириш ва корхона олдидаги мақсадларга мувофиқ йўналтириш қобилияти киради.

Бошқарувни илмий ташкил этиш (БИТЭ) – корхонанинг моддий ва инсоний тизилмасига мақсадга интилма таъсирини таъминловчи техник, иқтисодий ва ижобий воситалар тизимидир. У уларнинг юқори маънавий–технологик ва иқтисодий самарага эришиш мақсадидаги ўзаро таъсирига кўмаклашади.

Хулоса ва таклифлар. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида корхоналарни бошқаришда макро ва микроиқтисодий муҳит таъсирини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ.

Корхона бошқарувини ташкил этишда ходимларга таъсир кўсатувчи омилларни яъни корхонанинг иерархик структураси, маданият ва меҳнатни ташкил этиш тузилмаси ҳисобга олиш лозим.

Корхоналар бошқарувини замонавий тарзда ташкил этишда:

- новаторлик янги ғояларни излаш ва ечимини қидириш;
- бозор инфратузилмалари билан ишлаш кўникмаларини ҳосил қилиш;
- таваккалчиликни вақтида кўллаб олиш;

¹ Титов В.И. Экономика предприятия. Учебник. □М.: Эксмо, 2017 216 с.

– ҳамкорлар билан ишлашда бизнес этикасига риоя қилишни тавсия этамиз.
– Корхона – бу ижтимоий эҳтиёжларни қондириш ва фойда олиш мақсадида, тадбиркор ёки тадбиркорлар бирлашмаси томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш ва хизмат кўрсатиш учун яратган мустақил хўжалик юритувчи субъект, деб таъриф берилиши мақсадга мувофиқдир.

Ишлаб чиқаришни илмий ташкил этиш, меҳнатни илмий ташкил этиш, бошқарувни илмий ташкил этиш корхоналарни ташкил этиш ва бошқаришни модернизациялашнинг асосий йўналишлари деб ҳисоблаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Азларова Д.А. Ёғ-мой саноати корхоналарида персонални бошқаришни такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2020, 576.
2. Суёнов Д., Хошимов Э. А. Акциядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув самарадорлигини баҳолашнинг методологик жиҳатлари “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2018 йил 2/2018 (№ 00034) www.iqtisodiyot.uz
3. Tangirov A. E. Factors to increase competitiveness of desert pasture livestock British View ISSN 2041-3963 Volume 7 Issue 1 2022 DOI 10.5281/zenodo.6777984 Universal impact factor 8.528 SJIF 2022: 4.629. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6766959>
4. Титов В.И. Экономика предприятия. Учебник. □М.: Эксмо, 2017 216 с.
5. Хорнби У., Гэмми Б., Уолл С. Экономика для менеджеров: Учебник. Пер. с англ. –М.: ЮНИТИ, .2019.110 стр.

А.Тангиров Сущность управления предприятием и его организация в условиях модернизации экономики	A.Tangirov The essence of enterprise management and its organization in the conditions of economic modernization
Аннотация: в статье рассматриваются такие важные вопросы, как влияние макро- и микроэкономической среды на управление предприятиями в условиях модернизации экономики, факторы, влияющие на сотрудников, принципы организации современного предприятия, основные направления организации предприятия в стадии модернизации, сущность понятия предприятия. Ключевые слова: экономика, модернизация, предприятие, внутренняя и внешняя среда, управление, фактор, средства.	Abstract: the article examines important issues such as the influence of the macro and microeconomic environment on the management of enterprises in the context of modernization of the economy, factors affecting employees, the principles of organizing a modern enterprise, the main directions of the organization of enterprises in modernization stage, the essence of the concept of an enterprise. Keywords: economy, modernization, enterprise, internal and external environment, management, factor, funds.

Зулфия Мусаевна Усманова – Ферганский политехнический институт, старший преподаватель кафедры «Экономика»

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы использования передовых методик в целях совершенствования механизма управления персоналом в организациях и на предприятиях. В ходе исследования приведены рекомендации по эффективному управлению персоналом.

Ключевые слова: персонал, предприятие, организация, механизм управления, управление, стимулирование персонала, мотивация, человеческий потенциал, кадровая политика, передовые методики.

Введение. Совершенствование механизма управления персоналом является важным аспектом успешного функционирования любой организации. Этот процесс включает в себя различные аспекты, начиная от найма сотрудников и заканчивая их развитием и управлением. Вот несколько ключевых пунктов, которые могут помочь в совершенствовании механизма управления персоналом:

Эффективный найм персонала включает в себя определение определённых требований к кандидатам на вакансии. Следует обратить внимание на использование методов оценки навыков и культурной совместимости.

Важен учёт стремления к разнообразию в команде для повышения творческого потенциала и инноваций. Например, акцент на обучение и развитие предполагает: Предоставление регулярного обучения и развития сотрудников. Создание планов карьерного роста и развития для повышения мотивации. Способствование обмену знаний и опытом между сотрудниками.

Современные теории управления персоналом учитывают, с одной стороны, принципы и методы, основанные на административном управлении, а с другой стороны, индивидуальную роль личности работника, осознание его мотивационных приоритетов, умение их формировать и направлять с учетом задач, стоящих перед предприятием.

В результате необходимо повернуть управленческий коллектив к новым ценностям, которые составляют первостепенный фактор предприятия - работник, а за пределами предприятия - потребитель и его интересы.

Приоритетами для предприятия являются эффективность персонала, предприимчивость, заинтересованность, развитие творческой составляющей и целеустремленность.

В основе взглядов на вопросы управления персоналом в наше динамично развивающееся время лежит возрастающая значимость личности работника, знание его приоритетных установок, умение их формировать и направлять в нужное русло с учетом целей и задач, стоящих перед предприятием.

Анализ использованной литературы. С теоретической точки зрения базой исследования явились работы отечественных и зарубежных авторов, таких как З.Т.Гаибназарова, А.Я.Кибанов, Е.А.Байков, И.Б.Дуракова, Д.Паккард.

Дэвид Паккард является автором многих работ, таких как «Путь НР». По Паккарду руководитель при управлении и принятии решений должен придерживаться определённых принципов, которые основываются прежде всего на мотивации сотрудников. Согласно Дэвиду Паккарду, необходимо учитывать принцип разделения труда, согласно которому концентрация работающего на меньшем количестве целей и задач, направляет его внимание, силы в одно направление, в результате чего работа осуществляется более плодотворно.

От небольшого гаражного бизнеса до многомиллиардной отрасли — история Hewlett-Packard — это замечательная история дальновидности, инноваций и упорного труда. Основанная в 1939 году во время Великой депрессии, компания Hewlett-Packard добилась успеха не только благодаря своим техническим изобретениям и внедрению новейших технологических идей, но и благодаря развитию уникального стиля руководства. За десятилетия до того, как были созданы современные концепции управления, Hewlett-Packard использовала такие методы, как MBWA, «управление всеми», «гибкие графики работы» и «кружки качества». Постоянное внимание НР к потребностям клиентов и открытость к инновационным идеям своих сотрудников позволили компании добиться устойчивого роста, значительно опередив своих конкурентов. Эта работа является письменным наследием Дэвида Паккарда.

Методология исследования. Методология исследования включила в себя следующие аспекты: формулировка проблемы, литературный обзор, формулировка гипотезы или вопросов исследования. В ходе исследования были выявлены проблемы, связанные с управлением персоналом на предприятиях. В исследовании рассмотрен опыт и практические рекомендации практиков-менеджеров в области изучения проблем

управления персоналом. Предложения по эффективной реализации принципов рационального использования трудовых ресурсов предприятия были разработаны с точки зрения следования принципам управления передовыми менеджерами. В работе приведена методология сравнительного анализа. При написании статьи использовались методы синтеза и обобщения. В работе использованы сравнительный анализ и описательная методология.

Анализ и результаты. С нашей точки зрения главным в управлении является эффективная коммуникация. Также актуальным направлением может стать обеспечение открытости и прозрачности в коммуникации между руководством и персоналом непосредственно. Установка системы обратной связи и принятие во внимание мнения сотрудников тоже могут дать положительные результаты.

Исследователями отмечается тот факт, что регулярное проведение собраний и обсуждений позволяет поддерживать необходимый уровень информированности. Мотивация и стимулирование – основные элементы качественного управления. Разработка системы поощрений и признание достижений сотрудников становятся ключом к успеху.

Целесообразно устанавливать реалистичные и достижимые цели для сотрудников. Социальная составляющая управления тоже имеет важное значение. Создание приятных условий труда и обеспечение баланса между работой и личной жизнью.

Эффективное управление производительностью вбирает в себя следующее:

Во первых: установка ясных стандартов оценки производительности.

Во вторых: проведение регулярных обзоров производительности и установка планов действий.

В третьих: предоставление обратной связи и поддержки для улучшения результатов.

Исследователи в этой области обращают внимание на вопросах адаптации к изменениям то есть:

- готовность к изменениям в организационной структуре и процессах;
- обучение сотрудников новым навыкам и технологиям;
- содействие созданию адаптивной культуры в организации;

Обратим внимание на технологии в управлении персоналом:

- внедрение современных систем управления персоналом и HR-технологии.
- использование аналитики для принятия более обоснованных решений в области управления персоналом.

Детализация по некоторым аспектам совершенствования механизма управления персоналом:

Лидерство и Развитие Руководителей:

Инвестировать целесообразно в развитие лидерских навыков у руководителей. Предпочтительно создание программы менторства и коучинга для руководителей. Приоритетно развитие лидеров внутри компании, способствующее их росту из собственных рядов.

В разрезе гибкости и адаптивности:

Стимулирование гибкости и адаптивности в культуре организации. Обучение сотрудников управлению изменениями. Поощрение принятия новых идей и подходов.

В плане системы Вознаграждений и Льгот:

Регулярное обновление системы вознаграждений с учетом рыночных тенденций. Предоставление конкурентоспособных льгот и бонусов. Разработка индивидуальных программ мотивации для сотрудников.

Работа с Конфликтами:

Развитие навыков разрешения конфликтов среди сотрудников. Создание открытых форумов для обсуждения проблем и нахождения решений. Обеспечение поддержки по решению профессиональных и межличностных конфликтов.

В ракурсе управления знаниями и инновациями:

- создание системы для сбора, хранения и передачи знаний внутри компании.

- способствовать культуре инноваций и поощрение сотрудников за предложение новых идей.

Заклучение и предложения. В заключении следует отметить то, что совершенствование механизма управления персоналом – это непрерывный процесс, требующий внимания к изменениям внутри и вне организации. Необходимо настраивать стратегии управления персоналом с учетом конкретных потребностей и особенностей каждого предприятия.

Улучшение управления персоналом – это неотъемлемая часть стратегии успешной организации. Ниже представлены основные выводы по этому вопросу:

Стратегический и Гибкий Подход:

Управление персоналом должно быть внедрено как часть стратегии организации, выходящей за пределы реакции на текущие проблемы. Гибкий подход к управлению позволяет адаптироваться к изменениям внутри и вне компании, способствуя долгосрочной устойчивости.

Развитие Лидеров и Кадров:

Инвестиции в развитие лидерских навыков и компетенций руководителей создают сильные, мотивированные команды. Продвижение сотрудников изнутри может повысить уровень преданности и понимания корпоративной культуры.

Фокус на Обучении и Развитии:

Регулярное обучение и развитие сотрудников содействует постоянному улучшению их навыков. Системы обмена знаний способствуют созданию обучающейся организации, способной быстро адаптироваться к новым требованиям рынка.

Открытая Коммуникация и Обратная Связь:

Открытая коммуникация создает доверительную среду и позволяет решать проблемы на ранних стадиях. Системы обратной связи помогают адаптировать стратегии управления в реальном времени.

Мотивация и Системы Поощрений:

Эффективные системы мотивации повышают производительность и уровень удовлетворенности сотрудников. Разнообразные индивидуальные и групповые поощрения.

Список использованной литературы:

1. Шлыгова, А. В. (2021). АНАЛИЗ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТРЕХ ВЕЛИКИХ УПРАВЛЕНЦЕВ: АЛЕКСАНДРА МАКЕДОНСКОГО, НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА И ДЭВИДА ПАККАРДА. *Новые импульсы развития: вопросы научных исследований*, (2), 182-188.
2. Гаибназарова, З. Т. (2018). Управление персоналом и инновациями в Узбекистане: проблемы трансфера технологий. *Социально-трудовые исследования*, (4), 113-118.
3. Леонтьева, М. В. (2016). Особый вид партнерства в предпринимательстве. *Вестник гражданских инженеров*, (2), 334-336.

Z.Usmanova	Z.Usmanova
Kadrlarni boshqarish mexanizmini takomillashtirishni ilg'or yo'nalishlari Annotatsiya: ushbu maqolada tashkilot va korxonalarda xodimlarni boshqarish mexanizmini takomillashtirish maqsadida ilg'or texnikalardan foydalanish masalalari muhokama qilinadi. Tadqiqotda xodimlarni samarali boshqarish bo'yicha tavsiyalar berilgan. Kalit so'zlar: kadrlar, korxona, tashkilot, boshqaruv mexanizmi, boshqaruv, xodimlarni rag'batlantirish, motivatsiya, inson salohiyati, kadrlar siyosati, ilg'or texnikalar.	Promising directions for improving the personnel management mechanism Abstract: this article discusses the use of advanced techniques in order to improve the mechanism of personnel management in organizations and enterprises. The study provides recommendations for effective personnel management. Keywords: personnel, enterprise, organization, management mechanism, management, personnel incentives, motivation, human potential, personnel policy, advanced techniques.

ИНВЕСТИЦИЯ

Jahongir Ravshanbek o‘g‘li Hoshimov – TMI mustaqil tadqiqotchi, PhD

YANGI O‘ZBEKISTONGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB ETISH HOLATINING KOMPLEKS TAHLILI

Annotatsiya: maqolada iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish yo‘llari tadqiq etilgan. Xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning xorijiy investitsiyaga doir nazariy qarashlari keltirilgan. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb etish holati kompleks tahlil qilingan va taklif va tavsiyalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: xorijiy investitsiya, Iqtisodiy erkinlik indeksi, investitsiya muhiti, eksport, Global Innovation Index.

Kirish. Yangilanayotgan O‘zbekiston iqtisodiyoti transformatsiyasi sharoitida barqaror rivojlanish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlashda xorijiy investitsiyalari faollashuviga erishish muhim o‘rin tutadi. “2022 - 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish, kelgusi besh yilda 120 milliard AQSH dollari, jumladan 70 milliard dollarlik xorijiy investitsiyalarni”¹ jalb etishga erishish uchun mamlakatimizda har yili “Toshkent xalqaro investitsiya forumi”ni o‘tkazib borishga alohida e‘tibor qaratilgan. Iqtisodiyotning ochiqqligini va uning dunyo miqyosida krishini ta‘minlash va iqtisodiyotiga integratsiyasi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishni islohotlarning ustuvor yo‘llaridan biri etib belgilandi. Shuningdek, valyuta bozorini erkinlashtirildi, xorijiy investorlarga geologiya-qidiruv, neft kimyosi, tibbiyot va ta‘lim kabi sohalarda faoliyat yuritish imkoniyatlarini kengaytirildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada mantiqiy va tarkibiy tahlil qilish, guruhlashtirish, statistik tahlil, taqqoslash, omilli tahlil usullaridan foydalanildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorijiy investitsiyalarning mazmun-mohiyati hamon turli iqtisodiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinayotganini ta‘kidlab o‘tmoq lozim. Buni quyida keltirilganlar to‘liq tasdiqlaydi: «Xorijiy investitsiyalar aktivlar egasining to‘liq yoki qisman nazorati ostida moddiy boylik yaratish maqsadida foydalanish uchun moddiy va nomoddiy boyliklarni bir mamlakatdan boshqasiga o‘tkazilishini anglatadi»², «Xorijiy investitsiyalar – chet ellik investorlar tomonidan foyda olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati obyektlariga joylashtiriladigan pul qiymatidagi mulkiy va nomulkiy huquqlardir»³, «Xorijiy investitsiyalar – muayyan bir mamlakat rezidentlarining aktivlardan foydalanish ustidan nazoratni qo‘lga kiritish uchun boshqa mamlakatlarning aktivlariga egalik qilishini anglatadi»⁴, «Xorijiy investitsiyalar – tadbirkorlik va boshqa faoliyat obyektlariga foyda olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida bir mamlakat hududidan boshqa mamlakat hududiga joylashtiriladigan barcha turdagi mulkiy va intellektual qiymatliklardir»⁵.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda investitsiya muhiti yaxshilangani natijasida iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri sarmoyalar yirik miqdorda faol jalb qilinmoqda. Natijada, 2022-yilda 2742 ta xorijiy investitsiya ishtirokida yangi qo‘shma korxona ro‘yxatdan o‘tkazildi. Biroq aytilishimiz mumkinki, xorijiy investitsiyalarni, eng avvalo, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni samarali jalb etishni ta‘minlash – eng ustuvor

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022 – 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.

² Международное право об иностранных инвестициях | Высшее образование в Кембридже (cambridge.org).

³ Семочкина М. А. Инвестиционная деятельность с участием иностранных инвесторов в Российской Федерации (правовой аспект). Дисс. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук. – М.: МГУ. – С. 152.

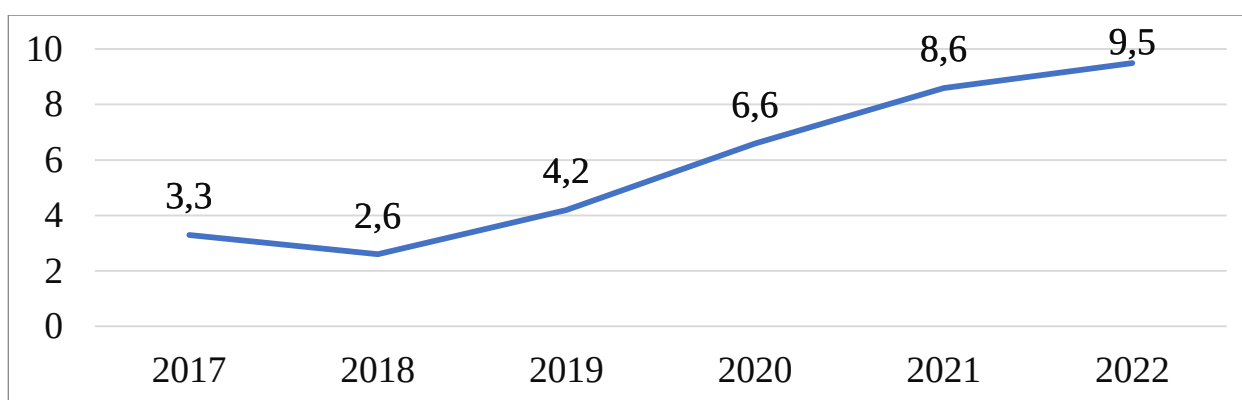
⁴ Левенцев Н.Н., Костюнина Г.М. Международное движение капитала: инвестиционная политика зарубежных стран: Учебник. – М.: Экономист, 2007. – С. 8.

⁵ Сулейманов М.Д., Михин А.А. Иностранные инвестиции. Монография. – М.: МНИ, 2011. – С. 6-7.

vazifalarimizdan biri hisoblanadi desak to‘g‘ri bo‘lar edi. 2026 yilgacha xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo‘yicha yangi strategiyani ishlab chiqish, shuningdek, ularni mamlakatda saqlab qolish, tarmoqlar va hududlar bo‘yicha yanada kengroq taqsimlash bo‘yicha kelgusi ishlari ya‘nada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Qulay investitsiya muhitini yaratish bo‘yicha amalga oshirgan islohotlarimiz natijasida so‘nggi 5 yilda iqtisodiyotimizga kirib kelgan xorijiy investitsiyalar hajmi 10 barobar oshib, qariyb 40 milliard dollarni tashkil etdi. O‘zbekistonning boy tabiiy resurslarini o‘zlashtirishda katta imkoniyatlar mavjud. Mamlakatimiz oltin zaxiralari bo‘yicha dunyoda 2-o‘rinni, mis bo‘yicha – 7-o‘rin, volfram bo‘yicha – 8-o‘rin, kumush bo‘yicha – 9-o‘rin, uran bo‘yicha – 12-o‘rinni qayd etgan.

Mustaqillik yillarida investitsiya jarayonlari keskin o‘zgarishlarga uchradi. 1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, 2017-yilda xorijiy investitsiyalarning umumiy hajmi 3,3 mlrd dollarni tashkil etdi. Biroq, so‘nggi yillarda bu ko‘rsatkich yillar davomida o‘sish tendensiyalari kuzatildi. 2017 yildagi xorijiy investitsiyalar ulushi 2017-yilga nisbatan qariyb 6 baravar ko‘paygan. Bu haqda batafsil ma‘lumotlar 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi mlrd AQSH dollar¹

2022-yil jahonda global to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi 1831,17 milliard dollarni tashkil etdi, bu 2021-yilga nisbatan 12,71 foizga kamaydi. 2021-yil uchun jahon xorijiy investitsiyalar 2097,72 milliard dollarni tashkil qildi, bu 2020-yilga nisbatan 64,14 foizga ko‘pdir. 2020-yil uchun xorijiy investitsiyalar 1278,01 milliard dollarni yetgan, bu 2019-yilga nisbatan 24,87 foizga kamaydi. 2019-yilda global xorijiy investitsiyalar 1701,04 milliard dollarni tashkil qilgan, bu 2018-yilga nisbatan 80,44 foizga ko‘pdir.

Xorijiy investitsiyalar rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishda asosiy generatori hisoblanadi. Xorijiy investitsiyalar mamlakatning ishlab chiqarish va bandlik darajasini oshirishga, ichki kapital bozorini to‘ldirishga ta‘sir qiladi. Xorijiy investitsiyalarni yanada ko‘proq jalb qilish uchun har bir davlat investitsiya jozibadorligini oshirish, xorijiy investitsiyalar samaradorligini tahlil qiladi va davlat investitsiya dasturini ishlab chiqadi; investorlarga ko‘plab imtiyoz va kafolatlar beradi.

1-jadval

Dunyo mintaqalari bo‘yicha global to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar² taqsimoti, milliard AQSH dollar

Mintaqalar	2018-y.	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.
Dunyoda	942,71	1 701,04	1 278,01	2 097,72	1 831,17
Sharqiy Osiyo va Tinch okeani	599,06	530,66	588,66	807,39	644,67
Shimoliy Amerika	257,41	363,69	179,77	513,1	404,87
Yevropa Ittifoqi	529,6	356	287,95	404,58	403,24
Yevropa hududi	-0,52	202,9	64,16	240,17	274,67

¹ <https://miit.uz/oz/menu/investitsionnyj-klimat>

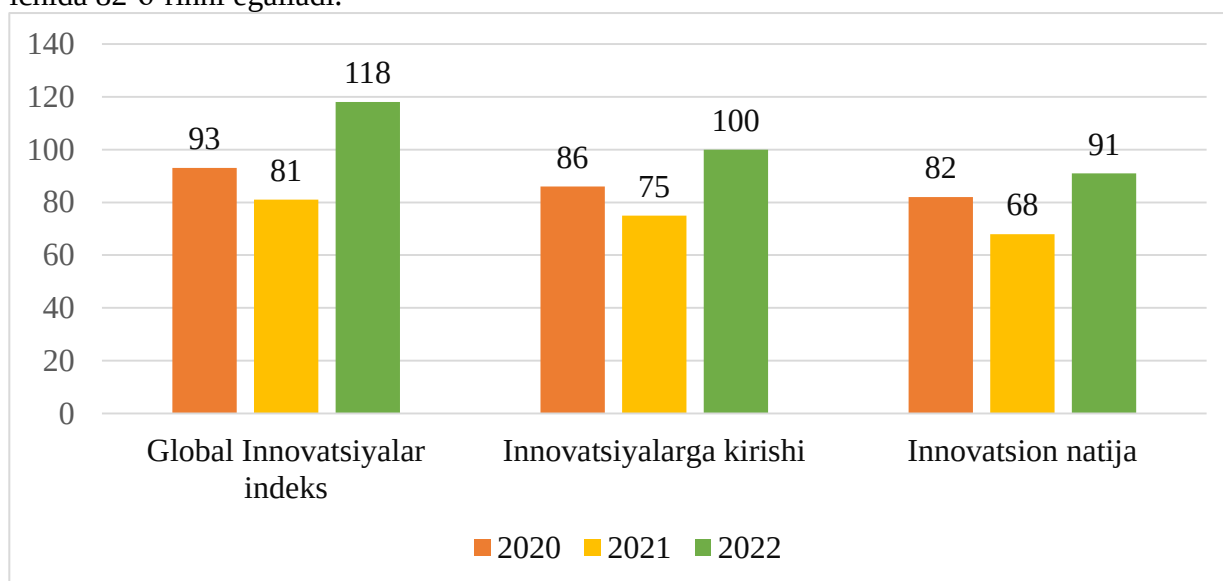
² World Investment Report 2023 ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Lotin Amerikasi va Karib dengizi	209,51	197	148,25	207,32	215,02
Janubiy Osiyo	48,66	56,68	68,96	50,06	53,61
Afrikaning Sahroi Kabir	29,08	27,45	23,8	73,93	7,15

O‘zbekistonga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish so‘nggi yillarda o‘n barobarga oshdi. 2017-yilda boshlangan hukumatning keng ko‘lamli islohotlari sababli Markaziy Osiyo davlatlari ichida xorijiy kapitalni jalb qilish bo‘yicha yuqori natijalarga erishdi va bugungi kunda investorlar soni ortib bormoqda. Shuningdek, vizasiz sayohat, past soliqlar va o‘sib borayotgan o‘qimishli aholining barchasi chet el kapitalini jalb qilishga e‘tibor qaratmoqda. So‘nggi yillarda xorijiy investitsiyalar hajmi sezilarli darajada oshdi va kelgusi to‘rt yil ichida 100 milliard yevrodan ortiq mablag‘ jalb qilishga erishdi.

Global Innovatsiyalar indeksi (GII) eng so‘nggi global innovatsiya tendensiyalarini kuzatib boradi va 132 ga yaqin davlat iqtisodiyotining innovatsion samaradorligini baholaydi¹. 2022-yilda eng yuqori innovatsion iqtisodiyotlar ega mamlakatlar biri Shveysariya 2022-yilda dunyoning eng innovatsion iqtisodiyoti davlati bo‘ldi – ketma-ket 12 yil davomida birinchi o‘rini egallagan – undan keyingi o‘rinlarda AQSh, Shvetsiya, Buyuk Britaniya va Niderlandiya kabi davlatlarga to‘g‘ri keldi. GII 2022 ma‘lumotlariga ko‘ra, Xitoy birinchi o‘ntalikka kirishi rejalashtirmoqda, Turkiya va Hindiston esa birinchi marta 40 talikka kirish chora-tadbirlarini ko‘rmoqda.

Mamlakatimizni ham Global Innovatsiyalar indeksdagi o‘rnini tahlil qilib chiqamiz. Ushbu indeks dunyo miqyosida O‘zbekiston nufuzini oshiradi, mavqeyini mustahkamlaydi va shaffofligini ta‘minlab boradi (2-rasm). O‘zbekiston GIIGA kiritilgan 132 ta davlat iqtisodiyoti ichida 82-o‘rinni egalladi.

2-rasm. 2020-2022-yillarda O‘zbekistonning Global Innovation Indexdagi reytingi²

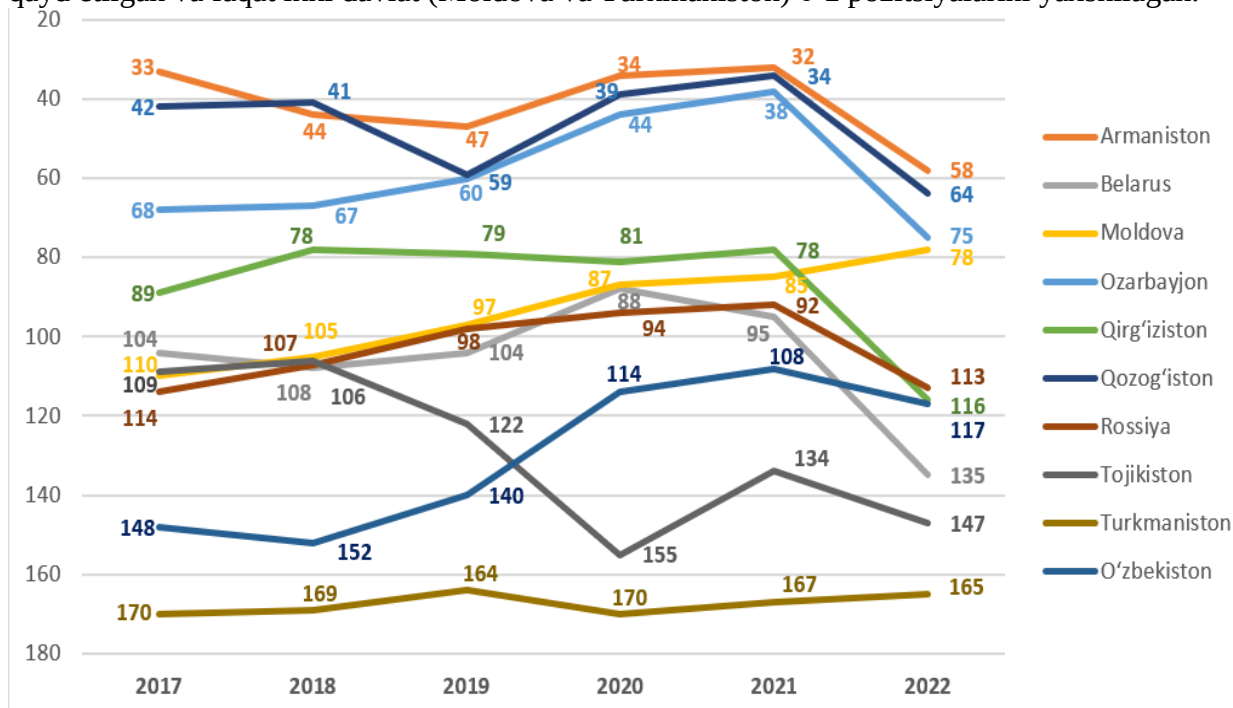
O‘zbekiston 2022-yilda innovatsiyalar natijalariga qaraganda innovatsiyalarga kirish bo‘yicha yaxshiroq natijalar ko‘rsatmoqda. 2022-yilda O‘zbekiston innovatsiyalar kiritish bo‘yicha 68-o‘rinni egalladi, bu 2021 va 2020-yillardagidan yuqori natija hisoblanadi. Innovatsiyalar bo‘yicha O‘zbekiston 91-o‘rinni egalladi. Bu pozitsiya 2021 va ham yuqoriroq natijani qayd etgan.

“O‘zbekiston iqtisodiyoti so‘nggi yillarda kuchli o‘sdı, 2020-yilni hisobga olmaganda, o‘sish ijobiy bo‘lsa-da, sust edi. Iqtisodiy erkinlik xuddi shu davrda rivojlangan. Investitsion erkinlik va moliyaviy erkinlik bo‘yicha ko‘rsatkichlarning katta o‘sishi qonun ustuvorligi bo‘yicha ko‘rsatkichlarning pasayishini ortda qoldirgan holda, O‘zbekiston 2017-yildan buyon iqtisodiy erkinlik bo‘yicha umumiy o‘sish 3,4 ballni qayd etdi va “Asosan erkin bo‘lmagan”

¹ https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000_2022/uz.pdf

² Global Innovation Index 2022.

mamlakatlarning oʻrta qatoridan joy oldi. Moliyaviy barqarorlik mustahkam, ammo hukumatning yaxlitligi va sud tizimining samaradorligi zaif tomonlarini koʻrsatadi. Indeks metodologiyasiga kiritilgan oʻzgartirishlar natijasida barcha MDH davlatlari reytingida ballar qiymatining pasayishi qayd etilgan va faqat ikki davlat (Moldova va Turkmaniston) oʻz pozitsiyalarini yaxshilagan.

3-rasm. Mustaqil Davlatlar Hamdoʻsligi (MDH) davlatlarining “Iqtisodiy erkinlik indeksi – 2022”dagi oʻrni¹

Oʻzbekistonning iqtisodiy erkinlik koʻrsatkichi 56,5 ball boʻlib, iqtisodiyoti 2023 yil indeksida 109-oʻrinni egalladi. Uning koʻrsatkichi oʻtgan yilga nisbatan 0,8 ballga yuqori. Oʻzbekiston Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi 39 davlat orasida 23-oʻrinni egallab, umumiy reytingi jahondagi oʻrtacha koʻrsatkich hisoblandi.

Davlatimiz Markaziy Osiyodagi eng diversifikatsiyalangan iqtisodiyotga ega boʻlib, mineral va metall boyliklari, jumladan, oltin, shuningdek, toʻqimachilik va xizmatlar, qulay valyuta zaxiralari, davlat investitsiya dasturlari va mintaqadagi eng koʻp aholiga ega mamlakat deyish mumkin.

Investitsiya muhitini va salohiyatini, tahlil qilinishi asosida investitsiya riskliligi baholanadi va aniqlanadi. Investitsiya muhiti va riskliligi darajalari bir-biriga teskari desak toʻgʻri boʻlar edi. Investitsiya muhiti qanchalik qulay boʻlsa, investorning tadbirkorlik riskliligi shunchalik past darajada boʻladi va bu investorlarning yaʼnada ham koʻp investitsiya jalb qilishiga imkon beradi. Biroq, investitsiya muhiti yaxshi boʻlmasa agar, tavakkal darajasi yuqori boʻladi. Buning natijasida, investitsiya qabul qiluvchi tomonning xarajatlarining oʻsishiga olib keladi. Investitsiya muhitining holati faqat investor uchun emas, balki investitsiya qabul qiluvchi uchun ham muhim hisoblanadi. Shuning uchun ham xalqaro indekslarga aʼzo boʻlsak, mamlakatimiz investitsion muhitini va salohiyatini ushbu indekslar yordamida xorijiy investorlarga koʻrsata olamiz natijada, investorlar yuqoridagi koʻrsatib oʻtgan reyting bergan maʼlumotlar asosida yaʼnada ham koʻp investitsiya kiritgan boʻlar edi.

Ayni paytda, Oʻzbekistonda jozibador investitsiya muhiti yaratilgan, deb aytish bir muncha murakkabroq, ammo, koʻpchilik xorijiy investorlar xorijiy biznes faoliyatini uchun barqaror rivojlanish shart-sharoitlari mavjudligini koʻrsatadi. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishdagi asosiy toʻsiqlar sifatida iqtisodiyotdagi byurokratiya holatlari, kuchli monopoliya, investitsiya nizolarini hal etishda sud tizimidagi muammolar, mavjud qonunchilikka amal qilmaslik, korrupsiya va

¹ Heritage Foundation (“Meros” jamgʻarmasi, AQSH) tomonidan “Iqtisodiy erkinlik indeksi – 2022”. Maʼlumotlari asosida tayyorlandi.

jinoyatchilikka qarshi kurashning samarasizligi hamda yetarlicha rivojlanmagan infratuzilmani sanab o'tish mumkin. Xorijiy investitsiya ishtirokidagi loyihalarning viloyat va tuman hududlarida amalga oshirilishi, aynan shu hududlarda infratuzilmani rivojlantirishga va ishsizlikni kamaytirishga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki, Yangi O'zbekiston iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun zarur asosiy shart-sharoitlar mavjud va uni chet ellik investorlar uchun ya'nada takomillashtirish zarur deb hisoblaymiz. Shuningdek, xorijiy investitsiyalarni jalb etishda eng avvalo, iqtisodiyotning hududiy tarkibi xususiyatlarini e'tiborga olish lozim. Respublika hududlarining iqtisodiy, tabiiy resurslar salohiyati va mavjud ishlab chiqarish ijtimoiy va bozor infratuzilmasi shart-sharoitlari xorijiy investitsiyalarni jalb etishda to'la hisobga olinishi kerak.

Xorijiy investitsiyalarni jalb etishni yanada rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

— davlatimizga dunyo darajasidagi texnologiyani yetkazib berayotgan, xorijiy sarmoyadorlarga imtiyoz va preferensiyalarni taqdim etish tizimini takomillashtirish lozim;

— hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini inobatga olgan holda, Statistika agentligi tomonidan har bir hududning (viloyatlar, Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston Respublikasi) investitsion muhit jozibadorligi bo'yicha «Yillik statistik xarita» e'lon qilib borilishini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir;

— xalqaro reytinglarda ishtirokini ta'minlash va mavjud reyting ko'rsatkichlarida egallagan o'rining past bo'lganda kompleks tadbirlarni amalga oshirish zarur;

— davlat-xususiy sherikchiligi imkoniyatidan to'liq foydalanish. Yirik investitsion loyihalarni amalga oshirishda davlat va xususiy sektor uyg'unligini ta'minlash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://invest.gov.uz/uz/mediacenter/news/development-strategy-of-the-new-uzbekistan/>
2. Международное право об иностранных инвестициях | Высшее образование в Кембридже (cambridge.org).
3. Семочкина М. А. Инвестиционная деятельность с участием иностранных инвесторов в Российской Федерации (правовой аспект). Дисс. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук. – М.: МГУ. – С. 152.
4. Левенцев Н.Н., Костюнина Г.М. Международное движение капитала: инвестиционная политика зарубежных стран: Учебник. – М.: Экономист, 2007. – С. 8.
5. Сулейманов М.Д., Михин А.А. Иностранные инвестиции. Монография. – М.: МНИ, 2011. – С. 6-7.
6. Heritage Foundation (“Meros” jamg'armasi, AQSH) tomonidan “Iqtisodiy erkinlik indeksi – 2022”.
7. <https://miit.uz/oz/menu/investitsionnyj-klimat>
8. <https://www.globalinnovationindex.org/Home>

Дж.Хошимов	J.Khoshimov
Комплексный анализ состояния привлечения иностранных инвестиций в Новый Узбекистан Аннотация: в статье рассматривается роль иностранных инвестиций в развитии экономики и созданные для них правовые и экономические условия. Также было всесторонне проанализировано состояние привлечения иностранных инвестиций. Сделаны предложения и рекомендации по привлечению иностранных инвестиций. Ключевые слова: иностранные инвестиции, прямые иностранные инвестиции, инвестиционная среда, экспорт, Global Innovation Index.	A complex analysis of the situation of attracting foreign investments to the New Uzbekistan Abstract: the article examines the role of foreign investments in the development of the economy and the legal and economic conditions created for them. Also, the state of attracting foreign investments was comprehensively analyzed. Proposals and recommendations for attracting foreign investments have been made. Keywords: foreign investment, foreign direct investment, investment environment, export, Global Innovation Index.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ

Комил Бахрамович Уразов – СамИСИ профессори, иқтисод фанлари доктори,
Лобар Джафаркуловна Алиева – Ўзбекистон Республикаси Солиқ қўмитаси хузуридаги
Фискал институт магистранти

КОРХОНАЛАР СОҒ АКТИВЛАРИДАГИ ЎЗГАРИШЛАРГА АУДИТОРЛИК БАҲОСИНИ БЕРИШ

Аннотация: ушбу мақолада корхона активлари алоҳида гуруҳлари ва турлари (моддалари)ни хусусий капитал билан таъминланганлик ҳолати ва ундаги ўзгаришларга аудиторлик баҳосини бериш услубиятини такомиллаштириш йўллари, шунингдек соғ активлардан самарали фойдаланиш йўналишлари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: соғ активлар, хусусий капитал, узоқ муддатли активлар, қисқа муддатли активлар, соғ активларни узоқ ва қисқа муддатли активлар гуруҳлари ва турлари ўртасида тақсимлаш, соғ активлардан самарали фойдаланиш йўллари, аудиторлик таҳлили, аудиторлик баҳоси.

Кириш. Бозор иқтисодиёти қонунлари асосида фаолият юритиш, ушбу шароитда мавжуд бўладиган ва тобора кучайиб борадиган рақобатга бардош бериш ҳар бир тадбиркорлик субъекти олдига молиявий барқарорлик ва мустақиллик даражасини борган сари ошириб боришни, бунинг учун узоқ муддатли (айланмадан ташқари) ва қисқа муддатли (жорий айланма) активларда соғ активлар¹ улушини ошириб боришни устувор вазифа қилиб қўймоқда. Ушбу устувор вазифани корхоналар томонидан қай даражада бажарилаётганлигини холис аниқлаш ва баҳолашнинг муҳим дастаклари бўлиб уларда юритиладиган бухгалтерия ҳисоби ва ўтказиладиган таҳлил ҳамда аудит ҳисобланади.

Иزلанишлар шуни кўрсатмоқдаки, бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудитга оид дарсликлар, ўқув ва амалий қўлланмаларда соғ активлар (хусусий капитал) турли мақсадларда очиқланган бўлса-да, бироқ молиявий ҳисоботнинг ушбу муҳим элементи суммасини корхоналар узоқ ва қисқа муддатли активлари ўртасида тақсимлаш, уларни кўпроқ самара берувчи активларга йўналтириш масалалари етарлича ёритилмаган. Манбаларда хусусий капитални корхона активлари ўртасида тақсимлашда фақат уларни хусусий айланма активларга тегишли қисмини аниқлашда қўлланилиши мумкин бўлган методологик тартиблар келтирилган. Бинобарин, ушбу тартиблар кўп жиҳатлари бўйича мунозарали ҳисобланади. Амалиётда ўтказиладиган аудитда корхоналар соғ активлари ва улардаги ўзгаришларга етарлича аудиторлик баҳоси берилмасдан қолмоқда, ахборот фойдаланувчиларни, айниқса инвесторлар ва мулк эгаларига соғ активларни қандай турдаги активларга йўналтиришнинг кўпроқ самара бериши бўйича аниқ аудиторлик тавсиялари берилмасдан қолмоқда. Натижада, ўтказиладиган аудитнинг инвесторлар ва мулкдорлар учун нафи сезиларли бўлмасдан қолмоқда. Ушбу ҳолатларнинг ҳаётда мавжудлиги аудиторларга бўлган талаб ва ишонччи ҳам пасайишига олиб келмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Хусусий капитал ёки унинг синоними бўлган соғ активлар бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудитга доир аксарият дарсликлар, ўқув ва амалий қўлланмаларда, давлатларнинг қонунлари, халқаро ва миллий стандартларда бир хил мазмунда, яъни “корхонанинг жами активларининг жами мажбуриятлар чегирилгандан кейин қолган қисми” сифатида талқин қилинади. Одатда, бухгалтерия ҳисоби ва аудитга оид манбаларда² “хусусий капитал”, молиявий ҳисоботнинг

¹Соғ активлар, бошқачасига, хусусий капитал ҳам деб аталади.

² Хасанов Б.А., Хашимов А.А. ва бошқалар Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. – Т.: «Иқтисодиёт дунёси», 2021. -992 бет; Каримов А.А. ва бошқалар. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Т.: «Иқтисод-молия», 2019. – 624 б; Уразов К.Б., Пўлатов

халқаро стандартлари (МХХС)да¹ “капитал”, иқтисодий таҳлилга оид манбаларда ва ижтимоий тармоқларда² эса “соф активлар”, “соф айланма активлар”, “айланма капитал”, “ишчи капитал” каби тушунчалар кенг қўлланилади. Ҳисоб, таҳлил ва аудитга оид аксарият манбаларда уларнинг муҳим объектлари бўлиб қуйидаги кўрсаткичлар эътироф этилади (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

Корхоналар соф активлари бўйича ҳисоб, таҳлил ва аудит объектлари ҳисобланадиган кўрсаткичлар

Т/р	Кўрсаткич номи	Ҳисоб юритиш, таҳлил ва аудит ўтказиш ва ҳолис баҳо беришнинг зарурати ва аҳамияти
1	Соф активларнинг текширув қамраб олинган ҳисобот даври боши ва охиридаги пул бирлигидаги умумий ҳолати	Ҳисобот даври боши ва охирида корхона молиявий мустақиллиги даражасини аниқлаш ва баҳолаш имконини беради
2	Соф активларни текширув қамраб олинган ҳисобот даври боши ва охиридаги таркибий элементларининг пул бирлигидаги ҳолати ва ҳиссаси	Ҳисобот даври боши ва охирида корхона соф активларини ташкил топиш манбалари ҳолати ҳамда улар ҳиссасини аниқлаш ва баҳолаш имконини беради
3	Текширув қамраб олинган ҳисобот даврида корхона соф активлари умумий ҳолати ва таркибий элементларидаги мутлоқ ва нисбий ўзгаришлар	Ҳисобот даврида корхона соф активлари умумий ҳолати ва таркибий элементларидаги мутлоқ ўзгаришлар, ўсиш (пасайиш) ва қўшимча ўсиш (камайиш) суръатини аниқлаш ва баҳолаш имконини беради
4	Текширув қамраб олинган ҳисобот даврида корхона соф активларида улар алоҳида элементларининг улушидаги ўзгаришлар	Ҳисобот даврида корхона соф активларида уларнинг алоҳида элементлари улушидаги ўсиш (пасайиш) ва қўшимча ўсиш (камайиш) суръатини аниқлаш ва баҳолаш имконини беради
5	Текширув қамраб олинган ҳисобот даврида корхона соф активлари ва уларнинг алоҳида элементлари ҳолати ҳамда улушидаги ўзгаришларга таъсир қилган кўрсаткичлар	Ҳисобот даврида корхона соф активлари ва уларнинг алоҳида элементлари ҳолати ҳамда улушидаги ўзгаришларга таъсир қилган кўрсаткичлар миқдорига “сабаб-оқибат” занжирида баҳо берилади

М.Э. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. Т.: Инновацион ривожлантириш нашриёт-матбаа уйи, 2020. – 558 б; К.В. Urazov, N.U. Xudayberdiyev, M.M. Ibragimov, D.K. Urazov. Buxgalteriya hisobi va audit / Darslik. – Samarqand. «Fan bulog'i» nashriyoti, 2022. –408 б; Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига шарҳлар тўплами.– Т.: Норма, 2010.-527 б.

¹ . Международные стандарты финансовой отчетности. <https://normativ.kontur.ru>.

² Pardayev M.K. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. Darslik.– Т.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi” DUK, 2020. – 588 б.; Пардаев М.Қ., Абдукаримов И.Т., Пўлатов М.Э., Усманова Д.К. Финансовый анализ предприятий. Учебное пособие по опыте РФ и РУз. – Т.: «Инновацион ривожлантириш нашриёт-матбаа уйи» ДУК, 2020. – 768 бет; Dasmuratov R.D., Boltayev A.S. Moliyaviy tahlil. – Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020. – 458 б.; Raximov M.Y., Astanakulov O.T., Kalandarova N.N. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. Darslik. - Т.: Iqtisod-Moliya. 2020. – 410 ; Шадрин Г.В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности. Учебник и практикум. Москва: Юрайт, 2020.-431с.; <https://www.google.com/search>; https://kontur.ru/expert/glossary/343-sobstvennye_oborotnye_sredstva; <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Тадқиқот методологияси. Фикримизча, корхоналар соф активлари ҳолати ва улардаги ўзгаришларга ҳолис аудиторлик баҳосини бериш инвесторлар, мулк эгалари ва давлат бошқарув органлари учун ўта зарур. Корхоналар молиявий ҳисоботининг ушбу муҳим элементини ҳисобга олиш, аудиторлик таҳлилидан ўтказиш ва ҳолис баҳо бериш масалаларини илмий ва амалий жиҳатдан атрофлича тадқиқ этишда мазкур фанлар методини ташкил қилувчи барча замонавий усулларни қўллаш зарур ва улар тегишли натижаларни олиш имконини беради. Мақолада корхоналар соф активлари ҳолати ва улардаги ўзгаришларга ҳолис аудиторлик баҳосини бериш масалалари илмий тадқиқотида иқтисодчи олимларнинг фикр-мулоҳазаларини ўрганиш, дедукция ва индукция, синтез ва анализ, мутлоқ ва нисбий кўрсаткичларни аниқлаш, гуруҳлаш, таққослаш, умумлаштириш усуллари асосланган.

Таҳлил ва натижалар. Корхонанинг соф активлари (хусусий капитали) унинг ҳам узоқ муддатли, ҳам қисқа муддатли активларига тегишли ҳисобланади. Мисол учун, таъсисчилар томонидан устав капиталига киритилган бадаллар асосий воситалар, уларни киритишда ҳамда қайта баҳолашда вужудга келган қўшимча ва резерв капитали, одатда, асосий воситалар ва номоддий активлар баланс қийматида ўз аксини топади. Худди шунингдек, таъсисчилар томонидан устав капиталига бадал сифатида киритилган товар-моддий бойликлар (ТМБ), миллий ва хорижий валюталар, улар киритилишидаги курс фарқлари, беғараз олинган, грантлар, субсидиялар кўринишида олинган ТМБ эвазига вужудга келган қўшилган капитал, резерв капитали, мақсадли тушумлар корхоналарнинг айланма активлари қийматида ўз аксини топади. Фаолият юритиш даврида вужудга келган ва тўпланиб борган тақсимланмаган фойдаси бир вақтнинг ўзида корхонанинг ҳам узоқ муддатли, ҳам қисқа муддатли активларида ётади ва уларнинг “сояси” ҳисобланади. Айнан шу боис ҳам, корхонанинг маълум бир санада мавжуд бўлган соф активларини қандай қисми айнан узоқ муддатли активларга, бошқа қисми эса қисқа муддатли активларга тегишлилигини бевосита аниқлаб бўлмайди.

Номлари юқорида зикр этилган аксарият адабиётларда бухгалтерия баланси асосида корхонанинг ўз айланма активлари (ёки соф айланма активлар) кўрсаткичини қуйидаги арифметик қурилмалар асосида аниқлаш тавсия этилган:

$$\text{Саа} = \text{Жаа} (\text{ёки БА,2Б}) - \text{Жқмм} (\text{ёки БП, 2Б}) \quad (1)$$

ёки

$$\text{Саа} = \text{Хк} (\text{ёки БП,1Б}) + \text{Умм} (\text{ёки БП, 2Б}) - \text{Жума} (\text{ёки БА, 1Б}) \quad (2)$$

Бу ерда: **Саа** – соф айланма активлар; **Жаа**– жами айланма активлар; **(БА,2Б)**- (баланс активининг 2-бўлими); **Жқмм**– жами қисқа муддатли мажбуриятлар; **(БП, 2Б)** - баланс пассивининг 2-бўлими); **Хк** хусусий капитал; **(БА, 1Б)**- баланс активининг 1-бўлими; **Умм**– узоқ муддатли мажбуриятлар; **(БП,2Б)** - баланс пассивининг 2-бўлими; **Жума**– жами узоқ муддатли активлар; **(БА,1Б)** - баланс активининг 1-бўлими.

Бизнинг фикримизча, корхонанинг соф айланма активларини аниқлашнинг юқорида келтирилган иккала арифметик қурилмаси ҳам мунозаралидир. Чунки, юқоридаги арифметик қурилмаларда уларнинг таркибий элементлари сифатида олинган корхоналар оладиган узоқ ва қисқа муддатли кредит ҳамда қарзлар, одатда, ҳар иккала турдаги активларга, яъни узоқ ва қисқа муддатли активларга ҳам тегишли бўлади. Қисқа муддатли кредит ва қарзлар айнан қисқа муддатли активларга, узоқ муддатли кредит ва қарзлар эса айнан узоқ муддатли активларга тегишли дейиш тўғри эмас. Одатда, корхоналар айланма активларни шакллантириш мақсадида узоқ муддатли кредит ва қарзларни ҳам олишлари мумкин ва бу қонун ҳужжатлари билан таъқиқланмаган.

Фикримизча, корхоналар соф активларини узоқ ва қисқа муддатли активлар ўртасида маълум бир мезон асосида тақсимлаш мақсадга мувофиқ. Бундай мезон соф активларни барча активлар ўртасида адолатли тақсимланишига имкон бериши лозим. Бизнингча, энг адолатли мезон бўлиб “тақсимлаш базаси” ролини ўйновчи кўрсаткич ҳисобланади. Бундай кўрсаткич бўлиб эса, фикримизча, узоқ ва қисқа муддатли активларнинг, шунингдек улар ҳар турининг жами активлардаги улуши ҳисобланади. Тақсимлаш базаси

сифатида олинадиган улуш жуда оддий йўл билан, яъни узоқ ва қисқа муддатли активлар ҳамда улар ҳар бир тури суммасини жами активлар суммасига нисбати сифатида аниқланади, яъни:

$$Y = Y(K)_{\text{мамс}} / \text{Жас} * 100\% \quad (3)$$

Бу ерда: Y - узоқ ва қисқа муддатли активлар ҳамда улар ҳар бир тури (моддаси) суммасининг жами активлар суммасидаги улуши, %; $Y(K)_{\text{мамс}}$ – узоқ ва қисқа муддатли активлар ва улар ҳар бир тури (моддаси)нинг суммаси; Жас – жами активлар суммаси.

Корхона узоқ ва қисқа муддатли активлари ҳар бир тури (моддаси)нинг жами активлардаги улуши ҳамда корхонанинг жами хусусий капитал суммаси асосида ҳар бир активнинг қандай қисми бевосита хусусий капитал билан таъминланганлигини аниқлаш мумкин. Бунинг учун қуйидаги арифметик қурилмадан фойдаланиш етарли деб ҳисоблаймиз:

$$XK_{\text{укма}} = XK * Y / 100\% \quad (4)$$

Бу ерда: $XK_{\text{укма}}$ - узоқ ва қисқа муддатли активлар ва уларнинг ҳар бир тури (моддаси)га тўғри келувчи хусусий капитал суммаси; Y - узоқ ва қисқа муддатли активлар ҳамда улар ҳар бир тури (моддаси) суммасининг жами активлар суммасидаги улуши, %

Корхоналар активлари алоҳида турлари (моддалари)ни хусусий капитал билан таъминланганлик даражасига аудиторлик баҳосини беришнинг биз томонимиздан тавсия этилаётган методологиясини аудиторлик фаолиятида қуйидаги кетма-кетликда қўллашни тавсия этамиз.

Биринчидан, корхонанинг реаллиги тўлиқ аудит текширувидан ўтган молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботи (бухгалтерия баланси) унинг барча активларини соф активлар билан таъминланганлик даражасини аниқлаш, таҳлил қилиш ва аудиторлик баҳосини бериш учун асосий ахборот манбаси сифатида олинади.

Иккинчидан, барча активларини соф активлар билан таъминланганлик даражасини аниқлашда “таксимот базаси” сифатида танланган жами соф активлар (хусусий капитал)нинг корхона жами активларидаги улуши (фоизи ёки коэффиценти) аниқланади.

Учинчидан, топилган ягона таксимот базасини (фоиз ёки коэффицентни) барча активларнинг балансда кўрсатилган суммаларига кўпайтириш орқали уларнинг соф активлар билан таъминланган қисми топилади, бинобарин ушбу кўрсаткичлар ҳисобот даврининг боши ва охирига аниқланиши мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, ягона таксимот базаси (фоиз ёки коэффицент) асосида балансда кўрсатилган барча активлар суммаларининг соф активлар билан таъминланган қисмлари жами суммасини жами соф активлар (хусусий капитал) суммасига тенглиги таъминланади.

Бешинчидан, дастлаб, корхона жами соф активларининг ҳисобот давридаги мутлақ ўзгариш суммаси ва ўзгариш (ўсиш ёки пасайиш) даражаси топилади, кейин эса, худди шундай тартибда барча активлар суммаларининг соф активлар билан таъминланган қисмларининг ҳисобот давридаги мутлақ ўзгариш суммалари ва ўзгариш (ўсиш ёки пасайиш) даражалари топилади. Бунда ҳам барча активлар суммаларининг соф активлар билан таъминланган қисмларининг мутлақ ўзгариш суммалари ва ўзгариш (ўсиш ёки пасайиш) даражалари жами соф активлар (хусусий капитал) мутлақ ўзгариш суммаси ва ўзгариш (ўсиш ёки пасайиш) даражасига тенглиги таъминланиши лозим ҳисобланади.

Олтинчидан, ҳисобот даврида корхона соф активлари ва уларнинг алоҳида элементлари ҳолати ҳамда улушидаги ўзгаришларга таъсир қилган кўрсаткичлар таҳлил қилинади ва уларга баҳо берилади.

Номи сир сақланган “Дори дармон” акциядорлик жамиятининг 2022 йил якуни бўйича реаллиги аудиторлик текширувида тасдиқланган молиявий ҳолат тўғрисида ҳисобот (бухгалтерия баланси) асосида мазкур жамиятнинг жами активлари ва уларнинг алоҳида турлари (моддалари)ни хусусий капитал билан таъминланганлик даражасига юқоридаги методологик тартиблар бўйича аудиторлик баҳосини бериш натижалари 2-жадвалда келтирилган.

Ушбу жадвалда келтирилган маълумотлар ва ҳисоб-китоблардан кўриш мумкинки, тадқиқ этилган акциядорлик жамиятининг жами активлари йил бошига 48.8 млрд сўмни, йил охирига эса 57 млрд сўмни ташкил этган. Ҳисобот даврида жамиятнинг жами активлари 8.2 млрд сўмга кўпайган ёки 16,8 фоизга ошган. Жамиятнинг соф активлари (хусусий капитал) йил бошида 6.4 млрд сўмни, йил охирида эса 7.0 млрд сўмни ташкил этган, ҳисобот даврида соф активлар суммаси 0.6 млрд сўмга кўпайган ёки 9.9 фоизга ошган. Корхонанинг жами активларида хусусий капиталнинг улуши йил бошида 13.13 фоизни, йил охирида эса 12.37 фоизни ташкил қилган ва бу кўрсаткич ҳисобот йилида 0.79 пунктга пасайган. Биз томонимиздан тақсимот базаси сифатида танлаб олинган улушлар асосида корхонанинг жами узоқ ва қисқа муддатли активлари ва уларнинг ҳар бирини хусусий капитал билан таъминланганлиги мутлақ суммада юқорида тавсия қилинган арифметик формулалар асосида ҳисоб-китоб қилинган. Улар 2-жадвалнинг 7 ва 8-устунларида мос равишда йил боши ва охирига келтирилган. Улардан кўриниб турибдики, ҳисобот йили бошига 6.4 млрд сўмлик жами соф активларнинг 2.7 млрд сўми ёки 38.7 фоизи узоқ муддатли активларга, 4.3 млрд сўми ёки 61,29 фоизи эса қисқа муддатли активларга тўғри келган. Ҳисобот йили охирига келиб 7 млрд сўмга етган жами соф активларнинг 2.5 млрд сўми ёки 38.66 фоизи узоқ муддатли активларга, 3.9 млрд сўми ёки 61,34 фоизи эса қисқа муддатли активларга тўғри келган. Ҳисобот даврида узоқ муддатли активларнинг хусусий капитал билан таъминланган даражаси 0.5 пунктга пасайган ва мос равишда қисқа муддатли активларнинг хусусий капитал билан таъминланган даражаси шу пунктга ошган.

Узоқ муддатли активлар таркибида соф активлар билан таъминланиш даражасининг энг катта қисми молиявий инвестициялар ва асосий воситаларга тўғри келади. Чунончи, молиявий активларга тегишли соф активларнинг улуши давр бошига 22,58 фоиз бўлган бўлса, йил охирига келиб у 26,26 фоизга етган, асосий воситаларга тўғри келадиган соф активлар ҳисобот даврида 16,1 фоиздан 12,38 фоизга тушган.

Қисқа муддатли активлар таркибида соф активлар билан таъминланиш даражасининг энг катта қисми давр бошида товар-моддий захираларга (41,71 фоиз) ва дебиторлик қарзларга (18,07 фоиз) тўғри келган. Пул маблағларига тўғри келувчи соф активлар улуши йил бошида 1,5 фоизни ташкил этган. Ҳисобот даври охирига келиб товар-моддий захираларни соф активлар билан таъминланиш даражаси 6,59 пунктга пасайган ва 35,12 фоизни ташкил қилган. Дебиторлик қарзларга тўғри келувчи соф активлар улуши ҳисобот даври охирига келиб 6,19 пунктга, пул маблағларини соф активлар билан таъминланиш даражаси эса 0,46 пунктга ошган.

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, корхона активларини хусусий капитал билан таъминланиши даражаси тадқиқ қилинган корхонада қатор муаммолар борлигини кўриш мумкин. Энг асосий муаммо корхонанинг жами активларида хусусий капиталнинг паст даражада эканлиги ва унинг янада пасайиш тенденциясига эгалигидадир. Корхона активлари таркибида молиявий активлар ва дебиторлик қарзлар улушига тўғри келувчи соф активлар суммаси ва улушини ортиши соф активларнинг кўпроқ ички мақсадларда эмас, балки ташқи мақсадларга ишлатилганлигидан дарак беради. Ушбу маблағларни кўпайиши, маълумки, ресурслар иммобилизациясига олиб келади ва соф активлардан самарали фойдаланилмаётганликдан дарак беради. Мазкур корхонада соф активлардан самарали фойдаланишнинг ички резервлари бўлиб уларни кўпроқ товар-моддий бойликлар ва пул маблағларини кўпайтиришга қаратиш, дебиторлик қарзлар суммасини ошиб кетмаслигига эришиш, хусусий капитални фақат юқори самара берадиган молиявий инвестицияларга йўллаш ҳисобланади.

**2022 йилнинг боши ва охирига “Дори-дармон” акциядорлик жамияти активлари
алоҳида турлари (моддалари)ни хусусий капитал билан
таъминланганлик ҳолати ва ундаги ўзгаришлар аудиторлик таҳлили**

№	Кўрсаткичлар	Йил бошига		Йил охирига		Хусусий капитал билан таъминланган қисми				Жами хусусий капиталдаги улуши		
		Сумма, млн сум	Улуши, %	Сумма, млн сум	Улуши, %	Йил бошига, млн сум	Йил охирига, млн сум	Мутлақ ўзгариш, млн сум	Ўсиш суръати, %	Йил бошига	Йил охирига	Улушдаги ўзгариш
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Жами узок муддатли активлар	18902	38,7	22032	38,7	2482	2725	242	110,0	38,7	38,66	-0,05
1.1	Асосий воситалар	7862	16,1	7056	12,4	1032	873	-159	84,5	16,1	12,38	-3,72
1.2	Номоддий активлар	14	0,03	11	0,02	2	1	-1	76,1	0,03	0,02	-0,01
1.3	Молиявий инвестициялар	11026	22,6	14965	26,3	1448	1851	403	127,8	22,6	26,26	3,68
2.	Жами қисқа муддатли активлар	29927	61,3	34958	61,3	3930	4323	393	110	61,3	61,34	0,05
2.1	ТМЗ	20365	41,7	20014	35,1	2675	2475	-200	92,5	41,7	35,12	-6,59
2.2	Дебиторлик қарзлар	8828	18,1	13827	24,3	1159	1710	550	147,5	18,1	24,26	6,19
2.4	Пул маблағлари	734	1,5	1116	2,0	96	138	42	143,2	1,5	1,96	0,46
3	Баланс	48829	100	56990	100	6413	7048	635	110	100	100	0
4	Жами хусусий капитал	6413	13,1	7048	12,4	6413	7048	635	110	100	100	0
4.1	Устав капитали	4205	8,6	4205	7,4	4205	4205	0	100,00	65,6	59,66	-5,90
4.2	Резерв капитали	2709	5,6	2664	4,7	2709	2664	-45	98,3	42,3	37,80	-4,45
4.3	Тақсимланмаган фойда	-501	-1,0	179	0,3	-501	179	680	-35,6	-7,8	2,54	10,35

Фикримизча, корхона активларини хусусий капитал билан таъминланишига юқоридаги методологик тартиблар асосида аудиторлик баҳосини бериш аудиторларга

инвесторлар ва мулк эгаларига тадбиркорлик субъектларига айнан қандай иқтисодий ресурсларни ажратиш (киритиш) бўйича тегишли бошқарув қарорларини қабул қилишлари борасида реал тавсиялар беришга имкон беради. Ўз навбатида, ушбу методологик тартибларга асосланган аудиторлик таҳлили ва баҳоси инвесторлар ва мулк эгаларига тадбиркорлик субъектларига айнан қандай иқтисодий ресурсларни ажратиш (киритиш) бўйича тегишли бошқарув қарорларини қабул қилишларида кўпроқ фойдали бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1.Хасанов Б.А., Хашимов А.А. ва бошқалар. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. – Т.: «Иқтисодиёт дунёси»,2021. -992 бет;
2. Каримов А.А. ва бошқалар. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. –Т.: «Иқтисод-молия», 2019. – 624 б;
- 3.Уразов К.Б., Пўлатов М.Э. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. Т.: Инновацион ривожлантириш нашриёт-матбаа уйи, 2020. – 558 б;
- 4.K.B. Urazov, N.U. Xudayberdiyev, M.M. Ibragimov, D.K. Urazov. Buxgalteriya hisobi va audit / Darslik. – Samarqand. «Fan bulog‘i» nashriyoti, 2022. –408 b;
- 5.Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига шарҳлар тўплами.– Т.: Норма,2010.-527б.
- 6.Международные стандарты финансовой отчетности. <https://normativ.kontur.ru>.
7. Pardayev M.K. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. Darslik.– Т.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi” DUK, 2020. – 588 b.;
- 8.Пардаев М.Қ., Абдукаримов И.Т., Пўлатов М.Э., Усманова Д.К. Финансовый анализ предприятий. Учебное пособие по опыте РФ и РУз. – Т.: «Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи» ДУК, 2020. – 768 бет;
9. Dusmuratov R.D., Boltayev A.S. Moliyaviy tahlil. – Т.: “IQTISOD-MOLIYa”, 2020. – 458 b.
10. Raximov M.Y., Astanakulov O.T., Kalandarova N.N. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. Darslik. - Т.: Iqtisod-Moliya. 2020.- 410;
11. Шадрина Г.В. Анализ финансово-хозяйственной деятельности. Учебник и практикум. Москва: Юрайт, 2020. -431 с.;
12. <https://www.google.com/search>;
- 13.<https://kontur.ru/expert/glossary/343-sobstvennye-oborotnye-sredstva>;
<https://ru.wikipedia.org/wiki>

К.Уразов, Л.Алиева Аудиторская оценка изменений в чистых активах предприятий	K.Urazov, L.Alieva Audit assessment of changes in net assets of enterprises
Аннотация: в данной статье исследованы пути совершенствования методологии аудиторской оценки состояния и изменения обеспеченности отдельных групп и видов (статей) активов предприятия собственным капиталом, а также направления эффективного использования чистых активов. Ключевые слова: чистые активы, собственный капитал, долгосрочные активы, краткосрочные активы, распределение чистых активов между долгосрочными и краткосрочными активами, пути эффективного использования чистых активов, аудиторский анализ, аудиторская оценка.	Abstract: this article explores ways to improve the methodology of audit assessment of the state and changes in the provision of certain groups and types (items) of an enterprise's assets with equity capital, as well as directions for the effective use of net assets. Keywords: net assets, equity capital, long-term assets, short-term assets, distribution of net assets between long-term and short-term assets, ways to effectively use net assets, audit analysis, audit assessment.

БАНДЛИК ВА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ

Хуббим Аскарлович Улашев – СамИСи “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси доценти,
иқтисод фанлари номзоди

МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ОРҚАЛИ КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШГА ЭРИШИШ ЧОРАЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада макроиқтисодий барқарорликни таъминлашнинг зарурати, мақсад ва вазифалари ёритилган. Мақолада асосий урғу камбағаллик ва ундан қутулиш чора-тадбирларига бағишланган бўлиб, қашшоқликни камайтириш бўйича таклифлар ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: иқтисодий сиёсат, макроиқтисодий барқарорлик, давлат бюджети, миллий валюта, ички бозор, нарх, аҳоли, миллий ўлчов, даромад, иқтисодиёт, тармоқ, тадбиркорлик, инвестиция, рақобат, самарадорлик, тадбирлик, сифат, бизнес-режа, ижтимоий ҳимоя.

Кириш. Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш бугунги кунда дунёнинг турли нуқталарида нотинчлик сақланиб қолаётган бир даврда барча мамлакатлар ва миллатлар олдида турган энг муҳим ва долзарб вазифалардан биридир. Countrymeters лойиҳаси маълумотларига кўра 2022 йилнинг 15 августидан дунё аҳолисининг сони 8 млрддан ошди. Уларнинг 4,04 млрд. нафари эркак, 3,96 млрд.нафари аёллардир. Бу билан эркаклар ва аёллар сони ўртасидаги тафовут 1,018 ни ташкил этмоқда¹. Дунё аҳолисининг бу даражада кескин ўсиши камбағаллик даражасига барҳам бериш, туйиб овқатланмаслик, аҳоли соғлиғини сақлаш, таълим тизимини қамраб олиш, ҳамда миграция тизимини тўғри ташкил қилиш каби долзарб муаммоларни юзага келтиради.

Бутун дунёда кузатилаётган геосиёсий жараёнлар таъсирида юзага келаётган глобал молиявий инқироз ҳеч биримизга сир эмас. Мазкур глобал молиявий инқирознинг мамлакатимизга таъсирини юмшатиш бўйича кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Ушбу саъй-ҳаракат халқларимиз фаровонлигини яхшилашга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Бутун дунё иқтисодиётининг ривожланишини яхлит бир жараён сифатида тадқиқ қилиш, дастлаб Ф.Кенэ асарларида учрайди. “Кенэ жадвали” ни тузишда илк бор Ф.Кенэ макроиқтисодий таҳлил элементларидан фойдаланган. Макроиқтисодий таҳлилнинг элементлари Ж.Б.Сэй, Л.Вальрас, В.Парето ва бошқа олимлар томонидан XIX асрдан бошлаб ўрганилган.

Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолиш, жумладан, Давлат бюджети барча даражада мутаносиб, миллий валюта ва ички бозордаги нарх даражаси барқарор бўлишини таъминлаш – энг муҳим вазифамиздир².

Н.Тухлиевнинг “Ўзбекистон иқтисодиёти асослари”номли китобида классик иқтисодий адабиётларда макроиқтисодий барқарорликка эришиш бўйича икки хил назарий ёндашув шаклланиб қолганини ифода этган.³

Б.Беркинов ва Ф.Маматоваларнинг “Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш йўллари” номли илмий – оммабоп рисоласига кўра “Макроиқтисодий барқарорлик мамлакат иқтисодий ўсишини белгиловчи асосий омил ҳисобланади. Макроиқтисодий барқарорлик инфляциянинг паст даража бўлган ва реал алмашинув курси рақобатлаша оладиган даражада бир маромда бўлган ҳолатини англатади”⁴.

Х.Абулқосимов “Макроиқтисодий барқарорлик – деганда, мамлакатда асосий

¹ <https://www.gazeta.uz/oz/2022/08/15/population/>

² Ш.Мирзиёев. Танкидий таҳлил, катъий тартиб – интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Т.: “Ўзбекистон”. 2017 й. 24 – бет.

³ Тухлиев Н. ва бошқ. “Ўзбекистон иқтисодиёти асослари”, Т.: 2005.

⁴ Беркинова Б.Б., Маматова Ф.Х. Макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш йўллари. – ТДИУ, 2011.

макроиктисодий кўрсаткичлар: ялпи ички маҳсулотнинг реал ўсиши, инфляция, валюта курси, ишсизлик даражаси, тўлов баланси ва бошқаларнинг мувозанати бузилмасдан иқтисодиётни барқарор ҳолатда ривожланиши тушунилади”¹.

Н.М.Махмудов, А.Х.Ҳакимов “Макроиктисодий барқарорлик – миллий иқтисодиётнинг барқарор иқтисодий ўсиш суръатларига эришилган, инфляция суръати жиловланган, миллий валюта девальвация даражасининг узоқ муддатли паст суръатларига ва тўлов баланси барқарорлигига эришилган, давлат қарзи ва бюджет тақчиллиги ижобий даражасида бўлиши таъминланган, ташқи таъсирларга барқарор тура олиш қобилиятига эга бўлган ҳолатдир”².

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот диалектик дунёқараш тамойиллари асосида бажарилди. Инновация ва инвестиция жараёнларини ўрганишда иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга узвийликда ва тизимли ёндашув услуби қўлланилди.

Таҳлил ва натижалар. Дунёнинг турли минтақаларида содир бўлаётган урушлар, ҳарбий тўқнашувлар, табиат ҳодисалари мамлакат иқтисодиётига ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди. Ушбу ҳодисалар таъсирида бутун дунёда ижтимоий-иқтисодий қолоқлик ва мамлакатлар аҳолисининг қашшоқлик даражасини ортиши юзага келади.

Бугунги кунда 1,2 миллиардгача киши очарчиликдан азият чекаётган бўлса, 1,7 миллиарддан ортиқ аҳолининг ўртача умр кўриши ёши 60 ёшга етмайди, 1,5 миллиарддан ортиқ кишиларнинг тиббий хизматлардан фойдаланиш имконияти умуман йўқ, шу билан биргаликда 1 миллиарддан ортиқ одамлар ўта камбағал турмуш кечирмоқда, 200 миллиондан ортиқ бола мактаб таълимини олмаётган бўлса, жаҳонда 800 миллиондан зиёд инсонлар умуман саводсиз, улар ўқиш ва ёзишни билмайди³.

2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармонида «юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали sanoatни янада модернизация ва диверсификация қилиш»⁴ муҳим вазифалардан бири сифатида белгилаб берилди.

Жаҳон банки Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотининг 2023 йилда 5,1 фоизга ўсишини прогноз қилди. Бу Европа ва Марказий Осиё минтақасидаги энг юқори кўрсаткич. Россиянинг Украинадаги уруши ва санкцияларнинг оқибатлари озиқ-овқат ва энергия нархларига таъсир қилишда давом этади.

Ўзбекистонда 2023 йилда иқтисодий ўсиш 5,1 фоизни ташкил этади ва ўрта муддатли истикболда (кейинги икки йилда мос равишда 5,4 фоиз ва 5,8 фоиз) босқичма-босқич тезлашади, дейилади Жаҳон банки томонидан 6 апрелда чоп этилган «Европа ва Марказий Осиё минтақаси иқтисодиётига шарҳ» ҳисоботида.

Транспорт ва туризм соҳасида хизматлар экспорти 53 фоизга ошди. Бу Россиядан келаётган сайёҳлар ёки эмигрантлар сонининг 3 баробар ортгани, шунингдек, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистондан келган сайёҳлар сонининг кўпайиши билан изоҳланади.

2022 йилда пул ўтказмалари ЯИМга нисбатан икки баравар кўпайиб, 18,9 фоизни ташкил этди. Бунга Россия рублининг мустаҳкамланиши ва мигрантлар оқимининг кўпайиши сабаб бўлмоқда. Ушбу молиявий оқимларнинг баъзилари Россиянинг Украинага бостириб кириши ортидан Ўзбекистонга кўчиб келган россияликлар ва россиялик компаниялардан шахсий пул ўтказмаларининг кўпайишида акс этади.

“Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари” тамойилига асосан ишлаб чиқилган устувор йўналишлар мамлакатимизни “Даромади ўртачадан юқори бўлган

¹ Абулқосимов Х.П ва бошқалар. Давлатнинг макроиктисодий сиёсати. Академия. 2007 й.

² Н.М.Махмудов, А.Х.Ҳакимов. Макроиктисодий барқарорликни мустаҳкамлаш – барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим шартидир. Иқтисодиёт ва таълим. 2017 й. №2. 7-11 бетлар.

³ <http://geografiya.uz/10-sinf-geografiya/11309-insoniyatning-global-muammolari.html>

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли «2022 - 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги Фармони

давлатлар” каторига кириши учун асос бўлади деб ўйлаймиз.

Жаҳон банки “камбағалликнинг халқаро кўрсаткичи” тушунчасини янада тушунарли тарзда тўлдириб, даромадлар бўйича камбағаллик таснифини киритди. Бу ҳолда асосий ёндашув бир хил бўлади - фуқароларнинг даромад даражаси тўртта гуруҳдан бирига кирадиган мамлакатларда камбағаллик миллий чегарасининг қийматига асосланади:

- кам даромадли мамлакатлар (йилига бир кишига 1035 доллар ёки ундан кам);
- ✓ паст-ўрта даромад (йилига 1036-4045 доллар);
- ✓ ўрта-юқори даромад (йилига 4046-12535 доллар);
- ✓ юқори даромад (йилига 12 536 доллар ёки ундан кўп).

Натижада, ўртача паст даромадли мамлакатлар, шу жумладан, Ўзбекистон учун камбағаллик чегараси бир кишига кунига 3,2 АҚШ доллари, юқори ўртача даромадли мамлакатлар учун эса кунига бир киши учун 5,50 АҚШ доллари этиб белгиланди. Барча қийматлар PPP ни ҳисобга олган ҳолда ҳисобланади¹.

Мамлакатимиздаги аксарият миллий ўлчовлар ҳар ойда амалга оширилади ва кўпинча уй хўжаликлари ёки оилаларга тегишли бўлиб, одатда кунига бир киши учун қийматларни ҳисоблаш амалиёти қўлланилмайди.

Мамлакатимизнинг барча ҳудудларида “Маҳаллабай” иш тизимининг ташкил этилганлиги бу аслида камбағалликни қисқартиришнинг ностандарт усулларида бири саналади. Мамлакатимизда мазкур масалага ўзига хос тарзда ёндашилмоқда, яъни илғор хориж тажрибасини пухта ўрганган ҳолда ички ижтимоий-иқтисодий имконият ва хусусиятлардан келиб чиқиб, ҳудудларда камбағалликни қисқартириш борасида комплекс ишларни амалга ошириш имкониятлари яратилмоқда.

Ушбу “Маҳаллабай” ишлаш тизими куйидаги устувор йўналишларни ўз ичига олади. Бунда оилаларнинг даромад манбаларини, шу жумладан, томорқа ерлардан фойдаланиш ҳамда даромадли меҳнатга бўлган интилиши ва эҳтиёжларини «хонадонбай» ўрганиш, банд бўлмаган аҳолининг, айниқса, ишсиз ёшлар ва хотин-қизларнинг муаммоларини ўрганиш орқали уларни касб-хунар ва тадбиркорликка ўргатувчи курсларга йўналтириш ва меҳнат фаолияти билан шуғулланишга амалий қўмаклашиш, ёшларнинг тадбиркорлик ташаббуслари ва стартап ғояларини янада қўллаб-қувватлашга қаратилган кредитлар ажратиш режалаштирилган.

Ҳар бир вилоятлар ва туманларда мавжуд маҳаллаларнинг “ўсиш нуқталари”ни (ихтисослашув йўналишларини) аниқлаш ва янги тадбиркорликни, шу жумладан, “драйвер” лойиҳаларни амалга оширишда ташаббускорларга қўмаклашиш ва шу орқали иқтисодий ўсишни таъминлаш, мавжуд имкониятларни (бўш турган бинолар, фойдаланилмаётган ер майдонлари ва бандликнинг анъанавий соҳалари) ўрганиш кутилган самарали беради деб ҳисоблаймиз.

Мамлакатимизда тадбиркорлик, инвестициявий ва рақобат муҳитини яхшилаш орқали самарадорлик ва даромадлилик тамойилларидан келиб чиқиб, тадбиркорларга сифатли хизмат кўрсатиш, маслаҳат бериш ва бизнес-режаларни тайёрлаш учун банкларнинг қуйи бўғин ходимларини тўлиқ қайта тайёрлаш орқали миқдорга йўналтирилган хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштиришга эришиш муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур тизимнинг самарасига тўхталадиган бўлсак, “Маҳаллабай” ишлаш тизими асосида куйидаги ишлар амалга оширилди. Масалан, ҳар бир маҳаллани комплекс ривожлантириш бўйича амалга ошириладиган чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилди. “Маҳаллабай” ишлаш тизимини самарали ташкил этишни янги босқичга олиб чиқиш мақсадида Самарқанд вилояти Пастдарғом туманида эксперимент тариқасида “Маҳаллабай ишлаш маркази” ташкил этилди (йил якунигача вилоятнинг бошқа туман ва шаҳарларида босқичма-босқич ташкил этилади). Сўровномалар асосида 1,6 миллион нафар меҳнатга лаёқатли ишсиз аҳолидан 825,9 минг нафарининг ишлаш истаги борлиги аниқланди (380,8

¹Ўша жойда

минг нафари, шундан, 149,1 минг ёшлар ва 140,7 минг хотин-қизлар бандлиги таъминланди).

Касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўқиш истагини билдирган 176,4 минг нафар аҳолидан 92 минг нафари турли хил касб-ҳунарларга ўқитилди. Тадбиркорлик субъектларининг 60 мингга яқин муаммолари аниқланиб, улардан 29,8 мингтаси ҳал этилди. 148,8 минг тадбиркорлик субъектига 3,6 триллион сўм кредит ажратиш орқали 162,6 минг янги иш ўрини яратилди. Фойдаланилмай келинаётган 4,8 минг гектар томорқа ерлардан самарали фойдаланиш йўлга қўйилди.

Мамлакатимизда “Маҳаллабай” ишлаш тизимининг электрон базасини ишлаб чиқиш ҳамда вазирлик ва идораларнинг ўзаро интеграциялашган ахборот алмашинуви тизимини яратиш ишлари олиб борилмоқда.

Ўтган давр мобайнида “Темир дафтар”га 594,9 минг оила ва уларнинг 2,5 миллион нафар аъзоси, шундан 659,1 минг нафар меҳнатга лаёқатли ишсиз оила аъзолари киритилган.

Вақтинчалик тартиб асосида “Темир дафтар”га киритилган оилаларнинг 654,6 минг нафар ишсиз аъзолари бандлиги таъминлаш орқали 543,3 минг оила (91 фоиз) рўйхатдан чиқарилди.

Дафтарларга киритилган эҳтиёжманд аҳоли вакиллари қўллаб-қувватлаш мақсадида махсус жамғармалар ташкил этилди. Мазкур жамғармаларда 851,9 миллиард сўм маблағ тўпланди. Унда “Темир дафтар”га киритилган оилалар учун 399,4 миллиард сўм, “Аёллар дафтари”га киритилганлар учун 223,1 миллиард сўм ҳамда “Ёшлар дафтари”га киритилганлар учун 229,4 миллиард сўм маблағлар жамғарилган.

Таъкидлаш керакки, жорий йилнинг январь – май ойлари давомида “Темир дафтар”га киритилган оилаларга 156,6 миллиард сўмлик ёрдамлар кўрсатилган. Жумладан, 19,2 миллиард сўмлик озиқ-овқат маҳсулотлари, 30,4 миллиард сўмлик пул маблағлари, 6,5 миллиард сўмлик дори-дармон воситалари, 3,5 миллиард сўмлик чорва моллари, 12,7 миллиард сўмлик парранда, тадбиркорлик қилиш учун 27,6 миллиард сўмлик асбоб-ускуналар ва 56,4 миллиард сўмлик бошқа ёрдамлар кўрсатилган.

Ҳозирги кунда 3 та жамғармада 434,9 миллиард сўм маблағ жумладан, “Темир дафтар”га киритилган оилалар учун 128,3 миллиард сўм, “Аёллар дафтари”га киритилганлар учун 145,6 миллиард сўм ҳамда “Ёшлар дафтари”га киритилганлар учун 160 миллиард сўм маблағлар мавжуд¹.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 28 апрелдаги “Моддий ёрдам ва кўмакка муҳтож оилаларни, хотин-қизлар ва ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, “Темир дафтар”ни юритиш орқали ижтимоий аҳоли ва турмуш шароити оғир оилалар муаммоларини тизимли равишда ҳал этиш ва уларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича вақтинчалик тартиб тасдиқланди.

Унга кўра, “Темир дафтар”га киритилганларга қуйидаги йўналишларда ёрдам кўрсатилиши белгиланган. Томорқада енгил конструкцияли иссиқхоналар ўрнатиш, парранда, асалари, қуён, балиқ ва бедана боқишни йўлга қўйиш, “Томорқа хизмати” ташкилотлари ва “Дала дўконлари”ни ташкил этиш, деҳқончилик учун янги ўзлаштирилган, лалми, фойдаланилмаётган ердан 0,1 гектардан 1 гектаргача ер бериш, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурлари доирасида имтиёзли кредитлар ажратиш, бизнес лойиҳалар тузишни ўргатишда ёрдам берилади. Ҳозирги кунда “Темир дафтар” (saxovat.argos.uz) ахборот-таҳлил тизимидаги маълумотларни автоматлаштирилган тарзда шакллантириш учун тегишли вазирлик ва идораларнинг ахборот тизим ва маълумотлар базалари ҳамда “Аёллар дафтари”, “Ёшлар дафтари” билан интеграция қилиш ишлари амалга оширилмоқда. Ўрта ва узоқ муддатларда камбағалликни қисқартиришнинг стратегик мақсадларини белгилаш мақсадида Жаҳон банки ва БМТ тараққиёт дастури экспертлари билан биргаликда “2021-2030 йилларга қадар Ўзбекистон Республикасида камбағалликни

¹ https://uza.uz/posts/ozbekistonda-kambagallikni-qisqartirish-boyicha-ishlar-qanday-natizha-bermoqda_275363

қисқартириш стратегияси” лойиҳаси ишлаб чиқилди.

Хулоса ва таклифлар. Юқоридагиларни инобатга олиб мамлакатимизда макроиктисодий барқарорликни таъминлаш ҳамда қамбағалликни қисқартириш мақсадида қуйидаги таклиф ва тавсияларни киритишни жоиз топдик:

- эҳтиёжманд аҳолига кўрсатиладиган ёрдам ва хизматлар турини кўпайтириш;
- малака кўникмаларини таҳлил қилиш орқали мавжуд тизимни янада такомиллаштириш;
- мамлакатда аҳолининг эҳтиёжманд қатламини ижтимоий муҳофаза қилишнинг рақамли шаффоф тизимини яратиш ҳам ушбу тизим фаолиятини йўлга қўйиш;
- аҳолининг эҳтиёжманд қатламини ижтимоий муҳофаза қилишнинг янги усул ва механизмларининг доимий ҳисобини олиб бориш орқали кутилган натижага эришиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодий тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 19 мартдаги ПФ-5969-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 апрелда “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодий тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5978-сонли Фармон.
3. Ш.Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб – интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Т.: “Ўзбекистон”. 2017 й. 24 – бет.
4. Каримов И.А. “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида”. Т.: “Ўзбекистон”, 1995.
5. Ваҳабов А., Жумаев Н., Хошимов Э. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози: сабаблари, хусусиятлари ва иқтисодий таъсирини юмшатиш йўллари. Т., 2009. 23-бет.
6. Абулқосимов Х.П., Абулқосимов М.Х. Иқтисодий оид атама ва тушунчаларнинг изоҳли луғати. Т., 2017. 221,256-бетлар
7. Тўхлиев Н. ва бошқ. “Ўзбекистон иқтисодиёти асослари”, Т.: 2005.
8. Беркинова Б.Б., Маматова Ф.Х. Макроиктисодий барқарорликни таъминлаш йўллари. – ТДИУ, 2011.
9. Абулқосимов Х.П ва бошқалар. Давлатнинг макроиктисодий сиёсати. Академия. 2007 й.
10. Н.М.Махмудов, А.Х.Ҳақимов. Макроиктисодий барқарорликни мустаҳкамлаш – барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим шартидир. Иқтисодий ва таълим. 2017 й. №2. 7-11 бетлар.

Х.Улашев Меры по достижению сокращения бедности через обеспечение макроэкономической стабильности	Kh.Ulashev Measures to achieve poverty reduction through ensuring macroeconomic stability
Аннотация: в данной статье описаны необходимость, цели и задачи обеспечения макроэкономической стабильности. Основной акцент в статье сделан на бедность и меры по избавлению от нее, разработаны предложения и рекомендации по снижению бедности. Ключевые слова: экономическая политика, макроэкономическая стабильность, государственный бюджет, национальная валюта, внутренний рынок, цена, население, национальный масштаб, доходы, экономика, промышленность, предпринимательство, инвестиции, конкуренция, эффективность, управление, качество, бизнес-план, социальная защита.	Abstract: this article highlights the need, goals and tasks of ensuring macroeconomic stability. The main emphasis in the article is on poverty and measures to get rid of it, proposals and recommendations for reducing poverty have been developed. Keywords: economic policy, macroeconomic stability, state budget, national currency, domestic market, price, population, national scale, income, economy, network, entrepreneurship, investment, competition, efficiency, management, quality, business plan, social protection.

Ашур Али Рустам ўғли Латипов – СамИСИ таянч докторанти

ИҚТИСОДИЁТНИНГ ТУРЛИ СОҲАЛАРИДА ЎЗИНИ ЎЗИ БАНД ҚИЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ХИЗМАТЛАРНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация: мақолада мамлакат иқтисодиётининг турли соҳаларида хизмат кўрсатиш тармоқларидаги ўзини ўзи банд қилган аҳолининг йўналишлар кесимида, вилоятлар кесимидаги улуши, ҳамда улар томонидан тўланаётган солиқ тушумларининг статистик таҳлили ёритилган ва олинган натижалар орқали хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: бандлик, ўзини ўзи банд қилиш, иқтисод, вилоятлар, солиқ, хизмат кўрсатиш, камбағаллик, камбағалликни қисқартириш.

Кириш. Ҳозирги пайтда хизмат кўрсатиш соҳасида ўзини ўзи банд қилиш имкониятларидан самарали фойдаланиш масаласига алоҳида аҳамият берилмоқда. Мазкур масала юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қанча фармон ва қарорлари қабул қилинди. Жумладан, 2022 йил 27 январдаги “Хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-104-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 23 декабрдаги “Ўзини ўзи банд қилган шахс сифатида фаолиятни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” 806-сон қарори, 2021-2023 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳасини ривожлантиришга оид дастурлари қабул қилинди. Бундай эътибор натижасида 2021 йилда хизматлар кўрсатиш ҳажми қарийб 20 фоизга ўсди¹. Ушбу ҳолат нафақат мамлакат, балки ҳар бир ҳудудда сезилмоқда.

Таъкидлаш жоизки, амалга оширилаётган ислохотларнинг барчаси инсон кадри учун бўлиб, одамларимизнинг бугунги кунидан рози бўлиб яшашларини таъминлаш давлатимизнинг бош ғояси эканлигидан далолат бериб турибди. Булардан ҳам кўриниб турибдики, мазкур соҳани ривожлантириш мамлакатимиз иқтисодий-ижтимоий ҳаётида муҳим аҳамият касб этадиган объектив заруриятга айланди. Зеро, ўзини ўзи банд қилиш моҳияти жиҳатидан ўта самарали тадбирлардан биридир. Чунки, ушбу йўл билан аҳолига керак касб танланади, йирик инвестицияни ҳам талаб қилмайди, бандлик масаласи жуда тез ҳал қилинади, турли ортиқча тўловлардан ҳам холи ҳисобланади. Бу ҳолат мазкур мавзунинг долзарблигини ҳам белгилайди.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Аҳолининг бандлигини таъминлаш ва унга таъсир этувчи омилларнинг ҳисоб-китобини аниқлаш, ўзини ўзи банд қилишнинг бугунги кундаги аҳамияти борасида бир қанча Европа олимлари Lucy Daniels Robert Perrucci, D. M. Wright, Suzan Lewis, Debra L. Nelson, Linda G. Rineo, Jamie Woodcock. МДХ олимларидан Смирнова О.А., Сидорова Е.М., Петров В.С., Иванов А.И. кабилар², тадқиқот олиб борганлар. Ўзбекистон олимларидан ушбу йўналишда Қ.Х.Абдурахмонов, М.Қ.Пардаев, М.М.Муҳаммедов, Н.К.Зокирова, Ш.Р.Холмўминов, Д.А.Артикова, З.Я.Худойбердиев, К.З.Хомитов, Н.У.Арабов, Г.Қ.Абдурахмонова, Г.М.Шодиева кабилар³ шуғулланиб

¹ <https://xs.uz/uzkr/post/khizmatlar-sohasini-rivozhlantirish-bojicha-ustuvor-jonalishlar-belgilandi>

² "Self-Employment for the Creative Individual" Lucy Daniels (31 Mar. 2005), The Transformation of Work in the New Economy: Sociological Readings" Robert Perrucci, D. M. Wright, "Work and Family: An International Research Perspective" Suzan Lewis, Debra L. Nelson, "Self-Employment: From Dream to Reality!: An Interactive Workbook for Starting Your Small Business" Linda G. Rineo, "The Gig Economy: A Critical Introduction" - Jamie Woodcock, "Самозанятость как альтернатива традиционной занятости: преимущества и недостатки" -Смирнова О.А., "Семейная занятость и ее влияние на семейные отношения" - Сидорова Е.М., "Самозанятость как форма трудовой занятости: социально-экономический анализ" - Петров В.С., "Занятость населения: сущность, проблемы и пути решения" - Иванов А.И. ва бошқалар.

³ Абдурахмонов Қ.Х., Зокирова Н.К. Человеческое развитие: учебник.-Т.: ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В.Плеханова», 2014. - 320 с.; Холмўминов Ш.Р. Қишлоқ меҳнат бозорининг шаклланиши ва ривожланиши ҳамда уларни моделлаштириш (монография). – Т.: Fan va texnologiya, 2014; Холмўминов Ш.Р. ва бошқалар Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг назарий ва амалий асослари (монография). – Т.: Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, 2018; Артикова Д.А. Проблемы достижения равновесия на рынке труда в условиях углубления рыночных реформ.- Т.: ТГЭУ. 2006; Худойбердиев З.Я. Тадбиркорлик ва ишга жойлаштириш технологияси. Ўқув қўлланма. ИЛМЗИҲО, 2016.; Хомитов К.З. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ меҳнат бозорининг самарали ривожланиши муаммолари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: ЎзР ФА Иқтисодиёт институти, 2012, Абдурахмонова Г.Қ. Кичик бизнесда аҳолини муносиб меҳнат тамойиллари асосида иш билан таъминлашни такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т.: ТДИУ, 2016, Арабов Н.У.

келмокдалар. Аммо ўзини ўзи банд қилиш орқали камбағалликни камайтиришга қаратилган илмий ишлар етарли даражада тадқиқ этилмагани ҳам мавзунинг ўта долзарб муаммонинг ечимига бағишланганлигидан далолат беради.

Тадқиқот методологияси. Аҳоли бандлигини таъминлашда ўзини ўзи иш билан таъминлашнинг ўрнини очиб беришда макон ва замон, миқдор ва сифат, тизимли ёндошув, мантикий ва қиёсий таҳлил, иқтисодий ва статистик таҳлил каби усуллардан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Камбағалликни қисқартиришнинг бир қанча йўналишлари мавжуд. Улардан бири аҳолининг ўзини ўзи иш билан банд қилишдан иборатдир. Ушбу принципнинг қулайлиги ўзига иш ўрнини очиб олган одам ҳеч кимга тобе бўлмайди. Ўзига ўзи раҳбар ва ўзига ўзи ижрочи. Ўзини бошқаради ва ўзи ижро қилади. Ушбу масала Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 8 июнида қабул қилинган “Тадбиркорлик фаолияти ва ўзини ўзи банд қилишни давлат томонидан тартибга солишни соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4742-сонли¹ қарорида ҳам қайд этилган. Бундан ҳам кўриниб турибдики, мазкур масала мамлакатимиз миқёсида ва унинг ҳар бир ҳудудларида ўта долзарблигидан далолат бермоқда.

Ҳозирги кунда мамлакатимиздаги мавжуд барча тармоқларда ҳам, ҳудудларда ҳам, ҳатто маҳалаларда ҳам ушбу иш тизимли равишда амалга оширилишини йўлга қўйилган. Аммо улардан самарали фойдаланиш масаласи айрим ҳудуд ва тармоқларда бироз пайсалга солинмоқда. Ушбу ҳолатни охириги пайтлардаги реал маълумотлар таҳлилидан ҳам кўриб хулоса қилиш мумкин.

Ўзини ўзи банд қилиш билан боғлиқ хизматларнинг иқтисодиётнинг турли соҳаларида амалга ошириш масалаларининг асосий йўналишлари қуйдагилардан иборат (1-жадвал).

1-жадвал

Иқтисодиётнинг турли соҳаларида ўзини ўзи банд қилиш билан боғлиқ хизматларнинг асосий йўналишлари²

Т/р	Соҳалар ва тармоқларнинг номи	Ўзини ўзи банд қилганларнинг шуғулланадиган хизматлари
1.	Ижтимоий йўналишлар бўйича хизматлар	Уйда репетиторлик қилиш, болаларга қараб туриш ва уларни парвариш қилиш, уй хўжалигини юритиш, хоналарни тозалаш, халқ табobati, ҳамширалик иши кабилар билан шуғулланиш.
2.	Саноат йўналиши бўйича хизматлар	Ёғоч меъморчилиги, сантехника хизмати, электр монтаж ишлари, макулатура, пластик идиш, металлларни тўплаш ва қўшимча хомашё тўплаш кабилар билан боғлиқ хизматлар.
3.	Қишлоқ хўжалиги йўналиши бўйича хизматлар	Чорва молларини ўтлатиш, уларни парвариш қилиш, қишлоқ хўжалик ўсимликларини экиш ва парвариш қилишда томорқа эгаларига ёрдам бериш билан боғлиқ хизматлар.
4.	Ахборот коммуникация йўналиши бўйича хизматлар	Ижтимоий тармоқлардаги фаолият, дастурий таъминот, мобил иловалар ва веб сайтларни ишлаб чиқиш, матнни яратиш ва ишлов бериш каби ахборот-технологиялардан фойдаланган ҳолда кўрсатиладиган хизматлар.
5.	Маиший хизматлар	Сартарошлик, маникюр, косметолог, педикюр, уйда кир ювиш ва дазмоллаш, калитлар тайёрлаш, пойабзал тикиш, таъмирлаш ва бўяш каби хизматларини кўрсатишга мўлжалланган ишлар.
6.	Халқ истеъмоли моллари	Нон, уйда музқаймоқ, салатлар, салқин ичимликлар,

Ўзбекистон Республикасида меҳнат бозори инфратузилмасини ривожлантириш самарадорлигини ошириш. Иқтисодиёт фанлари доктори диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018.

¹ <https://lex.uz/ru/docs/4849607?otherlang=1>

² Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш	айрон, гўжа каби маҳсулотларни тайёрлаб етказиб бериш ҳамда деҳқон бозорларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш билан боғлиқ хизматларни кўрсатиш.
-------------------------------------	--

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, мамлакатимизда ўзини ўзи банд қилишга оид хизматларнинг 6 та асосий турга эга бўлиб, булар ижтимоий йўналишлар бўйича хизматлар, саноат йўналиши бўйича хизматлар, қишлоқ хўжалиги йўналиши бўйича хизматлар, ахборот коммуникация йўналиши бўйича хизматлар, маиший хизматлар ва халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ хизматларни кўрсатиш кабилардан иборат экан. Ушбу соҳалардаги хизматлар кўрсатиш йўналишлари бўйича аҳолининг бандлик улушини таҳлил қиладиган бўлсак, бу куйидагилардан иборат (2 жадвал).

2-жадвал

Иқтисодиётнинг турли соҳаларида мамлакатимизда ўзини ўзи банд қилган хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ аҳолининг 2023 йилдаги таркибий тузилиши¹

Т/р	Соҳалар ва тармоқларнинг номи	Ўзини ўзи банд қилган аҳолининг сони, киши	Ўзини ўзи банд қилган аҳолининг таркиби, %
1.	Ижтимоий йўналишлар бўйича хизматлар	53531	14,01
2.	Саноат йўналиши бўйича хизматлар	39705	10,40
3.	Қишлоқ хўжалиги йўналиши бўйича хизматлар	87545	22,91
4.	Ахборот коммуникация йўналиши бўйича хизматлар	10357	2,73
5.	Маиший хизматлар	160650	42,06
6.	Халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш	30163	7,89
	ЖАМИ	381951	100,0

Мазкур жадвалдан кўриниб турибдики, 2023 йилда юртимизда аҳоли ўзини ўзи банд қилганларнинг умумий сони 381951 кишини ташкил этган. Юқоридаги 6 йўналишдан энг катта улушини маиший хизматлар соҳаси ташкил қилган бўлиб жами ўзини ўзи банд қилганларнинг 160650 нафарини ёки 42,06 %ни ташкил этган. Кейинги йўналишни қишлоқ хўжалиги бўйича хизматлар ташкил қилган бўлиб, унда ўзини ўзи банд қилганлар сони 87545 кишини ёки 22,91%га тенг бўлган. Кейинги ўринларда ижтимоий йўналишлар бўйича хизматлар 53531 кишини (14,01 %ни) ва саноат йўналиши бўйича хизматларда 39705 нафар аҳоли банд бўлиб, уларнинг улуши 10,40 %ни ташкил қилган. Ўзини ўзи банд қилганлар таркибида энг кам кўрсаткични халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишда 30163 кишини ёки 7,89%ни, кейинги йўналиш ахборот коммуникация йўналиши бўйича хизматлар бўлиб унда 10357 кишини ёки 2,73%га бандлигига эришилганини кўриш мумкин. Ҳозирги пайтда ахборот технологиялардан фойдаланиб хизмат кўрсатувчилар сони кескин кўпайиб боради. Чунки, 2024 йил 1 мартдан бошлаб “Ҳар бир маҳалладан икки нафар дастурчи” дастури жорий этилиши кўзда тутилган эди. Бу мазкур соҳанинг кўпайишига муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Ушбу дастур доирасида маҳаллаларда кенг кўламли ишлар белгиланган. Хусусан, ёшлар етакчилари томонидан маҳалла фаоллари иштирокида ахборот технологиялари ва компьютер дастурлаш соҳасига қизиқувчи ёшлар аниқланиб олинади. Чунки бундай ёшлар ҳар бир маҳаллада мавжуд. Уларни инглиз ва бошқа хорижий тилларга ўқитиш ҳамда сертификатлар олишини ташкил этиш, сертификат олган ёшлар тўғрисида маълумотларни тўплаб, Рақамли технологиялар вазирлигининг махсус ахборот тизимига киритиб бориш амалиёти жорий қилинади. Ушбу кадрлардан нафақат битта ҳудуд ёки мамлакатимиз доирасида, балки бутун дунё миқёсида фаолият кўрсатишга имкониятлар яратилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Рақамли технологиялар вазирлиги, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги томонидан махсус ахборот тизимига киритилган ёшларни ўзини ўзи банд қилиш билан бирга, IT соҳасида фаолият юритаётган ташкилотларга йўналтириш ва ишга жойлаштиришга кўмаклашиш чоралари ҳам кўрилади. Шу йўналиш инсон капиталининг шаклланишига катта ҳисса қўшиш имкониятини яратади. Республикамизда иқтисодиётнинг турли йўналишларида ўзини ўзи банд қилган хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ аҳолининг умумий сони ва 2023 йилда банд бўлганларнинг ҳудудий кесимидаги таҳлилини кўриб чиқамиз (3-жадвал).

3-жадвал

Мамлакатимизда ўзини ўзи банд қилган хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ аҳолининг умумий сони ва 2023 йилда банд бўлганларнинг ҳудудий кесимидаги улуши¹

Т/р	Ҳудудларнинг номи	Шу давргача ўзини ўзи банд қилган аҳоли сони		Шундан, 2023 йилда ҳисобга олинган фуқаролар сони	
		киши	улуши, %	киши	улуши, %
1.	Қорақалпоғистон Р.	59 342	4,33	16 979	4,45
2.	Андижон вилояти	105 686	7,71	27 187	7,12
3.	Бухоро вилояти	111448	8,13	29411	7,7
4.	Жиззах вилояти	63077	4,60	14453	3,78
5.	Қашқадарё вилояти	115090	8,40	33051	8,65
6.	Навоий вилояти	52177	3,81	13007	3,41
7.	Наманган вилояти	90865	6,63	19608	5,13
8.	Самарқанд вилояти	200192	14,61	72978	19,11
9.	Сурхондарё вилояти	104306	7,61	34621	9,06
10.	Сирдарё вилояти	42657	3,11	9713	2,54
11.	Тошкент вилояти	104909	7,66	26782	7,01
12.	Фарғона вилояти	147431	10,76	34194	8,95
13.	Хоразм вилояти	79339	5,79	19534	5,11
14.	Тошкент шаҳри	93769	6,84	30433	7,97
	Жами	1370288	100%	381951	100%

Ушбу маълумотлардан келиб чиқиб иқтисодиётнинг турли йўналишларида хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ ўзини ўзи банд қилган аҳолининг энг катта қисми Самарқанд вилоятига тегишли бўлиб жами 14,61%ни (200192 киши) ҳамда бу 2023 йил кўрсаткичларида ҳам энг кўп 19,11%да (72978 киши) ўз ифодасини топган. Фарғона вилояти жами кўрсаткичда 10,76%ни (147431 киши) билан ва 2023 йилда 8,95%ни (34194 киши) ташкил этган. Кейинги ўринларни Қашқадарё вилояти ва Бухоро вилоятлари бўлиб жами ўзини ўзи банд қилганларнинг мос равишда 8,40%ни (115090 киши) ва 8,13 %ни (111448 киши) 2023 йилда эса 8,65% (33051 киши) ҳамда 7,7%ни (29411 киши) мос равишда ташкил этган. Жами ўзини ўзи банд қилганлар ва 2023 йилдаги кўрсаткичлар бўйича энг кам аҳоли қамрови бу Сирдарё вилоятининг жами ўзини ўзи банд қилган аҳоли улуши 3,11%ни (42657 киши) ҳамда 2023 йилда бор йўғи 2,54%ни (9713 киши) ташкил қилган ва Навоий вилоятида ҳам жами ўзини ўз банд қилганлар 3,81%ни (52177 киши) ва 2023 йилда 3,41%ни (13007 киши) ташкил қилган.

Юқоридаги жадвалдан кўриш мумкинки қайси вилоятларда ўзини ўзи банд қилишда амалий ишлар юқори натижаларни бераётгани ва қайси вилоятларда бу борада кўшимча ишлар олиб бориш кераклиги ва аҳоли ўзини ўзи банд қилиши мумкин бўлган фаолият турларига жалб қилиш, уларни ўқитиш, малакасини оширишга ёрдам бериш кераклигини аниқлаштириб олиш мумкин.

Ўзини ўзи банд қилган аҳолининг 2023 йилда ижтимоий солиқ тушумлари вилоятлар кесимидаги таҳлилимиз 4-жадвалда келтирилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

**Мамлакатимизда ўзини ўзи банд қилган хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ
аҳолининг 2023 йилда тўлаган ижтимоий солиқларнинг ҳудудий
кесимидаги улуши¹**

Т/р	Ҳудудларнинг номи	Жорий йилда тўланган ижтимоий солиқ	
		суммаси (млн.сўмда)	улуши, %
1.	Қорақалпоғистон Р.	513,2	1,58
2.	Андижон вилояти	3 351,2	10,33
3.	Бухоро вилояти	4 017,3	12,38
4.	Жиззах вилояти	571,4	1,76
5.	Қашқадарё вилояти	834,8	2,57
6.	Навоий вилояти	775,8	2,39
7.	Наманган вилояти	2 868,1	8,84
8.	Самарқанд вилояти	1 496,1	4,61
9.	Сурхондарё вилояти	822,2	2,53
10.	Сирдарё вилояти	547,3	1,69
11.	Тошкент вилояти	4 641,4	14,30
12.	Фарғона вилояти	7 708,0	23,75
13.	Хоразм вилояти	1 835,6	5,65
14.	Тошкент шаҳри	2 473,5	7,62
	ЖАМИ	32 456,1	100

Мамлакатимизда ўзини ўзи банд қилган хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ аҳолининг 2023 йилда тўлаган ижтимоий солиқларнинг ҳудудий кесимидаги улуши бўйича энг юқори ўринни Фарғона вилояти эгаллаган бўлиб 2023 йил жами кўрсаткичнинг 23,75 %ни (7708,0 млн сўм) ташкил этган. Ундан кейинги ўринларни Тошкент вилояти 14,30 %ни (4641,4 млн сўм) ва Бухоро вилояти 12,38 %ни (4017,3 млн. сўм), ҳамда Андижон вилояти 10,33 %ни (3351,2 млн.сўм) ташкил этган ҳолда эгаллашган. Энг қуйи кўрсаткич Қорақалпоғистон Республикаси 1,58 %ни (513,2 млн сўм) ва Сирдарё вилоятлари 1,69 %ни (547,3 млн сўм) эгаллаган.

Ушбу жадвалда яна бир муҳим жиҳатни кўриш мумкинки, 2023 йилда аҳолининг ўзини ўзи банд қилиш бўйича энг юқори кўрсаткичга эга бўлган Самарқанд вилояти 19,11%ни ташкил қилган бўлсада, ижтимоий солиқ тушумлари бўйича ҳудудлар кесимида 8 – ўринда 4,61 %да (1496,1 млн. сўм) эканлини кўриш мумкин. Ушбу ҳолат Самарқанд вилоятидаги аҳолининг ўзи ихтиёрий равишда ижтимоий солиқни тўлашни истамаган ёки ушбу вилоятдаги маҳаллалардаги мавжуд ҳоким ёрдамчилари, шунчаки аҳолининг сон жиҳатдан кўпайтириш мақсадида маҳалладаги ишсиз фуқароларни ўзини ўзи банд қилган кишилар сифатида рўйхатдан ўтказган, деган тахминга олиб келади. Таҳлил натижасида шундай номувофиқлик вужудга келган ҳудудларда мазкур масалага алоҳида аҳамият беришни ва назоратни кучайтиришни тақозо қилади.

Хулоса ва таклифлар. Ўзини ўзи банд қилишда, янги иш ўринларини яратишда бир қанча тавсиялар мавжуд.

Биринчидан, энг аввало, маҳалланинг ролини ошириш лозим. Бунда ҳоким ёрдамчиларида ўз ҳудудидан келиб чиққан ҳолатда аҳолини, ёшларни керакли касбга ўқитиш, уларнинг кейинги фаолият олиб боришлари учун ҳудудидаги бўш турган биноларни ижарага беришда ҳокимият билан биргаликда кўмаклашиш лозим.

Иккинчидан, ўзини ўзи банд қилишда паст кўрсаткичларни қайд этган вилоятларда, мос равишда ҳар бир туманларда кўпроқ тадқиқотлар олиб бориш ва аниқланган муаммоларга амалий ечимлар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Ўзини ўзи банд қилиш масаласини маҳаллалардан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Учинчидан, ижтимоий солиқ бўйича ҳам ҳали етарли даражада ишлар амалга оширилмаганлигини, камчиликларни бартараф этиш лозим эканлиги ҳам кўриниб

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

турибди. Ижтимоий солиқнинг мазмун-моҳиятини ҳали аҳоли бизнинг назаримизда тўлиқ англангача йук, агар аҳоли 1 йилда 1 марталик ижтимоий солиқни тўласа (2024 йил февраль ҳолати бўйича БХМнинг 1 баробари 340000 минг сўмни ташкил этади) унга 1 йиллик меҳнат стажи ҳисобланишини ва бу келажакда пенсия олишида етарли меҳнат стажига эга бўлишини таъминлайди. Буларни инобатга олиб, ҳар бир маҳаллада ижтимоий солиқнинг қанчалиги, унинг қачон тўланиши ҳамда унинг аҳамияти нимада эканлиги хусусида ташвиқот-тарғибот ишларини олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Тўртинчидан, тўланаётган ҳар бир ижтимоий солиқ тўлиқ ёки ярми айнан ўша ҳудуднинг ўзида қолдирилиши мақсадга мувофиқ. Чунки ҳар бир инсон айнан ўзи истиқомат қилаётган маҳалла бюджетига қолдирилса ўша маҳалладаги ижтимоий-иқтисодий ўз ечимини кутаётган масалаларга йўналтирилиб, бир қанча муаммонинг ечими топиладиган бўлар эди.

Хулоса қилиб айтганда, амалга оширилаётган ислохотларнинг барчаси ва уларни ҳал қилиш йўллари, инсон кадри учун бўлиб, одамларимизнинг бугунги кунидан рози бўлиб яшашларини таъминлаш давлатимизнинг бош ғояси эканлигидан далолат бериб турибди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://xs.uz/uzkr/post/khizmatlar-sohasini-rivozhlantirish-bojicha-ustuvor-jonalishlar-belgilandi>
2. Lucy Daniels "Self-Employment for the Creative Individual" (31 Mar. 2005),
3. Robert Perrucci, D. M. Wright "The Transformation of Work in the New Economy: Sociological Readings".
4. Linda G. Rineo "Self-Employment: From Dream to Reality!: An Interactive Workbook for Starting Your Small Business", Jamie Woodcock, "The Gig Economy: A Critical Introduction".
3. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/09/27/mahalla/>
4. Холмўминов Ш.Р., К.З.Хомитов, Ж.Х.Бобаназарова, Х.Х.Абдураманов, Н.Р.Саидов. Қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг стратегик йўналишлари. Монография. – Тошкент, «Инновацион ривожланиш нашриёт – матбаа уйи», 2020. – 278 б.
5. Умурзаков Б.Х. ва бошқалар. Меҳнат ресурслари шаклланиши ва тақсимланишининг ҳудудий усуллари. Монография. – Тошкент, «LESSON PRESS», 2017. – 184 б.
6. Икрамов М.А., Пардаев М.Қ., Абдухалилова Л.Т. Маркетинг тадқиқотларида статистик таҳлил. Дарслик. – Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2022. – 470 бет.
7. Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И., Холикулов А.Н., Яхёев Т.И. Меҳнат кўрсаткичлари таҳлили. Ўқув қўлланма. – Самарқанд. “FAN BULOG‘I”: 2022. – 176 бет.
8. Пардаев М.Қ., Пардаев О.М. Камбағалликни баҳолаш ва уни камайтириш йўллари, Самарқанд, СамИСИ, 2020. – 68 бет.
9. Пардаев М.Қ., Пардаев Олим, Пардаева Озода. Ўзини ўзи банд қилиш йўллари. Илмий-амалий тавсия. – Самарқанд, СамИСИ, 2020. – 72 б. – 4,5 б.т.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги солиқ қўмитаси маълумотлари www.stat.uz www.soliq.uz

А.Латипов Основные направления в сфере услуг, связанные с самозанятостью в различных секторах экономики	A.Latipov Main directions in the service sector related to self-employment in various sectors of the economy
Аннотация: в статье рассмотрена доля самозанятого населения в секторах услуг страны по различным направлениям экономики, доля в разрезе регионов, а также проведен статистический анализ уплачиваемых ими налоговых поступлений и сформированы выводы и предложения на основе полученных результатов. Ключевые слова: занятость, самозанятость, экономика, регионы, налоги, бедность, сокращение бедности.	Abstract: the article examines the share of the self-employed population in the country's service sectors in various areas of the economy, the share by region, as well as a statistical analysis of the tax revenues they pay is carried out and conclusions and proposals were formed based on the results obtained. Keywords: employment, self employment, economy, regions, taxes, poverty, poverty reduction.

ТАЪЛИМ, КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ ВА ПЕДАГОГИКА

Ilhom Begmatdulobovich Mattiyev – SamISI, “Tillarni o‘qitish” kafedrası dotsenti, DSc.

TALABALARDA SALOMATLIKNI TA’MINLASH JARAYONIDA JISMONIY TARBIYA VA SOG’LOMLASHTIRISHGA BO’LGAN DUNYOQARASH OMILLARI

Annotasiya: ushbu maqolada o‘quv dasturlari mazmunini zamonaviy innovatsion va pedagogik texnologiyalar yordamida qo‘shimchalar bilan boyitish, talabalarda salomatlikni targ‘ib qiluvchi dunyoqarashni takomillashtirish, muayyan shaxsning salomatligini nazorat qilish va ta‘minlash, mehnat gigiyenasi, ovqatlanish, dam olish va tashqi muhitning zararli faktorlari va hokazolar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: kompetentli, innovatsion, xalqaro andozalar, sog‘lom turmush tarzi, texnologiya, milliylik ruhida, zamonaviy, pedagogik ta‘lim, yondashuvlar, imkoniyatlar, dunyoqarash.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash¹, oliy ta‘lim muassasalarida kompetentli ilmiy-pedagogik kadrlar zaxirasini yaratish” kabi ustuvor vazifalarni bajarish ko‘zda tutiladi[1]. Jumladan, o‘qituvchilar tayyorlash tizimi xalqaro andozalarga muvofiq salomatlikni targ‘ib qiluvchi dunyoqarashni takomillashtirish talablari asosida yangicha yondashuvlar isloh qilinishi bilan bog‘liq amaliy ustuvor vazifalar belgilab berilgan. Oliy pedagogik ta‘limda talabalarga o‘quv dasturlari mazmunini zamonaviy innovatsion va pedagogik texnologiyalar yordamida qo‘shimchalar bilan boyitish, yosh avlodni milliylik ruhida bilimli va uquvli, har tomonlama yetuk, barkamol qilib tarbiyalashga qodir yuqori malakali o‘qituvchilarni tayyorlash kun tartibidagi asosiy masalalardan biri bo‘lib turibdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2018-yil 5-sentabrda PF-5538-son “Xalq ta‘limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi, 2018-yil PQ-2909-son “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish to‘g‘risida”gi, 2019-yil PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi, 2020-yil PQ-4699-son “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2020-yil PQ-4623-son “Pedagogik ta‘lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-maydagi 287-son “O‘zbekiston Respublikasi kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari to‘g‘risida”gi, 2020-yil PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston-30” dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi, 2020 yil PF-6097-son “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 19-iyundagi “Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ta‘lim muassasalari bilan o‘zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 175-sonli Qarori hamda 2005-yil 25-yanvardagi “Jamiyatda sog‘lom turmush tarzini yanada shakllantirish, aholi salomatligini mustahkamlash, jismoniy va ma‘naviy boy avlodni tarbiyalash, fuqarolarni ommaviy jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanishga keng jalb etish borasida”gi 30-sonli bayonnomasida belgilangan vazifalarni ilmiy jihatdan hal etishga doir ishlar amalga oshirildi².

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. A.T.Nurmanov, X.A.Meliyev, R.A.Abdurasulov, T.Abdullayeva, Sh.Sharipov, I.Jabborov, Y. va boshqalar shaxs ma‘naviyati, madaniyati, uning

¹ “TAFAKKUR ZIYOSI” ilmiy-uslubiy jurnali 2022/4-son

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари www.lex.uz, www.regulation.uz, www.xs.uz, www.review.uz ва бошқа манбалар асосида олинди.

ijtimoiy faolligini oshirishda ma'naviy madaniyatning roli, sog'lom turmush tarzi va uning falsafiy jihatlarini tadqiq etgan. Pedagog olimlar A.Abduqodirov, U.Begimqulov, R.Djo'rayev, X.Ibragimov, K.Risqulova, D.Ro'ziyeva, Davletshin M.G., Shoumarov G.B., M.Quronov¹ va boshqalar ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalash masalalarini turli jihatlarini o'rgangan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi olimlari A.F.Georgiyevskiy, A.D.Dubachay, A.D.Karabasheva, Ye.A.Mensh, G.P.Novikova va boshqalar tomonidan uzluksiz ta'limda innovatsion jarayonlarni rivojlantirish, ta'lim mazmunining uzviyligi, umumiy o'rta hamda oliy ta'lim muassasalari o'quvchi-talabalarini sog'lom hayot tarzi asosida tarbiyalash, ta'lim berish masalalari ilmiy pedagogik jihatdan asoslangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida Kadrlar tayyorlash Milliy dasturiga doir o'quv-ilmiy manbalar, DTS dagi konseptual fikrlarni tahlil qilish, qarashlarni o'rganish, analiz va sintez, pedagogik kuzatuv, retrospektiv tahlil, suhbat, modellastirish, so'rovnomalar o'tkazish, monitoring, intervyu, test, pedagogik tajriba-sinov, analitik obzor, matematik-statistik tahlil kabi usullardan foydalaniladi.

Tahlil va natijalar. Sog'lomlashtirish omillarida jismoniy barkamol-avlod tarbiyasi va uning kamoloti, barqaror turmush tarzi madaniyati orqali yo'lga qo'yiladi. Unga asosiy mezon bo'lib, individning salomatlik darajasi olinadi. Sog'lomlik, salomatlik esa inson jismining kamolotiga borib taqaladi va uning tamal-toshini qo'yish biologik yoshining ilk davridan amalga oshiriladi. Ulug' maqsadlarga erishish, farovon turmush, inson zotiga munosib hayot barpo etish, avvalo mavjud jamiyat a'zolari – komillikka intilayotgan kelajagimiz, yosh avlodga bog'liq. Sog'lom turmush, faol optimal faolligi o'zining nazariy asoslariga ega, lekin bu muammo hozirgi kungacha to'liq o'rganilmagan².

Ekologik omil. Inson salomatligini uning tabiat va jamiyat bilan o'zaro murakkab aloqasining kompleks natijasi deb qaralmog'i lozim. Shu munosabat bilan jamiyat salomatligi progressiv o'zgarishlarni, yangi ekologik sharoitlarda inson evolyusiyasini ta'minlovchi jarayon sifatida qaralishi mumkin. Shunday qilib, jamiyat salomatligi - yangi tushuncha bo'lib, u avlodlar almashinuvi jarayoni, ularning psixofiziologik, intellektual, individual salomatlik kafolati, reproduktiv imkoniyatlari kafolatini o'zida mujassamlashtiradi. Insonning o'zi uchun xavfli ta'sir etuvchi ekologik omillar qatoriga, shuningdek yirtqichlar va kasallik keltirib chiqaruvchilar kiradi (parazitlar va patogenlar - ov qilish va tibbiyot yutuqlari natijasida shunchalik siqib chiqarilganki, butun dunyoda yirtqichlar inson uchun hech qanday ahamiyatga ega emas, parazitlar esa yuqori rivojlangan shaharlarda o'z ahamiyatini hali yo'qotmagan).

Ijtimoiy omil. Bugungi kunda iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda kishi boshiga olinayotgan daromadning 8-12 karra farqlanishi ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan chegaraviy aholi guruhlarida salomatlik ko'rsatkichlarining 5-6 karra farqlanishiga olib keladi. Kamroq daromadga ega shaxslar ko'proq kasal bo'ladilar, profilaktika yordamiga kamroq murojaat qiladilar, o'lim ko'rsatkichlari ularda yuqori. Yuqori daromadli aholi guruhlari tibbiy yordamning profilaktik turlaridan ko'proq foydalanadilar. Biroq muayyan moddiy farovonlikka erishgach, (o'rta sinf daromadlari) barcha aholi va konkret inson salomatligiga birinchi navbatda faqatgina moddiy imkoniyatlarning o'zigina emas, balki ularni salomatlik uchun ishlatilish xarakteri ta'sir o'tkaza boshlaydi. Muayyan moddiy farovonlikka erishish holati ma'lumot olganlik darajasiga bog'liqdir. Bir xil yoshdagi jinsiy guruhlarni taqqoslaganda, ma'lumoti yuqori darajada bo'lgan shaxslarda

¹ Djo'rayev R. Ta'limda interfaol texnologiyalar. – Toshkent, 2010. - 87 b. pedagogik shart-sharoitlari (V-IX sinflar misolida): Dis...ped. fan. nomz.: - T., 2004. -213 b. Ismoilova Z.K. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari: Dis...ped. fan. d-ri. – T., 2006. - 45 b. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari: Dis. ... ped. fan. d-ri. - Toshkent, 1993. – 364 b. Ro'ziyeva D. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari: Dis....ped. fan. d-ri. – Toshkent, 2007. - 274 b. Sharipov Sh. Kadrlar tayyorlash milliy modeli va dasturi «Islom Karimov modeli» O'zbekiston mustaqilligining yuksak yutug'i va natijasi/ O'quv qo'llanma. - Akad. T.Rixsiyev tahriri ostida. – Toshkent, 2013. - 234 b. Quronov M. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy tarbiyaning pedagogik asoslari: Dis. ... ped. fan. d-ri. – Toshkent, 1998. – 316 b.

² Mattiyev I. B. Pedagogik yo'nalishlarda tahsil oluvchi talabalarda salomatlikni targ'ib qiluvchi dunyoqarashni takomillashtirish texnologiyalari: Dis. ...ped. fan. d-ri. - J., 2023.

ma'lumoti pastroq darajada bo'lganlarga nisbatan o'lim holati 2-5 marta kamroq ekanligi ma'lum bo'lgan.

Gigiyenik omillar Jismoniy mashqlarning me'yori, yuklanmaning umumiy miqdori, mashqning intensivligini e'tibordan chetda qoldirish tabiatni sog'lomlashtiruvchi kuchlaridan foydalanishda salbiy natijalarga olib kelishini unutmashimiz lozim. Shug'ullanuvchilarga quyosh vannasi, suvda chiniqishning nazariy bilimlari va ulardan tizimli foydalanish, havoning o'zgarishi organizmning issiq-sovuqqa, keskin o'zgarishlarga tez moslashishi individning yoshligidan yo'lga qo'yishni samarasi katta. Har tomonlama chiniqtirish tabiat omillarini turli jismoniy mashqlarni bajarish bilan qo'shib olib borilishi tashqi muhitning salbiy ta'sirlariga organizmning qarshilik ko'rsata olish qobiliyatini yanada oshiradi. Jismoniy tarbiya jarayonida erishilgan chiniqishning samarasi “ko'chuvchan” bo'ladi, ya'ni u insonning boshqa faoliyati (asosan, mehnat, harbiy xizmat) da namoyon bo'ladi va jismoniy tarbiyaning hayotiy-amaliyligini oshiradi. Qolaversa, ruhiy-irodaviy hislatlarini ham kuchaytiradi. Ayniqsa, chayqalish, tebranish, me'yorsiz yuklamaga chidash, holatiga tez moslashishdek vazifalar oson hal bo'ladi. Jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish mashg'ulotlari inson hayotiy faoliyatining organik qismiga aylansagina jismoniy tarbiya tizimining sog'lomlashtirilishiga yo'naltirilgan prinsipini amalga oshirishning imkoni bo'ladi. Boshqa tomondan, kerak bo'lgan gigiyenik normalarga rioya qilinsagina jismoniy mashqlar kerak bo'lgan samarasini beradi¹.

Xulosa va takliflar. Ushbu muammoning hayotiy va ilmiy dolzarbligidan kelib chiqqan holda olib borilgan ilmiy-pedagogik tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

- Oliy o'quv yurtlari talabalarida ko'rib chiqilayotgan masalalar bo'yicha salmoqli tahliliy materiallar mavjudligiga qaramasdan, talabalar o'rtasidan sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarashni takomillashtirishga xizmat qiluvchi muayyan pedagogik shart-sharoitlarni yaratishning mantiqiy asoslari bilan bog'liq masalalar yetarlicha o'rganilmaganligicha qolmoqda.

Tegishli masalani hal qilish yoshlarda sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarashni takomillashtirish, butun jamiyatning, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy va ma'naviy kuchlarining davlat miqyosida hamkorligini taqozo etadi. Ko'rib chiqilayotgan muammo, ayniqsa, maktabgacha yoshdan boshlab, uzluksiz, oliy ta'limgacha bo'lgan ta'lim muassasalarida keskin bo'lishi kerak. O'sib borayotgan shaxsning sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarashini shakllantirish izchil xarakterga ega bo'lishi kerak. Shunday qilib, insonning sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarashini takomillashtirish jarayoni davlatning milliy g'oyasiga, eng muhim vazifasiga aylanishi kerak;

- shaxsning qadriyat yo'nalishlari orasida salomatlik ustunlik qiladi, bu uning mehnat qobiliyatini belgilaydi va barkamol rivojlanishini ta'minlaydi. Bu insonning atrofdagi dunyoni faol bilishiga hissa qo'shadi va uning o'z-o'zini tasdiqlashi va o'z-o'zini anglashi uchun sharoit yaratadi va to'liq jismoniy, aqliy va ijtimoiy farovonlikning dinamik holati sifatida tavsiflanadi. Shu bilan birga, insonning moslashuvchan resurslari ekstremal vaziyatlarda ham optimal hayotni saqlab qolish qobiliyati sifatida joylashtirilgan. Sog'liq inson ongida dunyoning alohida rasmini shakllantiradi, chunki shaxsning o'z hayot yo'lini belgilashda qo'ygan vazifalari va maqsadlarini amalga oshirish uchun muayyan shart-sharoitlarni yaratadi; - sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarash insonning o'z xulq-atvoridan xabardor bo'lishi, his-tuyg'ulari va fikrlarini nazorat qilish, oiladagi va atrofdagi munosabatlarni tartibga solish, yomon odatlardan voz kechish, shaxslararo munosabatlarni uyg'unlashtirish, hayot uchun ijobiy hissiy muhit yaratishga asoslanishi kerak. Shu bilan birga ushbu dunyoqarashni takomillashtirishga qaratilgan ta'lim jarayoni shaxs salomatligining qadriyati butun jamiyatning qadriyati sifatida ko'rib chiqiladi, bu ijtimoiy va individual ongning elementiga aylanishi kerak bo'ladi.

¹ Mattiyev I. B. Pedagogik yo'nalishlarda tahsil oluvchi talabalarda salomatlikni targ'ib qiluvchi dunyoqarashni takomillashtirish texnologiyalari: Dis. ...ped. fan. d-ri. - J., 2023.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари www.lex.uz, www.regulation.uz, www.xs.uz, www.review.uz ва бошқа манбалар асосида олинди.
2. Djo‘rayev R. Ta’limda interfaol texnologiyalar. –Toshkent, 2010. - 87 b. pedagogik shart-sharoitlari (V-IX sinflar misolida): Dis...ped. fan. nomz.: - T., 2004. -213 b.
3. Ismoilova Z.K. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy va eksperimental-metodik asoslari: Dis.ped. fan. d-ri. - T., 2006. - 45 b.
4. Musurmonova O. Yuqori sinf o‘quvchilari ma’naviy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari: Dis. ... ped. fan. d-ri. - Toshkent, 1993. – 364 b.
5. Ro‘ziyeva D. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg‘usini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari: Dis....ped. fan. d-ri. – Toshkent, 2007. - 274 b.
6. Sharipov Sh. Kadrlar tayyorlash milliy modeli va dasturi «Islom Karimov modeli» O‘zbekiston mustaqilligining yuksak yutug‘i va natijasi/ O‘quv qo‘llanma. - Akad. T.Rixsiyev tahriri ostida. – Toshkent, 2013. - 234 b.
7. Quronov M. O‘zbekiston umumiy o‘rta ta’lim maktablarida milliy tarbiyaning pedagogik asoslari: Dis ped. fan. d-ri. – Toshkent, 1998. – 316 b.
8. Mattiyev I. B. Pedagogik yo‘nalishlarda tahsil oluvchi talabalarda salomatlikni targ‘ib qiluvchi dunyoqarashni takomillashtirish texnologiyalari: Dis. ...ped. fan. d-ri. - J., 2023.
9. Mattiev, I. B. (2023). HEALTH AND WORLDWIDE TECHNOLOGY IN DEMAND. *Journal of marketing, business and management*, 2(8), 1-6.
10. Маттеев, И. Б. (2022). ТАДҚИҚОТНИНГ АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАРИНИНГ КАТЕГОРИК МАЪНОСИ СОҒЛИҚ, СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИ, СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИГА БЎЛГАН ҲАЁТ ЭҲТИЁЖИ: Маттеев Илхом Бегматдулобович Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти “Тилларни ўқитиш” кафедраси катта ўқитувчиси (PhD), доцент. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (12/2), 223-226.
11. Mattiyev, I. B. (2023). PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISHDA REFLEKSIV YONDASHUVNING SAMARADORLIGI. *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi*, 1(2), 771-774.

И.Маттеев	I.Mattiev
Факторы отношения к физическому воспитанию и здоровью в процессе обеспечения здоровья студентов	Factors of attitude on physical education and health in the process of ensuring the health of students
Аннотация: в данной статье содержание образовательных программ обогащается дополнениями с использованием современных инновационных и педагогических технологий, совершенствования мировоззрения, способствующего укреплению здоровья обучающихся, контроля и обеспечения здоровья конкретного человека, гигиены труда, питания, отдыха и внешней среды, упоминаются вредные факторы.	Abstract: in this article, the content of educational programs is enriched with additions using modern innovative and pedagogical technologies, improving the worldview that promotes health of students, monitoring and ensuring the health of a specific person, occupational hygiene, nutrition, recreation and external environment, harmful factors are mentioned.
Ключевые слова: компетентный, инновационный, международные модели, здоровый образ жизни, технологии, в национальном духе, современный, педагогическое образование, подходы, возможности, мировоззрение.	Keywords: competent, innovative, international models, healthy lifestyle, technology, in the national spirit, modern, pedagogical education, approaches, opportunities, outlook.

Акмал Алимжонович Салимов – ЎзДЖТСУ, профессор в.б., иқтисод фанлари
бўйича (PhD)

ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШДА “УМР ДАВОМИДА ТАЪЛИМ” КОНЦЕПЦИЯСИНING ЎРНИ

Аннотация: бу мақолада ҳозирги даврда олий таълим муассасаларида юқори малакали кадрлар тайёрлаш муаммолари ва уларга қўйилаётган талаблар келтирилган, шунингдек, иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларини ривожлантиришда кадрларнинг “кадрларга бир умрга етадиган таълим”дан “кадрларнинг умр давомида таълим” концепциясига ўтиш зарурати асосланган.

Калит сўзлар: олий таълим, тармоқ, соҳа, билим, таълим, талаба, ахборот, вазифа, ўқитиш, капитал, инновация, сифат, қобилият, бошқарув, иқтисодиёт.

Кириш. Жаҳонда, шу жумладан мамлакатимизда ҳам иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларини жадал равишда тараққий эттириш, бошқарув йўналишларини модернизациялаш ва диверсификациялаш, мамлакат мустақиллиги ва куч-қудратини мустаҳкамлаш, янги иш ўринларини яратиш ва қўпайтириш, хорижий ва маҳаллий инвестициялар ҳамда валюта тушумлари ҳажми ва салмоғини ошириш, пировардида халқ фаровонлигини, аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини ошириш мақсадида энг муҳим ижтимоий-иқтисодий вазифаларни яқин истиқболда амалга ошириш учун узлуксиз таълим тизимидаги ислохотлар, уларни босқичма-босқич амалга оширишнинг зарурати, сифати ва самарадорлиги тобора юксак долзарблик касб этмоқда.

Зеро, бугунги глобаллашув шароитида замонавий ҳаётни илм-маърифат ва таълимнинг тараққиётисиз тасаввур этиб бўлмайди. Агар инсониятни илм-фан ўқи атрофида айланаётган деб тасаввур қилсак, билимлар эса унинг ғилдирагини айлантиради. Билимлар ўз навбатида узлуксиз таълимнинг олий таълим ва олий таълимдан кейинги таълим тизимида яратилади, сақланади, бойитилади ва тарқатилади. Жаҳоннинг етакчи хорижий мамлакатларида, жумладан юртимизда таълимни ривожлантириш биринчи галдаги вазифа сифатида белгиланганлиги бежизга эмас. Ваҳоланки, ҳар бир мамлакатнинг келгуси равнақи, истиқболдаги стратегик режаларининг бажарилиши айнан шу йўналишда қўлга киритган ютуқ ва имкониятлари билан бевосита узвий боғлиқдир.

Бугунги рақамли ва бозор иқтисодиёти, инновацион технологиялар ҳамда тезкор ахборот алмашинуви шароитида жамиятда шахснинг ўз ўрнини топа олишининг зарур ва муҳим шarti узлуксиз таълимнинг барча таркибий босқичларида билимли, иқтидорли, креатив фикрлайдиган ва масъулиятли рақобатбардош юқори малакали кадр бўлиб етишишидир. Ҳолбуки, юртимизда адолатли ижтимоий сиёсат юритиш, инсон капиталини ривожлантиришнинг энг муҳим омили ҳисобланган сифатли таълим-тарбия масаласи ҳозирги даврда кун тартибида турган энг долзарб масалалар қаторидан ўрин олган.

Аммо бу йўналишда юртимизда эришилган ижобий натижалар билан бирга қатор камчиликлар ҳам мавжуд. Мамлакатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев 2024 йилда амалга ошириладиган устувор вазифалар юзасидан ўтказган видеоселектор йиғилишида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратди: “Олий таълимда қамров кескин ошди, соҳага хусусий сектор кириб келди. Лекин сифатга етарли эътибор қаратилмаяпти. Масалан, талабаларнинг мустақил ишлаши учун муҳит барча олийгоҳларда ҳам бирдек намунали ташкил этилмаган. Аксарият коллеж ва техникумлар ҳам, олийгоҳлар ҳам иш берувчилар талаби билан ҳисоблашмайди. Айримларида дарслик ва адабиётлар етишмайди, бори ҳам бугунги талабларга жавоб бермайди. Илм-фан ва инновацияларга етти йилда 6 триллион сўмдан зиёд маблағ ажратилди. Лекин илм-фанда “харажат – тадқиқот – маҳсулот” деган формула ишламаяпти” [1]. Демак, кўпгина тармоқ ва соҳаларда шиддат билан ислохотлар амалга ошириладиган бўлса-да, анъанавий таълим тизимининг имконияти чегараланган,

аҳоли қатламлари турли сабабларга кўра олий таълим хизматларидан ўз вақтида тўғри фойдалана олмаяпти, давр талаблари, бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликларига зарур маҳорат ва малакаларга бўлган талабнинг ортаётганлиги олий ва юқори малакали кадрлар, раҳбар ва соҳа мутахассисларининг умри давомида узлуксиз равишда малака оширишлари ва қайта ўқишларига заруратни кескин ўсиб боришига сабаб бўлмоқда. Шу сабабли мазкур мақолани тайёрлашдан асосий мақсад, юқоридаги масаланинг долзарблиги юзасидан, давр талабига мувофиқ келадиган олий маълумотли кадрлар тайёрлашни бошқаришда билимларнинг ўрни ва бир умр меҳнат қилишга мўлжалланган таълимга нисбатан умр давомида таълим концепциясининг устунликларига эътиборни қаратишдир.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Сўнгги йилларда дунёда кўпгина олимлар ва илмий тадқиқотчилар томонидан билимлар иқтисодиёти ва менежменти масалалари бўйича қатор илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Булар қаторида Ғуломов С., Бегалов Б. “Миллий иқтисодиётда ахборот ва билимларнинг тутган ўрни тобора юксалмоқда ва улар стратегик ресурсга айланди” [2. Б.75] деб ёзишган.

Садовничий В.А.нинг эътироф этишича, “Таълимда ҳамма нарсани бозор тамойилларига киритиш мумкин эмас, шунга кўра таълим – тўловга йўналтирилган хизмат, билим – маҳсулот, талаба эса харидор” [3]. Ғойибназаров Б., Турғунов Т.ларнинг фикрига кўра “Ҳозир университет дипломини олиш умр давомидаги таълим жараёнидаги қадамлардан фақат биттасидир” [4. С.114]. Очилов А.О. ва бошқаларнинг илмий-тадқиқот иши натижалари “Билимлар иқтисодиётида ишлаб чиқариш билимларга асосланади. Билимлар – замонавий иқтисодиётнинг асосини ташкил этувчи, ишлаб чиқариш, меҳнат, ер ва бошқа технологик жараёнлар устидан назорат ўрнатувчи. Билимли инсон юрт раънақи ва жамият тараққиёти учун хизмат қилувчи асосий омил” [5. Б.142]лигини кўрсатган. Шунингдек, Карпенко М. тадқиқотлари “... талабаларнинг барча ўсувчи талабаларини қондириш зарурати билан бирга олий таълимнинг бош вазифаси уларни бутун ҳаёт давомида ўқишга ўргатиш зарурати” [5. С.367] эканлигини исботлади.

Тадқиқот методологияси. Илмий тадқиқот ишида таққослаш, индукция, дедукция, математик-статистик таҳлил, сўровнома усулларида фойдаланилган.

Таҳлиллар ва натижалар. Илмий изланишларга тегишли бўлган илмий адабиётлар ва мақолаларни ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш натижасига кўра шуни айтиш мумкинки, ҳозирги миллий, инновацион ва рақамли иқтисодиёт шароитида тезкор ахборот ва билимларнинг ўрни ва аҳамияти катта бўлмоқда, уларнинг рейтинги ва нуфузи жуда тез юксалмоқда. Шу билан бирга билимлар иқтисодиётида билимлар капитали вужудга келмоқда, зеро, улар янги ғоялар, яратилаётган инновациялар ва технологиялар, шунингдек, ишлаб чиқариш самарадорлиги манбаи ҳисобланади. Зеро, билимлар иқтисодиётида ишлаб чиқариш амалга оширилаётган меҳнат ёки хизмат ҳажми, тури ва мазмунига эмас, балки билимларга асосланади. Бундан ташқари, 1996 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотлари (ОЭСР) мамлакатларининг таълим вазирлиги томонидан қабул қилинган “Бутун умр давомида таълим” концепцияси инсоннинг бутун ҳаёти давомида “ҳар қандай таълим, ҳар қандай ҳолатда, ҳар қандай мазмунда, ҳар қандай жойда, ҳар қандай вақтда ва кадрли” концепциясига мувофиқ билим ва малакаларни ўқиш ва ўзлаштиришга имконият яратади. “Бутун умр давомида таълим” концепциясининг мазмуни – бу бутун ҳаёт давомида таълим ва ўқитишнинг турли тузилмаларида ўқиш, ўзлаштириш, билимларни яратиш, сақлаш, ошириш, қайта ишлаш ва тарқатишдир.

“Таълим – бутун умр давомида” тушунчаси моҳиятининг ўзи инсон фақат мактаб ёшида эмас, балки бутун меҳнат фаолияти даврида таълим беришнинг ҳам расмий, ҳам норасмий тузилмаларида таълим олиши учун зарур шарт-шароитлар яратилиши кераклигини эътироф этишдир. Яъни “Таълим – бутун умр давомида” стратегияси инсон умрининг барча босқичларида турли шаклларда ва турли соҳаларда билим олиши зарурлигини назарда тутди. Мазкур йўналишнинг бир бўғини сифатида олий таълим

соҳасини кўриб чиқсак, мазкур соҳада сўнгги йилларда қатор ижобий ўзгаришлар ва янгилашнишлар амалга оширилганлигини кўриш мумкин.

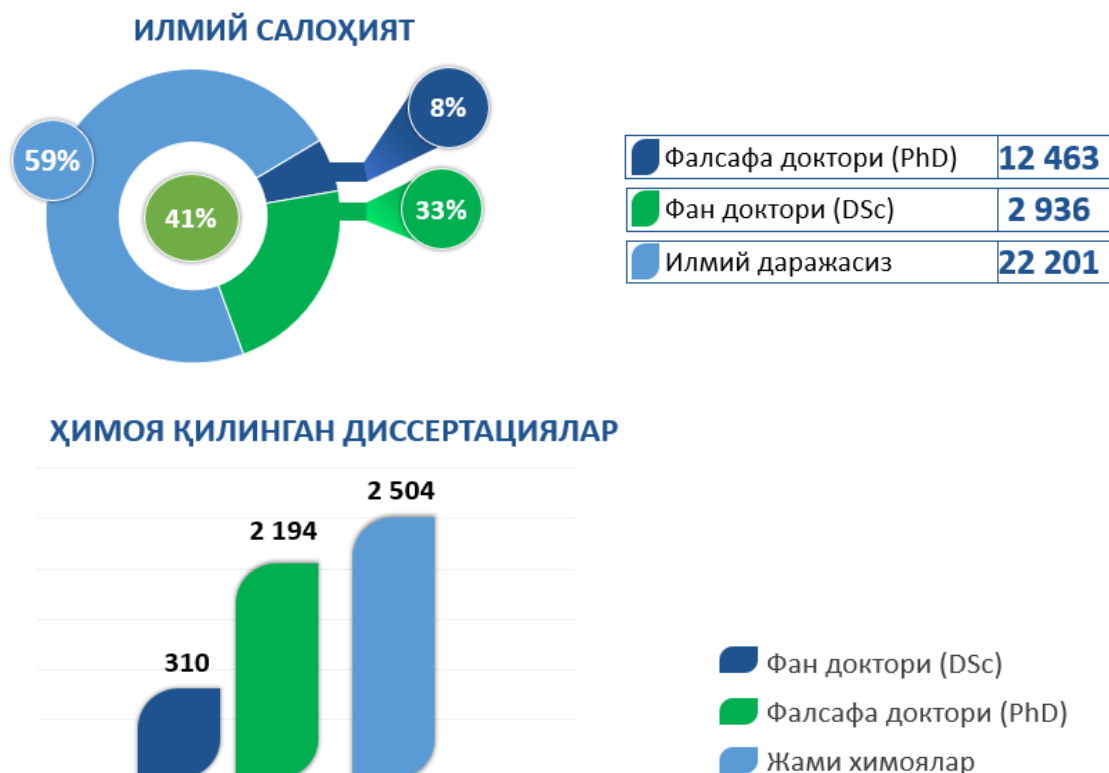
Жумладан, бугунги кунда олий таълим муассасаларида талабалар сони 1 млн. 300 минг нафардан ошди. Ёшларни олий таълим билан қамраб олиш даражаси 38 фоиздан 42 фоизга оширилди.

2023 йилда олий таълим муассасаларини жами 176 минг нафардан ортиқ талабалар муваффақиятли битирди. Ушбу кўрсаткич ўтган 2022 йилга нисбатан 59,7 фоизга ошди.

Олий таълим муассасаларида хавф-хатарлар таҳлилига асосланган таълим сифати мониторинги тизими жорий этилди.

Академик, ташкилий-бошқарув ва молиявий мустақиллик шароитида олий таълимнинг меъёрий-услубий ҳужжатларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ва таълим жараёнига татбиқ этиш тизимини такомиллаштириш, кредит-модуль тизими асосида ташкил қилинган таълим жараёни сифатини ошириш мақсадида етакчи олий таълим муассасалари қошида 26 та олий таълим соҳаси бўйича Мувофиқлаштирувчи соҳа кенгашлари фаолияти йўлга қўйилди. Ушбу кенгашлар томонидан 2023/2024 ўқув йили учун жами 1138 та малака талаблари (шундан, 600 та бакалавриат, 538 та магистратура) ишлаб чиқилди ва Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги томонидан тасдиқланди, шунингдек, малака талаблари асосида олий таълим муассасалари томонидан 1208 та ўқув режа ва таркибидаги фанлар бўйича 5000 дан ортиқ ўқув дастур (силлабус)лар ишлаб чиқилди.

Шу билан бирга бугунги кунда олий таълим муассасаларининг илмий салоҳияти ҳам йил сайин ортиб бормоқда. Қуйида 2023 йилда олий таълим муассасаларини илмий салоҳияти ҳамда ҳимоя қилинган диссертациялар тўғрисида маълумот келтирилмоқда (1-расм).

1-расм. 2023 йилда олий таълим муассасаларининг илмий салоҳияти ҳамда ҳимоя қилинган диссертациялар сони¹

¹ Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Инсоннинг билимлар билан бойишининг доимий жараёни ҳозирги шароитда фаннинг жамият ҳаётидаги ролининг ортиб бориши билан тавсифланмоқда. Буни эса узлуксиз ривожланувчи ва ривожланиш жараёнида табақалашувчи таълим тизимисиз амалга ошириб бўлмайди.

Хулоса ва таклифлар. Жамиятда корхона ва ташкилотлар фаолиятини режалаштириш, ташкил этиш, мувофиқлаштириш, назорат қилиш асосида бошқариш, истеъмолчилар учун маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш учун жалб қилинган билимлар узлуксиз тарзда янгилашиб, ривожлантирилиб, такомиллаштирилиб борса, ишлаб чиқариш жараёнларида маҳсулот ва хизматлар қиймати, сифати ва самарадорлигини оширади. Шунга кўра, капиталнинг ҳам табиати ўзгариб бормоқда, яъни у жисмоний капиталдан товар капиталига, молиявий капиталга, инсон капиталига, ҳозирги даврда эса интеллектуал капиталга айланди. Инсон капитали ОТМларида ўқитиш билан тенг равишда олий маълумотли кадрларнинг меҳнат бозоридаги малакавий, касбий, интеллектуал, илмий, ижтимоий-иқтисодий, маънавий ва тадбиркорлик қобилиятларини, яъни уларнинг рақобатбардошлигини аниқлаб берувчи омилдир. Ваҳоланки, давлатимиз раҳбари томонидан қўйилган талаблар ва бизнинг пировард мақсадимизга мос равишда олий таълим муассасаси битирувчиси – бакалавр (магистр) жамиятдаги трансформациялар, инновациялар ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўналишларини тасаввур эта олиши, мустақил мушоҳада юрита олиши, касбий, маънавий-маърифий ва ижтимоий-иқтисодий билим ва малакаларини амалиётга жорий қила олиши, илмий-тадқиқот ишлари олиб бориши, жараёнлар ва натижаларни таҳлил қилиши, баҳолаши ҳамда бошқарув қобилиятларига эга бўлиши зарур ва етарлидир. Бунда иқтисодиёт тармоқ ва соҳаларида билимли, сифатли ва самарадор кадр бўлиб ишлаш учун “кадрларга бир умрга етадиган таълим” концепциясидан, яъни бир марта олий таълимда ўқишдан “кадрларнинг умр давомида таълим” концепциясига ўтиш ва унинг тартиб-қоидаларига амал қилиш объектив зарурат ва мақсадга мувофиқдир.

Олий таълим муассасаларининг самарали бошқаруви, олий таълим муассасаларида юқори малакали кадрлар тайёрлаш ҳамда самарадорлигини ошириш, олий таълим сифати, бошқарув жараёнлари механизмини такомиллаштириш имкониятларини кенгайтиради. Демак, билимларни бошқариш бугунги кунда ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг муҳим омили, шунингдек, инсон капитали тараққиётининг асосий воситаси сифатида қаралиши мақсадга мувофиқдир. Ваҳоланки, инсон омили юрт равнақи, жамият тараққиёти ва янгилашнишининг энг асосий омилдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев М.Ш. Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 2024 йилда таълим, соғлиқни сақлаш, рақамлаштириш, маданият ва спорт соҳаларида амалга оширилиши лозим бўлган устувор вазифалар юзасидан видеоселектор йиғилиши. Манба: <https://www.iibb.uz/uz/news/videoselektor-05022024>
2. Гуломов С., Бегалов Б. Ахборот-коммуникация технологиялари асосида таълим сифатини юксалтириш йўллари // Иқтисодиёт ва таълим. – 2010. – 2. – Б. 72-75.
3. Интервью с ректором. Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова // Торгово-промышленные ведомости. – 2009. – 13 (июль).
4. Гойибназаров Б., Турғунов Т. Бозор шароитида ижтимоий соҳанинг ривожланиши // Иқтисодиёт ва таълим. – 2009. – 6. – 19-20-бетлар.
5. Очилов А.О., Эргашев Т.Ш., Сафаров Ш.С. Замонавий кадрлар – Учинчи Ренессанснинг таянч устунлари. Монография. – Қарши, “Intellect” нашриёти, 2023. – 343 б.
6. Карпенко М. Новая роль высшего образования в эпоху развития инновационной экономики, глобализации и депопуляции // Знание. Понимание. Умение. – 2007. – 4. – С. 31-39.

A.Салимов Роль концепции “Образование в течении жизни” в эффективном управлении системой образования Аннотация: в данной статье представлены проблемы подготовки высококвалифицированных кадров в высших учебных заведениях и требования к ним, а также необходимость перехода от “образование кадров на всю жизнь” к концепции “образование кадров через всю жизнь” кадров в развитии отраслей и секторов экономики. Ключевые слова: высшее образование, отрасль, сектор, знание, образование, студент, информация, миссия, обучение, капитал, инновация, качество, способность, управление, экономика.	A.Salimov The role of the concept of “Life long learning” in the effective management of the education system Abstract: this article presents the problems of training highly qualified personnel in higher educational institutions and the requirements for them, as well as the need to move from “personnel education for life” to the concept of “personnel education throughout life” in the development of industries and sectors of the economy. Keywords: higher education, industry, sector, knowledge, education, student, information, mission, training, capital, innovation, quality, ability, management, economics.
---	--

Sherzod Alimardonovich Kuldashev – SamISI, “Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD

TA’LIM XIZMATLARI BOZORIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING MUHIM OMILLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola ta’lim xizmatlari bozorida oliy ta’lim muassasalari raqobatbardoshligining ahamiyati, raqobatbardoshlikni shakllantirish xususiyatlari va shart-sharoitlari, oliy ta’lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirish tamoyillari tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, ta’lim xizmatlari, raqobatbardoshlik, innovatsion, korporativ hamkorlik, xalqaro reyting va tamoyillar.

Kirish. O‘zbekistonda ta’lim xizmatlari bozorining rivojlanish qonuniyatlari va xususiyatlarini aniqlash, oliy ta’lim muassasalarida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash va ularning munosib ish o‘rinlari bilan bandligini ta’minlash muammolarini tadqiq etish, ta’lim xizmatlari bozorini davlat tomonidan tartibga solishning samarali usullarini ishlab chiqish hamda uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirishga e’tibor tobora kuchayib bormoqda. Ta’lim xizmatlari sohasining rivojlanishi, muntazam o‘sib borayotgan yuqori malakali mutaxassislarga kengaytirilgan takror ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirish ushbu xizmat turlari bozorida talabning oshishini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi. Shu bois, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida “... avvalo ta’lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim”, deb ta’kidlagan. Bu vazifalarni hal etishda ta’lim xizmatlari bozorida oliy ta’lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish omillarini aniqlashtirish, raqobatbardoshligini baholash uslubiyatini takomillashtirish, ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash va ta’lim xizmatlari sifatini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish va samarali mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishidagi tadqiqotlar ko‘lamini kengaytirish kabi masalalar dolzarb bo‘lib hisoblanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta’lim xizmatlari bozorida oliy ta’lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda kam o‘rganilgan. Xususan, G. Axunova [1], V.S.Bajenova [2], M.Q.Pardayev [3], N.Sh.Vatolkina [4], M.A.Lukashenko [5], L.V.Zaxarova [6] kabi olimlar ta’lim xizmatlari, oliy ta’lim tizimiga

bag‘ishlab darslik, o‘quv qo‘llanmalar va boshqa o‘quv va ilmiy adabiyotlarni yozganlar. Ammo ushbu asarlarda ta‘lim xizmatlari bozorida oliy ta‘lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish masalalari atroflicha o‘rganilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonda iqtisodiy tizimlar va nisbatlarni o‘rganishga dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy va solishtirma tahlil, statistik yondashuv, guruhlash usullari qo‘llanilgan.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiyotning innovatsion sharoitida ta‘lim tizimida yangi innovatsion xizmat turlarini keng joriy qilish, tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini oshirish masalasi o‘ta muhim masalalardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, bu borada oliy ta‘lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini tubdan yangilash va modernizatsiyalash, ularni innovatsion o‘quv va ilmiy-laboratoriya jihozlari bilan ta‘minlash, raqobatbardosh yuqori malakali kadrlar tayyorlash yo‘nalishlari va mutaxassisliklarini maqbullashtirish, ta‘lim standartlarini takomillashtirish hisobiga ta‘lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, ilg‘or pedagogik texnologiyalar va innovatsion o‘qitish shakllarini joriy etish, o‘qituvchi kadrlar mehnatini rag‘batlantirishni kuchaytirish asosida iqtisodiyot soha va tarmoqlarida talab qilinadigan oliy ma‘lumotga ega mutaxassislarni tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash maqsadida “Oliy ma‘lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror qabul qilindi.

Mazkur qarorga muvofiq oliy ta‘lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirish, oliy ta‘lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va modernizatsiya qilish, zamonaviy o‘quv-ilmiy laboratoriyalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlash bo‘yicha “Oliy ta‘lim tizimini 2017-2021-yillarda kompleks rivojlantirish dasturi” tasdiqlandi [1].

Ta‘lim xizmatlari bozorida oliy ta‘lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirish o‘ziga xos omillar majmuasi bilan belgilanadi, ularning xarakterli ta‘siri ta‘lim xizmatlari bozori ishtirokchilarining o‘zaro aloqalari jarayonida namoyon bo‘ladi.

Ta‘lim xizmatlari bozoriga oliy ta‘lim tashkilotlarining raqobatbardoshligining innovatsion omillarining ta‘siri ishlab chiqarish rahbarlari bilan o‘zaro aloqada bo‘lish, o‘quv jarayoniga yangiliklarni kiritish va axborot texnologiyalari qamrovining kengligi orqali namoyon bo‘ladi.

Xalqaro omillarning xarakterli ta‘siri turli xil ta‘lim va ilmiy xalqaro integratsiya vositalari, madaniy almashinuvlar, xalqaro reytinglarda ishtirok etish va jahon bozorining konyunkturasi orqali namoyon bo‘ladi.

Ta‘sir ko‘lami bo‘yicha, ta‘lim xizmatlari bozorida oliy ta‘lim tashkilotlari raqobatbardoshligining strategik, taktik va operatsion omillari ajratiladi. Odatda jamiyatdagi siyosiy o‘zgarishlar, iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish darajasi, ijtimoiy-madaniy aloqalarning o‘ziga xos xususiyatlari va texnologik yangiliklarni amalga oshirish darajasi milliy ta‘lim tizimining rivojlanish darajasi va yo‘nalishini belgilab beradi. Jamoat institutlari rivojlanishining past darajasi, texnologik qoloqlik va milliy iqtisodiyot samaradorligining yetarli emasligi bilan innovatsiyalar, aholini keng qamrab olish va ta‘lim jarayonlarining sifati mumkin bo‘lmaydi, bu esa ushbu omillar guruhi ta‘sirining strategik xususiyatini belgilaydi.

Ta‘lim xizmatlari bozorida oliy ta‘lim tashkilotlarining raqobatbardoshligi omillarining ta‘sirining taktik xarakteri bozor infratuzilmasining turli xil xususiyatlari, atrof-muhit holati, aholining ijtimoiy himoyalaniish darajasi, fan va ta‘limning rivojlanish darajasi va boshqa bir qator omillar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning ta‘siri o‘nlab yillar davomida uzaytirilmaydi va asosiy ahamiyatga ega emas.

Raqobatbardoshlikning operatsion omillari qisqa vaqt ichida, yaqin kelajakda va, odatda, ma‘lum bir ta‘lim tashkiloti doirasida, ma‘lum bir mintaqada ta‘sirning mavjudligini bildiradi. Ushbu omillarga raqobat munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlari, aloqa auditoriyasi bilan aloqalarning mavjudligi, menejmentning malaka darajasi va boshqalar kiradi.

Ta'lim xizmatlari bozoriga oliy ta'lim tashkilotlarining raqobatbardoshligi omillarining ta'sirining o'ziga xosligi ularni qo'llash sohasiga qarab guruhlariga bo'lish, umumiy va o'ziga xos omillarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Umumiy – bu tashkilot doirasidan qat'i nazar amal qiladigan omillar guruhidir. Ularning ta'siri ta'lim tashkilotlarida ham, iqtisodiyotning boshqa sohalaridagi tadbirkorlik subyektlarida ham mavjud. Misol tariqasida biz tijorat faoliyati samaradorligini, boshqaruv tizimi samaradorligini, moddiy-texnik bazadan foydalanish samaradorligini taqdim eta olamiz.

Maxsus omillar faqat amaliy xarakterga ega bo'lib, ularning ta'siri ta'lim tashkilotlari faoliyatining xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu omillarga nashr faoliyati darajasi, o'quv jarayonini tashkil etish samaradorligi, aspiranturaning samaradorligi va boshqalar kiradi.

Ta'sir chastotasiga qarab doimiy, davriy va bir martalik bo'lgan omillarni ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Shunga ko'ra, doimiy omillar o'z ta'sirini ta'lim tashkiloti faoliyatining butun davrida ko'rsatadi, davriylarining ta'siri davriy bo'lib, bir martaliklari bir marta yoki o'ta tartibsiz va uzoq vaqt oralig'ida paydo bo'ladi.

Ta'sir xususiyatiga qarab biz raqobatdoshlikning bevosita va bilvosita omillarini ajratib ko'rsatamiz.

To'g'ridan-to'g'ri omillar ta'lim xizmatlari bozorida (raqobat muhiti, inson resurslari, me'yoriy-huquqiy baza) oliy ta'lim tashkilotlarining raqobatdoshligiga bevosita ta'sir qiladi, bilvosita omillarning ta'siri bilvosita xarakterga ega, masalan, iqtisodiy sharoitlar, ilmiy-texnik taraqqiyot yoki faoliyatning ijtimoiy-madaniy jihatlari.

Ta'lim tashkilotlarini moliyalashtirish xususiyati omillarni ikki manbadan biriga qarab guruhlash imkonini beradi. Birinchidan, davlat tomonidan beriladigan subsidiyalarni nazarda tutadigan davlat tomonidan moliyalashtirish, ta'lim faoliyati uchun aholi jon boshiga byudjet mablag'lari va mulkiy kompleksni rivojlantirish uchun subvensiyalar, keyin xususiy mablag'lar, bu uy xo'jaliklarining investitsiyalari, biznes investitsiyalari va xorijiy investitsiyalarga bog'liq. Ushbu manbalarning mavjudligi, moliyalashtirishning mohiyati, tuzilishi va miqdori oliy ta'lim tashkilotlarining ta'lim xizmatlari bozorida raqobatdoshlik darajasini belgilaydi.

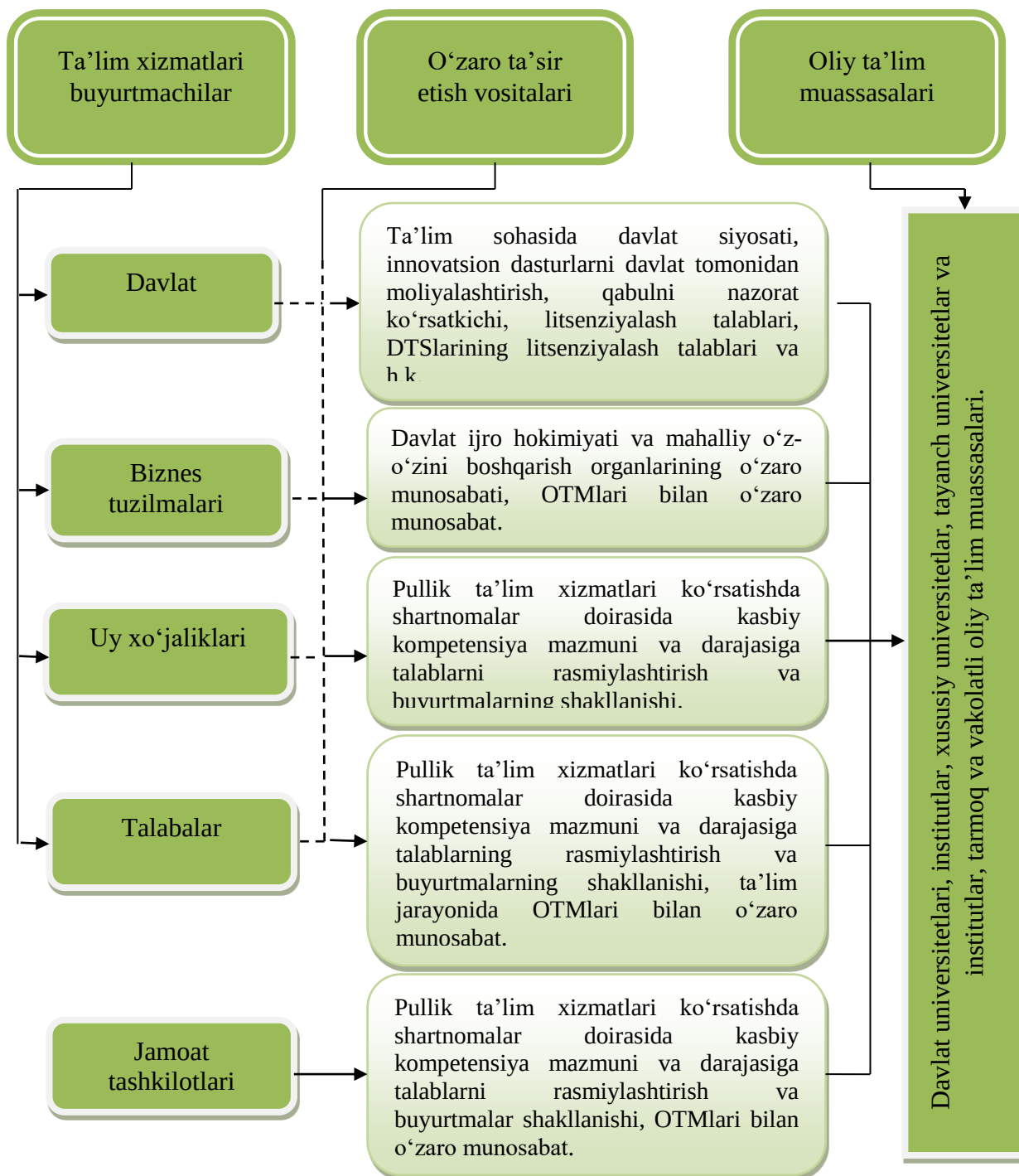
Bizningcha, ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim tashkilotlarining raqobatbardoshligini shakllantirish mexanizmini ta'lim xizmatlari mijozlarining o'z vazifalari, maqsadlari va funksiyalarini amalga oshirib, oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardosh ta'lim xizmatlarini ko'rsatadigan oliy o'quv yurtlari bilan o'zaro aloqasi deb hisoblanadi.

Shu bilan birga, tashqi muhit biz ilgari oliy ta'limning ta'lim xizmatlari bozorining ishtirokchilari sifatida aniqlagan seriyalar bilan ifodalanadi: davlat, uy xo'jaliklari va talabalar, biznes tuzilmalari va jamoat tashkilotlari (1-rasm). Barcha sanab o'tilgan elementlari, davlat muassasalari bundan mustasno, buyurtmachi vazifasini bajaradi va oliy o'quv yurtlarida ta'lim xizmatlari sifatiga talablar va mezonlarni belgilaydi.

1-rasmda keltirilgan o'zaro munosabatlarni amalga oshirish vositalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, OTMlarining ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshligining asosiy omillari mutaxassislar va moddiy resurslarni tayyorlash bo'yicha hukumatning buyrug'i, samaradorlik darajasi ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini belgilovchi omilga aylanadi[7].

Ta'lim inson faoliyatining barcha sohalariga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqobatbardoshlikni oshirish, turmush darajasini ko'tarishning muhim shartiga aylanib bormoqda. Oliy ta'limning asosiy vazifalaridan biri har bir yosh mutaxassisning tez o'zgaruvchan mehnat bozorida xaridorgir bo'lib qolishi, rivojlanib borayotgan innovatsion iqtisodiyotda to'laqonli ishtirok etishi va biznes sohasi talablariga javob beradigan raqobatbardosh kadrlar bo'lib yetishishi muhim hisoblanadi.

Quyidagi 1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, respublikamizda 2017-2018-yillarda 83 % bo'lgan bo'lsa, 2018 yilda 85,3 %ga oshgan. Biroq 2021-2022- yillarda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchi-bakalavrlarining raqobatbardoshligi darajasi 81,4 %ga tushgan.

1-rasm. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim tizimi ishtirokchilarining o'zaro munosabati¹

Bizning fikrimizga ko'ra, oliy ta'limning ta'lim tashkiloti raqobatbardoshligini baholashga mos keladigan quyidagi tamoyillarni belgilab ko'rsatish mumkin:

- raqobatbardoshlikni oshirishga e'tibor qaratish;
- murakkab va tizimli xarakter;
- obyektlarning taqqoslanishi;
- manba ma'lumotlarining ishonchliligi, aniqligi va obyektivligi.

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Hududlar bo'yicha oliy ta'lim muassasalari bitiruvchi-bakalavrlarining raqobatbardoshligi darajasi (%)¹

Hududlar (viloyatlar) nomi	Yillar				
	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	2021/ 2022
Qoraqalpog'iston Respublikasi	78,4	82,4	83,0	74,8	74,3
<i>viloyatlar:</i>					
Andijon	84,6	86,4	84,5	91,4	90,7
Buxoro	86,4	77,9	90,8	74,1	74,0
Jizzax	91,2	98,6	90,4	74,0	74,5
Qashqadaryo	89,5	86,2	79,2	85,5	86,5
Navoiy	81,0	80,5	72,3	73,3	73,8
Namangan	74,5	84,8	83,6	90,4	90,2
Samarqand	85,5	90,5	83,4	88,7	88,4
Surxondaryo	87,1	94,8	96,4	88,9	88,1
Sirdaryo	82,5	85,5	84,2	85,8	85,3
Toshkent	81,0	91,4	88,4	84,2	83,9
Farg'ona	78,6	81,5	60,5	48,9	48,3
Xorazm	82,6	75,4	79,1	86,9	86,5
Toshkent sh.	82,8	84,6	81,1	85,4	85,4
Respublika bo'yicha	83,0	85,3	81,6	81,6	81,4

Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim tashkilotlarining raqobatbardoshligini tahlil qilishning o'ziga xos metodologiyasini ishlab chiqish zarurati quyidagilarga bog'liq:

- 1) mavjud uslubiy apparatning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va tarqoqligi;
- 2) keng tarqalgan daromad yondashuvidan foydalanishni imkonsiz qiladigan oliy o'quv yurtlari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari;
- 3) milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish uchun kadrlarni shakllantirish uchun oliy ta'lim sohasidagi ta'lim faoliyatining ahamiyati.

Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim tashkilotlarining raqobatbardoshligini baholashning mualliflik metodologiyasining asosi qiyosiy yondashuv bo'lib, u quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

1. Ta'lim tashkilotining vazifalari, maqsadlari va vazifalarini jamiyat, iqtisodiyot ehtiyojlari va ta'lim xizmatlariga bo'lgan mijozlarning talablariga muvofiqligini o'rganish.
2. Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantiruvchi tashqi va ichki muhit omillarini tahlil qilish.
3. Erishilgan raqobatbardoshlik darajasini baholash.
4. Ta'lim tashkilotining raqobatbardoshlik profilini shakllantirish.

Xulosa va takliflar. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillari bo'yicha quyidagi xulosa va takliflarni ishlab chiqdik.

- ta'lim xizmatlari bozorida integratsiya jarayonlarini rivojlantirish asosida ilmiy tadqiqot maktablarining innovatsion yutuqlarini birlashtirish jarayonlarini jadallashtirish;
- ta'lim sifatiga qo'yiladigan malaka talablarini standartlashtirish;
- fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini amaliyotga tatbiq qilish;
- ta'lim xizmatlari bozori subyektlari o'rtasidagi raqobat muhitini shakllantirish;

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

- ta’lim xizmatlari bozorida oliy ta’lim tashkilotlarining raqobatbardosh omillari hamda tamoyillari aniqlanib, oliy ta’lim tizimida raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmlari bo’yicha ilmiy takliflar ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // —Xalq so’zill gazetasi. 2020-yil 25-yanvar. 19-son. 1-4-betlar.
2. Inson taraqqiyoti. Darslik. I.f.d., professor Q.X.Abduraxmanov tahriri ostida. – T.: —Fan va texnologiya nashriyoti, 2013. – 476 bet.
3. Pardayev M.Q. va boshqalar. Ta’lim xizmatlari va ularning samaradorligini oshirish masalalari. Monografiya. – T.: —Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. – 200 b.
4. Isroilov B.I. Ta’lim tizimida korrupsiyani oldini olish masalalari. // Innovatsion va raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko’rsatish sohasini rivojlantirish muammolari. (21-22-fevral 2020-yil) Xalqaro IAK materiallari, Samarqand-Tamboy, 2020. – 183-186-betlar.
5. Rajabov B.J., Toshnazarov S.N., Islomov B.S. va boshqalar. Ta’lim sifatini yaxshilashda erishilgan natijalardan samarali foydalanish. Monografiya. – T.: —TURON-IQBOII?
6. Berdiqulov Q. Zamonaviy jamiyatda xizmatlar sohasining o’rni qanday?
<https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/3598-zamonaviy-zhamiyatda-khizmatlar-so-asining-rni-andaj>
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/talim-hizmatlari-bozorida-oliy-talim-muassasalari-raqobatbardoshligini-oshirish-ning-a-amiyati-va-tamoyillari>

Ш.Кулдашев Теоретические основы повышения конкурентоспособности вузов на рынке образовательных услуг	Sh.Kuldashev Theoretical foundations of increasing the competitiveness of universities in the educational services market
Аннотация: статья посвящена повышению конкурентоспособности высших учебных заведений на рынке образовательных услуг, в частности, она направлена на дальнейшее укрепление интеграции образования и упрощение процесса зачисления. Ключевые слова: высшее образование, образовательные услуги, конкурентоспособность, инновации, корпоративное сотрудничество, международный рейтинг и принципы.	Abstract: this article is devoted to increasing the competitiveness of higher education institutions in the educational services market, in particular, it is aimed at further strengthening the integration of education and simplifying the enrollment process. Keywords: higher education, educational services, competitiveness, innovation, corporate cooperation, international rating and principles.

Mirzabek Kulmamatovich Jonuzokov – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Iqtisodiyot va biznes fakulteti assistent o’qituvchisi

O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIMIDA INVESTISIYAVIY JOZIBADORLIK: MUAMMO VA YECHIMLAR

Annotasiya: O’zbekistonda jadal iqtisodiy rivojlanishga ko’maklashishda investitsiyalar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, bunda oliy ta’lim sohasining investitsiyaviy jozibadorligi muhim xisoblanib, maqolada investitsiyalar mohiyati, tasir etuvchi omillar, shuningdek oliy ta’lim xizmatlari investitsion jozibadorligini rivojlantirish bo’yicha takliflar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: investitsion jozibadorlik, oliy ta’lim xizmatlari, iqtisodiy rivojlanish, innovasiyalar, strategiya, xizmatlar, ta’lim xizmatlari.

Kirish. O’zbekiston iqtisodiyotini tizimli va jadal rivojlantirish oliy ta’lim taraqqiyotiga va yuqori malakali kadrlar salohiyatiga bog’liq bo’ladi. Bizga ma’lumki, oliy ta’lim yuqori

investitsiya talab qiladigan investitsiyaviy jozibador sohalardan biri xisoblanadi. Ayniqsa bu borada, 2023 yil 11 sentabrda PF-158 son farmoniga ko‘ra qabul qilingan O‘zbekiston-2030 strategiyasida belgilab berilganidek “Mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o‘zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish”¹ vazifa qilib belgilangan. Shunday ekan bunday investitsiyalarni respublikamizda jalb etish oliy ta’limda yuqori natijadorlikni berib mazkur mablag‘larni maqsadli foydalanish imkoniyati yaratadi. Shu sababli ta’lim xizmatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilayotgan investitsiya mablag‘lari yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xizmat ko‘rsatishda ayniqsa oliy ta’lim xizmatlariga investitsiyalarni jalb qilishning iqtisodiy mazmunini ochib berishda investitsiya atamasining mohiyatini ko‘rib chiqish muhim xisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda investitsiyalar atamasi “kapital quyilmalar va kapital tushunchalar bilan” aynan o‘xshash ma’noda ko‘p uchraydi. Ayrim iqtisodchilarning fikricha, “investitsiyalar” asosiy kapitalga mablag‘ quyish ma’nosida ham bayon qilinadi. Lekin, soha olimlari va mutahasislarining fikrlaridan kelib chiqib quyidagi fikrlarni bayon qilganlar. Professor S.Shodmonov va U.G‘ofurovlar fikriga ko‘ra “investitsiyalar-asosiy va aylanma kapitalni qayta tiklash va ko‘paytirishga, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga qilingan sarflarning pul shaklidagi ko‘rinishidir”² deb bayon qilgan bo‘lsa, boshqa bir soha mutahasisi professor G‘ozibekov D.G‘. “investitsiya-iqtisodiy va boshqa faoliyat sohalariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy aktivlar hamda ularga doir xuquqlar”³ degan fikrni ilgari suradi. Shuningdek investitsiyalarning mohiyati O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni 2-moddasida aniq qilib bayon qilingan, unga ko‘ra “Investitsiyalar-iqtisodiy va boshqa faoliyat obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne‘matlar hamda ularga doir xuquqlardan iborat”⁴. Yuqoridagilardan kelib chiqib bizning fikrimizcha investitsiyalarning mohiyatini bayon etishda uning qaysi tarmoq va sohalarga bo‘lgan ehtiyoji va jozibadorligini xisobga olish zarur deb xisoblaymiz. Shunday ekan, investitsiyalar bu mamlakatimiz milliy iqtisodiyotining turli tarmoq va sohalariga foyda olish maqsadida yo‘naltiriladigan mablag‘larning (kapital quyilmalarning) qiymatidan iboratdir. Oliy ta’limda investitsiya deyilganda esa Respublika milliy iqtisodiyotining ta’lim sohasidagi oliy ta’lim xizmatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan mablag‘larning (davlat va xususiy kapitalining) qiymatidan iborat. Undan tashqari, investitsion jozibadorlik konsepsiyasi, Mogilova fikriga ko‘ra, investorning qaroriga ta’sir qiluvchi shartlar va omillarning mavjudligi bilan bog‘liq.⁵ Investitsion jozibadorlik mamlakat yoki tashkilotga pul investitsiya qilishning rentabelligini yoki zararini aks ettiruvchi xususiyat sifatida aniqlanadi.⁶ U iqtisodiy, ijtimoiy, geosiyosiy va boshqaruv jihatlari kabi turli omillar bilan belgilanadi.⁷ Undan tashqari, investitsion jozibadorlik investorlar sarmoya kiritmoqchi bo‘lgan muhitning jozibadorligini baholovchi ko‘rsatkich sifatida aniqlanadi.⁸ Investitsion jozibadorlik tadbirkorlik subyektiga investitsion qarorlar qabul qilishda ta’sir etuvchi omillar majmui sifatida aniqlanadi.¹ Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, investitsiyalar - bu davlat

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentini Sh.M.Mirziyoyevning PF-158 sonli Farmoni, “O‘zbekiston-2030 strategiyasi”, 2023 yil 11 sentabr.

² Shodmonov Sh.Sh., G‘ofurov U.V. “Iqtisodiyot nazariyasi”//Darslik. -T.:2010, 347-bet.

³ G‘ozibekov D.G‘. “Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari” T.:Moliya.,2003 y.,18-b.

⁴ O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni. 1998 yil 24 dekabr.

⁵ Mohylova, A., Grybyk, I., Hlivinska, Y., Kudinova, I., Stepanenko, M., & Torishnya, L. (2021). Estimation of enterprise’s investment attractiveness in the conditions of development. *Studies of Applied Economics*, 39(5).

⁶ Yuliia, Nikolchuk., Oksana, Lopatovska. (2022). Investment attractiveness of Ukraine: trends, problems and solution key vectors. *Innovation and sustainability series*, doi: 10.31649/ins.2023.1.164.175

⁷ A.V., Sergeeva., E.A., Melay., Elena, Nikitina. (2022). Methods of comparative analysis of investment attractiveness of organizations. *Vestnik Astrahanskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, doi: 10.24143/2073-5537-2022-2-127-133

⁸ Adriana, Halikowska. (2022). The measure of investment attractiveness in the agricultural sector and its application at national and regional level. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, doi: 10.5604/01.3001.0015.8536

¹ Ivan, Jác., Marie, Vondráčková. (2017). The perception of selected aspects of investment attractiveness by businesses making investments in the Czech Republic. *E & M Ekonomie A Management*, doi: 10.15240/TUL/001/2017-3-008

yoki xususiy kapitalning moliyaviy resurslarni milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlariga, jumladan, oliy ta'limga ajratishdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tizimli yondashuvi analiz, sintez, induksiya va deduksiya, monografik kuzatuv, statistik taxlil, abstrakt-mantiqiy fikrlash va istiqbolli prognozlash usullaridan keng foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, oliy ta'lim sohasini samarali faoliyat ko'rsatishi va malakali kadrlar tayyorlashi investitsion jarayonlarni rivojlanganligi va investitsion muhitni shakllanganligiga bevosita bog'liq hisoblanadi. Iqtisodiyotning boshqa tarmoq va sohalari singari oliy ta'lim sohasida ham investitsion jarayon asosan investitsion bozor orqali amalga oshiriladi. Oliy ta'limda investitsion bozorni faoliyati, investitsiyalarga bo'lgan talab va taklifning o'zaro harakati tarzida bozor muomilasi bilan bog'liq holdagi iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda O'zbekistonda oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish imkoniyatini yaratuvchi, oliy ta'lim xizmatlari investitsiya bozori faoliyat yuritmoqda. Shunday ekan, mamlakatimizda investitsiyaga bo'lgan talab va taklifni shakllantirishning oliy ta'lim tizimidagi ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

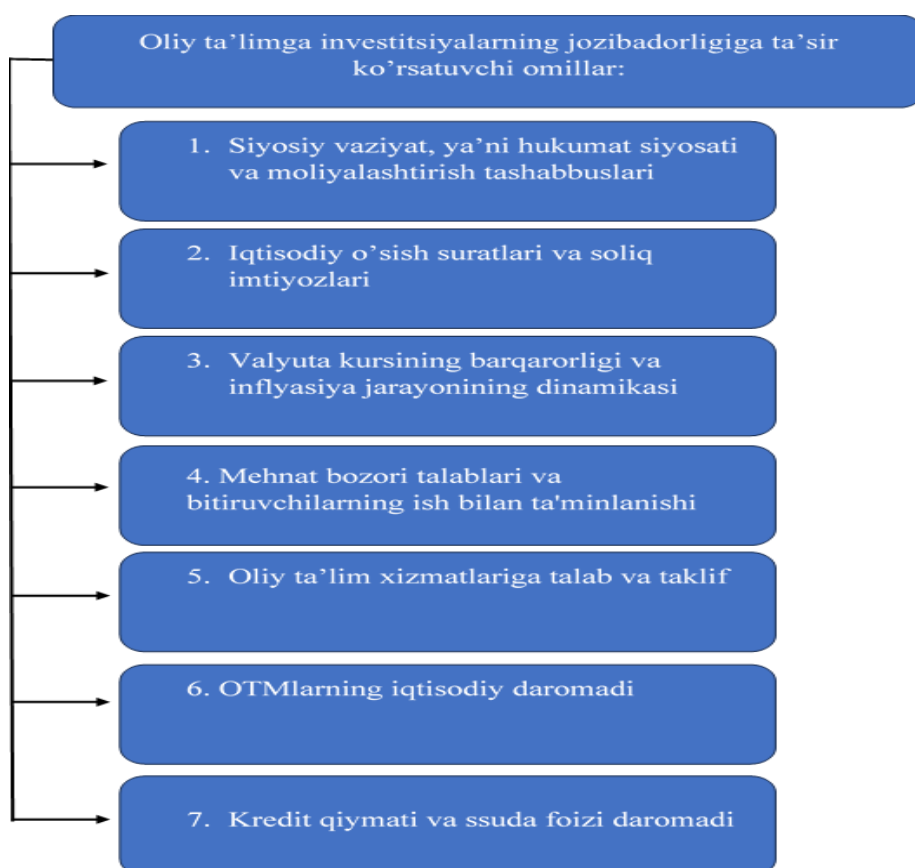
1. Oliy ta'lim xizmatlari faoliyat sohalarni kengaytiradi va uning iqtisodiy salohiyatini oshiradi.
2. Oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish uchun yangi texnika va texnologiyalarni olib kelish, shuningdek sohani texnik ta'minoti darajasini oshirish imkoniyatini yaratadi.
3. Oliy ta'lim sohasidagi asosiy vositalarni moddiy va ma'naviy eskirishini oldini oladi.
4. Oliy ta'lim sohasida yangi xizmat turlarini shakllanishiga imkon yaratadi, faoliyat yurutuvchi professor-o'qituvchilarning ijtimoiy va iqtisodiy ta'minoti yaxshilanadi.
5. Respublika oliy ta'lim muassalarida raqobardoshlikni mustahkamlaydi va oliy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash imkoniyati kengayadi.
6. Oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar hamda raqamli texnologiyalarning qullash imkoniyati kengayib turli "korruptsiya" holatlari oldi olinadi.
7. Respublika oliy ta'lim tizimini barqaror o'sish imkoniyati oshib jahondagi rivojlangan davlatlardagi universitetlar bilan integratsiyalashuv tezlashadi va natijada yuqori malakali raqobat-bardosh oliy ta'limotli milliy kadrlar tayyorlash salohiyati oshadi.

Respublika oliy ta'lim tizimida samarali investitsiya jarayonini amalga oshirish investitsiya muhiti va investitsiya jozibadorligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarga bevosita bog'liq bo'ladi. Bizga ma'lumki, oliy ta'lim xizmatlarini tizimli tashkil etishda investitsiya jarayoni bu sohada yuqori malakali kadrlar tayyorlash imkoniyatini yaratadigan yuqori daromad olishga erishish uchun asosiy va aylanma ishlab chiqarish kapitalini shakllantirishni amalga oshiradigan moliyaviy iqtisodiy xarakatlar majmuidan iboratdir. Shunday ekan oliy ta'limda investitsiyalash bir qator manbalar xisobiga jumladan, davlat byudjeti mablag'lari xususiy kapital va boshqa manbaa xisobidan investitsiyalash imkoniyati yaratiladi.

Respublika oliy ta'limni davlat mablag'lari xisobidan investitsiyalash ichiga bevosita investitsiyalar, davlat grantlari, nomdor stipendiyalar, rag'batlantirish bo'yicha beriladigan investitsiyalar, texnikumlar va akademik liseylar uchun investitsiyalar, boshqa investitsiyalardan tashkil topgan. Ta'lim sifatini ta'minlash, moddiy-texnik bazasini saqlash va malakali professor-o'qituvchilarni jalb qilish uchun yetarli miqdorda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar muhim ahamiyatga ega. Biroq, byudjet taqsimotidagi samarasizlik va shaffoflikning yo'qligi ushbu sa'y-harakatlarning samaradorligiga putur yetkazishi mumkin. Davlat subsidiyalari turli kelib chiqishidan bo'lgan istiqboli porloq talabalar uchun oliy ta'lim olish imkoniyatini oshirishda, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, stipendiyalarning yetarli emasligi talabalarning munosib ta'lim olish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Mashhur stipendiyalar talabalarni akademik yutuqlarga erishishga va yuqori malakali mutahassis bo'lib yetishishiga undashi mumkin. Biroq, cheklangan moliyalashtirish imkoniyatlari iqtisodiy nochor odamlarni oliy ta'limdan kerakli ko'nikmalarni olishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Rag'batlantirish oliy ta'lim muassasalarini o'z xizmatlarini yaxshilashga, eng yaxshi mutahasislarni yollashga, tadqiqot va innovasiyalardagi yutuqlarga hissa qo'shishga yordam beradi. Biroq, noto'g'ri

tuzilgan rag‘batlantirishlar kutilmagan oqibatlariga olib kelishi mumkin, masalan, ta’limdagi mukammallikdan ko‘ra moliyaviy foydani ta’kidlaydigan muassasalar. Ushbu muassasalarga investitsiyalar turli maqsad va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan talabalarni qamrab oluvchi, ularga muvaffaqiyatli ish ko‘nikmalari uchun yo‘llarni taqdim etadigan yanada diversifikasiyalangan va har tomonlama mukammal ta’lim tizimini yaratishga yordam beradi. Ushbu komponentlarni qo‘llab-quvvatlash talabalar uchun yanada kengroq va rivojlantiradigan o‘quv muhitini yaratishga yordam beradi, bu ularning ilmiy yutuqlari va umumiy farovonligini oshirishga olib keladi.

Respublikada oliy ta’limni investitsiyalash jarayoni investitsiyalarning qatnashish xarakteriga ko‘ra bir qator turlarga bo‘linadi, jumladan investitsiyalarni qay miqyosda amalga oshirishga ko‘ra bevosita portfelli investitsiyalarga bo‘linadi. Bevosita investitsiyalar bu oliy ta’limda investorni o‘z moliyaviy mablag‘ini joylashtirish obyektni tiklash imkoniyatini bersa, portfelli investitsiyalar esa investitsiyalashni tijorat banklari, investitsion kompaniyalar fondlar yordamida amalga oshirish shaklida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga oliy ta’lim xizmatlarini oshirishga yo‘naltirilgan investitsiyalar xududiy joylashish bo‘yicha ichki va tashqi, investitsiyalash davriga qarab qisqa va uzoq muddatli, mulk shakllari bo‘yicha davlat, xususiy xorijiy, qo‘shma shakllarga hamda investitsiyalar tavakkallik darajasi bo‘yicha yuqori tavakkalli va past tavakkalli investitsiyalarga ajratiladi. Bularning barchasini oliy ta’lim tizimida samarali foydalanish sohani zamon talabi asosida rivojlanish imkoniyatini yaratadi.

Rasm 1: Oliy ta’limga investitsiyalarning jozibadorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar.

Oliy ta’limning investitsion jozibadorligini shakllantirishda investorlarning, ayniqsa chet el investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish chora-tadbirlarini belgilab beruvchi qonunchilik hujjatlarining mavjudligi va ularga qilinishi muhim rol o‘ynaydi. Oliy ta’lim investitsiya muhitini yaratishda investitsiyalarni himoya qilish qoidalari kabi huquqiy hujjatlar muhim o‘rin tutadi. Ushbu hujjatlar investorlarning shaffofligi, adolatiligi va huquqiy himoyasini rag‘batlantirish uchun kafolatlarni taklif qiladi, shuning uchun investorlarning ishonchi va e’tirozini oshiradi. Investorlar huquqlariga oid qoidalar, shartnomalarni bajarish tartib-qoidalari, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish va nizolarni samarali hal etish tizimlari ana shunday

huquqiy tuzilmalarning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Aniq va keng qamrovli qonunchilik bazasi nafaqat investitsiya xatarlarini kamaytiradi, balki oliy ta’limga uzoq muddatli sarmoya kiritish uchun qulay muhit yaratadi. Oliy ta’limning investitsion loyihalarni moliyalashtirish investorlar tomonidan tashkil etilgan manbalar, jalb qilingan kreditlar va boshqa resurslar xisobiga amalga oshiriladi. Investor resurslari oliy ta’lim investitsiya tashabbuslarini moliyalashtirishning katta qismini ta’minlaydi. Jismoniy shaxslar, xususiy kompaniyalar yoki institutsional investorlar oliy ta’lim korxonalarining istiqbolli daromadlaridan foydalanish uchun ushbu resurslarni taqdim etishlari mumkin. Investorlar tashabbuslarga to’g’ridan-to’g’ri investitsiyalar bo’lgan aksiyadorlik kapitalini taqdim etishlari mumkin yoki ular venchur kapitali yoki xususiy kapital investitsiyalari bilan kompaniyalarni qo’llab-quvvatlashlari mumkin.

Investorlar nafaqat moliyaviy resurslarni, balki oliy ta’lim sohasidagi korxonalarning muvaffaqiyati va uzoq davom etishiga yordam beradigan bilim, tarmoqlar va strategik yordamni ham taqdim etadilar. Oliy ta’lim investitsiyalarning jozibadorligiga siyosiy, iqtisodiy, valyuta kursining barqarorligi va inflyasiya dinamikasi, mehnat bozori talablari, oliy ta’lim xizmatlariga talab va taklif, kredit qiymati va oliy ta’lim muassasalarining daromadligiga ta’sir ko’rsatadi. Oliy ta’limning investitsion jozibadorligi turli omillarning murakkab o’zaro ta’siriga bog’liq. Bu omillar, jumladan, makroiqtisodiy barqarorlik, bozor dinamikasi va institutsional salomatlik, investorlar uchun sektor salohiyatining to’liq holatini ko’rsata oladi(1-rasm). Bundan kelib chiqib shuni ta’kidlasa bo’ladiki, ta’lim muassasalariga investitsiyalarni jalb qilish ta’lim muhiti yangilab, yangi tarakkiyot imkoniyatlarini yaratadi.

Xulosa va takliflar. O’zbekistonda oliy ta’lim investitsiyalarining hozirgi holati investitsion jozibadorlikka ta’sir etuvchi ko’plab elementlarni hisobga olish zarurligini ko’rsatadi. Bu elementlarga siyosiy va iqtisodiy barqarorlik, valyuta kursi va inflyasiya dinamikasi, mehnat bozori talablari, oliy ta’lim xizmatlariga talab va taklif, kredit xarajatlari, oliy ta’lim muassasalarining rentabelligiga bevosita ta’sir qiladi.

Shunday ekan. O’zbekistondagi oliy ta’limning investitsion jozibadorligini oshirish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- Birinchidan, huquqiy bazani mustahkamlash. Investorlarning, xususan, xorijiy investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qiluvchi mustahkam huquqiy hujjatlarni yaratish va amalga oshirish. Investitsiyalarni himoya qilishning aniq qonunchiligi va nizolarni hal qilishning mustahkam tizimlari investorlar ishonchini oshiradi va ijobiy investitsiya muhitini yaratadi.
- Ikkinchidan, oliy ta’limga uzoq muddatli investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish maqsadida siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni, barqaror valyuta kurslarini va past inflyasiya darajasini saqlab qolish. Izchil siyosat va shaffof boshqaruv tartib-qoidalari ham xorijiy, ham mahalliy investorlarni jalb etishda muhim ahamiyatga ega.
- Uchinchidan, ta’limni mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish. Oliy ta’lim dasturlarini mehnat bozorining o’zgaruvchan talablariga moslashtirish, bitiruvchilarning ish beruvchilar talab qiladigan ko’nikma va bilimlarga ega bo’lishini ta’minlash. Oliy ta’lim muassasalari va sanoat tarmoqlari o’rtasidagi yaqin hamkorlik malakalardagi kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi, istiqbolli investorlar uchun ta’lim takliflarining jozibadorligini oshiradi.
- To’rtinchidan, boshqaruv tuzilmalari, akademik sifat va moliyaviy boshqaruv amaliyotini takomillashtirish orqali oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy salomatligi va obro’sini mustahkamlash. Shaffof hisobot mexanizmlari va javobgarlik choralari investorlarda ishonchni uyg’otadi va oliy ta’limga barqaror sarmoya kiritilishiga yordam beradi.
- Beshinchidan, investitsiyalarni kirishini osonlashtirish. Oliy ta’lim muassasalari uchun davlat-xususiy sheriklik, venchur kapital qo’yilmalari va davlat tomonidan qo’llab-quvvatlanadigan kreditlarni o’z ichiga olgan arzon moliyalashtirish imkoniyatlaridan foydalanishni osonlashtirish mexanizmlarini yaratish. Kredit narxini pasaytirish va ta’lim infratuzilmasiga investitsiyalarni rag’batlantirish sohaga investitsiyalarni rag’batlantirishi mumkin.

- Oltinchidan, innovasiyalar va tadqiqotlarni rag‘batlantirish. Oliy ta’lim muassasalarida raqobatbardoshligi va investorlar uchun jozibadorligini oshirish uchun innovasiyalar va tadqiqotlarni rag‘batlantirish. Eng ilg‘or texnologiyalar, tadqiqot obyektlari va akademik dasturlarga sarmoya kiritish institutlarni farqlaydi va xususiy investorlar va davlat grantlari mablag‘larini jalb qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O‘zbekiston oliy ta’limda investitsion jozibadorligini oshirish orqali oliy ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash, ta’lim olish imkoniyatini oshirishi va soxani iqtisodiy rivojlanishini kengaytirish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining 01/07/2021 yildagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasida bayon etilgan takliflar va takliflardan kelib chiqadigan mahsulotlar. to‘g‘risida” qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28/01/2022 yildagi “2022 - 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni, PF-60-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi va Prezidentning 2023 yil 11 sentyabr PF-158 sonli Farmoni.
4. Shodmonov Sh.Sh., G‘ofurov U.V. “Iqtisodiyot nazariyasi”//Darslik. -T.:2010, 347-bet.
5. G‘ozibekov D.G‘. “Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari” T.:Moliya.,2003 y.,18-b.
6. O‘zbekiston Respublikasining “Investisiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni. 1998 yil 24 dekabr.
7. Mohylova, A., Grybyk, I., Hlivinska, Y., Kudinova, I., Stepanenko, M., & Torishnya, L. (2021). Estimation of enterprise’s investment attractiveness in thye conditions of development. *Studiyes of Applied economics*, 39(5).
8. Yuliia, Nikolchuk., Oksana, Lopatovska. (2022). Investment attractiveness of ukraine: trends, problems and solution key vectors. *Innovation and sustainability series*, doi: 10.31649/ins.2023.1.164.175
9. A.V., Sergeyeva., e.A., Melay., elena, Nikitina. (2022). Methods of comparative analysis of investment attractiveness of organizations. *Vestnik Astrahanskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta*, doi: 10.24143/2073-5537-2022-2-127-133
10. Adriana, Halikowska. (2022). Thye measure of investment attractiveness in thye agricultural sector and its application at national and regional level. *Wiadomości Statystyczne. Thye Polish Statistician*, doi: 10.5604/01.3001.0015.8536
11. Ivan, Jáč., Mariye, Vondráčková. (2017). Thye percyeption of selected aspects of investment attractiveness by businesses making investments in thye Czech Republic. *E & M ekonomie A Management*, doi: 10.15240/TUL/001/2017-3-008

М.Джонузоков	M.Jonuzokov
Инвестиционная привлекательность высшего образования Узбекистана: проблемы и решения	Investment attractiveness in higher education of Uzbekistan: problems and solutions
Аннотация: инвестиции имеют решающее значение в содействии быстрому экономическому развитию Узбекистана. В частности, важным считается инвестиционная привлекательность сектора высшего образования. В статье описываются сущность инвестиций, факторы влияния, а также предложения по развитию инвестиционной привлекательности услуг высшего образования. Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, услуги высшего образования, экономическое развитие, инновации, стратегия, услуги, образовательные услуги.	Abstract: investments have a decisive importance in promoting rapid economic development in Uzbekistan. In particular, the investment attractiveness of the higher education sector is considered important. The article describes the essence of investment, influencing factors, as well as proposals for developing the investment attractiveness of higher education services. Keywords: investment attractiveness, higher education services, economic development, innovation, strategy, services, educational services.

ЭЪТИБОРГА МОЛИК МАСАЛАЛАР

Таълим соҳасида Япония ва Хитой тажрибаларидан айрим битиклар¹

- Японияда таълим тизими ёшлигидан ўқувчиларни фикрлашга, фанларни тез ва осон ўзлаштиришга, озодаликка катта аҳамият беришликка, ўзаро бир-бири билан дўстона муносабатларни шакллантиришга, катта тарбия пойдеворини айнан шу ёшлик пайтида шакллантиришга катта аҳамият берилди.
- Японияда бошланғич синфларга токи олтинчи синфгача асосий эътиборни тарбияга қаратиб, уларга "Ахлоқ томон йўл" дастури остида дарс ўтилар экан. Бундай дарсларда ўқувчилар фақат ахлоқни ва кишилар билан муомалани ўрганишар экан.
- Япония мактабларида биринчи синфдан учинчи синфгача имтиҳон бўлмас экан. Чунки бу вақтда ўқитишдан мақсад, болаларни ёшлигидан тарбия қилиш, тушунчаларини кенгайтириш ва шахсиятни шакллантиришга қаратилар экан.
- Японлар шунчалик бой бўлишига қарамасдан улар уйларига хизматкорлар ишлатмас экан. Уй ва болаларнинг ҳамма масалаларига ота-она масъул экан.
- Япон ўқувчилари устозлари билан бирга ҳар куни 25 дақиқа мактабни тозалаш билан шуғулланишар экан. Бу уларни тозаликка масъул бўлиб, камтарин бўлиб ўсишларига ёрдам берадиган кўникмани шакллантириб борар экан.
- Япон ўқувчилари мактабга ўзлари билан зарарсизлантирилган тиш чўткасини олиб боришар экан. Овқатдан сўнг тишларини, овқатланган идишларини ўзлари ювишар экан. Улар ёшлиқдан саломатликларига эътиборли бўлишга кўниктирилар экан.
- Японияда ўқувчиларни юртнинг келажаги деб билишар, уларни ҳимоя қилиш лозим деган кучли эътиқод шаклланган экан. Шу туфайли мактаб мулозимлари ўқувчилардан ярим соат олдин овқатланишар экан. Бу билан овқат болаларга зарар берадими йўқми, шунини аниқлаб беришар экан.
- Японияда бирорта касбга оддий кўз билан (бизнинг тилда айтадиган бўлсак паст назар билан) қаралмас экан. Хусусан фаррошларни "саломатлик муҳандислари" дейишар экан. Уларга 5000 дан 8000 долларгача маош беришар экан. Улардан ҳам малака талаб қилинар экан. Уларни ишга олишдан олдин ёзма ва оғзаки имтиҳондан ўтказишар экан.
- Япония мактабларида асосий эътибор тарбия ва таълимга берилганлиги туфайли улар ўртасида ишқий-романтик муносабатларга йўл қўйилмас экан.
- Япон мактаблари ўқувчилари мактаб буфетига кирмас экан. Синфхоналарга давлат томонидан рацион бўйича уюштирилган овқатлар олиб келинар ва ўқувчилар уларнинг ҳаммасини ейишга мажбур ҳисобланар экан.
- Японияда вақт жуда қадрланар экан. Мисол учун, поезднинг кечикиш ўлчами йилида 7 сония экан. Улар учун вақт жуда қимматли ҳисобланиб, сония ва дақиқаларгача катта аҳамият берилар экан.
- Япон мактабларида ёзги каникул берилмайди. 5 ҳафталик таътиллار ўқув йили даврида берилар ва ўша даврда ҳам ўқитувчилар ўқувчилар билан муттасил шуғулланиб келар экан.
- Мактабда фаррош йўқ, бу вазифани ўқувчиларнинг ўзлари бажарар экан. Шунинг учун ҳам ўқувчилар ҳеч қаерга ортиқча нарсалар ташламасликка ва мактабни ифлос қилмасликка ҳаракат қилишар экан.
- Японияда ўқувчиларнинг турли-туман соч турмаклари ва лак-бўёқларга рухсат этилмайс экан.
- Японияда ўқувчиларга бошланғич синфда кийиниш эркин. Фақат бошланғич синфдан кейин форма кийишга ўтказишар экан.

¹ Ушбу масалага оид айрим фикрлар телеграмнинг @PATRUL_Uz ва @konspektor каналларида берилган маълумотлардан ҳамда Япония таълимини кузатган кишилар фикрларга таянилган ҳолда шакллантирилди.

- Ҳар бир япон ўқувчиси вазиятдан келиб чиқиб, сузишни билиши шарт экан! Мактабларда ташкил этилган бассейнларда ҳаммага сузиш дарслари ўтилади ва улар бу санъатни жуда яхши эгаллаган бўлишлари шарт экан. Синовдан ўта олмаган ўқувчи бошқа ўқитувчида қайтадан машғулотларни ўтиб, кейин такрорий синовдан ўтказилар экан.
- Мактабда бир ўқувчининг ўз иқтидори билан алоҳида ажралиб туришига йўл қўйилмас экан. Чунки ушбу давлатда "Иқтидорсиз ўқувчининг ўзи йўқ!" деган тушунча япон таълим тизимида устувор экан.
- Япон мактаби ҳар бир ўқувчини тенг ва бетакрор деб билади ва уларни ҳар тарафлама ўз иқтидори ва қизиқишига қараб, тайёрлашга йўналтирилар экан.
- Японияда таълим тизими ҳар бир ўқувчини ўта масъулиятли қилиб тарбиялашга қаратилган. Умуман бир-бирига овозни баланд қилиб гаплашмас экан. Чунки ўқитувчилар ҳам бунга қатъий амал қилар экан.
- Японияда болаларга ёшлигидан ахборот технологиялардан самарали фойдаланиш, робота техникаларни яратиш ва улардан фойдаланиш кўникмаси билан улғайтирар экан.
- Мана Японияда таълим ва тарбия бўйича тажрибасининг айрим жиҳатлари била танишдик. Бизнинг таълимга нисбатан қандай устунликлари борлигини ҳар бир киши қийинлаш имкониятига эга. Чунки ҳамма ўқитувчи бўлмаса-да, болаларини ўқитган, ўқитаяпти. Шундан келиб чиқиб, болаларга, мактабларга бўлган ўз муносабатларимизни ўзгартирсак, ўйлайманки тегишли самарани қўлга киритишга муваффақ бўламиз.
- Келажакда бола ким бўлишини ҳали англамаган бўлади. Шу туфайли ўқишга ҳам муносабати “ҳаминқадар”. Бундай шароитда ўқувчига тушунтирар экан. Агар ўқисанг ҳаётинг яхши бўлади, ўқимасанг бутун умрнинг давомида оғир меҳнат қилиб яшайсан. Бола бундай насиҳатларни олмаса, уни жазолашга ўтар экан. Бунинг учун бир қўлига ручкани ва иккинчи қўлига 2 та ғишни ушлатиб кўтартириб қўяр экан.
- Маълум вақт ўтгач, боладан сўрар экан. Ўқисанг қўлингга ручка бўлади, ўқимасанг ғишт. Қайси маъқул. Энди танлашни боланинг ўзига қўйиб қўяр экан. Бола албатта ўқишни танлайди. Чунки фақат ғишт кўтариб маълум муддат турганда шунча қийналган бўлса, умр бўйи ғишт кўтариш қанчалик оғир эканлигини ҳис қилар ва тасаввур қилиб, ўқишга чин қўнгилдин, шижоат билан киришар экан.
- Бундай тарбиянинг натижаси – бугунги кунда Хитой дунёдаги энг тез ривожланаётган давлатлар қаторида турганлиги бўлса керак, деб тахмин қилмоқдамиз.
- Ўзимизга бир назар солайлик. Агар бизда муаллим ўқувчисини жозалайдиган бўлса, ота-оналар ўқитувчини қарғаб, мактабга жанжал қилиб келадиганлари ҳам йўқ эмас. Кейин мактабларимизда жисмоний зўриқтириб жазолаш тартиблари ҳам жорий қилинмаган. Бундан фойдаланиб, ҳали шаклланмаган аксарият болалар билганини қилишади.
- Балки, шунинг учун ҳам бугун биз бутун дунёга энг арзон ишчи кучини етказиб берадиган давлат бўлиб қолдикми? Бундан тегишли хулоса чиқариб олишимиз лозим бўлади.
- СССР пайтида айтар эдик, ўзбекистонликлар пахта даласидан чиқмайди, шу туфайли уларнинг болалари “тупой”, деган иборани бемалол ишлатар эди. Бу ҳақиқат. Эндичи бу “жангдан” қутилганимизга ҳам 30 йилдан ошдику, ҳамон тўлиқ ўнiglана олган эмасмиз. Бизнингча ҳозир болаларимиз “телефон куршовида” қолиб кетмоқда. Асосий вақтини шунга сарфлагани туфайли, аксарият болаларимиз ҳаман олдингидек бўлиб қолмоқда.

**Мамаюнус Пардаев, Мурод Мухаммедов – СамИСИ профессорлари, иқтисодиёт
фанлари докторлари**

МУАЛЛИФЛАРГА ЭСЛАТМА

Таҳририятга мақола юборилганда муаллиф қуйидаги қоидаларга риоя қилиши лозим:

- ☞ “Сервис” журнали хизмат кўрсатиш ва сервис ҳамда иқтисодиётга оид мавзулардаги илмий мақолаларни чоп этишга мўлжалланган ОАК томонидан эътироф этилган илмий-амалий нашр бўлганлиги сабабли, таҳририятга тақдим этиладиган мақолалар ҳам бевосита шу соҳага оид илмий изланишларга, тадқиқот натижаларига асосланган бўлиши лозим.
- ☞ **Мақоланинг таркиби:**
- ☞ Муаллифнинг фамилияси, исми ва отасининг исми, лавозими ва илмий даражаси, мавзунинг номи, аннотация, калит сўзлар (ўзбек, рус ва инглиз тилларида).
- ☞ Кириш. мавзунинг долзарблиги,
- ☞ Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили,
- ☞ Тадқиқот методологияси,
- ☞ Таҳлил ва натижалар,
- ☞ Хулоса ва таклифлар,
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиши лозим.
- ☞ **Илмий мақоланинг ҳажми** жадвал, расмлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати билан бирга 4 бетдан, қисқа хабарлар 3 бетдан, тақризлар 2 бетдан кам бўлмаслиги, MS Word дастурида Times New Roman 14 шрифтида бир интервал оралиғида 10 бетгача расмийлаштирилган бўлиши керак.
- ☞ Мақоланинг матни ўзбек, рус ёки инглиз тилларида ёзилган бўлиб, аниқ, равлон ва адабий тилда таҳрир қилинган ва 1 нусхада қоғоз вариантыда муаллифлар имзо чеккан ҳолда электрон версияси билан бирга тақдим этилиши талаб қилинади.
- ☞ Таҳририят мақолаларни қисқартириш, тўғрилаш ва таҳрирлаш ҳуқуқига эга.
- ☞ Фойдаланилган адабиётлар рўйхати амалдаги стандартлар асосида расмийлаштирилган бўлиши лозим.
- ☞ Жадвал, диаграмма ва расмлар ихчам ва тушунарли фақат китоб шаклида ёритилиши, уларнинг тартиб рақами, номи, жадвал маълумотларининг манбаларига ҳаволалар албатта берилиши лозим. Альбом шаклидаги жадвал ва расмлар қабул қилинмайди.
- ☞ Мақоланинг умумий мазмуни унинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси, мавзуга оид бугунги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари хусусида муаллиф фикр-мулоҳазалари ифода этилган, якуний хулосага, аниқ таклиф ва тавсияларни ўз ичига олган бўлиши керак.
- ☞ Ушбу талабларга жавоб бермайдиган мақолалар чоп этишга қабул қилинмайди ва қайтарилмайди.

“Сервис” журналида эълон қилинаётган материаллардаги далиллар, рақамлар ва маълумотларнинг ишончлилиги учун уларнинг муаллифлари жавобгардир.

Таҳририят фикри муаллифларнинг фикрига мос келмаслиги мумкин. Журналдан кўчириб босилаётган материалларни шу журналдан олинган, деб кўрсатилиши ва албатта иқтибос берилиши шарт. Мақолалар плагиат (кўчирмачилик) текширувидан ўтказилади.

ISSN 2091-5187

❧ “СЕРВИС” ❧

Журнал Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти таҳририят
бўлимида нашрга тайёрланди.

06.03.2024 йилда теришга берилди. 29.03.2024 йилда босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60x84_{1/8}. “Times” гарнитураси. Офсет
босма усули. Шартли босма табағи 15,76. Ҳисоб-нашриёт
табағи 12,5. Адади 100 нусха. Буюртма № 0024А/30.

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг
матбаа бўлимида чоп этилди.
Лицензия № 025316.
Реестр № Х-119112.

Манзил: Самарқанд шаҳри, Шохрух кўчаси, 60-уй.

© Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, 2024.